כליל תכלת

ביאורים חידושים וליקוטים
בעניני מצות ציצית

מאת
אלידו טבגר

ואליו נלווים:

כתאב אחכאם שרע אלציצית
[ספר דיני מצות הציצית]
לרב שמואל בן חופני גאון
מקור ותרגום
יוצא לאור לראשונה על־פי כתבי יד

מעשה ציצית לרבנו חננאל
יוצא לאור לראשונה על־פי כתב יד

ירושלים עיה"ק תובב"א
תשנ"ג

I would like to give recognition to the following libraries for permitting me use of their manuscripts: Saltikov-Shedrin Library, Leningrad; Westminster Library, Cambridge; Bodleian Library, Oxford; Cambridge University Library; National Library of Strasbourg; National Library of Paris; Palatina Library of Parma.

הנני להכיר טובה לספריות השונות אשר השתמשתי בתצלומי כתבי־יד שברשותן: ספרית סלטיקוב־שדרין שבלנינגרד, ספרית ווסטמינסטר שבקמברידג', ספרית בודילי שבאוקספורד, ספרית אוניברסיטת קמברידג', ספריה לאומית של אוניברסיטת שטרסבורג, ספריה לאומית של פריז, ספרית פלטינה של פרמה, וכן למכון לתצלומי כת"י שבירושלים.

כמו כן תודה מיוחדת אני חב לר' זאב נוימן המגיה הנאמן אשר הגיה את חשכת שיבושי הספר ואת אופל שגיאותיו ובחריצותו ובדייקנותו עשאו כלי נאה כיאה למלאכת שמים.

© כל הזכויות שמורות למחבר

רמות 330/6 ירושלים

צלום ולוחות: פרנק הדפסה: דפוס חמר

תוכן העניינים

פתח דבר ט

רשימת הספרים יא

הקדמה יט

כיצד עשויה ציצית

מנין החוטים בציצית לג

מנין חוטים מדרבנן — דעת הרמב"ם; אם יש בל תוסיף בזה; ציצית — ענף או חוט; אם מותר להוסיף על המנין; ראיה מגמ' סנהדרין; דעת התוס'; דעת רשב"א; מקור המנין — דעת שאילתות; דעות התוס'; קושיא עליהם; מעשי ראב"י ור"י מדפתי; מקור להכפלת חוטים; קושיות על דעת התוס'; כנ"ל; סתירה בין הגמ' לבין הסיפרי.

מנין חוטי התכלת מ

דעת רש"י; הסבר דעתו; דעת ראב"ד; דעת רמב"ם; קושיות על דעתו; יישוב דעתו לדעת שטמ"ק; יישוב אחר; עוד קושי בדעתו; ועוד קושי בדעתו.

הכריכות מה

מקור לכריכות; קושיא על דעת רמב"ם; פירוש חדש בגמ' לדעת רמב"ם; יישוב קושית התוס'; מחלוקת גמ' וסיפרי על צורת הציצית; פירוש דברי שאילתות לפי זה; מנין הכריכות לרמב"ם; אם על החוט הכורך להשתלשל; ראיה לכך; סדר הכריכות — דעת רש"י; דעת ראב"ד; במה נבדלו החוליות; ראיה לדעת רע"ג; מעלין בקודש; ז' רקיעים וו' אוירים; חיזוק דעת רע"ג; חוליות כשאין תכלת.

הקשרים נג

חמישה קשרים — לדעת התוס'; לדעת הגאונים; מהות הקשר; מקור לחמישה קשרים; קשר עליון מדאורייתא; דעת רש"י; דעת רבנו דוד; פירוש חדש; דעת רמב"ם; יישוב גמ' סנהדרין; קשיים בדעת רמב"ם; מהות קשר עליון; פירוש נוסף בדעת רמב"ם.

לבן במקום תכלת סא

ראיות לכך; דעת סיפרי; טעם מנהגנו לדעת התוס'; דעת רמב"ם.

גרדומין סב

דעת ר"ת; דעת רא"ש; קושי בדבריהם; דעת רמב"ם; נפסק חוט מעיקרו — לכו"ע; תמיה על הטור; גרדומין — בגדיל או בענף; כדי עניבה; דעת רי"ף בשיעור כדי עניבה.

שיטת השאילתות סט

קושיות עליו; קושיא מזמן ק"ש; גמ' יבמות כדעת שאילתות; הסבר דעתו; דעות תנאים כדעתו; הסבר סוגית פתיל וגדיל לדעתו; עד ראיות לדעתו; יישוב סוגית גרדומין לדעתו; לבן במקום תכלת לדעתו; סיוע לדעתו; גאונים כדעת שאילתות.

האם התכלת מעכבת את הלבן עד

דעת הרוב ודעת בעה"מ; דחיות רמב"ן.

אורך החוטים עו

דעות רש״י; עוד דעה ברש״י; תמיה על דעה זו; דעת רי״ד; שיעור הגאונים רק לנוי.

שזירה עט

מקור חיוב שזירה; דעת רמב״ם; הסבר שיטתו; דעת גאונים; ראיה מגמ׳ עירובין; שוע טווי ונוז — דעת גאונים; דעת ר״ת; קושיות על דעתו; דעת ר״ש; פירוש חדש; פירוש גמ׳ נדה לפי זה; כלאי לבדים דאורייתא — הסבר לכך; מהות שזירה; גרדומי שזירה; הערות על זה.

עשיה לשמה פו

עשאן מן הקוצים וכו׳ — דעת רש״י; דעת גאונים; פירוש גמ׳ סוכה; מחלוקת בעיבוד לשמה כמחלוקת אי הז״מ — פירוש רש״י; פירוש ר״ת; דעת בעה״מ; קושית ר״ן; ביאור מחלוקתם; קושי בדעת בעה״מ; דעת ר״ח; דחית דעת ר״ת מירושלמי; קושיות על דעת רש״י; פירוש חדש; ביאור עשאן מן הקוצים וכו׳; טעם גמ׳ סוכה בדעת שמואל — דעת רמב״ן; דעת ראב״ם; דעת בעה״מ; עיבוד לשמה להלכה; ראיות לר״ם גאון; ביאור תפילין יש להם בדיקה; דעת רמב״ן; משמעות הגמ׳ כר״ם גאון; לשמה בגוף הקדושה — דעת בעה״מ; מקורו; דחית המקור; ראיות שלרבא הזל״מ גם בגוף הקדושה; עוד ראיה לזה; ביאור דעת בעה״מ; קושיא עליו; עוד קושיות; עיבוד לשמה לדעת רמב״ם; חיפוי תפילין בעיבוד לשמה — דעת רמב״ם; דעת רמב״ן; ביאור מחלוקתם; דעה חדשה בזה; דעת רמב״ם בעיבוד מזוזה לשמה; יישוב דעתו; צרכי קודש וצרכי מצוה; כתיבת אזכרות לשמה לדעת רמב״ם; ביאור דעתו; מקורו; להלכה צריך ציצית לשמה — דעת הגאונים; דעת רי״ד; דעת רמב״ם; דחית מקורו; ביאור דעתו; ניפוץ לשמה — דעת ר״ם מרוטנבורג וראיה שאין צורך בכך; ראיה נוספת; אין ניפוץ בכלל עשיה; שזירה לשמה; די בשזירה לשמה בלבד — דעת העיטור; עיבוד גוי וישראל עומד ע״ג בציצית — ב״י; תמיה עליו; דעת רא״ש כדעת רש״י; דעת תוס׳; קושיא עליהם; דעת רמב״ם; הסבר דעתו; יישוב הקושיא ממילה; דעת הנגיד; ביאור מחלוקתם.

תעשה ולא מן העשוי קט

דעת רש״י; דעת ר״ח; תלאן ולא פסק ראשי חוטין; הטיל לשני קרנות; ליקט ענבי הדס ביו״ט; החוטט בגדיש לעשות סוכה; הדלה עליה את הגפן; דעת רמב״ם; הלכה כשמואל — דעת ר״ח; דעת רמב״ם; טלית שנקרעה תוך שלש — דעת רש״י; דעת רמב״ם; דעת רע״ג; דעת תוס׳; קושיא עליהם; טלית שנחלקה — דעת רשב״א; הערה עליו; הטיל למוטלת — דעת רש״י; תמיה עליו; דעת רמב״ם; דעת הטור; כלאים בהטיל למוטלת — דעת רש״י; דעת רמב״ם.

מקום נתינת הציצית קכ

פסול קרן וגדיל; טעם הדבר; טעם פסול הגדיל; טעם הרחקה מן הקרן; ההרחקה רק לאורך הבגד; פסול הרחקה לרוחב הבגד; ערעור המנהג המצוי; פסול בזה; דעת סיפרי; דעת העיטור; קושית העיטור ויישובה; עד יישוב לקושיתו; ההרחקה בשעת עשיה; עוד פקפוק על המנהג המצוי; טעם השיעור תוך ג׳; קושיות על טעם זה; טעם חדש; מהות הכנף; קשר גודל — דעת רש״י; דעת רגמ״ה.

הבגד המחויב בציצית

סדין וטלית של מינים אחרים בציצית קל

סדין בציצית — פירוש רי״ף; קושיא עליו; פי׳ רמב״ן; ביאור דעת ב״ש — רמב״ן; טעם

נוסף לב״ש; טעם ב״ש לדעת רי״ף; דעת רי״ף בזה; סדין בציצית להלכה; דעת רי״ף; קושיות עליו; דעת ר״ת; דעת העיטור; דחית דעת העיטור — רא״ש; דעת הגאונים; תמיהת רי״ף עליהם; ביאור מחלוקתם; פשתים פוטרים בשל צמר — דעת רש״י; דעת תוס׳; קושיא עליהם; ראיה לרי״ף; יישוב דעת הגאונים; ראיה לפירוש זה; קושיא על גמ׳ הנ״ל מדעת ר״ל ויישוב הראשונים; עוד יישובים; יישוב לדעת הגאונים; חוטי פשתן בטלית משי — דעת סמ״ק; חוטי צמר בטלית משי — דעת ר״ם מרוטנבורג; בגד צמר או פשתים חיובו מהתורה — דעת הגאונים; דעת רש״י; ראיה לפסק הגאונים; שאר המינים נפטרים בחוטי צמר בלבד — דעת הגאונים; קושיא עליהם; יישוב קושיית רי״ף על הגאונים; חקירה לדעת רי״ף בדיוקא דרבא; דעת רמב״ם; דעת רי״ף; פסול צמר רחל בת עז לציצית; הפסול לתכלת דווקא — דעת רמב״ם; הסבר דעתו; טעם לדעתו.

ציצית בטלית צבועה — קמו

אין פוטר בה אלא מינה — דעת רש״י; קושית תוס׳ עליו; קושית סמ״ג עליו; דעת תוס׳; דעת שאילתות ורי״ף; טלית שכולה תכלת — דעת רגמ״ה; דעת רש״י; פסול קלא אילן בה — דעת רש״י; דעה שניה של רש״י; קושיות בסוגיא; פירוש חדש; יישוב קושית התוס׳; סמך לדעת שאילתות; קושיות על דעת רמב״ם.

שיעור הבגד ודרך לבישתו — קנ

שיעור הבגד; מהות הקטן; הבגד העשוי לעטיפה בלבד חייב בציצית; עוד ראיות לכך; פטור ״קוטא״ — דעת ר״ם מרוטנבורג; דעת רשב״א; טלית תחת מלבוש פטורה — דעת ר״י בר״ר יוי; דעת רא״ש; עטיפת ישמעאלים; מצנפת; גדול יוצא בה דרך עראי — דעת רש״י; דעת רמב״ם; ביאור לשון עראי לדעת רמב״ם; קושי בדעת רש״י.

בעלת חמש — קסב

מחלוקת תנאים; הלכה בעלת ה׳ חייבת — ראיות לזה; דעת יראים; בעלת ה׳ איכא בינייהו — דעת רש״י; קושיא עליו וביאור דעת רמב״ם; מטילים בכנפים המרוחקות — דעת רמב״ם; ראיה לדעתו; דעת ר׳ שמחה; תמיה על דברי רא״ש; דעת רשב״ח.

טלית כפולה — קסו

ר״ש פוטר טלית כפולה — דעת רש״י בטעמו; דעת נ״י; להלכה טלית כפולה חייבת — דעת הטור; דעת רמב״ם; דעת יראים; דעת כס״מ; מאן דחייטיה לגלימיה; הסבר החילוק בין הנ״ל לבין טלית כפולה; דעת רי״ף ורמב״ם בזה.

החיוב בציצית

חובת מנא או חובת גברא — קסט

חובת מנא; סתירה בדברי שמואל — יישוב העיטור; יישוב התוס׳; ברכת עשית ציצית; להלכה ציצית חובת גברא — דעת בה״ג; עוד ראיות לזה; ועוד ראיות; דחית הראיה; להלכה ציצית חובת מנא — דעת רע״ג; גם למ״ד חובת מנא יש מצוה להתעטף בציצית; פירוש חדש בסוגית ברכת עשית ציצית; דעת העיטור; יישוב קושית התוס׳.

טלית שאולה וגדרי חיוב שונים — קעה

חיוב טלית שאולה דרבנן — דעת תוס׳; קושיא עליהם; חיוב שוכר במזוזה מדאורייתא; חיוב טלית שאולה מדאורייתא; ברכת טלית שאולה — דעת תוס׳; דעת רא״ש; דעת העיטור; ביאור טענת מלאכא; יישוב קושית מג״א; חיוב לבישת טלית בזה״ז — דעת תוס׳; איסור לבישת טלית ללא ציצית — דעת ר״י; דעת ר״ש מדרוש; טלית שותפים.

זמן גרמא בציצית קפ

כסות לילה — דעת תוס׳; דעת ר״ן; לילה לאו זמן ציצית; דעת רמב״ם והגאונים; פירוש חדש ויישוב הגמ׳; ביאור מעשה רב יהודה; מהות כסות לילה; שמיכות בציצית; תחילת זמן ציצית ביום — דעת רמב״ם; ערעור על דעתו; דעת ראבי״ה; חיוב נשים בציצית; כלאים בציצית בשעת הפטור — דעת ר״ת; ראיותיו; הבנת רא״ש בר״ת; הבנה חדשה בר״ת.

חינוך בציצית קצא

זמן החינוך; חיוב קנית טלית.

הנהגת ציצית

ראיית הציצית קצג

מצות הסתכלות בציצית — דעת סמ״ק; ההסתכלות בזמן ק״ש — דעת הגאונים; תמיהת ריב״ש עליהם; ביאור דעתם; אחיזת ציצית כחיבוב מצוות.

ציצית במתים קצו

סתירת סוגיות; יישוב רשב״ם; יישוב ר״ת; עוד יישוב; יישוב ר״י מפריש; דעת ר״י בן מלכי צדק; קושיות עליו; דעת ראב״ד; דעת רמב״ן; הערה עליו; ביאור חדש באיסור לעג לרש; יישוב דעת שמואל עם מסכת ציצית; דעת סיפרי זוטא; טעמים למנהג להסיר ציצית מהמתים; טעם חדש; ציצית בבית קברות; דעת רבנו יונה; הסבר חדש להיתר ציצית בבה״ק; דעת רמב״ם באיסור לעג לרש; ביאור דעתו; טעמים אחרים לדעת רמב״ם באיסור ק״ש, תפילין וס״ת בבה״ק; יישוב לשונות הרמב״ם.

מאמר על שיעור הטלית רט

מפתח הענינים המוזכרים בהערות אגב אורחא ריג

נספחות

נספח א רטו

כתאב אחכאם שרע אלציצית [ספר דיני מצות הציצית]
מאת רב שמואל בן חופני גאון.

נספח ב רעא

קטע מהגניזה בהלכות ציצית.

נספח ג רפג

פירוש פרק התכלת מהגניזה.

נספח ד רצז

מעשה ציצית לרבנו חננאל.

נספח ה שט

מאמר התכלת.

פתח דבר

הספר **כליל תכלת**, כשמו כן הוא, כולל בתוכו את רוב עניני ציצית הנקראת בפי חז"ל תכלת. אין הספר כולל ענינים שנוגעים להלכות ציצית באופן עקיף בלבד, כגון: איסור הוצאה בשבת, בזיון מצוה, ברכת המצוות, קדימה במצוות והעברה על המצוות, שעיסוק בהם באופן נאות דורש לימוד מקיף של סוגיות וענינים רבים. עם כל זה, בכמה מן הדברים הרחבתי את היריעה וחרגתי מן התחום המצומצם של ציצית, והם: עיבוד לשמה, תעשה ולא מן העשוי, ואיסור כלאים.

בעוסקי במלאכת קדש זו ראיתי צורך, כיאה לכך, לקבוע לעצמי רשימת ספרים העוסקים בהלכות ציצית [ראה רשימה זו בעמ' יא] כדי שאעבור עליהם בסדר כדי שהלימוד יהיה מסודר ובנוי על אדנים נאמנים, וזאת מלבד עיון בשאר המקורות הרבים שהמעיין פוגע בהם דרך גילגול. הספרים שעסקתי בהם, שייכים בעיקר לרבותינו הראשונים ובאשר לאחרונים סמכתי על אסיפתו של משנה ברורה, מלבד אלה שהופיעו אחריו, והם: מקור חיים לבעל חוות יאיר וחזון איש. עוד שמתי את עיוני בשני ספרי אחרונים — ארצות החיים ושו"ת משכנות יעקב, למרות היותם לפני משנה ברורה, שכן הם הרחיבו והעמיקו את עיסוקם בהלכות ציצית. האחרון שבהם — שו"ת משכנות יעקב — מצאתי בו דברים אשר כיוונתי להם, והם מעיקרי החידושים שבספרי, ובראותי כן — שמחתי והתעצבתי. שמחתי — כי כיוונתי לגאון גדול זה, שהתייחד בסברה ישרה ללא בקשת חשבונות רבים אשר בקשו להם בני אדם. התעצבתי — שכבר קדמני חכם זה ולא הועלתי לעולם ולא כלום. כמעט שחשבתי להמנע מהבאת הדברים שכיוונתי בהם לדבריו, אך למען שלמות המלאכה הבאתים, ולא עוד אלא שראיתי שגם בדברים אלה לכל אחד סגנון משלו והבנה שונה.

המעיין בספר זה יראה שהרביתי להתחקות אחר דברי ראשוני הראשונים — הגאונים, שהם עמודי המסורה ועם כל זה דבריהם נזנחו נעזבו ונעלמו בגלות המרה והנמהרה. עוד טעם איתי לשים את עיוני בעיקר בדברי הראשונים, כי האחרונים, בדרך כלל, אין דיונם אלא בפרטי הפרטים ובסעיפי הסעיפים של הלכות אלו, ואילו מגמתי בספר זה להעמיק בגופי ההלכות ובשורשי הדברים, כי בטוחני שהבנת הכללים היא הדרך המביאה לדעה נכונה בפרטים.

אם באתי להזכיר כל מי שסייע לי בספר זה — לא אצליח בכך, כי הסיוע פנים רבות לו, מי בסיוע רוחני ומי בסיוע חומרי, מי בלימוד משותף, מי בעצה נכונה ומי בעידוד, מי בהנחת היסודות הלימודיים במשך שנים רבות ומי בחינוך ובטיפוח האישיות משחר הילדות, מי בעבודה חרוצה ומי בנשיאה בעול; מי הוא זה אשר באמת יוכל לערוך חשבון גדול כזה, חשבונו של עולם. ידעו נאמנה, כל המסייעים כולם, שתודה וברכה שמורות להם בלבי, וה' היודע חשבונו של עולם ושאין שכחה לפניו ישלם את פעלם ותהי משכורתם שלמה מאת ה' אלוקי ישראל.

רשימת הספרים

הגאונים:

שאילתות דרב אחאי גאון, ש. ק. מירסקי, ירושלים תש"כ, שאילתא קמד

הלכות פסוקות מן הגאונים, י. מילר, קראקא תרנ"ג, הלכות ציצית

תשובות הגאונים שערי תשובה, ז. לייטער, פיטסבורג תש"ו, סי' פח, קנח, קנט

חמדה גנוזה, ירושלים תרכ"ג, סי' א, צ, צא, קמז

תורתן של ראשונים, ח. מ. הורוויץ, פראנקפורט תרמ"ב, ח"ב עמ' 21

שו"ת הגאונים גאוניקה, ל. גינצבורג, ניואַרק תרס"ט, ח"ב עמ' 330-336

תשובות גאוני מזרח ומערב, י. מילר, ברלין תרמ"ח, סי' לח

זכרון לראשונים וגם לאחרונים, א. א. הרכבי, ברלין תרמ"ז, ח"א סי' תפג, תפד

גנזי שכטר, ל. גינצבורג, נויארק תרפ"ט, ספר ב עמ' 105

תשובות הגאונים מתוך הגניזה, ש. אסף, ירושלים תרפ"ט, עמ' 176 אות קסו

תשובות הגאונים, ש. אסף, ירושלים תש"ב, סי' לג עמ' 130-132

הלכות קצובות (מיוחס לרב יהודאי גאון), מ. מרגליות, ירושלים תש"ב, הילכות ציצית ועשייתו

שבלי הלקט השלם, ש. ק. מירסקי, תשכ"ו, עמ' 84-85

הלכות גדולות, ע. הילדסהיימר, ירושלים תשל"ב, הלכות ציצית ח"א עמ' 502-507

סדר רב עמרם גאון, ווארשא תרכ"ה, עמ' ה

גנזי קדם, ב. מ. לוין, ירושלים תרצ"ד, ח"ה סי' יח עמ' 97-98

ספר דיני מצות הציצית לרבי שמואל בן חופני (נספח לספר)

הראשונים:

רבי שלמה בן יהודה אבן גבירול

שיר על ציצית, סדר תפלות, אמשטרדם תמ"א, קונה"פ עמ' 62

רבי חננאל בן חושיאל

מעשה ציצית לרבנו חננאל (נספח לספר)

רבי נתן בן יחיאל

הערוך, לובלין תרמ"ג, ערכים - אפרד, בצר (ג), בק (א), ברדס (ב), גרד (ד), גרדם (ב), חט (ג), חלזון (ד), חלי (ד), טג, סדן (ו), סך (ט), פרזומא (א), פתל

(א), צארי (ב), צץ (ג), קטף (ה), קלט אילן, קמר (אחרון), קפסא, רנק (ג), שע (א), תכף, תמה (א)

רבי יצחק בן ברוך אלבליה
תמים דעים, תקע״ב, סי׳ רכד

רבי יצחק בן יעקב אלפסי
ש״ס וילנא, הלכות קטנות, הלכות ציצית
שו״ת הרי״ף, ז. ו. לייטער, פיטסבורג תשי״ד, סי׳ רצו, רצט

רבי שלמה בן יצחק
הפרדס, ח. י. עהרענרייך, בודאפעשט תרפ״ד, הלכות ציצית עמ׳ יז-כב
האורה, ש. באבער, לבוב תרס״ה, הלכות ציצית ח״א עמ׳ 27, דין ציצית ח״ב עמ׳ 216
סדור רש״י, ש. באבער, ברלין תרע״ב, עמ׳ 228 סי׳ תנד
איסור והיתר, בני ברק תש״מ, סי׳ ק
שבלי הלקט השלם, ש. ק. מירסקי, תשכ״ו, עמ׳ 75-83
שו״ת רש״י, י. ש. אלפנביין, ניו יורק תש״ג, סי׳ פב, פג, פד

רבי שמחה בן שמואל מויטרי
מחזור מויטרי, ש. הורוויץ, נירנבערג תרפ״ג, הילכות ציצית עמ׳ 630-638

רבי אפרים מקלעה
פירושים פסקים ותשובות, י. שציפנסקי, ירושלים תשל״ו, עמ׳ 318-320

רבי יוסף בן מאיר אבן מיגאש
שו״ת הר״י מיגאש, ווארשא תר״ל, סי׳ קפג

רבי אברהם בן יצחק מנרבונא
האשכול, ח. אלבעק, ירושלים תשמ״ד, הלכות ציצית ח״א עמ׳ 203-222
שו״ת הראב״י אב״ד, י. קאפח, ירושלים תשכ״ב, סי׳ קח, קט, קמב

רבי אליעזר בן נתן
אבן העזר, ירושלים תשמ״ד, סי׳ מ, שלז

רבי יצחק בן אבא מארי
העיטור, מ. י. שץ, ווילנא תרל״ד, הלכות ציצית עמ׳ 130-154

רבי אברהם בן דוד
השגות הראב״ד, משנה תורה לרמב״ם, ווילנא, הלכות ציצית

תמים דעים, תקע"ב, סי' לט
תשובות ופסקים (לראב"ד), י. קאפח, ירושלים תשכ"ד, סי' קכ, רכח

רבי אשר בן שאול מלוניל
ספרן של ראשונים, ש. אסף, ירושלים תרצ"ה, ספר המנהגות עמ' 177 (אות ו')

רבי אברהם בן נתן הירחי
המנהיג, י. רפאל, ירושלים תשל"ח, הלכות ציצית ח"ב עמ' תרל"ח-תר"ן

רבי יהונתן בן דוד הכהן מלוניל
פירושי רבינו יהונתן מלוניל על כ"א מסכתות הש"ס, ירושלים תשמ"ה, הלכות ציצית

רבי משה בן מימון
משנה תורה, ווילנא, הלכות ציצית
שו"ת הרמב"ם, י. בלאו, ירושלים תשמ"ו, סי' קכב, קלח, קמא, רפו, רפז

רבי אליעזר בן יואל הלוי
ספר ראבי"ה, ד. דבליצקי, בני ברק תשל"ו, הילכות ציצית ומשפטן עמ' רמג-רמח

רבי יעקב ממרוויש
שו"ת מן השמים, ירושלים תשל"ב, סי' טז, מא

רבי אליעזר בן שמואל ממיץ
יראים, א. א. שוף, ווילנא תרנ"א, סי' תא עמ' 439-445

רבי משה בן שניאור מאיברא
על הכל, מ. צ. ווייס, ירושלים תשל"ז, סי' יט, כה

רבי אלעזר בן יהודה מגרמיזא
הרוקח הגדול, ירושלים תש"כ, הלכות עשיית ציצית וברכותיו עמ' רמו-רמח

רבי ישעיה בן מאלי די טראני
פסקי הרי"ד, ירושלים תשל"א, הלכות ציצית עמ' תעה-תקד
המכריע, י. צ. רייכמאן, מונקאטש תר"ס, סי' פח
תשובות הרי"ד, א. י. וורטהיימר, ירושלים תשכ"ז, סי' סא, צח

רבי אברהם בן עזריאל
ערוגת הבושם, א. א. אורבך, ירושלים תשכ"ג, ח"ג עמ' 206-249

רבי אברהם בן משה
המספיק לעובדי ה', נ. דנה, רמת גן תשמ"ט, ציצית עמ' 269-274

רבי יצחק בן משה
אור זרוע, ירושלים תשכ״ח, ח״א הלכות כלאים

רבי משה בן יעקב מקוצי
ספר מצוות גדול, ויניציא, הלכות ציצית דפים קח-קט

רבי יחיאל בן יוסף מפריס
פסקי רבנו יחיאל מפאריש, א. ד. פינס, ירושלים תש״מ, סי׳ פט

רבי יהודה בן יקר
פירוש התפילות והברכות, ש. ירושלמי, ירושלים תשל״ט, ח״ב עמ׳ כג-כד

רבי מאיר בן שמעון הכהן המעילי מנרבונה
ספר המאורות, מ. י. בלוי, ניו יורק תשכ״ז, הלכות ציצית עמ׳ שסז-שעד

רבי יצחק בן יוסף מקורביל
סמ״ק מצוריך, ירושלים תש״כ, מצוה כט, לב

רבי מאיר בן ברוך מרוטנבורג
תשובות פסקים ומנהגים למהר״ם מרוטנבורג, י. ז. כהנא, ירושלים תשי״ז, ח״א תשובות סי׳ ו-יד, קמא, פסקים ומנהגים סי׳ ז-כד, תקנא

רבי משה פרנס מרוטנבורג
הפרנס, ווילנא תרנ״א, סי׳ תבא, תכב

רבי שמשון בן צדוק
תשב״ץ, ווארשא תרס״א, סי׳ מד, רסב-ער

רבי חיים פלטיאל בן ברוך ממידבורג
ספר מנהגים לרבינו אברהם קלויזנר (מנהגי מהרא״ק) י. י. דיסין, ירושלים תשל״ח, עמ׳ ב, ג

רבי מאיר בן יקותיאל הכהן
הגהות מיימוניות, משנה תורה לרמב״ם, ווילנא, הלכות ציצית

רבי מרדכי בן הלל
מרדכי, הלכות קטנות, ש״ס ווילנא

רבי שלמה בן שבתאי ענו
שאילתות דרב אחאי גאון, ש. ק. מירסקי, ירושלים תש״כ, שאילתא קמד (פירוש)

רבי שלמה בן אברהם בן אדרת
שו"ת הרשב"א, ירושלים תשל"ו, ח"א סי' ריז, רצח, שצא, תלד, תסח, תשכח, תתעח, ח"ג סי' רפ, ח"ז סי' ש, שמה, תיז, ח"ח סי' רט

רבי חיים בן שמואל בן דוד מטודילו
צרור החיים, ש. ירושלמי, ירושלים תשכ"ו, עמ' ג, ד

רבי אהרן הלוי מברצלונה
ספר החינוך, ח. ד. שעועל, ירושלים תשכ"ב, עמ' תפו-תצא

רבי ישעיה בן אליהו די טראני
פסקי הריא"ז, ירושלים תשל"א, עמ' רכא-רלב

רבי שמואל בן משולם ירונדי
אהל מועד, ח. א. גאגין, ירושלים תשכ"ד, עמ' קיא-קיג

רבי חיים אלעזר בן יצחק
פסקי הלכה של ר' חיים אור זרוע (דרשות מהר"ח), י. ש. לנגה, ירושלים תשל"ג, עמ' 44-46, 103-108
שו"ת מהר"ח אור זרוע, י. ראזענברג, לפסיא תר"כ, סי' א, ד, ח, סא, סב, קצה

רבי יעקב בן יהודה חזן מלונדריץ
עץ חיים, י. ברודי, ירושלים תשכ"ב, הלכות ציצית עמ' קמד-קמח

רבי אשר בן יחיאל
רא"ש, ש"ס ווילנא, הלכות קטנות
שו"ת הרא"ש, ירושלים תשמ"א, כלל ב סי' ח-יג

רבי דוד בן שמואל הכוכבי מאישטליא
מגדל דוד, מ. הרשלר, ירושלים תשמ"ג, ספר ב מצוה ט

רבי אהרן בן יעקב הכהן מלוניל
אורחות חיים, ירושלים תשט"ז, הלכות ציצית עמ' ה-ח

רבי אשתורי בן משה הפרחי
כפתור ופרח, א. מ. לונץ, ירושלים תשי"ט, סי' ס

רבי ירוחם בן משולם
תולדות אדם וחוה, ויניציא, נתיב יט חלק ג

רבי מנחם בן בנימין ריקנטי
ריקאנטי, י. ד. מיללער, פעטרקוב תרנ"ד, דיני ציצית ותפילין עמ' 3-4, סי' א-ג

רבי יעקב בן אשר
טור, או״ח הלכות ציצית, סי׳ ח-כד

רבי דוד בן יוסף אבודרהם
אבודרהם השלם, ירושלים תשכ״ג, עמ׳ 45-46, 83-84

רבי אלכסנדר זוסלין הכהן
האגודה, א. בריזל, ירושלים תשל״ה, מנחות, עמ׳ לג-מ

רבי מנחם בן אהרן בן זרח
צדה לדרך, נ. ה. הערצאג, וואַרשא תר״מ, עמ׳ 74

רבי יצחק בר ששת
שו״ת ריב״ש, ירושלים תשל״ה, סי׳ תפו

רבי יצחק אבוהב הספרדי
שולחן הפנים, בתוך סיני, כרך נט חוברת ג (מ. הברמן) עמ׳ קנב אות ו

רבי שלום בן יצחק מנוישטט
הלכות ומנהגי רבינו שלום מנוישטט (דרשות מהר״ש), ש. י. שפיצר, ירושלים תשל״ז, עמ׳ 63 סי׳ פג

רבי אשר בן חיים נביו
ספר הפרדס, מ. ל. הלוי קצנלנבוגן, ירושלים תשמ״ה, ציצית עמ׳ קפ-קפז

רבי יוסף חביבה
נימוקי יוסף, ש״ס ווילנא, הלכות קטנות, הלכות ציצית

רבי יעקב בן משה מולין
מהרי״ל (מנהגים), ש. י. שפיצר, ירושלים תשמ״ט, הלכות ציצית עמ׳ תקפז-תקפח
שו״ת מהרי״ל, י. סץ, ירושלים תש״מ, סי׳ י, קנז (ז)
שו״ת מהרי״ל החדשות, י. סץ, ירושלים תשל״ז, סי׳ ג-ז, מא

רבי שמעון בן צמח
שו״ת התשב״ץ, לעמבערג תרנ״א, ח״ב סי׳ רח (השניה)

רבי משה בן יצחק מינץ
שו״ת מהר״ם מינץ, שאלוניקי, תקס״ב, סי׳ יג, עח, קו

רבי זליקמן מבינגא
מהר״ז בינגא, ירושלים תשמ״ה, הילכות ציצית עמ׳ א-קיג

רבי ישראל בן פתחיה
תרומת הדשן, ווארשא, סי׳ מד, מה, מו

רבי ישראל בן חיים מברונא
שו״ת מהר״י ברונא, ירושלים תש״כ, סי׳ עג, צו, ק, קעא

רבי יוסף בן משה ממינזטר
לקט יושר, י. פריימאנן, ברלין תרס״ג, עמ׳ 8-13

רבי שלמה בן שמעון
שו״ת הרשב״ש, ליוורנו תק״ב, סי׳ כו, תקנא

רבי יוסף בן שלמה קולון
שו״ת מהרי״ק, ירושלים תשל״ג, סי׳ קמט

רבי יצחק אייזיק שטיין
סמ״ג, ויניציא, ביאורי מהר״י אייזיק שטיין, דף מג

רבי יעקב יהודה לנדא
האגור השלם, מ. הרשלר, ירושלים תש״כ, הלכות ציצית סי׳ ה-לד

רבי דוד בן זמרא
שו״ת הרדב״ז, ווארשא תרמ״ב, ח״א סי׳ שלב, שמג, ח״ב סי׳ תרכו, ח״ג סי׳ תעח, תקעא, ח״ו סי׳ שני אלפים קו, רס, רסט, שיז, שלג
שו״ת הרד[illegible] ב ז, נ. סופר, בני ברק תשל ה, ח״ח סי׳ [illegible] ב, ג, ד

רבי ישמעאל הכהן
ספר הזכרון, לונדון תשל״ד, הלכות ציצית עמ׳ לג-לה

ספרים ללא שם מחבר:
שו״ת בשמים ראש, ירושלים תשמ״ד, סי׳ קי, רמד, שסט, שע
תשובות חכמי צרפת ולותיר, י. הכהן מיללער, וויען תרמ״א, סי׳ מד, מח
תשובות ופסקים (מאת חכמי אשכנז וצרפת), א. קופפר, ירושלים תשל״ג, עמ׳ 120-136
כל בו, הלכות ציצית דין כב
חדושי הרשב״א (מיוחסים) למנחות, ווארשא תרכ״א
מנהג טוב, בתוך הצופה שנה 13 חוברת ג-ד אות כז, עח
הלכות ציצית לחד מקמאי בתוך צפונות שנה ב׳ גליון ב (ו)

האחרונים:

רבי ישראל מאיר בן אריה זאב הכהן
משנה ברורה, הלכות ציצית סי׳ ח-כד

רבי יאיר חיים בכרך בעל חוות יאיר
מקור חיים, א. ד. פינס, ירושלים תשמ״ב, הלכות ציצית סי׳ ח-כד

רבי מאיר ליבוש מלבי״ם
ארצות החיים, ווארשא תר״כ-תרכ״א, הלכות ציצית

רבי יעקב אב״ד קרלין
שו״ת משכנות יעקב, ירושלים תש״כ, סי׳ ה-כד

רבי אברהם ישעיה קרליץ
חזון איש, בני ברק תשל״ג, אורח חיים סי׳ ב-ג

הקדמה

מורגל בפי חכמינו זכרונם לברכה להמשיל מעשיו הטובים, או חלילה הלא טובים, של האדם בבגדיו ובמלבושיו.

אמרו בגמרא[1] ת״ר והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה תנה לו כמו שנתנה לך בטהרה אף אתה בטהרה משל למלך ב״ו שחלק בגדי מלכות לעבדיו פקחין שבהן קיפלום והניחום בקופסא טפשים שבהן הלכו ועשו בהן מלאכה לימים ביקש המלך את כליו פקחין שבהן החזירום לו כשהן מגוהצין טפשין שבהן החזירום לו כשהן מלוכלכין שמח המלך לקראת פקחין וכעס לקראת טפשין על פקחין אמר ינתנו כלי לאוצר והם ילכו לבתיהם לשלום ועל טפשין אמר כלי ינתנו לכובס והן יתחבשו בבית האסורים אף הקב״ה על גופן של צדיקים אומר יבא שלום ינוחו על משכבותם ועל נשמתן הוא אומר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים על גופן של רשעים הוא אומר אין שלום אמר ה׳ לרשעים ועל נשמתן הוא אומר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע.

וכן אמרו[2] רבי אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את ר״א וכי אדם יודע איזהו יום ימות אמר להן וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר א״ר יוחנן בן זכאי משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן פיקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך אמרו כלום חסר לבית המלך טיפשין שבהן הלכו למלאכתן אמרו כלום יש סעודה בלא טורח בפתאום ביקש המלך את עבדיו פיקחין שבהן נכנסו לפניו כשהן מקושטין והטיפשים נכנסו לפניו כשהן מלוכלכין שמח המלך לקראת פיקחים וכעס לקראת טיפשים אמר הללו שקישטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו הללו שלא קישטו עצמן לסעודה יעמדו ויראו חתנו של ר״מ משום ר״מ אמר אף הן נראין כמשמשין אלא אלו ואלו ישבין הללו אוכלין והללו רעבין הללו שותין והללו צמאים שנאמר כה אמר ה׳ הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב.

1. שבת קנב ב.
2. שם קנג א.

אמרו בירושלמי[3] בסדין אחד נקבר רבי דרבי אמר לא כמה דבר אינש אזל הוא אתי ורבנן אמרי כמה דבר אינש אזיל הוא אתי תני בשם רבי נתן כסות היורדת עם אדם לשאול היא באה עמו מה טעמא תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש אנטולינוס שאל לרבי מהו תתהפך כחומר חותם א"ל מי שהוא מביא את הדור הוא מלבישו. ונראה לפרש שנחלקו החכמים במידת הכבוד שיש לתת לנפטר על מעשיו הטובים בחייו, דבר המתבטא במלבושיו בשעת קבורתו. רבנן סוברים שיש לתת למכריו ומוקיריו של הנפטר לכבדו כראוי לו ולהביע בכך את הערכת צדקו וטובו, כי כפי מידת ערכו של האיש אצל בני האדם כך מידת צדקו אצל הקב"ה הגומלו לעתיד לבא. והוא כעין שאמרו באבות[4] כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו. וזאת היא כוונתו של ר' נתן באומרו כסות היורדת עם אדם לשאול היא באה עמו. אך רבי, מידה אחרת היתה אצלו שלא החשיב את דעתם של הבריות בזה, אלא הבוחן כליות ולב הוא לבדו יודע את צדקתו האמיתית של האדם והוא אשר יגלה את גדלותו לעתיד לבא. וזאת היא הכוונה בתשובתו לאנטולינוס מי שהוא מביא את הדור, כלומר הקב"ה המחיה את המתים לעתיד לבא, הוא מלבישו, הוא לבדו.

וכן הוא הביאור בדברי מסכת שמחות[5] כיוצא בדבר אתה אומר מכבד אביו ואמו במותן כאילו כבדן בחייהן וכו' כל המציל כלים מן המת הרי זה גוזל את המת וכו' אבל מלמדין לאדם שלא יהא חובלן והלא אמרו כל המרבה כלים על המת הרי זה עובר משום בל תשחית דברי ר"מ ר"א בר צדוק אומר מנוולו רבן גמליאל אומר מרבה עליו רימה רבי נתן אומר היא כסותו שיורדת עמו לשאול היא באה עמו לעתיד לבוא שנאמר תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש. שנחלקו החכמים בדבר, הראשונים גינו את ריבוי הבגדים כדעתו של רבי ור' נתן חלק עליהם כנ"ל.

ובדרך זאת יש לפרש גם את המשך הירושלמי[3] — ר"י מפקד מלבשוני בורידיקא לא חיורין ולא אוכמין אין קמית ביני צדיקייא לא נבהת אין קמית ביני רשיעיא לא נבהת רבי יאשיה מפקד אלבשוני חוורין חפיתין אמרין ליה ומה את טב מן רבך א"ל ומה אנא בהית בעבדאי. שר' יוחנן בחר לו דרך אמצעית שאין להפריז בשבח וכבוד על צדקת האדם שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, אך אין גם לגרוע מההערכה כלפיו, אמנם תלמידו ר' יאשיה בטח בצדקו.

3. כלאים ט ג, ועיין שבת קיד א ונדה כ א.
4. ג י.
5. סוף פרק ט, שלא כפירוש נחלת יעקב שם.

אמרו בתנחומא[6] בא וראה שכל מה שהכה הקב"ה בעולם הזה מתרפאין לעולם הבא העורים מתרפאין שנאמר אז תפקחנה עיני עורים והפסחים מתרפאין שנאמר אז ידלג כאיל פסח ואלמים מתרפאין שנאמר ותרון לשון אלם הכל מתרפאין אלא כשאדם הולך כך הוא בא הולך עור ובא עור הולך חרש ובא חרש הולך פסח ובא פסח הולך אלם ובא אלם כשם שהולך לבוש כך בא לבוש שנאמר תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש ממי אתה למד משמואל כשהעלה אותו שאול מה אמר לאשה אמר לה מה את רואה ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל שכך היה לבוש שנאמר ומעיל קטן תעשה לו אמו ולמה כשאדם הולך כך הוא בא שלא יאמרו רשעי עולם משמתו ריפא אותן הקב"ה ואחר כך הביא אותן כמדומה שאין אלו אותן אלא אחרים הם אמר הקב"ה אם כן יעמדו כשם שהלכו ולאחר כך אני מרפא אותם שנאמר לפני לא נוצר אל ואחר כך אף החיות מתרפאות שנאמר זאב וטלה ירעו כאחד וגו' ומי שהביא מכה על הכל אינו מתרפא שנאמר ונחש עפר לחמו ולמה שהביא את הכל לעפר. מדרש זה מדבר על תיקון העולם לעתיד לבא, אך תחילה כל אחד ואחד יופיע כפי מעלתו, בה זכה על ידי מעשיו בעולם הזה, וזה מפני שלא יאמרו רשעי עולם כמדומה שאין אלו אותן אלא אחרים הם, כלומר מעשיו של האדם בעולם הזה מקנים לו את מעלתו לעולם הבא, כל הפוגם פוגם לעצמו וכל המטיב מטיב לעצמו, שלא כדעת הרשעים שמפקירים את מעשיהם לשרירות לבם. וזהו כלל ענין העולם הבא להיות האמת גלויה לכל ללא כל ספק ופקפוק, הרע יהיה בתכלית הגינוי, והוא הנחש שעפר לחמו, והטוב יזכה לשבח ומעלה, והוא שיכירו כולם וידעו שמעשיהם הטובים של הצדיקים הם אלה אשר הביאו להם את הרפואה לעתיד לבא, וזו כוונת אומרם כשם שהולך לבוש כך בא לבוש, כמוסבר לעיל שכמעלת האיש בעיני הבריות בעולם הזה כך מעלתו לעולם הבא. ובכך גם יש להבין את ראית המדרש משמואל הנביא, שהמעיל אשר עשתה לו אמו אינו סתם מעיל אשר אמא תופרת לבנה הקטן, אלא הוא היעוד בחינוך המיוחד שזכה לו שמואל מחנה אמו כמבואר לכל קורא פרשת חנה. המקרא מקדים לפסוק זה את מעשיהם הרעים של בני עלי, שבכך אינם ראוים להמשיך את מנהיגות אביהם, ואחר כך נאמר[7] ושמואל משרת את פני ה' נער חגור אפוד בד ומעיל קטן תעשה לו אמו וגו', כלומר שאמנם יש מרשיע לישראל והוא הנער הקטן שמואל אשר מיום הוולדו הועד לחיי צדקות ע"י אמו. ועל כך שמר כל חייו עד שאחרי מותו

6. (בובר) פר' ויגש ט ומשם נלקח לבראשית רבה פר' צה א, ועיין פסחים סח א וסנהדרין צא ב.
7. שמואל א ב יח-יט.

הסימן הגדול להכירו היה המעיל, כלומר צדקתו היא אשר הלכה לפניו והכריזה עליו וכמו שנאמר[8] ויאמר לה מה תארו ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל וידע שאול כי שמואל הוא ויקד אפים ארצה וישתחו.

אמרו בכתובות[9] וא״ר חייא בר יוסף עתידים צדיקים שיעמדו במלבושיהן ק״ו מחטה מה חטה שנקברה ערומה יוצאה בכמה לבושין צדיקים שנקברו בלבושיהן על אחת כמה וכמה. ויש להתפלא מאוד על דבריהם אלה, מה הוא הק״ו מחטה. ולפני שאפרש כוונתם אקדים דברים דומים מהמדרש[10], חד כותי שאל לר׳ מאיר א״ל חיין מתייא א״ל אין א״ל בחשאי או בפרהסיא א״ל בפרהסיא א״ל מאן את מחמי לי א״ל לא ממקרא ולא ממשנה אלא מדרך ארץ אני משיבך א״ל נאמן אחד בעירנו והכל מפקידין אצלו בחשאי והוא מחזיר להם בפרהסיא בא אחד והפקיד אצלו בפרהסיא היאך יחזיר לו או בחשאי או בפרהסיא לא בפרהסיא א״ל אין א״ל ולא ישמעו אזניך מה שפיך מדבר הבריות מפקידין אצל נשותיהן טיפה של לבנות והקב״ה מחזיר להם אותה טיפה בריה נאה שלמה בפרהסיא המת שהוא הולך בפרהסיא לא כל שכן שיבא בפרהסיא אלא כשם שהוא הולך בקולי קולות כך הוא בא בקולי קולות ר׳ יונתן בש״ר יונתן דבית גוברין אמר כתיב שאול ועצר רחם וכי מה ענין זה לזה אלא מה עוצר רחם בקולי קולות אף שאול בקולי קולות אמר איך אינון אתיין שליחין או לבושין אמר ליה לבושין אמר ליה מאן את מחמי לי אמר ליה לא ממקרא ולא ממשנה אלא מדרך ארץ אני משיבך אמר ליה זרעית מימיך אפונין אמר ליה אין אמר ליה היאך זרעתין שליחין או לבושין אמר ליה שליחין אמר ליה היאך אינון אתיין לבושין או שליחין אמר ליה לבושין אמר ליה ולא שמעין אודנך מה פומך ממלל ומה אם אפונין כד זרע להון שליחין עלון להון לבושין המת שהוא הולך בלבוש לא כל שכן שיבא בלבוש ר׳ איבו ותני לה בש״ר נתן כתיב תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש כסות היורדת עם אדם בעוה״ז לשאול היא באה עמו לע״ל א״ל הואיל ואינון אתיין חיין ולבושין מאן מספק לון מזונין א״ל אזלתא לחמת גרר מימיך אמר ליה אין א״ל בענתה ודלא בענתה א״ל בענתה ודלא בענתה א״ל ואיך היו מזונין תמן שכיחין א״ל שכיחין בענתה או דלא בענתה א״ל בענתה ודלא בענתה דבגין אוכלסין מייתין לזבון ולזבון אמר ליה כך מאן דמייתי אוכלוסיא מייתי מזוניהון דכתיב בשלמה ברבות הטובה רבו אוכליה כשירבו אוכלי הטובה תרבה הטובה אמר ליה הואיל ואינון אתיין חיין ולבושין ומתפרנסין למה אתון בכיין עליהון אמר ליה תיפח

8. שם כח יד.
9. קיא ב, ועיין סנהדרין צ ב ופרקי דרבי אליעזר פרק לג.
10. קהלת רבה פר׳ ה [י].

רוחיה דההוא גברא אית בר נש דמוביד מחמדתיה ולא בכי אלא כשם שבא בקולי קולות כך הוא יוצא בקולי קולות. נראה לבאר שדברים אלה באים לענות על הערעור על הגמול הטוב על מעשיו הטובים של האדם בעולם הזה, שעל כן דברים אלה הם תשובה על שאלתו של כותי המערער על כך. ור' מאיר בתשובתו בא להראות את טובתו של הקב"ה בעולם הזה שלא כגמול ותשלום אלא כמתנת חינם, ומכאן יש לנו ללמוד בק"ו על הטובה הגדולה שתשולם לאדם על כל מעשהו הטוב בעולם הזה, דבר לא נעלם. שלש דוגמאות הובאו לכך במדרש: האחת, יצירתו של האדם בריה יפה ושלמה שכולם שמחים בה, כשתרומתו של האדם לזה היא אין ואפס, טיפה סרוחה הניתנת בחשאי ובבושת. השניה, הצמחת תבואה, כשתרומתו של האדם לזה היא דבר של מה בכך, זרע קטן המרקיב בקרקע. והדוגמא השלישית, מזונותיו של האדם המצויים לו, ואף ברבות האוכלוסיה מתרבים המזונות. על האדם להתבונן על ההטבה הגדולה של הקב"ה לבראיו על לא דבר, על אחת כמה וכמה שגדולה ומכופלת תהיה ההטבה לעתיד לבא על כל מעשיו הטובים — כסות היורדת עם אדם בעוה"ז לשאול היא באה עמו לע"ל.

והטעם להשוואה זאת הוא, שכמו שהבגדים מסתירים את הערום מונעים את הבושה ומייפים את האדם בעיני הבריות, כך המעשים הטובים מסתירים את הערום הרוחני — את הרע שבטבעו — מונעים את הבושה ומעלים את האדם בעיני כל חי. וחזקה היא, שמי שאינו חש בתועלת הגדולה שבמלבושו, לא יחוש כראוי לתקן את דרכיו ומעשיו. וזאת היתה דרכו של ר' יוחנן כמו שאמרו עליו[11] דרבי יוחנן קרי למאניה מכבדותי, ועל פי יסוד זה פסק ואמר[12] איזהו תלמיד חכם שמחזירין לו אבידה בטביעות העין זה המקפיד על חלוקו להופכו.

לא חכמינו בלבד השוו את המעשה הטוב ללבוש, אלא גם התורה עצמה. בשתי הפרשיות החשובות בתולדות האדם, פרשית הנחש ופרשית שיכרותו של נוח, שבהן מתגלה הרע במעשי האדם הגורם לקללת האלקים לחול על המין האנושי, קושרת התורה את הרע בערום ואת הטוב בכיסויו.

אמר הכתוב[13] ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו. אמרו על כך במדרש[14] ולא יתבוששו והנחש היה ערום לא הוה צורך קרייה למימר אלא ויעש י"י אלקים לאדם ולאשתו וגו' אמר ר' יהושע בן קרחה להודיעך מאי זו חיטיה

11. שבת קיג א.
12. שם קיד א.
13. בראשית ב כה.
14. בראשית רבה פר' יח ו.

קפץ עליהם אותו הרשע מתוך שראם מתעסקין בדרך הארץ ונתאוה לה אמר ר' יעקב דכפר חנן שלא להפסיק בפרשתו שלנחש. מכאן, שלדעת חכמי המדרש, הקב"ה עשה כתנות עור לאדם ולאשתו קודם שחטאו ובחטאם נלקחו מהם ונשארו בערומם, וכמו שאמרו במדרש[15] מה כתיב למעלה ויעש י"י אלקים וכו' מלמד שעשה לו הקב"ה בגדי כהונה כענין שנ' והנה האיש לבוש הבדים וכו' למלך שחיבב עבדו ועשה לו מונייק של זהב סרח נטלו ממנו ונתן עליו כבלין כך עשה לו הקב"ה בגדי כהונה וכשחטא העבירן ממנו ונתן עליו [עלי תאנה] שנ' ויתפרו עלי תאנה וכו'.

על טיבן של כותנות עור אלה, אשר ניתנו לו לאדם הראשון קודם החטא, אמרו במדרש[16] ויעש י"י אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב כותנות אור אילו בגדי אדם הראשון שדומין לפנס רחבים מלמטן וצרים מלמעלן יצחק רבייה אמר חלקים כציפורן ונאים כמרגלית אמר ר' יוחנן ככלי פשתן הדקים הבאין מבית שאן כתנות עור שדבקים לעור ר' אלעזר א' איגיאה ר' יהושע א' לגא ר' יוסי בר' חני' אמר סיסרנון ריש לקיש גלאקסינון ובהם היו בכורות משתמשין ר' שמואל בר נחמן צמר גמלים וצמר ארנבים היו כתנות עור שבאין מעור. דברי אגדה ובאור פשוטו של הכתוב מעורבים במדרש זה, בעוד שחלק מהחכמים עוסקים בשאלה מדוע בגדים אלה נקראו כתנות עור — אם מחמת שדבקים לעור מרוב דקותם, אם מחמת שהיו עשויים מעור ממש על כל האפשרויות שבכך — איגיאה (עורות עזים), לגא (עורות ארנבים), סיסרנון (לבוש של עור בעוד הצמר עליו), אם מחמת שהיו עשויים מצמר שהוא דבר הבא מן העור, מובאות במדרש זה דעות על טיבם המיוחד של בגדי אדם הראשון שלפני החטא, בהם התבטא הערך המיוחד של יציר כפיו של הקב"ה — נזר הבריאה, בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב כותנות אור אילו בגדי אדם הראשון שדומין לפנס רחבים מלמטן וצרים מלמעלן, כלומר כמו שהפנס הזה משמש כלי קיבול לאור אשר בתוכו, כך הכותנות היו כותנות של אדם הראשון שהוא אורו של עולם[17]. כעין זה דעת רבו ר' יצחק, למרות שהוא דורש את דבריו מהכתוב הרגיל — כותנות עור — כצפורניים הדבוקים לעור, בגדי אדם הראשון הם חלקים כצפורן ונאים כמרגלית, סמל למעלתו הגדולה שלפני החטא[18]. וכן דעת ריש לקיש, גלאקסינון ובהם היו בכורות משתמשין, היא כדעת המדרש שמובא לעיל.

15. ילקוט שמעוני בראשית רמז לד, ועיין תרגום יונתן בראשית ג ז ופרקי דרבי אליעזר פרק יד.
16. בראשית רבה פר' כ יב, ועיין סוטה יד א.
17. עיין תנחומא (בובר) ריש פר' נח.
18. עיין תנחומא (בובר) פר' בראשית [כד] ופרקי דרבי אליעזר פרק יד, שמוכח משם כמו שכתבתי — שדברי יצחק רבייה מוסבים על הלשון "כתנות עור" ולא "כתנות אור" כבדרשת

אמרו בגמ'[19] תנו רבנן עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן באר ומן וקשת הכתב והמכתב והלוחות קברו של משה ומערה שעמד בה משה ואליהו פתיחת פי האתון ופתיחת פי הארץ לבלוע את הרשעים ויש אומרים אף מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה ויש אומרים אף המזיקין ויש אומרים אף בגדו של אדם הראשון. רבו הפירושים בברייתא זאת, אך הנראה נכון, שהמשותף לכל הדברים המוזכרים כאן הוא הסיוע האלוקי המיוחד הניכר בכל הדברים האלו, שכאילו מתערב הוא באופן יוצא מן הכלל בעולם הנוהג כמנהגו. וזו כוונת אומרם נבראו בין השמשות ערב שבת, שזהו זמן שהוא ספק יום שישי ספק שבת, ספק מן הזמן של היצירה האלוקית ספק מן הזמן שבו הונחו הדברים על מתכונתם להתנהג כמנהגם כאילו בלי יוצר ומכוון, והדברים המנויים כאן הם המשכת ההתערבות האלוקית של מעשה בראשית לתוך עולם קבוע של אחר מעשה בראשית. הבאר והמן הם הסיוע המיוחד מאת ה' לקיים את בני ישראל במדבר. הקשת היא הברית המיוחדת שכרת ה' עם בריותיו לבל יוכחדו בעוונותיהם. הכתב והמכתב והלוחות מעשה אלקים המה על פי הכתוב[20] והלוחות מעשה אלקים המה והמכתב מכתב אלקים הוא חרות על הלוחות. קברו של משה נאמר עליו[21] וימת שם משה וגו' על פי ה' ויקבר אותו בגי וכו'. המערה שעמד בה משה ואליהו שמשה כמקום התגלותו של הקב"ה, כביכול, למשה ולאליהו כדי לשטוח בפניו את בקשותיהם. פתיחת פי האתון היא התערבות מיוחדת למנוע את קללת בלעם כמו שנאמר[22] ויפתח ה' את פי האתון. פתיחת פי הארץ ונס מקלו של אהרן הם בריאה מיוחדת לבטל את טענותיהם של עדת קרח ולהראות את צדקת משה ואהרן, כמו שנאמר[23] ויאמר משה בזאת תדעון כי ה' שלחני וגו' אם כמות כל האדם ימותון אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם

רבי מאיר, [וכן מוכח שם ש"כתנות עור" — עור צפורן — היו לאדם הראשון ולאשתו לפני החטא ונפשט מהם, שלא כמובא בזהר פר' פקודי רכט ב ובתקוני זהר תקונים נח-נט (ע"ע זהר פר' בראשית נב-נג, זהר פר' ויקהל רח א-ב ובהקדמת תקוני זהר י ב), ועיין ס' האמונות לרש"ט שער ו פ"ט].

19. פסחים נד א, ועיין אבות ה ו, מכילתא דרבי ישמעאל פר' בשלח (מסכתא דויסע) פר' ה, סיפרי דברים סי' שנה, פרקי דרבי אליעזר פרק יט ופרק לא, [ועיין סיפרי פר' בהעלותך סי' קא — שהלוחות של ספיר היו כמעשה כסא הכבוד, וכן עיין מכילתא דרבי ישמעאל פר' בשלח (מסכתא דויסע) פר' ו — שגם המטה של סנפירינון היה, וכן עיין תנחומא (בובר) פר' בראשית [כד] — שבגדי אדם הראשון היו כמעשה שמים, וכן תכלת שבציצית היא כצבע כסא הכבוד כאמור במנחות מג ב, וכל המדרשים האלה לדבר אחד התכוונו, כמו שאבאר].

20. שמות לב טז.

21. דברים לד ה-ו.

22. במדבר כב כח.

23. שם טז כח-ל.

וגו׳ ואם בריאה יברא ה׳ ופצתה האדמה את פיה וגו׳, ונאמר[24] והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח. גם את ענין המזיקים יש להסביר בדרך זאת ואין כאן מקום לפירוט, וכן בדרך זאת יש להסביר את הדברים הנוספים שהוזכרו בברייתא אחרת[25] האור והפרד, האיל והשמיר והצבת, וכן המטה אשר הוזכר במשנה[26]. וכמו כל הדברים האלה, כך גם בגדי אדם הראשון, המוזכרים בברייתא זאת[27], שהם המעלה המיוחדת שניחן בה יציר זה על ידי יוצרו. ואף לאחר חטאו לא עזבה מעלה זאת את המין האנושי אלא המשיכה לדבוק בו באמצעות אנשים יחידי סגולה שבמעשיהם הישרים זכו לסיוע אלוקי מיוחד.

וכך אמרו רבותינו במדרש[28] עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות והעבודה בבכורות לכך הלביש הקב״ה לאדם בגדי כהונה גדולה שהיה בכורו של עולם בא נח ומסרן לשם ושם מסרן לאברהם ואברהם מסרן ליצחק ויצחק מסרן לעשו שהיה בכורו ועשו היה רואה את נשיו עובדות ע״ז והפקידן אצל אמו כשעמד יעקב ולקח הבכורה מן עשו אמרה רבקה הואיל שלקח יעקב את הבכורה מיד עשו בדין הוא שילבש הבגדים הללו שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות נכנס יעקב אצל אביו והריח בו שנאמר וירח את ריח בגדיו ויברכהו וגו׳ מה בירכו ממה שקראו בענין ויתן לך האלקים וגו׳.

ועל בגדים אלה נאמר במדרש[29] הנה אנכי הולך למות שהיה נמרוד מבקשו להמיתו בשביל אותו הבגד שהיה לאדם הראשון שבשעה שהיה לובשו עשו ויוצא לשדה היו באין כל חיות ועופות שבעולם ומתקבצין אצלו, כלומר המעלה האלוקית שעברה מאדם הראשון ביחידי סגולה, היא אשר מקנה עליונות האנוש על שאר בעלי חיים, ונמרוד שחיפש עליונות זו, כמו שנאמר עליו[30] הוא החל להיות גבור בארץ וגו׳, נתקנא בזרעו של אברהם בגלל המעלה האלוקית העוברת בו. עשו, שמעלה זאת לא היתה יקרה לו, וויתר עליה ביודעו, שהדבקות בה מביאה על אנשיה שינאה וסכנות מצד הרשעים, כדוגמת נמרוד, שמתגרים תדיר באנשי מעלה אלו.

ולא דיו שוויתר על ירושה נכבדה זאת, אלא הפך להיות מאנשי הרשע הרודפים את הצדיקים ובפיהם צדק וישר, כדוגמת נמרוד, וגם את זאת המשילו חכמינו

24. שם יז כ.
25. פסחים נד א.
26. אבות ה ו.
27. פסחים שם.
28. תנחומא (בובר) פר׳ תולדות [יב], ועיין ירושלמי מגילה א יא.
29. בראשית רבה פר׳ סג יג.
30. בראשית י ח.

לבגדים — בגדי הרשע, ועל כך אמרו במדרש אחר[31] ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות מה שחמד מנמרוד הה"ד חמד רשע מצוד רעים. וכמו שאמרו[32] וכוש ילד את נמרוד הה"ד שיגיון לדוד אשר שר לי"י על דברי כוש בן ימיני ר' יהושע בר' נחמיה בשם ר' חננא בר יצחק כנגד בימה שלרשע אמרו וכי כושי היה עשו אלא שעשה כמעשה נמרוד ה"ה על כן יאמר כנמרד גבור ציד לפני י"י נמרוד אין כת' כאן אלא כנמרוד מה זה צד את הביריות בפיהם אף זה צד את הביריות בפיהם לא גנבת מן גנב עמך לא קטלת מן קטל עמך.

לעומתו, אבינו יעקב, חשקה נפשו במעלה אלוקית זאת ומסר את נפשו עליה, כמו שמסיים מדרש תנחומא הנ"ל. יתרה מזאת, אמרו חכמינו[33] וירח את ריח בגדיו וגו' כגון יוסי משיתה ויקים איש צרורות יוסי משיתה בשעה שביקשו שונאים להכניס להר הבית אמרו יכנס מהם ובהם תחילה אמרון ליה עול מה דאת מפיק דידך נכנס והוציא מנורה שלזהב אמרו לו אין דרך הדיוט להשתמש בה אלא עול זמן תניין ומה דתפיק דידך ולא קיבל עליו אמר ר' פינחס נתנו לו מכס ג' שנים ולא קיבל עליו אמר לא דיי שהכעסתי לאלקי פעם אחת אלא אכעיסנו פעם שנייה ומה עשו לו נתנו אותו בחמור שלחרשים והיו מנסרין אותו והיה צווח ווי ווי דארגיזית לבריי יקים איש צרורות היה בן אחותו של ר' יוסי בן יועזר איש צרידה והוה רכיב סוסיה אזל קמי שריתא אזל למצטלבה אמר ליה חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך אמר ליה אם כך למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו אמר לו ועשה אדם רצונו יותר ממך אמר לו ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו נכנס בו הדבר כארס שלחכנה הלך וקיים בו ארבע מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנק מה עשה הביא קורה ונעצה בארץ ועשה סביבה גדר וקשר בה ניניא [ועשה מדורה לפניה ונעץ את החרב באמצע נתלה בקורה נפסקה ניניא] ונחנק קידמתו החרב ונהפך עליו גדר ונשרף נתנמנם יוסי בן יועזר וראה את מיטתו פורחת באויר אמר בשעה קלה קידמני זה לגן עדן, כלומר למרות שבגדיו של יעקב — בגדי עשו היו וכלפי חוץ הוא נראה כעשו, ריחו הטוב נודף ממנו. כך הם רשעי ישראל אשר במעשיהם דומים הם לאומות העולם, אף בהם יש מירושתו של יעקב אבינו — הריח הטוב של מעשים טובים ומסירות נפש. והם הם בגדי אדם הראשון האמתיים.

31. בראשית רבה פר' סה טז, ועיין פרקי דרבי אליעזר פרק כד — שבגדים אלה של נמרוד של אדם הראשון הם, אך נראה שעירוב דרשות יש כאן וכמו שכתבתי הוא הנכון.
32. בראשית רבה פר' לז ב.
33. בראשית רבה פר' סה כב, ועיין סנהדרין לז א.

הפרשיה השניה שבתורה, בה נקשרו הכסות והערום בטוב וברע, היא פרשית שיכרותו של נוח. אמר הכתוב[34] ויחל נח איש האדמה ויטע כרם וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה וירא חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ ויקח שם ויפת את השמלה וגו'. ואמרו במדרש[35] אמר ר' יוחנן שם התחיל במצווה תחילה ובא יפת ונשמע לו לפיכך זכה שם לטלית ויפת לפימלא. ויש להבין מה זכות היא זו, אלא ודאי שאין כוונת ר' יוחנן למלבושים אלה עצמם אלא לענין הקשור בהם, והוא מעשיהם המתוקנים המביאים לסיוע אלוקי. ובודאי שאין כוונת ר' יוחנן להוסיף זכות אחרת אשר זכו בה שם ויפת על הזכות הכתובה במפורש בתורה — יפת אלקים ליפת וישכן באהלי שם, אלא דבריו ודברי הפסוק דבר אחד הם.

בדרכו זו של שם המשיך אחד מצאצאיו — אבינו אברהם. גם בו דבקה הקירבה לאלקים בזכות מעשיו הנעלים והמשיכה לדבוק בזרעו — ממשיכי דרכו. אמרו בגמ'[36] דריש רבא בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לב' מצות חוט של תכלת ורצועה של תפלין בשלמא רצועה של תפלין דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ותניא ר"א הגדול אומר אלו תפלין שבראש אלא חוט של תכלת מאי היא דתניא היה ר"מ אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד שנאמר ויראו את אלקי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר וכתיב כמראה אבן ספיר דמות כסא. לא הטלית לבדה היא הסמל למעלה זו, אלא פרט נוסף — חוט התכלת.

אמרו בגמ'[37] תניא היה ר"מ אומר כופין ללויה ששכר הלויה אין לה שיעור שנאמר ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד וכתיב ויראם את מבוא העיר ומה חסד עשו עמו שכל אותה העיר הרגו לפי חרב ואותו האיש ומשפחתו שלחו וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז היא שמה עד היום הזה תניא היא לוז שצובעין בה תכלת היא לוז שבא סנחריב ולא בלבלה נבוכדנצר ולא החריבה ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה אלא זקנים שבה בזמן שדעתן קצה עליהן יוצאין חוץ לחומה והן מתים והלא דברים ק"ו ומה כנעני זה שלא דיבר בפיו ולא הלך ברגליו גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות מי שעושה

34. בראשית ט כ-כז.
35. בראשית רבה פר' לו ו.
36. סוטה יז א, ועיין חולין פח ב ובראשית רבה פר' מג ט.
37. סוטה מו ב, ועיין סדר אליהו זוטא טז וסוכה נג א.

לויה ברגליו על אחת כמה וכמה. ויש להבין מהו השבח לעיר לוז שצובעים בה תכלת, וכן מדוע דוקא אי יכולתם של סנחריב ונבוכדנצר לבלבלה ולהחריבה צויינה לשבחה של העיר, ועוד שלא שמענו מעולם על נסיונם של שני מלכים אלה לכובשה. ובכלל יש להבין את עניינה של עיר פלאית זו ובמה זכה בה אותו כנעני.

את העיר לוז אנו פוגשים גם בהקשר אחר: חלומו של יעקב אבינו, בו נגלה אליו האלקים בהבטיחו לשמור גם איתו את הברית אשר כרת עם אבותיו — אברהם ויצחק. אמר הכתוב[38] וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה וגו' אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים וגו' ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר לראשונה. אמרו במדרש[39] אמר ר' אבא בר כהנא למה נקרא שמה לוז כל מי שנכנס לה הטריף מצוות ומעשים טובים כלוז רבנין אמ' מה לוז אין לה פה כך לא היה אדם יכול לעמוד על פתחה שלעיר אמר ר' סימון לוז היה עומד על פתח העיר ר' לעזר בר מרום מש' ר' פינחס בר חמא לוז היה עומד על פתח המערה והיה הלוז חלול ונכנסים דרך הלוז למערה ודרך המערה לעיר הה"ד ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד וירא את מבוא העיר ויכו את העיר לפי חרב ואת האיש ואת כל משפחתו שילחו ר' יניי בשם ר' ישמעאל עבד לה הפטרה מה אם זה שלא הלך לא בידיו ולא ברגליו אלא על שהראה להם בלבד באצבע ניצל מן הפורענות ישראל שעושים חסד עם גדוליהם בידיהם ורגליהם על אחת כמה כמה. מאמרים אלה אינם באים אלא לעמוד על הדיוק בפסוק — ואולם לוז שם העיר בראשונה. בדרשותיהם אלה, מראים לנו החכמים את הדרך שדרכה מגיעים בית אל — הקירבה אל האלקים, והיא היא ענינה של לוז. המאמר הראשון תופס לו את תכונתו של עץ לוז — השקד, המלא פירות, ואומר לנו שהדרך לכך היא מצוות ומעשים טובים, כדי שה"לוז" תהיה ראשונה ל"בית אל". המאמרים האחרים עומדים על כך שהדרך למדרגה זו נסתרת היא מעיני אנוש ולא כל אדם יכול לעמוד על סודה, ובהתאם לכך דרשו את שם העיר לוז. ר' לעזר בר מרום משם ר' פנחס בר חמא ור' יניי בשם ר' ישמעאל אמרו שלמרות שהדרך אל קירבת אלקים נסתרת היא, כדאי הוא מעשה טוב אחד ואף הקטן ביותר, להביא אל גילוי הסתר הזה, ולשם זה הם דורשים את פרשת כיבושה של לוז בימי יהושע.

עוד מצאנו להם לחכמינו דברים בענינו של לוז. אמרו במדרש[40] וינאץ השקד

38. בראשית כח טז-יט.
39. בראשית רבה פר' סט ח.
40. קהלת רבה פר' יב [ה].

ר׳ לוי אמר זה לוז של שדרה אדריאנוס שחיק עצמות מחיק שמיה שאיל את ר׳ יהושע בן חנניה אמר ליה מהיכן אדם מניץ לעתיד לבא אמר ליה מלוז של שדרה א״ל הראני מה עשה הביא לוז אחד של שדרה נתנו במים ולא נמחה באור ולא נשרף בריחים ולא נטחן נתנו על הסדן והכה עליו בפטיש נחלק הסדן ונבקע הפטיש ולא הועיל כלום. כאן נדרשת תכונה אחרת של לוז — חוזקו. ונראה שדרשה זו מקבילה לברייתא הנ״ל — תניא היא לוז שצובעים בה תכלת היא לוז שבא סנחריב ולא בלבלה נבוכדנצר ולא החריבה ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה. הקירבה אל האלקים ואיתה הביטחון בקיום הנצחי, נסתרים הם מעיני הבריות, והעולם הנידון לכלין איננו משאיר לאדם תקוה. על כך באה השאלה בפי אדריאנוס — מהיכן אדם מניץ לעתיד לבא. אך עם ישראל, היודע את סוד ה״לוז שדרכו מגיעים אל בית אל״ איננו נואש מהקיום הניצחי, על אף המשברים העוברים על פניו כציבור, כבלבול סנחריב וכחורבן נבוכדנצר, מלאך המות השולט בכל אחד ואחד, כל אלה אין בכחם לבטל את קיומם הנצחי שמעניק האלקים לבחיריו אשר דורכים בדרכו. הוא הוא הלוז — השקד סמל החוזק, והיא היא העיר לוז שצובעים בה תכלת, סמל הקירבה האלוקית.

ומה נאה לפי זה מאמר חכמים במדרש[41] יראה אל עבדיך פעלך ר׳ ברכיה בשם ר׳ חייא אמר זה אברהם ושרה והדרך על בניהם זה יצחק ורבקה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה והיתה רבקה באה עם אליעזר וכיון שראתה אותו רבקה ראתה אותו הדור ביותר לבוש ומעוטף בציצית ודמותו כמלאך אלקים אמרה לאליעזר מי האיש הלזה מאי הלזה הדור כמו הלוז וכל כך למה בזכות אביו וזכות עצמו שנאמר יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם ואין הדרך אלא טלית הדור הדומה להדור שלך שנאמר הוד והדר לבשת דאמר ר׳ חזקיה ואית דאמרי בשם ר׳ מאיר תכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים דומים לאילנות ואילנות לרקיע ורקיע לנוגה ונוגה לקשת וקשת לדמות שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה׳ אמר ר׳ חזקיה בזמן שישראל מתכסין בציצית לא יהיו סבורים שמא תכלת הן לובשין אלא כך יהיו ישראל מסתכלין בציצית כאילו הדר שכינה עליהן שנאמר וראיתם אותו אותם לא נאמר אלא אותו להקב״ה הוי והדרך על בניהם.

וכן אמרו[42] דבר אחר מי הוא זה מלך הכבוד אמר ר׳ חזקיה מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים וים לעשבים ועשבים לרקיע ורקיע

41. שוחר טוב (בובר) מזמור צ.
42. שם מזמור כד.

לקשת וקשת לענן וענן לכסא הכבוד והכסא דומה לכבודו שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם ומכבודו חלק ליראיו זה התכלת שנאמר ועשו להם ציצית וגו׳ ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת הוי אומר מי הוא זה מלך הכבוד שחולק מכבודו ליראיו.

אמרו בגמ׳[43] רבי יוחנן משתעי זימנא חדא הוה קא אזלינן בספינתא וחזינן ההיא קרטליתא דהוו קא מקבעי בה אבנים טובות ומרגליות והדרי לה מיני דכווריי דמקרי כרשא נחית בר אמוראי לאתויה ורגש ובעי לשמטיה לאטמיה ושדא זיקא דחלא ונחת נפק בת קלא אמר לן מאי אית לכו בהדי קרטליתא דבי׳תהו דר״ח בן דוסא דעתידה דשדיא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי. וצריך להבין מאמר סתום זה — מדוע עתידה אשתו של רבי חנינא בן דוסא להצניע תכלת בשביל צדיקים לעתיד לבא.

הגמ׳ במקום אחר[44] מספרת על הצדיק רבי חנינא בן דוסא — על רוב צדקו ועל צמצום בפרנסתו. אמר רב יהודה אמר רב בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני דיו בקב חרובים מע״ש לע״ש הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי דשבתא ושדייא אקטרתא משום כיסופא הוה לה הך שיבבתא בישתא אמרה מכדי ידענא דלית להו ולא מידי מאי כולי האי אזלא וטרפא אבבא איכספא ועיילא לאינדרונא וכו׳ אמרה ליה דביתהו עד אימת ניזיל ונצטער כולי האי אמר לה מאי נעביד בעי רחמי דניתבו לך מידי בעא רחמי יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא חזאי בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי ואת אוכלת אפתורא דתרי כרעי אמרה ליה ניחא לך דמיכל אכלי כולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר אמרה ליה ומאי נעביד בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי ושקלוהו.

ואקדים לביאור הענין דברים על אשה אחרת — אשתו של קורח. אמרו חכמים[45] איתתיה דקרח אמרה ליה חזי מאי קעביד משה איהו הוה מלכא לאחוה שוויה כהנא רבא לבני אחוהי שוינהו סגני דכהנא אי אתיא תרומה אמר תיהוי לכהן אי אתו מעשר דשקילתו אתון אמר הבו חד מי׳ לכהן וכו׳ ועוד דקאמר לכו עבדיתו תכלתא אי ס״ד תכלתא חשיבא אפיק גלימי דתכלתא וכסינהו לכולהו מתיבתך. וכן אמרו במדרש[46] אמר ר׳ לוי שני עשירים גדולים היו בעולם אחד

43. בבא בתרא עד א, ועיין סיפרי פר׳ וזאת הברכה סי׳ שנד.
44. תענית כד ב-כה א.
45. סנהדרין קי א, ועיין תנחומא ריש פר׳ קרח, ירושלמי סנהדרין י א ותרגום יונתן ריש פר׳ קרח.
46. מדרש משלי פר׳ יא, ועיין פסחים קיט א וסנהדרין קי א.

בישראל ואחד באומות העולם קרח בישראל והמן באומות העולם ושניהם שמעו לנשיהם ושניהם נפלו קרח שמע לאשתו ונפל הא כיצד כשבא מבית המדרש אמרה לו אשתו מה הלכה חדש לכם משה בבית המדרש אמר לה פירש לנו על מעשה התכלת אמרה לו מעשה התכלת מהו אמר לה כך דרש ואמר נאמר לי מפי הגבורה שתעשו לכם ציצית על כנפי בגדיכם וכדי שיהא חוט אחד תכלת שנאמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת באותה שעה היתה משחקת ואומרת לו ראו כמה הוא יושב ומשחק בכם תדע שכן הוא אומר על כנפי בגדיכם אם עושה אני לך טלית שכולה תכלת מה עשתה עמדה ועשתה לו טלית שכולה תכלת נתעטף בה ועמד לפני משה אמר לו מה המעשה אשר עשית א״ל אתה אמרת מעט ואני עשיתי הרבה וכו׳ אמר ר׳ לוי למה נקרא שמו קרח שעשה קרחה בישראל וכו׳ מי גרם לו לפי שבטח בעושרו לכך נאמר בוטח בעושרו הוא יפול.

תכלת אינה רק צבע המזכיר לנו את כסא הכבוד, כמבואר לעיל, אלא גם צבע שדמיו יקרים, שהשתמשו בו אנשים עשירים ומכובדים, והיא סמל לכבודו של המטיל אותה בבגדו. כמו שאמרו חכמים[47] חלזון זהו גופו דומה לים ובריתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים, אמרו עוד[48] היה רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהן עונשו מרובה הוי אומר זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא. קורח המיר תכלת של מצוה, שהיא הכבוד האמיתי להולכים בדרכי ה׳, בתכלת של עושר וכבוד המדומים. דבר שלא הבינה אשת קורח, אשר הפילה את בעלה ברשת הגאוה, הבינה אשת רבי חנינא בן דוסא הצדקת — היא הכירה שלקסם המדומה של העולם הזה אין ערך לעומת הכבוד האמיתי שזוכים לו הצדיקים לעולם הבא, והיא היא התכלת שעתידה היא דשדיא בקרטליתא לצדיקי לעלמא דאתי.

אמרו בגמ׳[49] אמר ר״ל כל הזהיר בציצית זוכה ומשמשין לו ב׳ אלפים וח׳ מאות עבדים שנא׳ כה אמר ה׳ צבאות בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם וגו׳. מדוע יחזיקו הגוים בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם? התשובה לכך היא — כמו שמסיים הפסוק — כי שמענו אלקים עמכם, **שהוא הוא ענינה של ציצית.**

47. מנחות מד א.
48. שם מג ב.
49. שבת לב ב.

כיצד עשויה ציצית

מנין החוטים בציצית

א איתא בגמ'[1] ת"ר כמה חוטין הוא נותן ב"ש אומרים ד' וב"ה אומרים ג' וכו' אמר רב פפא הלכתא ד' וכו' ע"כ.

ב מנין חוטים מדרבנן — דעת הרמב"ם

והרמב"ם[2] כתב שדין זה הוא דרבנן וז"ל ואין לחוטי הענף מנין מן התורה ע"כ. ותמה עליו הכסף משנה[3] שמנין החוטים לומדים מן הפסוק[4]. אך הרמב"ם לשיטתו בספר המצוות[5] שכל מה שיצא להם לחז"ל באחת מי"ג מידות הוא דרבנן, וביחוד בדבר שיש בו מחלוקת כמו במקרה דידן ודאי שאינו מן התורה כמו שהאריך בזה הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשניות[6]. והרמב"ן[7] חלק על שיטתו זאת ודחאה מכל וכל ע"ש.

ג אם יש בל תוסיף בזה

ואין להקשות על הרמב"ם מגמ'[8] וז"ל והאיכא ציצית דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע ע"כ, שרצתה הגמ' לחייב על הוספת החוטים בציצית את הזקן הממרא. כי הזקן הממרא מתחייב לא רק על דיני דאורייתא אלא גם על דיני דרבנן וכמו שכתב כן הרמב"ם בפירוש[9]. ולפי דרך זו יהיה הפירוש ויש בו

1. מנחות מא ב.
2. ציצית א א.
3. שם, ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ור"י, ועיין שו"ת משכנות יעקב טו מה שנדחק בפירוש הרמב"ם.
4. עיין לקמן אות ט.
5. השרש השני.
6. יש כמובן להבדיל בין דרבנן שהן הגזרות והתקנות לבין גדרים שאמרו רבנן במצוות שהרציאום בי"ג מידות ואכמ"ל.
7. ספר המצוות שם.
8. סנהדרין פח ב.
9. ממרים ד א ועוד.

להוסיף הוא רק צורת ההמראה ואינה עברה על הלאו דבל תוסיף, כי אין איסור בל תוסיף על דרבנן. וזה לא כמו שהבינו ראשונים אחרים[10].

ד ציצית — ענף או חוט

אך אף אם נאמר שאין מנין חוטים לציצית מן התורה יש לעיין אם די בחוט אחד בלבד או שענין הציצית הוא מספר חוטים מופרדים. והנה מדברי הרמב"ם[11] נראה כצד השני וז"ל ענף שעושין על כנף הבגד ממין הבגד הוא הנקרא ציצית מפני שהוא דומה לציצית של ראש שנאמר ויקחני בציצית ראשי ע"כ ומקורו בגמ'[12]. אך במקומות אחרים מבואר לא כך והוא ברייתא[13] וז"ל ציצית אין ציצית אלא יוצא וכו' ע"כ. וביתר ביאור בסיפרי[14] ועשו להם ציצית שומע אני יעשה חוט בפני עצמו[15] וכו' ע"כ. וכן רבה בר בר חנה[16] הסובר שאפשר לעשות כל הציצית גדיל וכן רב החולק עליו ולא מביא ראיה מלשון ציצית כמו שהביא השאילתות[17] וז"ל ודאי גדלה כולה כיון דלית לה ענף פסולה דתניא ציצית אין ציצית אלא ענף וכו' ע"כ, כולם סוברים שאין במשמעות המלה ציצית חוטים מופרדים. וצ"ל שנחלקו בזה הברייתות הנ"ל[18], והשאילתות והרמב"ם פסקו כברייתא שסוברת אין ציצית אלא ענף דאביי פסק כמותה וז"ל[19] וצריך לפרודה כי צוציתא דארמאי ע"כ.

ה אם מותר להוסיף על המנין

ויש לעיין האם המנין של החוטים בציצית נאמר רק שלא לפחות ממנו או גם לא להוסיף עליו. ובעל העיטור[20] כתב כמו הצד הראשון

10. רש"י שם ועיין תוס' מנחות לח א ד"ה התכלת ועיין שו"ת רדב"ז ח"ג תתקטז (תעח).
11. ציצית א א.
12. מנחות מב א.
13. שם מא ב.
14. פר' שלח וכי תצא.
15. נ"א: אחד.
16. מנחות לט ב.
17. שאילתא קמד.
18. ועיין תוס' מנחות לט ב ד"ה או גדיל שרחקו בזה.
19. שם מב א, ועיין יראים עמ' 439, פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית שם, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכב שפירשו שלא ידבקו חוטים, ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג כתב — ונראה לי כי לפי זה נהגו לעשות בכל חוט מהן בראשו קשר א' כדי להפריד זה מזה, ועיין לקמן אות ק הערה 42 מש"ה בשם הרוקח ונמוקי יוסף, וכל זה לא כעיטור ציצית עמ' 135 שפירש להפריד תכלת בצד אחד ולבן בצד אחד ויפה לדקדק ולעשות זכר לתכלת, ועיין ביה"ל ח ד"ה צריך להפריד.
20. ציצית עמ' 135, וכעין זה פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצ [רק מטעם אחר, עיין שם בהערה וטעם זה הביא עיטור ציצית עמ' 149 בשם רב צרפתי], וכן מהר"ז

ולמד זאת מלשון הגמ'[21] אין לה שיעור למעלה אבל יש לה שיעור למטה ע"כ, שלדעתו זה נאמר בין לגבי אורך החוטים[22] ובין לגבי מנין החוטים, והביא שגם ר' עמרם גאון[23] דעתו כן. וגם כתב להוכיח זאת מן הגמ'[24], אמר רב נחמן בר יצחק לא קשיא כאן בטלית בת ארבעה חוטין כאן בטלית בת שמונה חוטין ע"כ. ובב"י[25] הוכיח כן מגמ' אחרת[26] וז"ל רב אחא בר יעקב רמי ארבע ועייף להו מיעף ומעייל להו בגלימא ואביק להו מיבק קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל רב ירמיה מדפתי רמי תמניא דאינהו שיתסר ולא אביק להו וכו' ע"כ. והגר"א בהגהותיו על שו"ע[27] הוכיח כן גם מלשון הסיפרי[28] וז"ל ועשו להם ציצית וכו' מכמה גדילים אתה עושה אין פחות מג' וכו' ע"כ.

ראיה מגמ' סנהדרין

אך מהגמ'[29] משמע להיפך וז"ל והאיכא ציצית וכו' ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע וכו' ואי סבירא לן דקשר העליון דאורייתא גרוע ועומד ע"כ. ובמרדכי[30] הביא בשם התוס' משאנץ שהולך בשיטת בעל העיטור לתרץ שמדובר שם בגמ' בהוספת מין אחר ולא בהוספת מספר חוטים[31] ובמשנה ברורה[32] פירש שהמין האחר הוא כגון חוטי קנבוס או צמר גפן. וקשה דאין זה נקרא ויש בו להוסיף, כי אין מצוה להביא בציצית מספר מינים שונים והוא מוסיף עוד מין, שהתורה לא אמרה אלא להביא חוטים וחוטים כשרים רק מצמר ופשתים ולא ממין אחר. ואולי יש לפרש את דבריו בדרך אחרת והיא, שהמין האחר הוא בצבע החוטים. כי יש הסוברים שיש מצות שני מינים בציצית, תכלת ולבן[33].

בינגא עמ' קו וכתב — מיהו לכתחילה אין להוסיף על ח', ועיין שו"ת רדב"ז ח"ח ג, והאגור סי' יג כתב — ול"נ דדעת בעל העיטור לגבי ר"י ב"ר שמואל [עיין לקמן אות ז] אינה משנה.

21. מנחות מב א.
22. נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב א-ב הביא שני פירושים בזה.
23. עיין גאוניקה ח"ב עמ' 334.
24. מנחות מא ב, וכן נראה מרש"י שם.
25. או"ח סי' יא.
26. מנחות מב א.
27. או"ח סי' יא יב.
28. פר' שלח וכי תצא.
29. סנהדרין פח ב.
30. הל' קטנות סי' תתקמב.
31. וכן כתב הגר"א בהגהת שו"ע או"ח סי' יא יב דלא כרש"י שם.
32. סי' יא ס"ק נט, עיין ר"ן סנהדרין פח ב.
33. עיין לקמן אות רנג ואות רנה הערה 116.

א"כ שייך לומר על זה שיש בו להוסיף. אך עדיין קצת קשה, שהרי הלבן לאו דווקא לבן אלא כל חוט שאינו תכלת נקרא לבן ולכן כל צבע שיוסיף לא יהיה בהוספתו הוסמך מין שלישי.

ז
דעת התוס'

יש מהראשונים[34] שרצו ליישב את הסתירה בכך שהאיסור להוסיף על מנין החוטים הוא משמונה חוטים ולמעלה, אך מד' עד ח' מותר. ובטעם הדבר אמרו שהמנין ד' חוטים נאמר או על תכלת ולבן יחד או על כל מין לחוד ויהיו ביחד ח' חוטים ואם אין לו תכלת יכול ליתן ד' חוטי לבן במקום התכלת, סה"כ ח' חוטי לבן.

ח
דעת רשב"א

אומנם הרשב"א[35] נקט בפשטות שאסור להוסיף על ד' חוטים שבציצית מהגמ' בסנהדרין הנ"ל ולא חש לראיות הנ"ל שמותר להוסיף על מנין החוטים. ונראה דבאמת אין מהן ראיה כלל. דמה שנאמר במנחות[36] שר' ירמיה מדפתי הטיל ח' חוטים ודאי אין זה מחמת שמותר להוסיף על המנין אלא מחמת שסבר שכך צריך לעשות וכמו שזה מפורש בגמ'[37] ר' אחא וכו' רמי ארבע וכו' קסבר בעינן תמניא בגלימא וכו' ע"כ ורב ירמיה מדפתי גם כן סבר דבעינן תמניא בגלימא ולכן לקח ח' חוטין. ואבאר סברתם לקמן[38] בע"ה. וכן בגמ'[39] כאן בטלית בת ד' חוטין כאן בטלית בת ח' חוטין ע"כ, הטילו שמונה חוטין לא מחמת שמותר להוסיף שא"כ ר' נחמן בר יצחק היה צריך לתרץ כאן בטלית בת ד' כאן בטלית בת ה'. אלא ודאי הכוונה היא שיש סיבה לעשות ח' חוטים דווקא וכמו שאבאר לקמן. וגם מלשון הסיפרי הנ"ל אין ראיה, כי שם אמרו רק שא"א לעשות גדיל בפחות מג' חוטים ומחמת זה כשהפסוק מדבר על חוטים בלשון גדיל יש בכך רמז שמצות ציצית בג' חוטים דווקא אך לא יותר[40].

34. תוס' מנחות לח א, הביאם רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ו, ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג הביא זה בשם רש"י, ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ור"י שדן בפירוש דבריהם.
35. שו"ת רשב"א ח"א תסח וכן תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 131 וע"ש פירוש הגמ' כאן בטלית בת ד' כאן בטלית בת ח', וכן משמע מר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, ועיין לקמן אות יב הערה 51 מש"ה בשמו, וכן סמ"ק מצוה קעד, וכן אהל מועד ח"א דף קיב ב, ועיין שו"ת רדב"ז ח"ג תתקטז (תעח).
36. מב א.
37. שם.
38. אות יב.
39. מנחות מא ב.
40. זה דומה למיעוט רבים שנים, כי ודאי רבים זה יותר משנים אך הכתוב משתמש בלשון רבים ללמדנו שהמספר הרצוי הוא שנים דווקא.

ט
מקור המנין — דעת שאילתות

ומקור הדין איתא בגמ'[41] ורב סבר וכו' וההיא גדילים למניינא הוא דאתא גדיל שנים גדילים ארבעה וכו' ע"כ. וזה לדעת ב"ש. ולדעת ב"ה הסביר השאילתות[42] וז"ל במאי קא מיפלגי ב"ש אומרי' וב"ה גדילים תעשה לך ב"ש סברי גדיל שנים גדילים ארבעה חד כי עייף ליה מר בגלימיה לא הוי גדיל פשיטא תרין הוי וב"ש סברי גדיל תרי גדיל תרי הא ד' ובית הלל סברי תלתא אע"ג דמבראי לא הוי גדיל גדילים כי עייף להו מר בגלימא הוי גדיל גדילים ע"כ.

י
דעות התוס'

ובתוס'[43] הסתפקו בטעם ב"ה והעלו כמה פירושים. האחד[44], דב"ה לא דורשים גדיל גדילים אלא גדיל שנים וחוט אחד של תכלת הרי שלשה חוטים. ואף מצאו איכא דאמרי כזה בסיפרי. השני, דגם ב"ש וגם ב"ה דורשים גדיל ב' גדילים ד' אך מנין זה הוא לאחר הכפלתם וזה נדרש רק בלבן ונחלקו ב"ש וב"ה האם ה"ה לתכלת או לא. ב"ש סברי דה"ה בתכלת הרי שמונה אחרי הכפלתם והם ד' חוטים שלמים, וב"ה סברי דתכלת חוט אחד הוא הרי ג' חוטים. השלישי, דגדיל לב"ה הוא ג' חוטים שכן עושים גדיל מג' חוטים[45]. ואם דורשים גדיל גדילים הרי ששה חוטים והוא פירוש רביעי. וכמובן הוא דוחק גדול לומר דב"ה סברי ו' חוטים שלשון הברייתא[46] ת"ר כמה חוטין הוא נותן ב"ש אומרים ד' וב"ה אומרים ג' ע"כ. והגר"א בשו"ע[47] צירף את הפירוש השלישי עם השני. כלומר ב"ה לא דורשים גדיל גדילים אלא גדילים עושים מג' חוטים וב"ה וב"ש דיברו רק בלבן וה"ה לתכלת.

יא
קושיא עליהם

ולפירוש השני יוצא שמחוט אחד, אם נבניסהו בבגד ונכפילהו, אפשר לעשות גדיל. וזה דבר שלא יתכן וכמו שהבאנו זה בשם השאילתות[48] וכמו שמוכח גם מהגמ'[49] רב אחא בר יעקב רמי וכו'

41. מנחות לט ב, ועיין רש"י שם ורש"י יבמות ה ב ד"ה גדילין ארבע, ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 223, ועיין המנהיג ציצית עמ' תרלח.
42. שאילתא קמד.
43. מנחות מא ב ד"ה ב"ש אומרים ארבע.
44. וכן הפרדס (לרש"י) עמ' יט, עיטור ציצית עמ' 134.
45. שהוא מעשה קליעה, וכן פירש סמ"ג ציצית דף קח ג — מעשה עבות, וכן ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז, וכן כתב המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 269, וכן פירש אבן עזרא דברים כב יב, חזקוני שם, וכן פירש אברבנאל במדבר טו לח.
46. מנחות מא ב.
47. או"ח סי' יב א.
48. הנ"ל כי גדיל הוא מעשה קליעה.
49. מנחות מב א.

קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים וכו' ע"כ. רואים שם בעליל דגדיל אחד ניתן לעשות רק משני חוטים שאחר הכפלתם יש ד' חוטים תלויים והן הן דברי השאילתות.

יב מעשי ראב"י ור"י מדפתי

והואיל ובאנו לגמ' זו אפרשנה[50]. דרב אחא בר יעקב לקח ד' חוטים וכפלם ואח"כ הכניסם לבגד ורב ירמיה מדפתי לקח שמונה חוטים. ובתוס'[51] פירשו דהם סוברים כפירוש השני דגדיל גדילים קאי רק על לבן וה"ה לתכלת, לכן בעינן שמונה חוטים. אך פירוש זה קשה, דבגמ' אמרינן טעם אחר וז"ל בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל ע"כ וכנ"ל. ומאידך אם לא נאמר כתוס' איך יתכן שר' ירמיה מדפתי יחלוק על ב"ש. ונראה דודאי הגדיל נעשה ע"י שלוקחים שני חוטים ומכפילים אותם בבגד ונעשים ארבע חוטים תלויים ואז אפשר לקלוע אותם וא"כ גדילים הם שמונה חוטים תלויים וכנ"ל. ורב אחא בר יעקב ור' ירמיה מדפתי סברו דמנין הנלמד מגדיל גדילים שהוא שמונה חוטים צריך להיות גם כשמכניסים את החוטים בתוך הנקב, ולכן הם פירשו את דברי ב"ש שאמרו לקחת ארבעה חוטים שצריך לכפול אותם קודם הכנסתם לנקב ולענוב וכמו שעשה רב אחא. ור' ירמיה לא חלק עליו רק לא רצה לכפול[52] ולכן לקח שמונה חוטים שהעיקר הברור דגדיל גדילים הם שמונה חוטים. וכן יש לפרש את הגמ'[53] כאן בטלית בת ד' חוטין כאן בטלית בת ח' חוטין. שטלית בת ד' נעשית ע"י הכפלת חוטים קודם הכנסה לנקב כרב אחא וטלית בת ח' נעשית ללא הכפלה מקודם. ובאמת מי שצריך חוטים לטלית אחרת ואין לו, יכול לקחת ד' חוטים מתוך ח' ואת ד' הנותרים לכפול קודם ואח"כ להכניסם לתוך הנקב ואין בזה שום מחלוקת. אך מר בריה דרבינא דעביד כדידן חלק עליהם בזאת שצריך גדיל גדילים

50. הפירוש כאן לפי הגירסא שלפנינו אך עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 24 פירוש אחר.

51. מנחות שם ד"ה תמניא, ועיין שם לח א ד"ה התכלת, ועיין שם מב א ברש"י ד"ה רמי ח' פירוש בשם רב יעקב הזקן ודבריו סתומים, ומהר"ז בינגא עמ' נח פירשו, ור"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח פירש בו פירוש חדש וז"ל רב אחא בר יעקב עביד ד' ועיף להו מיעף לח' ומעייל להו לכולהו שמנה בגלימא ואביק להו כלומר היה שוזר אותם בחור הטלית כל שתים ושתים לאחד כדי שלא יהו בתליתן י"ו חוטין כי אם שמונה חוטין דקסבר דבעינן תמניא דהיינו גדילי גדילים כי היכי דבעינן במקום תכלת שמונה כמו כן בעינן בחור הטלית שיהיו ח' רב ירמיה רמי תמניא דאינן שיתסר ולא אביק להו מיבק כלומר שלא היה גודלן כלל דסבירא ליה דמצות[ם] י"ו חוטין ע"כ.

52. שזה דבר שלא מעכב כלל אלא דרך מסוימת בעשית ציצית.

53. מנחות מא ב, ועיין לקמן מאות רנה ואילך.

רק מחוץ לבגד ופירש שב"ש דיברו על ד' חוטים ללא הכפלה קודם הכנסתם[54] לנקב.

יג מקור להכפלת חוטים

כאן המקום לשאול: מנין לנו שכופלים ד' חוטי ציצית לשמונה. ובתוס'[55] פירשו שכן לומדים מלשון פתיל, כעין פתילה שהיא כפולה. וכן רצו לפרש בגמ'[56] עשה גדיל ופותליהו מתוכו ע"כ. אך לפי הנ"ל שכך היא עשית גדיל, שכופלים שני חוטים וגודלים אותם כעין קליעה, הכל מיושב היטב. אומנם לשיטת הפירוש השני הנ"ל דגדיל גדילים נאמר בכל מין ומין יש מקור גם כן לשמונה חוטים.

יד קושיות על דעת התוס'

עוד קשה על הפירוש השני, איך יתכן לומר דגדיל גדילים נדרש רק על לבן בשעה שגם תכלת יש בה אותו מספר חוטים. דבשלמא אם נותנים רק חוט אחד של תכלת והוא אינו גדילים כלל, אפשר לומר שמה שנאמר בתורה גדילים תעשה לך קאי על הגדילים שבציצית ולא קאי על חוט תכלת המוסף על הגדילים הלבנים, אבל אם נאמר שגם תכלת הם גדילים מהיכי תיתי לומר שהפסוק מדבר רק על לבן[57]. וגם אם גדיל גדילים קאי רק על לבן מנין לנו דה"ה בתכלת. ובתוס'[58] כתבו דסברא הוא להשוותם. ולא אדע איזו סברה יש בזה כאשר זה ההיפך מפשט הפסוק פתיל תכלת. וכן אין זו פשטות לשון הברייתא[59] ת"ר כמה חוטין הוא נותן ב"ש אומרים ד' וכו' ע"כ. וכן הגאונים שעמדו על פירוש הברייתא הזאת פירשוה כפשוטה וז"ל[60] דתנו רבנן כמה חוטין הוא נותן ב"ש אומרים ד' וכופלן ב"ה אומרים ג' וכופלן ע"כ.

טו כנ"ל

ואע"פ שלשון הסיפרי פרשת כי תצא[61] מסייע לפירוש זה וז"ל גדילים תעשה וכו' ובית שמאי אומר מד' חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן ע"כ, נראה שעיקר הגירסא היא המובאת בסיפרי פרשת שלח וז"ל ב"ש אומרים ג' של צמר ורביעית של תכלת ע"כ. כי דברי ב"ש לגירסת הסיפרי של פרשת כי תצא אינם מעין דברי ב"ה שאמרו מכמה גדילים

54. ולשון במקום פתיל אבאר לקמן אות עה.
55. מנחות לח א ד"ה התכלת, וכן משמע מיראים עמ' 440, וכן פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפא.
56. מנחות לט ב וכן מובא בתוס' שם ד"ה ופותליהו.
57. ובמיוחד לדעת רבי דתכלת ולבן מעכבים זה את זה.
58. מנחות לח א ד"ה התכלת, שם מא ב ד"ה ב"ש.
59. שם מא ב.
60. גאוניקה ח"ב עמ' 334, ועיין הלכות פסוקות (מילר) סי' ע, תש' הגאונים שערי תשובה סי' קנט.
61. גירסא זו מובאת בתוס' מנחות לח א ד"ה התכלת, שם מא ב ד"ה ב"ש ובעוד ראשונים.

אתה עושה וענו על כך מג׳ חוטים וב״ש אינם עונים על כך כלל אלא אומרים דבר חדש לגמרי ד׳ של לבן וד׳ של תכלת. משא״כ לגירסת הסיפרי בפרשת שלח שב״ש מסכימים לדברי ב״ה שגדיל עושים מג׳ חוטים רק אמרו שיש להוסיף על זה פתיל תכלת ובזה המחלוקת. וכבר חזר הגר״א בהגהותיו לסיפרי ממה שכתב בשו״ע[62] ותיקן את גירסת הסיפרי.

טז סתירה בין הגמ׳ לבין הסיפרי

מאידך מלשון הסיפרי הנ״ל נראה בטעמם של ב״ה וב״ש שלא כטעם המוזכר בגמ׳. וז״ל ועשו להם ציצית שומע אני יעשה חוט בפני עצמו ת״ל גדילים מכמה גדילים אתה עושה אין פחות משלשה דברי ב״ה ב״ש אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת ע״כ. נראה משם בפשטות דכולא עלמא מודו שגדילים הם שלשה חוטים, רק בזה נחלקו ב״ה וב״ש: האם גדילים הנאמר בפרשת כי תצא כוללים את הפתיל תכלת הנאמר בפרשת שלח או לא וכנ״ל, וזה שלא כטעם המוזכר בגמ׳ גדיל שנים גדילים ארבע ע״כ[63]. ולקמן[64] אבאר מחלוקתם.

מנין חוטי התכלת

יז דעת רש״י

ויש לדעת כמה מהחוטים הם בצבע תכלת וכמה בצבע לבן. וז״ל רש״י[1] ואע״ג דמצוה לתת תכלת ב׳ חוטין בציצית כדמפרש לקמן וכו׳ ע״כ. ואחריו נמשכו הרבה מן הראשונים[2]. והוא כגירסת הסיפרי שבפרשת כי תצא כנ״ל. ויש לעיין מהיכן יוצא דבר זה. ובתוס׳[3] כתבו דסברא היא להשוות את שני המינים.

62. או״ח סי׳ יב א, עיין שם באורך דבריו, ועיין לקמן אות יט.
63. עיין תוס׳ מנחות מא ב סוף ד״ה ב״ש.
64. אות ל.

1. מנחות לח א ד״ה התכלת אינה מעכבת וכן היא שיטתו בכל מקום, ועיין פיוטי יניי (מנחם זולאי, תרצ״ח) עמ׳ קצא-קצב פיוט על קורח, שלכאורה כרש״י, — ושאלו ואז ברשו מה יכשירו שני חוטי תכלת לכסות כולה תכלת, אך יתכן שמדבר על חוט אחד שאחרי הכפלתו הוא שני חוטים או שהוא שני חוטים לפני השזירה ואחריה הוא חוט אחד והכל כדעת הראב״ד כדלקמן אות יט.
2. תוס׳ מנחות לח ב ד״ה התכלת ועוד, יראים עמ׳ 443, עיטור ציצית עמ׳ 134, סמ״ק מצוריך עמ׳ קב, פסקי הרי״ד הל׳ קטנות ציצית עמ׳ תפא ובמכריע סי׳ פח, ר״י מלוניל עמ׳ כז, וכן בפירושו לברכות ט ב, רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ ו ובשו״ת רא״ש כלל ב ט, ר׳ ירוחם תאו״ח נתיב יט ח״ג, מרדכי הל׳ קטנות סי׳ תתקלט, טור או״ח סי׳ יא ועוד, ועיין לקמן אות סד הערה 16.
3. מנחות לח א ד״ה התכלת, שם מא ב ד״ה ב״ש, ויראים עמ׳ 443 כתב כעין זה — ונתנו

יח הסבר דעתו

ויתכן דלדעת רש"י לומדים זאת ממקום אחר וזאת בהקדם דבריו שבספר הפרדס[4] וז"ל כמה חוטין הוא נותן ב"ה אומר שלשה לפי שאמר ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם שומע אני יעשה חוט בפני עצמו ויכרוך עליו אחד ת"ל גדילים וכמה גדילים נעשה אין גדילים פחות משנים דברי ב"ה ב"ש אומר מד' חוטין גדיל שנים גדילים ארבע ע"כ. וקשה דאין דברי ב"ה ודברי ב"ש שקולים, שכמו שלדברי ב"ה דורשים גדילים שנים ואח"כ מוסיפים על המנין חוט אחד ממה שנאמר פתיל תכלת והוי להו שלשה, כמו כן לדעת ב"ש שדורשים גדילים ארבעה יש להוסיף עוד חוט אחד ממה שנאמר פתיל תכלת ויהיו חמישה חוטים. אך נראה דלדעת רש"י נחלקו ב"ה וב"ש האם גדילים תעשה לך מדבר רק אלבן או גם אתכלת, דלדעת ב"ה גדילים קאי רק אלבן, שרק במין זה ביאר לנו הפסוק את מנין החוטים שבו, שהם שני חוטים. ותכלת נשאר חוט אחד כמו שזה נשמע מפרשת שלח ואין מקום לדרוש גדיל ב' גדילים ד', כי גדילים נאמר בלשון רבים מחמת שהפסוק מדבר על כל הכנפות. מה שאין כן ב"ש שהם סוברים שגדילים קאי על שני המינים לבן ותכלת ולכן נאמר גדילים בלשון רבים, גדיל של לבן וגדיל של תכלת, אע"פ שהפסוק מדבר על כל כנף וכנף לחוד. ויוצא לפי דעתם שמנין החוטים מתפרש גם בלבן וגם בתכלת. ויתכן שזאת כוונת רש"י[5] באומרו ואע"ג דמצוה לתת תכלת ב' חוטין בציצית כדמפרש לקמן ע"כ. כי לא נמצא בשום מקום במנחות דבר זה, רק זה נמצא לקמן[6] שדורשים גדיל שנים גדילים ארבעה שהכוונה בזה שני גדילים גדיל של לבן וגדיל של תכלת וכנ"ל. וכן משמע בלשון התוס'[7] וז"ל דגדיל שנים גדילים ארבעה דרשינן מיניה שנים לבן ושנים תכלת וכו' ע"כ.

יט דעת ראב"ד

ודעת הראב"ד[8] שיש לעשות חוט א' תכלת וג' לבנים והוא כגירסת

על ציצית הכנף פתיל תכלת פי' תן תכלת בלבן כשיעור הלבן, ועיין בתוס' שם טעם נוסף.

4. עמ' יט.
5. מנחות לח א ד"ה התכלת.
6. שם לט ב.
7. שם לח א ד"ה התכלת, ואע"פ שבסוף תוס' זה שאלו — מנין דבעינן ב' חוטין לבן וב' חוטין תכלת וכו' יתכן שתוס' זה הוא מלוקט מכמה לשונות של תוס'.
8. השגות (על רמב"ם) ציצית א ו, ערוך ע' תכלת בשם רבנו חננאל, ועיין לקמן אות פ הערה 39 מש"ה בשם רבנו חננאל, עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 50 שסובר כדעת הראב"ד או כדעת הרמב"ם דלקמן הערה 10, מאירי יבמות ד ב, פסקי ריא"ז

הסיפרי בפרשת שלח. וכן היא גם פשטות[9] הלשון של הפסוק פתיל תכלת.

כ דעת הרמב"ם

ודעת הרמב"ם[10] שיש לצבוע בתכלת חצי חוט מתוך ארבעה וז"ל ויהיה אחד משמנה החוטים חוט תכלת והשבעה לבנים ע"כ. וכבר נשאל על שיטתו זו ע"י חכמי לוניל איך אפשר לעשות חצי חוט צבוע ומהו מקור דבריו. והשיב[11] וז"ל יש לו לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן וכו' וכופלו וכו' עד שיהיו שבעה חוטין לבן ואחד תכלת שנאמר פתיל אחד ולא שנים ע"כ. אך עדיין יש לשאול מנין לו שהחוט אחרי שכופלים אותו נחשב כשני פתילים ולא נחשבהו כפתיל אחד, וכמו שזה משמע בדברי הסיפרי[12] ב"ש אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת ע"כ. ונראה דהרמב"ם כאן הולך בשיטתו בריש הלכות ציצית[13] וז"ל ענף שעושין על כנף הבגד וכו' וזה הענף הוא הנקרא לבן וכו' ולוקחין חוט צמר שנצבע כעין הרקיע וכורכין אותו על הענף וחוט זה הוא הנקרא תכלת וכו' נמצאו במצוה זו שני צווים שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה ושיכרוך על הענף חוט תכלת שנאמר ועשו להם ציצית ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת ע"כ. רואים מדבריו אלה שחוטי תכלת וחוטי לבן חלוקים לא רק בצבעם אלא גם בענינם, שחוטי לבן משמשים כענף וחוט תכלת משמש רק ככורך על הענף, ולמד[14] זאת מן הפסוק הנ"ל שהוא מפרש פתיל תכלת חוט שפותל בו

הל' קטנות ציצית עמ' רכג, וכן סברו חכמי לוניל שו"ת רמב"ם רפו, ועיין הגר"א או"ח סי' יב א בטעם הראב"ד, ועיין לעיל אות טו, ועיין פי' רש"י במדבר טז א טלית של מין אחר חוט אחד של תכלת פוטרה [והוא גירסת במדב"ר אך גירסת תנחומא וילק"ש — ד' חוטים, וע"ש במפרשים], סמ"ג ציצית דף קח ב הביא כדעת רש"י וכדעת ראב"ד ולא הכריע.

9. ובשלמא לשון ציצית סובל שנפרשהו רק חוט אחד וגם חוטים הרבה ובא פסוק גדילים וגילה שיש לעשות ד' חוטים אך הלשון פתיל אינו סובל בפשטות רק שנפרשהו חוט אחד.

10. ציצית א ו, והעתיקו עץ חיים ציצית עמ' קמו, וערוגת הבשם ח"ג עמ' 224 חשב שהוא טעות סופר, עיין לעיל הערה 8 בשם רב שמואל בן חופני, והמספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 273 כדעת אביו הרמב"ם וכן רבנו פרחיה תלמיד הרמב"ם שבת כה ב, ועיין הגר"א או"ח סי' יב א בטעם הרמב"ם.

11. שו"ת רמב"ם רפו, עיין מהר"ז בינגא עמ' יד מה שדחק ברמב"ם שלא ידע תשובה זו.

12. פר' שלח.

13. וכן המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 273, ועיין לקמן אות כב הערה 21.

14. עיין שו"ת רמב"ם רפו, וכן משמע בהמספיק לעובדי ה' שם שאחרי שהביא דין כריכה בחוט תכלת כתב — וזהו פירוש דבריו יתע' ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת [וצ"ע שכתב בעמ' 271 שהמקור לשזירת חוטים מהפסוק פתיל תכלת שלא כפי דעת אביו הרמב"ם, עיין לקמן אות פח הערה 3], וכן פירש שו"ת משכנות יעקב יג, וכן פירש את הפסוק רב יהודה אבן בלעם (כת"י), ועיין אברבנאל במדבר טו לח שנמשך אחרי הרמב"ם וכתב

מסביב לציצית והרי לזה אין צורך רק בחצי חוט בלבד[15].

כא
קושיות על דעתו

ויש להקשות על שיטתו זו דתנן[16] התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת ע"כ ובגמ' לימא מתני' דלא כרבי דתניא וראיתם אותו מלמד שמעכבין זה את זה דברי רבי וכו' אמר רב יהודה אמר רב אפי' תימא רבי לא נצרכא אלא לקדם דתניא מצוה להקדים לבן לתכלת ואם הקדים תכלת ללבן יצא וכו' ע"כ. דבשלמא אם נאמר שיש בציצית חוטי לבן וחוטי תכלת וענינם שוה שאת שניהם תולים בכנף שייכת בהם הקדמת מין אחד לחברו וכמו שמפרש רש"י[17] ואם הקדים התכלת את הלבן אינה מעכבת ואין צריך לפסוק התכלת אלא יתן הלבן אחריו ע"כ, אך לרמב"ם שחוט התכלת תמיד נכרך על חוטי לבן וזה כל מצותו איך יתכן להקדים מצות תכלת ללבן[18].

כב
יישוב דעתו לדעת שטמ"ק

ויתכן לתרץ[19] שהרמב"ם מפרש את הגמ' כמובא בשיטה מקובצת[20] וז"ל פרש"י וכו' מתוך פי' משמע דמיירי לענין תחיבת החוטין בכנף דמצוה להקדים לבן ואם הקדים תכלת ללבן לא מעכב ולא נהירא דמאי שייך לומר הקדמה בדבר שאינו ניכר וכו' לכך נראה לפרש דמיירי בכריכות החוטין דמצוה להקדים חוליא של לבן תחילה כדאמר לקמן מתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן וקאמר שאם הקדים חוליא של תכלת לשל לבן אין מעכב וכו' ע"כ. רק שאין פירוש זה מתאים כל כך לשיטתו בכריכות והיא שכל הכריכות כולן כורכים בחוט תכלת חוץ מכריכה ראשונה ואחרונה וכמו שביאר בהלכות ציצית[21], וזה על פי הנ"ל שכל ענין התכלת הוא הכריכה וא"כ אין מקום להקדים כריכה של תכלת ברישא ואח"כ כריכה של לבן. ואם נאמר דמיירי בדיעבד על כל פנים המשך הגמ' לא יתכן לפי שיטתו דאיתא[22] התינח לבן דאינו מעכב

— ואמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת להגיד שיהדרו המצוה ההיא בשומם פתיל תכלת לקלוע בו הציצית, ועיין ילקוט מדרשי תימן (ורטהיימר, תשמ"ח) פר' שלח שנמשך אחרי הרמב"ם ופירש — פתיל תכלת עושה אותה חוליות חוליות, ועיין לקמן אות עג.

15. ויתכן שמדאורייתא אין צורך כלל להכניס חוט זה לתוך נקב הכנף אלא כורכו מסביב לציצית ודיו.
16. מנחות לח א.
17. שם ד"ה הכנף מין כנף.
18. ועיין בכס"מ שם ולא הבנתי.
19. עיין חזו"א ג יא ד"ה ואמנם.
20. מנחות שם.
21. א ז, וכן דעת רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 55, ועיין שו"ת רמב"ם רפו שהביאו וסמך עליו.
22. מנחות לח ב.

את התכלת תכלת דאינה מעכבת את הלבן מאי היא אמר ליה רמי בר חמא לא נצרכא אלא לטלית שכולה תכלת דמצוה לאקדומי תכלת ברישא דהכנף מין כנף ואי אקדים לבן ברישא לית לן בה ע״כ. הרי להדיא דבטלית תכלת יש להקדים, לפירוש השיטה מקובצת, כריכות של תכלת ואח״כ כריכות של לבן ולפי הרמב״ם אין מקום כלל לכרוך בלבן באמצע הגדיל.

כג
יישוב אחר

אך יתכן לומר שכל דבריו שעיקר הכריכות נעשות מתכלת הוא רק אליבא דרבא שחלק על פירוש הגמ׳ הנ״ל וז״ל[23] אמר רבא מידי ציבעא קא גרים ע״כ. וכך יהיה פירוש דבריו אליבא דהרמב״ם, דהגמ׳ בתחילת דבריה אמרה שבטלית שכולה תכלת הכריכה הראשונה תהיה מתכלת והשאר מלבן כי כל מה שנאמר בפסוק ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, שזה קאי אכריכות לפי הרמב״ם הוא בטליתות לבנות אבל בטלית שכולה תכלת ששם פתיל תכלת הוא מין כנף צריך לעשות כריכה שהיא שונה ממין כנף והיא לבן. ובא רבא וחלק על זה שאין צבע הטלית גורם לשנות את מצות הכריכה שתמיד מצותה בתכלת וכמו שזה משמע מפשטיה דקרא.

כד
עוד קושי בדעתו

ויש להקשות על שיטתו של הרמב״ם שרק אחד משמונה חוטים שבציצית הוא תכלת וטווים חוט אחד חציו לבן וחציו תכלת מהגמ׳ בעירובין[24] וז״ל א״ר אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין מאי שנא לשונות דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו בשזורים שזורים נמי נימא אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו במופסקין דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי ע״כ. רואים בעליל שחוטי התכלת העומדים לציצית הם צבועים לגמרי, שאם חציים היה לבן ניכר בלי כל הסימנים הנ״ל שהם עומדים לציצית שהרי אין עושים חוטים כאלה לשם גלימה.

כה
ועוד קושי בדעתו

וכן קשה[25] על שיטתו שהחוט הכרוך הוא הנקרא פתיל מהגמ׳[26] וז״ל והא תני שמואל משום ר׳ חייא הטיל לשני קרנות בבת אחת ואחר כך פסק ראשי חוטין שלהן כשרין וכו׳ לא שפוסק ואח״כ קושר פוסק ואחר כך קושר מאי למימרא מהו דתימא בעינן כנף בשעת פתיל וליכא קמ״ל ע״כ. ואף שעדיין לא כרך כלום נקרא כבר פתיל.

23. שם.
24. צו ב.
25. ועיין לקמן אות רס קושיות נוספות על שיטתו.
26. סוכה יא א.

הכריכות

כו
מקור לכריכות

כיון שהביאונו הדברים לענין כריכה אפרשה. איתא בסיפרי[1] ועשו להם ציצית שומע אני יעשה כולה ציצית ת"ל גדילים וכו' הא כיצד שתהא גדילה יוצא מן הכנף וציצית מן הגדילים ע"כ[2]. וגדילים פירושם כריכה וכמו שזה מוכח מגמ'[3] רב חייא בריה דרב נתן מתני הכי וכו' אמר רב תכלת שכרך רובה כשרה ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה ונויי תכלת שלישי[4] גדיל ושני שלישי ענף וכו' ע"כ. ואם כרך כולה משמע מהנ"ל דפסולה. אך נחלקו בזה בגמ'[5] רבה בר בר חנה סבר כתיב גדיל וכתיב פתיל או גדיל או פתיל ורב סבר לעולם פתיל בעינן וכו' עשה גדיל ופותליהו מתוכו ע"כ. ולכאורה רבה בר בר חנה דלא כסיפרי הנ"ל וכמו ששאלו בתוס'[6]. אך אפשר לומר דלא קשה מידי, דמצד אחד בסיפרי לא פוסלים כולו גדיל אלא מלמדים שאפשר לעשות חלק גדיל וחלק פתיל ומצד שני רבה בר בר חנה גם כן מודה שצריך גדיל ומה שנאמר בגמ' בדעתו או פתיל הוא על סוף הציצית. על כל פנים ההלכה כרב דכולו גדיל פסול[7].

כז
קושיא על דעת רמב"ם

ויש להקשות מכאן על דברי הרמב"ם שלמד על מצות כריכה מן הפסוק ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת[8] למה נזקקו הסיפרי והגמ' הנ"ל ללמוד דין כריכה מן הפסוק גדילים. ויש ליישב דהסיפרי והגמ' מדברים אליבא דרבנן שתכלת אינה מעכבת את הלבן ומחדשים שאף למי שאין לו תכלת ומטיל רק לבן צריך לעשות כריכות. וכמו שזה מוכח מגמ'[9] גזירה משום קלא אילן ולא יהא אלא לבן ע"כ, דלרמב"ם מצות תכלת בכריכות היא והוא כרך במקום תכלת בקלא אילן ואמרה

1. פר' שלח.
2. מה שפשוט לסיפרי שגדיל קודם לציצית הוא מפני שכך הוא דרך הגידול שגודלים חוטים מן הבגד ואם לא גומרים את הגידול נשארים חוטים תלויים שהם הציצית, ועיין הפרדס (לרש"י) עמ' יט, ועיין מאירי יבמות ד ב.
3. מנחות לט א.
4. עיין לקט ישר עמ' 10 שלא יהיה גדיל יותר משליש אבל פחות אפשר רק שיהיה ד' גודלין, וכן כתב חזו"א ג י, ורמ"א בשו"ע או"ח סי' יא יד לא כתב כן.
5. מנחות לט ב לפי פירוש רש"י ופסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפא, אך עיין לקמן אות כח פירוש אחר.
6. שם ד"ה או גדיל.
7. כן פסקו כל הפוסקים שאין ציצית אלא ענף כדלעיל אות ד.
8. שזה כל ענין התכלת.
9. מנחות מ א.

על זה הגמ׳ לא יהא אלא לבן וזה כלאים במקום מצוה[10]. וכן פסק הרמב״ם[11] וכן אנו עושים. אך זה דחוק בסיפרי וכ״ש בלשון הגמ׳ דמהמקום שהרמב״ם לומד שיש לעשות כריכות והוא הפסוק פתיל תכלת משם לומדת הגמ׳ לעשות חוטים ללא כריכות.

כח
פירוש חדש בגמ׳ לדעת רמב״ם

אך נראה[12] שהרמב״ם מפרש אחרת את כל הגמ׳ הנ״ל. ואקדים לזה קושיא אחת דאיתא בגמ׳[13] אם כן לימא קרא ציצית תעשה לך גדילים למה לי ש״מ לאפנויי האי לשיעורא הוא דאתא וכו׳ ע״כ. וקשה[14] איך היתה ס״ד בגמ׳ שאין צורך בפסוק גדילים הרי זהו המקור לדין כריכות. וגם בתירוצה לא אמרה כן אלא שגדילים באים ללמד על מנין החוטים. אלא שיש לפרש את הגמ׳[15] בדרך אחרת מרש״י. וז״ל הגמ׳ הוה קא חליף ואזיל ההוא גברא דמיכסי גלימא דכולה תכלתא ורמי ליה תכלתא וגדילא מיגדיל ע״כ, כלומר לא עשה כריכות אלא גידל את חוטי הציצית כעין קליעה שהיא נקראת גדילה[16]. ועל זה נחלקו רב ורבה בר בר חנה אם אפשר לעשות כך את הציצית או לא. רבה בר בר חנה סבר כתיב גדיל וכתיב פתיל או גדיל או פתיל כלומר אפשר לעשות את הציצית בצורת גדילה שהיא מעשה קליעה ואפשר לעשות בצורה אחרת והוא לכרוך חוט אחד על חוטי ציצית. ורב סבר לעולם פתיל בעינן וההיא גדילים למניינא הוא דאתא כלומר א״א לעשות ציצית בצורת קליעה אלא דווקא בצורת כריכה[17]. והגמ׳ ביבמות[18] סוברת כרב ולכן אמרה בהו״א שהפסוק גדילים תעשה לך מיותר ותירצה שגדילים למניינא הוא דאתא.

כט
יישוב קושית התוס׳

ומתישבת בזה גם קושית התוס׳[19] וז״ל תימה מאי דוחקיה דרב למימר גדילים למניינא נימא דקרא בא לומר תרווייהו בעי גדיל ופתיל ע״כ ודחקו בתירוצם. אבל לנ״ל לא קשה כלל, שגדיל פירושו מעשה קליעה

10. ע״ש כי קיצרתי.
11. ציצית א ט.
12. וכבר פירש כן שו״ת משכנות יעקב יג.
13. יבמות ה ב.
14. עיין מאירי שם שדחק.
15. מנחות לט א.
16. ולשון שמואל שם לאו דווקא.
17. ולפי זה מוסבר היטב המשך לשונו של רב — עשה גדיל ופותליהו מתוכו, עיין על כך לקמן אות עה הערה 23 [ופירוש זה הוא משותף לשתי השיטות, לשיטת הרמב״ם שהתכלת היא רק בכריכה ולשיטת השאילתות שכל הציצית כולה תכלת, ואל יהיה הבדל זה בין שתי השיטות מכשול בפניך בהבנת פירוש זה בגמ׳], ועיין נספח ג׳ הערה 7 שכן פירש.
18. ה ב.
19. מנחות לט ב ד״ה והההוא.

ולדעת רב אין לעשותה כלל. ולפי זה יוסבר היטב לשון הגמ'[20] עשה גדיל ופותליהו מתוכו ע"כ, שהראשונים[21] דחקו בפירושו ביותר. אך להנ"ל כוונת הגמ' היא שאע"פ שכתוב בפסוק גדילים אין לעשות גדילים ממש כמעשה קליעה אלא יש לתת חוטים כפולים ועל שם כך נקראים גדיל אך מעשהו בכריכה ע"י שפותלים חוט אחד מהם על האחרים.

ל
מחלוקת גמ' וסיפרי על צורת הציצית

ולפי זה יוצא שדעת סיפרי היא שיש לעשות ציצית בצורת קליעה. שגדיל לאו למניינא הוא דאתא אלא פירושו קליעה העשויה מג' חוטים[22]. וזאת היא הסיבה ששם הסבר המחלוקת בין ב"ה לב"ש, אם נותנים ג' חוטים בציצית או ד', הוא שונה מהסבר הגמ' דידן וכנ"ל. וא"כ מה שנאמר שם לדעת ב"ש שנותנים ג' חוטים לבנים ואחד תכלת הוא לשיטתו דווקא שגדילים קאי אלבן וגדיל נעשה מג' חוטים, ומה שנאמר ונתנו וכו' פתיל תכלת על כורחך פירושו הוספת חוט אחד של תכלת. משא"כ לגמ' דידן שגדילים למניינא הוא דאתא ולשון פתיל מתפרש שיש לעשות כריכות דעת הרמב"ם היא הנכונה שיש לצבוע רק את מה שכורכים בו כלומר רק חצי חוט.

לא
פירוש דברי שאילתות לפי זה

וכן יובן לפי זה מדוע למד השאילתות שאם כרך כולה פסולה מן הברייתא[23] אין ציצית אלא ענף ע"כ ולא למד זאת מן הגמ' הנ"ל דלעולם פתיל בעינן. שהוא מפרש כפירוש הנ"ל ואין לומדים מפתיל אלא שיש לעשות כריכות ולא מעשה קליעה אך עדיין אין לנו מקור שאם כרכה כולה פסולה[24].

לב
מנין הכריכות לרמב"ם

עוד יש להעיר על דברי הרמב"ם[25] שכתב ואין למנין הכריכות שכורך חוט זה שיעור מן התורה ע"כ, דבגמ'[26] מבואר וז"ל ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה וכו' וכמה שיעור חוליא תניא רבי אומר

20. שם.
21. רש"י ותוס' ועוד.
22. ולפי פירוש זה מובן היטב לשון הסיפרי — שומע אני יארגנה עמה ת"ל ועשו הא כיצד תופרה עמה, כלומר שתופרים ג' או ד' חוטים באחד מקצותיהם בבגד וקולעים אותם [שלא כדעת הגמ' שיש לעשות ד' חוטים שהם שמונה אחרי קיפולם בנקב הטלית ואין צורך להגיה כהגהת הגר"א שם, ועיין לקמן אות קעה הערה 39, ואות קצו הערה 18], ועיין לשון לקח טוב שם — יכול יקשרנה עמה ת"ל ועשו.
23. מנחות מב א.
24. עיין תוס' שם לט ב ד"ה או גדיל.
25. ציצית א ב.
26. מנחות לט א.

כדי שיכרוך וישנה וישלש ע"כ. ואפשר לדחות, ששיעור זה נאמר רק כדי שהכריכה תהיה ניכרת או מתקיימת ואם נפרש שהוא דרבנן יש לדעת מנין לנו זאת. אך נראה דלא קשה כלל, ששיטת הרמב"ם[27] היא שיש לכרוך כריכה ראשונה בלבן וגם אחרונה בלבן וא"כ רק כריכה אחת היא תכלת ולכן אין למספר הכריכות שיעור.

לג
אם על החוט הכורך להשתלשל

עוד יש לעיין האם החוט שכורכים בו צריך להשתלשל אחרי שכרכו בו יחד עם שאר החוטים או שאפשר לכרוך את כולו ורק שאר החוטים צריכים להשתלשל מן הגדיל והלאה לקיים את מה שנאמר ציצית כנ"ל. והנה ממה שנאמר[28] ת"ר כמה חוטין הוא נותן ב"ש אומרים ד' וכו' ע"כ, ליכא למשמע מידי ואפשר היה לעשות כצד הראשון. ובזה מתפרש היטב מה שנאמר[29] חוט של כרך עולה לה מן המנין ע"כ. שמחדש בזה שאע"פ שחוט של כרך אינו משולשל מן הגדיל והלאה כשר דמנין של החוטים לא נאמר על החלק המשולשל של הציצית אלא על הציצית בכללותה[30].

לד
ראיה לכך

אבל ממה שנאמר[31] ורב סבר לעולם פתיל בעינן וההיא גדילים למניינא הוא דאתא ע"כ, משמע שגם בחוטים המשולשלים צריך מנין של גדיל גדילים. דבזה נחלקו[32] שרבה בר בר חנה סבר שאם הפסוק קרא לכל הציצית גדיל משמע שאפשר לעשותו כולו גדיל ורב סבר שלעולם צריך פתיל כלומר שישתלשלו חוטים מן הגדיל והלאה, רק הפסוק קורא גם להם גדיל אע"פ שאינם גדיל באמת לחדש שגם בהם יש מנין גדיל גדילים[33]. ולפי זה יתפרש מה שנאמר[34] חוט של כרך עולה לה מן המנין[35] שהחוט שכרך בו ישתלשל מן הגדיל והלאה ויעלה למנין החוטים המשולשלים שגם להם מנין. ומשמע שכן מפרש הרא"ש[36] וז"ל

27. ציצית א ז.
28. מנחות מא ב.
29. שם לט א.
30. עיין אשכול ח"א עמ' 221 — תשובה לגאון ומנין הקשירות אין להם אצלנו דבר ידוע וכו' ובכדי שישלים מה שיש לו מן החוט הארוך [וצ"ע שבאותה תשובה בתחילתה כתב ההפך ע"ש, ועיין לקמן הערה 36]. ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 51, וכן מוכח מרמב"ם ציצית א ו.
31. שם לט ב.
32. שם לפי' רש"י.
33. שהם שמונה חוטים כנ"ל, ועיין תוס' שם ד"ה וההוא שדחקו מאוד ולהנ"ל הכל מיושב.
34. שם לט א.
35. שזה גם דברי רב.
36. הל' קטנות ציצית סי' יב, וכן פסק בסדר עשית ציצית, ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג נמשך

חוט של כרך עולה מן המנין פירוש למנין ח' חוטין ועושה א' מן החוטין ארוך וכורך בו סביב השבעה ע"כ.

לה סדר הכריכות — דעת רש"י

וכיצד הוא סדר הכריכות[37]. תאנא[38] הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה וכו' ע"כ. ופי' רש"י דקאי על החוליות[39]. וזה מוכרח מתוך שכבר מבואר שם דשיעור חוליא הוא ג' כריכות. וגם מבואר שכורכים את הציצית חוליות חוליות וכמו שאמרו[40] ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה ע"כ. וכן אמרו[41] אמר רבא שמע מינה צריך לקשור על כל חוליא וחוליא ע"כ.

לו דעת ראב"ד

ובהגהות הראב"ד על הרמב"ם[42] הביא סדר כריכות בשם רב נטרונאי גאון שמפרש דשבע ושלש עשרה קאי על הכריכות. ומה שאמרו דשיעור חוליא ג' כריכות קאי על ג' כריכות של תכלת שבתוך ז' כריכות של החוליא[43]. ודבריו מבוארים היטב בתשובה שלו[44]. וכתב[45] דמי שאין לו תכלת כורך ארבע כריכות ומשאיר רווח בין כריכה לכריכה והוא מקום התכלת.

אחריו, וכן פסקו — לקח טוב פר' שלח, האורה (לרש"י) עמ' 27, אשכול ח"א עמ' 221 בשם גאון, תשובת רב שרירא גאון תש' הגאונים (אסף תש"ב) עמ' 131, ראב"ן סי' שמג, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 238, פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפ, הגר"א או"ח סי' יא ד רמז לזה ועיין שפ"א שם.

37. עיין מהר"ז בינגא עמ' קד בהגהה שיש לכרוך דרך ימין.

38. מנחות לט א.

39. וכן גאוניקה ח"ב עמ' 330 ועיין לקמן הערה 47 ואות מד הערה 8, רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 55, לקח טוב פר' שלח, שו"ת הרמב"ם קלח וכן פסק ציצית א ח, המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 272 וע"ש שכתב שהחוליא שכורכים פעמיים או שלש וכו' וצ"ע ועיין נספח ג' הערה 9, עיטור ציצית עמ' 135, המנהיג ציצית עמ' תרמא, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח וכתב שם שיש מפרשים דקאי אקשרים וספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שע הביאו, פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפא, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכד, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו.

40. מנחות לט א.

41. שם לח ב, וכן מוכח בב"ב עד א — איבעי לך למימני חוטי ולמימני חוליות ע"ש.

42. ציצית א ז, ועיין תוס' מנחות לט א ד"ה לא בשם וי"מ, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, ספר החינוך (שעועל) עמ' תפז [ועיין סדר עשית ציצית שלו לקמן אות מד הערה 8 וצ"ע], יראים עמ' 440 הביא שתי הדעות וכתב שראשונה עיקר וכתב — ז' חוליות הן כ"א כריכות בין כל קשר וקשר, הביאו ריקנטי (פסקי הלכות) סי' ב.

43. כי לשיטתו כורכים כריכת לבן וכריכת תכלת לסרוגין ואם מתחילים בלבן כמבואר בגמ' יוצא ד' כריכות לבן וביניהן ג' כריכות תכלת.

44. תמים דעים סי' לט.

45. שם.

לז במה נבדלו החוליות

ויש לתת את הדעת במה נבדלו החוליות אחת מחברתה[46]. והנה דעת רב עמרם גאון[47] שצריך לכרוך לסירוגין חוליא של לבן ואחריה חוליא של תכלת עד שיעשה ז' או י"ג חוליות. אך הרמב"ם[48] כתב שכל החוליות תכלת. וזה לשיטתו הנ"ל שמצות תכלת בכריכה וכן כתב בתשובה[49] וז"ל ולפי שהמצוה של תכלת שיהא הפתיל כולו תכלת וכו' ושאר החוליה עם החוליות כולן בתכלת וכו' וכן כתב רבינו שמואל בן חפני הכהן ז"ל בספר שחבר בלשון ערבי ע"כ. ומה שמבדיל את החוליות אחת מחברתה הוא הרווח שביניהן[50]. רק קשה לתאר שבמציאות הרווח יחזיק מעמד ולכן יש לעשות גם קשרים בין החוליות[51]. וכן כתב הרמב"ם בספרו[52] ובתשובה[53]. וגם לדעת הראב"ד הנ"ל מה שמבדיל בין החוליות הם הקשרים. וקשה לדבריהם, דבגמ' מבואר שאין צריך לקשור בין חוליא לחוליא וגם בלא הקשרים שם חוליות עליהן. וז"ל הגמ'[54] אמר רבא שמע מינה צריך לקשור על כל חוליא וחוליא וכו' דלמא דאיקטר ע"כ.

46. עיין חזו"א ג ד שדן בזה.
47. גאוניקה ח"ב עמ' 331-330, תש' הגאונים שערי תשובה סי' קנט, אשכול ח"א עמ' 205, עיטור ציצית עמ' 135, 137, 138 בשם רע"ג, המנהיג ציצית עמ' תרמא שכך קיבל בצרפת וכן מצא בתשובות רב אברהם אב"ד מלוניל מקצת אלו הדברים, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שע בשמו, סמ"ג ציצית דף קח ג, סמ"ק מצוריך עמ' קב, רק נפלה בו טעות שכתב להקדים חולית תכלת ועיין מהר"ז בינגא עמ' טו שהעיר על כך וכתב שני תירוצים ועיין לקמן הערה 62, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו, כן משמע בר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, ריטב"א ברכות ט ב.
48. ציצית א ז, העתיקו עץ חיים ציצית עמ' קמז.
49. שו"ת רמב"ם רפו, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 55.
50. ולפי זה מיושבת הסתירה שמצד אחד אמרו לכרוך שליש ומצד שני אמרו לכרוך ז' חוליות או י"ג חוליות, אך לרמב"ם יש לסדר את החוליות ברווחים כאלה שיבואו כולם בשליש הראשון ובלשונו, ציצית א ח — ונוי התכלת שיהיו כל החוליות בשליש וכו', ולדעת רב עמרם גאון יש לומר ששתי דעות הן [ואין זה מחלוקת בדין אלא מנהגים שונים וענינים שונים] ועיין לקמן הערה 67, ועיין לקמן אות סט שיטת השאילתות ולדעתו יש ליישב ששליש גדיל נאמר למ"ד שהציצית כולה תכלת.
51. עיין רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו, ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג שנמשך אחריו, ועיין ראב"ן סי' שמג — אבל אני ראיתי טלית שהובא מלומברדיא והיה מצויץ והיה עשוי שבעה חוליות וכל חוליא ג' פעמים כרוך החוט והפרש בין חוליא לחוליא במלא רחב אצבע וקשר בראש החוליא וקשר בסופה והכל היה החוט הארוך השמיני והיו שבעה חוליות וששה אוירים בינתיים כדאמ' בפרק התכלת הפוחת לא יפחות משבע חוליות וכו'.
52. ציצית א ז.
53. שו"ת רמב"ם קלח, ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ויקח שהסתפק בביאור דבריו מחמת שלא ראה תשובת הרמב"ם, ועיין ארצות החיים המל"א יא פב.
54. מנחות לח ב, ועיין מושב זקנים על התורה במדבר טו לח — ופסק ה"ר אליהו מפריש לעשות ציצית בלא חוליא וראייה דבגמרא אמרינן וכו' דילמא דאיקשר וכו' משמע שלא עושים חולי'

לח ראיה לדעת רע"ג

ויש גם ראיה גדולה ממשמעות הגמ' כדברי רב עמרם גאון שעושים חוליא אחת לבנה וחוליא אחת תכלת לסירוגין, והוא לשון הגמ'[55] תנא כשהוא מתחיל בלבן וכו' וכשהוא מסיים בלבן וכו' ע"כ. לא אמרו מתחיל בלבן ומסיים בלבן אלא כשהוא מתחיל וכשהוא מסיים כלומר עושה לבן ותכלת לסירוגין וכשבא לסיים מסיים בלבן.

לט מעלין בקודש

וכן הטעם שאמרו[56] מסיים בלבן מעלין בקודש ולא מורידין ע"כ ופירש רש"י[57] וז"ל וכיון דאקדמה קרא למין כנף שמע מינה חשוב הוא הלכך אי מסיים בתכלת הוה ליה מוריד סוף הציצית מתחילתה ע"כ. ופירוש זה אינו מובן, וגם הראיה שלבן חשוב יותר אינה מובנת, וגם ידוע שתכלת יותר חשובה וכמו שדימו לבן לחותם של טיט ותכלת לחותם של זהב[58], ועוד שמזכירה כסא הכבוד[59]. אך לפי הנ"ל יש להסביר היטב שכאשר כורכים לבן ותכלת לסירוגין ובא לסיים אין ראוי לסיים בתכלת שהוא המין החשוב כי אין לסיים במין החשוב. מה שאין כן אם כל הכריכות כולן תכלת על אף שהתחיל בכריכה אחת לבנה אין זה סיום בתכלת.

מ ז' רקיעים וי' אוירים

ויש שכתבו[60] שסדר כריכות של לבן ותכלת לסירוגין מתאים לנרמז בי"ג חוליות שזה כנגד שבעה רקיעים וששה אוירים שביניהם[61], שתכלת רומזת לרקיעים ולבן לאויר שביניהם. אך אינו מובן[62], דמלבד זה שאין זה מתאים לנרמז בז' חוליות אין זה מתאים גם לנרמז בי"ג חוליות, שכן אם מתחילים בחוליא לבנה יש ז' חוליות לבנות ורק שש חוליות תכלת.

מא חיזוק דעת רע"ג

עוד יש לחזק את שיטת רב עמרם גאון הנ"ל. שאם לא מקבלים את שיטת הרמב"ם שכל ענין התכלת הוא הכריכה, מנין להעדיף לכרוך

וכ"ן אומר דאין זו ראייה דדחי שלא היו קושרים בכל חוליא אך מ"מ עושין חוליא בלא קשר ונראים דברי התייר הגדול ועיקר, ועיין על כך מרדכי הל' קטנות סי' תתקמ.

55. מנחות לט א.
56. שם.
57. שם ד"ה מין כנף, וכן העתיקו הרבה ראשונים, וכן משמע מלשון הרמב"ם ציצית א ז.
58. מנחות מג ב.
59. שם ועיין נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יג א.
60. סמ"ג ציצית דף קח ג-ד.
61. מנחות לט א.
62. ועיין לעיל הערה 47 הערת מהר"ז בינגא על סמ"ק שבתירוץ הראשון, והוא תירוץ העולם, שיש הבדל בין ז' חוליות לי"ג חוליות, שבז' חוליות מקדים חוליא לבנה ובי"ג מקדים תכלת כדי שיהיה ז' חוליות תכלת כנגד ז' רקיעים, ואין זה נראה מהגמ'.

בתכלת ורק מעט בלבן. והיא טענת הראב"ד בהשגות[63].

מב חוליות כשאין תכלת

ויש שכתבו[64] שכשאין תכלת יכרוך שליש מן הציצית סתם ולא יעשה חוליות. והרמב"ם בתשובה[65] מאוד תמה על זה. וז"ל אלו הכריכות לא עשינון מעולם ולא נעשה אותן ולא נאמין בהן אלא אנו סומכין על מה שאמר התלמוד והוא וכו' עד שנעשה שבע חוליות כל חוליא שלש כריכות ויהיה בין כל חוליא וחוליא מרחק קטן וכו' ומה שנראה לי במה שאמרו מקצת הגאונים בדבר הכריכה הוא שהם סוברים שאלו החוליות הנזכרות בתלמוד אינן מחוייבות אלא בחוט של תכלת אבל עכשיו הואיל ואין לנו אלא לבן בלבד תספיק הכריכה איך שתהיה וכו' אבל להצטמצם בעשית החוליות שהיא מן התלמוד ראוי יותר ומאמר מפורש שאיש אינו יכול לדחותו וזו הכריכה אינה אלא קולא בלבד ואנחנו לא נדע אותה בשום פנים ע"כ. וכן פסק בהלכות ציצית[66]. והרמב"ם לשיטתו שכורכים רק בתכלת ועושים רווח בין חוליא לחוליא. אך לדעת רב עמרם גאון[67] שכורכים חוליות לסירוגין חוליא לבנה חוליא תכלת ולא עושים רווח ביניהן — כשאין תכלת נמצאת כל הכריכה כולה לבנה.

63. (על רמב"ם) ציצית א ז.

64. אשכול ח"א עמ' 204, עיטור ציצית עמ' 135 — ואנן דלית לן חוליות ולא קשרים, כנראה הרוקח הגדול בהל' ציצית ע"ש, סמ"ג ציצית דף קח ד בשם ר"י, סמ"ק מצורף עמ' קב, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו, ונמשך אחריו ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 104.

65. שו"ת רמב"ם קלח.

66. א ט.

67. ועיין לקמן אות סט שלשאילתות ודאי שאין לעשות חוליות אף כשיש תכלת, ועיין לעיל הערה 50 מה שהקשיתי ומה שיישבתי לדעת רע"ג, ולפי זה מספר חוליות במחלוקת הוא שנוי שלדעת כמה אמוראים יש לכרוך שליש ללא חוליות [וגם יתכן שהנאמר לא יפחות משבע וכו' קאי אמספר כריכות] ולהלכה אנו תופסים כדעה זו ואין לנו איפוא לכרוך חוליות חוליות כלל, ונראה שזוהי כוונתם האמיתית של הגאונים, עיין לשון תשובת הגאון אשכול ח"א עמ' 221 — ומה שנהגו הראשונים שכורכים השליש וכו' כדאמרי' ונויי תכלת שליש גדיל כו' וכן הלכה וכך אנו עושין וכו' ע"ש, ועיין רבנו חננאל (נספח ד'), **[ואלה שכתבו לכרוך שליש ללא חוליות ולא תלו זאת באי מציאת התכלת**: אשכול ח"א עמ' 221 תשובה לגאון וכו', הלכות קצובות הל' ציצית, תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 21, רבנו חננאל (ראה נספח ד'), רגמ"ה מנחות מא ב, האורה (לרש"י) עמ' 27, הפרדס (לרש"י) עמ' כא, סידור רש"י עמ' 229, ראב"ן סי' שמג, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג, הרוקח הגדול בהל' ציצית, האגור סי' יד — והעולם נהגו לכרוך שליש ולא לעשות חוליות, וע"ע לקמן אות מד הערה 6, וכן עיין לעיל הערה 54].

הקשרים

מג חמישה קשרים — לדעת התוס'

ובענין הקשרים, הנה שגור בפי כל המפרשים[1] דציצית רומזת לתרי"ג מצוות, ציצית גימטריה שש מאות, ושמונה חוטין וחמישה קשרים[2]. וכתבו בתוס'[3] וז"ל מיהו לא מצינו שום סמך בהש"ס מפורש מה' קשרים ויש לומר דהא דאמרינן צריך לקשור על כל חוליא וחוליא היינו אחת של לבן ואחת של תכלת שהן שתים והשתא כשאין פוחת משבע עושה ה' קשרים סמוך לטלית קשר אחד ואחר כך שתי חוליות אחת של תכלת ואחת של לבן קשר אחד עד שמסיים שש חוליות הרי ארבעה קשרים ואחר כך עושה חוליא שביעית של לבן כדי שיהא מסיים בלבן ואחר כך קושר אחד הרי ה' קשרים ע"כ[4]. ואין נראה שזה במשמעות מה שאמרו וצריך לקשור על כל חוליא וחוליא, וכמו שהעיר על כך הרא"ש[5].

מד לדעת הגאונים

אבל הרבה גאונים כתבו[6] שה' קשרים אלה נעשים ג' סמוך לכנף וב' סמוך לענף אחרי הכריכות. וגאונים אחרים כתבו להיפך ב' למעלה וג' למטה, כלומר קושרים פעמיים סמוך לכנף וקושרים בסוף הכריכות

1. במד"ר פר' קרח יח כא, תנחומא פר' קרח יב [והוא הוספה מאוחרת ובתנחומא ישן לא נמצא], תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 21, הלכות קצובות הל' ציצית, סידור רש"י עמ' 225, ועוד הרבה מאוד מפרשים, ובתרגום יונתן במדבר טו לח כתב סתם לעשות ה' קשרים.
2. ועיין מהר"ז בינגא עמ' קג שלא לעשות שום קשר נוסף על ה' אפילו בחוט אחד, וכן כתב מג"א יא כג, ועיין לעיל אות ד הערה 19 ולקמן אות ק הערה 42, ועיין לקט יושר עמ' 10 — אם עשה ו' קשרים בטעות, ועיין אות קסו הערה 9.
3. מנחות לט א ד"ה לא, הביאום רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, ועיטור ציצית עמ' 137 כתב טעם אחר — ובזמן שהיה התכלת מצוי וכו' ומתחיל וקושר בלבן וכורך חוליא אחד כדי שיכרוך וישנה וישלש וקושר נמצא שהיה בין הקשרים ה' של לבן וג' של תכלת ומסתברא לן עכשיו שאין תכלת והכל לבן אין לנו הכר חוליות ונהגו לעשות קשרים כנגד ה' שהיו בלבן וכו', **ויש שכתבו שבזמן שהיתה תכלת עשו ז' קשרים**: עיין רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, שו"ת רדב"ז שני אלפים שלג.
4. עיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ומ"ש אלא בטעם המנהג, ועיין הגר"א אור יהל ח"ג רכז א וז"ל מכאן דאף ביג' חוליין רק ה' קשרים והוא בד' חוליין קשר אחד וכו'.
5. הל' קטנות ציצית סי' טו.
6. **ואלה שכתבו לעשות ג' קשרים סמוך לכנף**: עיין אשכול ח"א עמ' 221 תשובה לגאון וכו', רבנו חננאל (ראה נספח ד'), ובחיבור יפה מהישועה לרב ניסים ב"ר יעקב (ירושלים, תשי"ד) עמ' כג כתב — וחמישה קשרים שנים מלמטה ושלשה מלמעלה, האורה (לרש"י) עמ' 27, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, ואשכול ח"א עמ' 205-204 כתב שהוא מחלוקת רב יהודאי גאון ורבנו חננאל וכתב על דעת רבנו חננאל שכן עבדי האידנא והוא עיקר ע"ש, והביאו אורחות חיים הל' ציצית (טו), עיטור ציצית עמ' 137 גם הביא את המחלוקת, **ואלה שכתבו**

שלש פעמים כמו שזה מפורש בלשונם ולא כמו שכתבו התוס'[7] בשם ר"ת דקושרים שני קשרים למעלה וכורך מעט ביניהם ואח"כ כורכים הרבה ואז קושרים שלשה קשרים עם מעט כריכות ביניהם. ועוד הביא הרא"ש[8] מנהג אחר לעשות ה' קשרים ברווחים שוים בין אחד לשני בשיעור רוחב גודל וכריכות ביניהם.

לעשות ב' סמוך לכנף: הלכות קצובות הל' ציצית, תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 21, רגמ"ה מנחות מא ב, הפרדס (לרש"י) עמ' כא, סידור רש"י עמ' 229, ראב"ן סי' שמג — ג' קשרים למטה בסוף כריכתו, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמד, הרוקח הגדול בהל' ציצית, פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפ, ר"ש ענו (פי' השאילתות) שאי' קמד עמ' מא, ועיין רמב"ן ספר המצוות ריש שרש א, ובפירושו לתורה במדבר טו לא, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמ בשם מנהג העולם, **ויש שכתבו סתם לקשור סמוך לכנף ובסוף הכריכות**: עיין גאוניקה ח"ב עמ' 331, הלכות פסוקות (מילר) סי' ע, ובחמדה גנוזה סי' צא כתוב — למטה קשר אחד ולמעלה שלשה, וכן בתש' הגאונים (אסף תרפ"ט) עמ' 176 (קסו).

7. מנחות לט א ד"ה לא, הביאום רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, וכן תמים דעים סי' לט רק בדרך אחרת.

8. הל' קטנות ציצית סי' טו ובסדר עשית ציצית שלו והוא האידנא כשאין תכלת, סמ"ג ציצית דף קח ג, סמ"ק מצוריך עמ' קב, עץ חיים ציצית עמ' קמז ע"ש שסותר את עצמו, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 104, אהל מועד ח"א דף קיב ב, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג והוסיף — ובאויר שבין קשר לקשר באותו רחב גודל עשרין כריכות קטנות כמין חוליות כל אחד לפי מנהגו וקבלתי לעשות י"ג כנגד י"ג מדות של רחמים, וכן כתב מהר"ז בינגא עמ' קד ושכך נוהגים. **ואכתוב מנהגים שונים**: פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכד — ויש נוהגין לעשותן שלש עשרה בענין זה כורך חולייא אחת וקושר ועוד כורך שתי חוליות וקושר ועוד כורך שתי חוליות וקושר קשר שלישי ועוד כורך שתי חוליות וקושר קשר רביעי ועוד כורך שתי חוליות וקושר קשר חמישי ונמצאו שני קשרים סמוך לכנף ושלשה קשרים למטה וכו' [והנוסח משובש שאין כאן י"ג חוליות ואין ב' קשרים סמוכים לכנף], ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שעד — אחר שנעשה ג' כריכות יהדק החוט כעין קשר והיא הנקראת חוליא וכו' ויש מוסיפין ועושין כריכות רבות עד שעולות לע"ב בין כל כריכות החוליות כנגד שם בן שבעים ושתים ואין לזה עיקר ושורש וכו' וחשבון חמשה קשרים צריך לברר מאין יצא לו זה אך מחשבון החוליות יצטרפו כן שקושר קשר ראשון ואחר כך יעשה ב' חוליות וקושר קשר שני ואחר כך יעשה ג' חוליות וקושר קשר שלישי ועושה ג' חוליות וקושר קשר רביעי ועושה ה' חוליות וקושר קשר חמישי ובזה נשלמו י"ג חוליות וכו', המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 272 — ומה שנוהגים לעשות ברוב העולם שבע [כוונתו לחוליות וכדרך הרמב"ם כורך ג' כריכות וקושר מרחיק קצת וכורך ג' כריכות וקושר וכן הלאה] ואין צורך לסטות מכך והוא מצוה מן המובחר, לקח טוב פר' שלח — וקושר קשר התחתון וכורך חוליות שבע וקושר קשר השני לו וכן עד חמישה קשרים, מאירי יבמות ד ב — על פי מנהג הנהוג לרבני צרפת וכו' ומקיף חוט הארוך על שאר החוטים ושונה ומשלש ועושה בהן כמין עניבה והיא הנקראת חוליא אחת ועושה מהן שבעה ר"ל שבעה חוליות שהם כ"א הקפות ועושה קשר שני ואחר כך שבעה חוליות וקושר קשר שלישי ואחר כך עושה שבע חוליות וקושר קשר רביעי ואחר כך עושה י"ג חוליות שהם לט הקפות ועושה קשר חמישי וכו' ויש עושים אף בזו שבע חוליות בלבד וכו', וכן באורחות חיים הל' ציצית (יד) בשם ר"י מקורביל כתב לעשות כן כשיש תכלת,

מה מהות הקשר

וגם כתבו[9] שכל קשר הוא כפול כי האחד אינו מתקיים ואינו נקרא קשר. אך לפי הגאונים הנ"ל לא כן, אלא הקשרים החמישה הם בודדים.

ספר החינוך (שעוועל) עמ' תפח — ובין קשר וקשר עושה ג' חוליות ובאמצעות הקשר האחרון עושה ד' חוליות שנמצאו בין כולן י"ג חוליות, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמ — ויש נוהגין לכרוך בתחילה שיעור חוליא של לבן ולהניח שיעור חוליא אחרת במקום תכלת ואין ראוי להפסיק בכריכה וכו', לקט יושר עמ' 9 — בעל תרומת הדשן כורך ג' פעמים סביב החוטין ותוחב באמצע בין ד' חוטין לד' החוטין וכן עשה ג"פ בין כל קשר וקשר עד דהוה בין קשר לקשר כמלא גודל, ועיין בסמ"ק מצורייך עמ' קב — וזה סדר חוליא כורך ב' פעמים ובג' תוחבו באמצע ויש מפרשים כורך ג' ובד' תוחבו באמצע, עיטור ציצית עמ' 137 — ונהגו לעשות קשרים וכו' שנים סמוך לטלית וג' בסוף הגדיל וכו' ויש מקומות שערשין ז' כריכות וקושר עד שמשלים ז' קשרים ומנחי סמני שבעה שבתות ואפשר שנהגו מפני הפוחת לא יפחות מז' וכו' ומנהג בבל ז' קשרים [צ"ל ג', עיין לוח תקוני טעויות בדפוס לעמברג] וכורך ע' כריכות כנגד ע' פרים ואחר קושר ב' קשרים, וע"ש עמ' 140, ברבעון צפונות שנה ב גליון ב (ו) הל' ציצית לחד מקמאי — ויקשור בקשר גמור ארבע חוטין עם הארבעה האחרים ויכרך חוליא והחוליא היא שלשה כרכים ויקשור אותה להיכר חוליא ועוד חוליא השינית וקשר השיני גמור (לשל) [כשל] ראשון ועוד שבע חוליות ויקשר בין כל חוליא לחוליא ואחריהן קשר גמור השלישי ואחר כך יעשה שתי חוליות ויקשור קשר גמור הרביעי ויעשה עוד שתי חוליות ויקשור עוד הקשר החמישי בקשר גמור הרי שקשרנו חמשה קשרים וקשר העליון סמוך לכנף לגמרי דאוריתא וכן עשינו י"ג חוליות שהן ט"ל כרכים וכן עיקר נמצא שהשני קשרים סמוך לכנף והשלשה למטה משום דמעלין בקדש ולא מורידין [וכתב שם שזה בשם רבינו האי, ואינו נכון שאין זו שיטתו כמו שהתבאר לעיל הערה 6], ועיין רלב"ג דברים כב יב — ונהגו לעשות בציצית מהקשרים והחוליות מה שיעיר על השם שנקרא בו השם יתע' או לעשותם במספר הגרמים השמימיים, ועיין מושב זקנים על התורה במדבר טו לח — וכך פר"ש דין עשיית ציצית קשר העליון ב' קשרין ואחריו ג' הקפות ואחריו חולייא וכן ג"כ בין קשר לקשר יעשה וכן לג' חוליות לג' פעמים לג' הקפות אך בקשר האחרון עושה ד' חוליות וכך הם י"ג חוליות בגימ' אחד כנגד ז' רקיעים ו' אויירים וכו' וכך פסק מורי זקני ה"ר גרשום ונהג לעשות ז' הקפות בין כל חוליא וחולייא כנגד ז' רקיעים ואחריו נהג כן ב"ן שהרי היו מקיפין ג' פעמים בב' חוטין אחד של תכלת ואחד של לבן הרי ז' הקפות תחבן הב' חוטים בחולי' רק הקיף אחד הרי ז' הקפות, ב"י או"ח סי' יא — ואני ראיתי שנוהגים לכרוך באויר ראשון ז' כריכות ובשני תשעה ובשלישי י"א וברביעי י"ג וכו' ע"ש [וע"ש בשם מהרי"ן חביב — ובין כל חוליא אינו צריך קשר כי הכריכה הג' היו מכניסין תוך הגדיל כמנהגנו היום בכל חוליות וכו'], ועיין מג"א יא כב בשם אחרונים לעשות בחוליא שניה ח' כריכות, [וע"ש עוד מנהג לרב שלמה מולכו וכבר הובא ברלב"ג], וכן הביאו ט"ז שם ומקור חיים יא יד, וע"ש טעמם.

9. תוס' מנחות לט א ד"ה לא, יראים עמ' 440, סמ"ג ציצית דף קח ג, אורחות חיים הל' ציצית (טו), רא"ש הל' קטנות ציצית סי' טו ובסדר עשית ציצית, עץ חיים ציצית עמ' קמז, ספר החינוך (שעוועל) עמ' תפח, אהל מועד ח"א דף קיב ב, מהר"ז בינגא עמ' קד, וספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שעד כתב — והקשרים יש אומרים שצריך כל קשר וקשר לקשר ולשנות כדי שיהא קשר של קיימא כל אחד ואחד ויש שאין קושרין ושונין רק קשר האחרון אך בקשרים האמצעים אומרים שאינו צריך לשנות שכל אחד ואחד מן הקשרים מתקיימים בכריכות ובחוליות שעושין אחריהם, ובמאירי יבמות ד ב — קשר ראשון וחמישי כפול והשאר לא, ועיין לקמן אות נד.

מו מקור לחמישה קשרים

ונראה שהמקור לה' קשרים לפי דעת הגאונים הוא פשוט ביותר, כי יש לעשות קשר כפול סמוך לבגד כדי לחבר את הציצית לבגד והם שני קשרים ובסוף הכריכות יש לקשור כדי שהכריכה תתקיים ויש לקשור ג' פעמים כדי שהקשירה לא תפתח, סה"כ ה' קשרים. אומנם כל זה לדעת הלכות קצובות ועוד אחרים שיש לעשות שני קשרים למעלה וג' למטה, אך לדעה אחרת של הגאונים שג' למעלה וב' למטה עוד יתבאר הטעם לקמן[10].

מז קשר עליון מדאורייתא

ויש לעיין אם חמישה קשרים אלה הם מדאורייתא. והנה איתא בגמ'[11] ואמר רבה שמע מינה קשר עליון דאורייתא וכו' ע"כ. ופירש רש"י[12] קשר עליון היינו נמי ההוא[13] קשר למטה הלכה למשה מסיני כלומר קשר אחד בציצית מיהא דאורייתא ולהכי נקט עליון משום דאי לא עביד אלא חד קשר בסופו עביד ליה שמקיים את הגדיל כולו ע"כ. ובסנהדרין[14] פירש[15] וז"ל קשר עליון שעושין סמוך לכנף כשנתלו החוטין וכו' ע"כ. ובתוס'[16] כתבו בשמו את שני הפירושים והסבירו במה נחלקו ע"ש. וגם הגאונים נחלקו בזה אם קשר עליון הוא הסמוך לבגד או זה שבסוף הכריכות כמו שמובא באשכול[17].

מח דעת רש"י

והנה מדברי רש"י יוצא שרק קשר אחד הוא מדאורייתא[18] והשאר הם רק דרבנן, ואין זה מוכרח מעצם לשון הגמ' כי יתכן שהגמ' באה ללמד

10. אות נד.
11. מנחות לט א.
12. שם ד"ה קשר עליון, הביאו סמ"ג ציצית דף קח ג, עץ חיים ציצית עמ' קמז, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, וכן דעת ר"ע גאון גאוניקה ח"ב עמ' 331 הביאו אשכול ח"א עמ' 205 וכתב שכן הוא דעת רב יהודאי גאון וכתב שכך פירשו חכמי צרפת, עיטור ציצית עמ' 136, וכן הכריע המנהיג ציצית עמ' תרמ.
13. כלומר: הקשר המוכר בגמ' מקודם וז"ל דאישתרי עילאי אישתרי ליה כולה.
14. פח ב ד"ה קשר עליון.
15. כן דעת אשכול ח"א עמ' 205 בתחילה וכתב שזו דעת מי שעושה ג' קשרים סמוך לכנף, יראים עמ' 440, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שעד, פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תעט.
16. מנחות לט ב ד"ה קשר.
17. ח"א עמ' 205.
18. עיין רמב"ן בספר המצוות ריש שרש א, ובפירוש התורה במדבר טו לא, שו"ת רשב"א ח"א תסח, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כט שה' קשרים אלו אינם אלא לנוי מצוה, וכן הביא ב"י או"ח סי' יא בשם מהרי"א ונ"מ לערב שבת כשאין לו זמן ע"ש, ועיין משנ"ב יד א, ו, [ואיכות הקשר ואם הוא כפול תלוי מה נקרא קשר לענין כלאים, עיין מנחות כאן — מאי איצטריך למישרי סדין בציצית פשיטא התוכף תכיפה אחת אינו חיבור אלא שמע מינה דאורייתא, ועיין משנה כלאים ט י ומפרשיה, ועיין טור יו"ד סי' ש מחלוקת במהות

על הקשר הזה והשאר פשיטא שהם דאורייתא. אך דבריו מוכרחים לכאורה מגמ'[19] וז"ל והאיכא ציצית וכו' ויש בו להוסיף וכו' בציצית מאי סבירא לן אי סבירא לן דקשר העליון לאו דאורייתא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי וכו' ע"כ. משמע שאין קשרים אחרים דאורייתא כלל.

מט דעת רבנו דוד

אומנם בפי' רבנו דוד בונפיד[20] כתב וז"ל ולאו למימרא דאי סביר דקשר עליון לאו דאורייתא דלא בעי' קשר כלל דא"כ גדיל היכא משכחת לה אלא הקשר הסמוך לבגד ודאי דאורייתא הוא אבל הקשר שעל הגדיל לצד הציצית הוא דמספקא לן אי הוי דאורייתא אי לאו ואע"ג דההוא קשר הסמוך לבגד הוא דאורייתא אית לן למימר האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי שקשר אחד אינו חיבור לענין כלאים עד דאיכא שתי תכיפות וכו' ע"כ[21].

נ פירוש חדש

והיה אפשר לפרש כדרכו אבל להיפך. דקשר העליון הוא הקשר הסמוך לבגד ועליו נסתפקו בגמ' אי דאורייתא אי לאו. אומנם הקשר הנעשה בסוף הכריכות הוא ודאי דאורייתא כדי לקיים את הכריכות שהן דאורייתא כנ"ל. רק הקשר הזה לא משוי ליה חיבור לבגד כיון שרחוק ממנו[22] ולכן גם נחשב האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי. וזה הפירוש לכאורה מוכרח. כי איך יתכן שבגמ' סברו שאין בציצית קשר כלל, כי איך יתקיימו הכריכות. ומה שכתב רש"י[23] שיכול להתקיים בלי

החיבור, ועיין מג"א יא יג שהקשה ותירץ בדעת הטור ולתירוצו יש לקשור קשר כפול, ועיין חזו"א ג יב שהקשה עליו ודחק, אך נראה לעניות דעתי דלא קשיא מידי שהרי הטור סובר שמטילים ציצית בנקב הסמוך לשפה וקושרים, וכל מה שכתבו הרא"ש והטור דבהעברת חוט בנקב אחד וקשירה לא הוי חיבור הוא בנקב המרוחק מן השפה והקשירה היא על שפת הבגד, דאז אין החוט דבוק בבגד ממש אלא תלוי בו כטבעת, ולפי תירוץ זה למנהגנו שמרחיקים את הנקב משפת הבגד, אין הציצית מחוברת לבגד, עיין לקמן אות קצד ואות ר, ועיין חמדה גנוזה סי' צא, תש' הגאונים (אסף תרפ"ט) עמ' 176 (קסו), ערוך ע' תכף, פירוש מיוחס לרשב"א מנחות שם שתכיפה אחת קשר אחד שתי תכיפות שני קשרים, ועיין רמב"ן הנ"ל, אך עיין שו"ת ר"א אב"ד קט — ולא תעלה על דעתך דקשר של קיימא בעינן כדבעי בקשר של שבת דאפילו שאינו של קיומא אסור כדאמרינן בפרק במה בהמה יוצאת (שבת נד א) וכו' ומסקנא אלא כלאים דחבלים והא אנן תנן התוכף תכיפה אחת אינה חבור לענין כלאים דחבלים ואימא ובלבד שלא יכרוך ויקשור למדנו מזה שאעפ"י שאינה של קיימא מאחר שהוא קשור יחדיו קרינא ביה וחשוב הוא כשעטנז, ועיין לקמן אות נד].

19. סנהדרין פח ב.
20. שם ודבריו מובאים בר"ן שם.
21. עיין בר"ן שם שהרבה להקשות על דבריו.
22. כמו שמוכח בתוס' מנחות לט א ד"ה קשר.
23. מנחות לט א ד"ה דאורייתא.

קשר יום או יומיים הוא דוחק. וכן למה הכריכות עצמן אינן חיבור לענין זה שלא נאמר האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי[24]. אלא הפירוש הוא כמו שאמרו בלולב, שאם לולב לא צריך אגד האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי על אף שבמציאות כורכים את המינים. והוא מחמת שיש הבדל יסודי בצורת המצוה אי בעינן אגד או לא. דאי בעינן אגד המצוה היא לקחת חפץ העשוי מד' מינים ואם מוסיפים עליו מין חמישי משתנה החפץ כולו וזה אומרם גרוע ועומד הוא. ואם אינו צריך אגד צורת המצוה היא לקחת ד' מינים והוספת מין חמישי ואפילו ע"י כריכה אינה מגרעת כלום וזה אומרם האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי. וכן הוא בציצית כי הכריכות לא נעשו לאשווי את כל החוטים לחפץ אחד אלא כך היא המצוה שיהיו חוטים תלויים ושאחד מהם יהיה כרוך עליהם והקשר שנעשה בסוף הכריכה נעשה רק להעמידה ורק קשירת החוטים סמוך לבגד שאין בה צורך כלל היא נעשית לאשווי כל החוטים לחפץ אחד ועדיין צ"ע.

נא
דעת רמב"ם

הרמב"ם[25] לא כתב לקשור סמוך לבגד אלא רק בסוף כל חוליא וחוליא. ולכאורה דעתו היא שקשר עליון הוא הקשר שבסוף הכריכה כפי' רש"י שבמנחות. אך המעיין בדבריו יראה שהרמב"ם לכאורה לא פסק[26] כלל דין זה, שהיה לו להזכיר בהדיא שקשר עליון דאורייתא[27]. וכן הרי"ף לא העתיק דין זה מן הגמרא. והטעם לדבריהם הוא דהנה בגמ'[28] הביאו ראיה דקשר עליון דאורייתא וז"ל דאי ס"ד דרבנן מאי איצטריך למישרי סדין בציצית פשיטא התוכף תכיפה אחת אינו חיבור וכו' ע"כ. ודבר זה אם מותרים חוטי לבן של צמר בבגד של פשתן במחלוקת הוא שנוי כמו שיתבאר לקמן[29]. והרמב"ם[30] פסק שאסורים אלא עושים חוטי פשתן בבגד פשתן וחוטי צמר בבגד צמר. וחוט של תכלת שהוא צמר,

24. עיין ר"ן סנהדרין שם שדחק.
25. ציצית א ו-ז וגם לא הזכיר חמישה קשרים, וכן דעת רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 53, וכן המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 272, ועיין לעיל אות מב ואות מג, ועיין נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יג א — ותימא על הרמב"ן [נראה שצ"ל רמב"ם] ז"ל שלא הזכיר קשרים בכל ענין זה כלל, וכן העיר ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שעד וז"ל והר"מ כתב שכורך ג' כריכות תחילה ואין בזה קפידה, ועיין לשון הגמ' סוכה יא א פוסק ואח"כ קושר, שקשה משם.
26. עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 84.
27. כמו שכתב שם על כמה דברים שהם מן התורה.
28. מנחות לט א.
29. אות רל.
30. ציצית ג ו.

על אף שמותר הוא גם בבגד פשתן, אינו מתחבר[31] כלל מדאורייתא לבגד לשיטת הרמב"ם הנ"ל שכל ענין התכלת הוא לכורכו סביב הענף. וא"כ לדעה זו אין ראיה שקשר עליון דאורייתא.

נב יישוב גמ' סנהדרין

ולפי זה מיושב לשון הגמ'[32] אי סבירא לן דקשר העליון לאו דאורייתא וכו' ואי סבירא לן דקשר העליון דאורייתא וכו' ע"כ. שרש"י[33] כתב דפלוגתא היא במנחות. ובתוס'[34] הקשו עליו וז"ל וליתיה אלא דמסקינן התם שמע מינה קשר העליון דאורייתא ע"כ. וכאמור לדעת הרמב"ם הלשון הזה מובן היטב.

נג קשיים בדעת רמב"ם

יוצא איפוא שהרמב"ם סובר שקשר העליון הוא הקשר הסמוך לבגד רק שלא פסק שצריך לעשותו. ומה שכתב[35] ומנין שכל איסורין אלו של תורה שהרי הוצרך הכתוב להתיר כלאים בציצית וכו' והציצית חוטין קשורין בלבד הן וכו' ע"כ, כוונתו לקשרים שקושרים בסוף הכריכות של חוט התכלת כדי לקיימן. ולשונו שם מדוקדק היטב והציצית חוטין קשורין בלבד הן. כלומר[36] חוטים קשורים בחוטים, שלא הזכיר חוטים קשורים לבגד. וא"כ יוצא שסבירא ליה לרמב"ם שהקשרים הנעשים להחזיק את הכריכות הם דאורייתא. וזה כפירושי הנ"ל שלמ"ד קשר עליון דאורייתא קשר תחתון גם הוא דאורייתא. ומה שקשה עדיין על הרמב"ם הוא שמלשון קשר עליון לאו דאורייתא משמע שהוא דרבנן ואינו במשמע שלא עושים אותו כלל, וכן אם נפרש שקשר עליון הוא זה שאחרי הכריכות משמע שיש קשר אחר הסמוך לבגד שהוא דרבנן[37].

נד מהות קשר עליון

אך מה שנראה עיקר בסוגיא זו הוא בהקדם מחלוקת גדולה בענין עשית הקשרים. וז"ל ספר המנהיג[38] ובענין הקשר נחלקו חכמי ספרד

31. עיין חזו"א ג ו שהסתפק בנפסק החוט הכורך בחוליא ראשונה, ועיין הלכות פסוקות (מילר) סי' עב.
32. סנהדרין פח ב.
33. שם ד"ה קשר עליון.
34. שם פט א ד"ה קשר, ועיין ר"ן שם, ועיין חזו"א ג ד.
35. כלאים י ד.
36. עיין פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכז שגם כן כתב — וכלאים בציצית חוטים בחוטים ולא חוטים בבגד, ויש בזה עיון דק שכדי שיתקיים איסור כלאים צריך שני חיבורים האחד חיבור צמר ופשתים והשני שצמר ופשתים יהיו חלק מן הבגד, וצ"ל שחוטים התלויים בבגד בלי קשר עליון אינם חיבור לענין ראשון אבל הן חיבור לענין שני להחשב חלק מן הבגד, ויש להבין את זה.
37. וכן קשה מלשון הגמ' סוכה יא ב ואחר כך קושר ע"ש.
38. עמ' תרמג.

ופרובינצ׳ עם רוב חכמי צרפת שיש מקומות בצרפת[39] שעושין בו קשר גמור[40] לקשור הד׳ חוטין עם הד׳ האחרים ויש לי ראיה לזה הקשר גמור שאדם חייב בשבת בראש פרק הזורק ממשכן שכן אורגי יריעות שנפסק להן חוט קושרי׳ זה עם זה וכן נהג רבי׳ אליהו מפרישי ז״ל וחולייא ג׳ כרכים בחוט הכרך הארוך מכולם ומכניס לפנים מחולייא ויהדקנו וחכמי פרובינצ׳ וספרד[41] נהגו הקשר כאותה חולייא שאמרנו שעושין בצרפת ומכניסין חוט הכרך לפנים משלשת הכרכים וזהו הקשר וחולייא שצריך לקשור לפנים מהכרך השלישי לבד ויש לי ראיה לזה המנהג קשר רצועות ביד לתפילת היד ליוד וכו׳ ע״כ. ולפי דרכם של חכמי ספרד ופרובינצא כתבו[42] עוד שהקשר הזה העשוי משלש כריכות הסמוך לכנף הוא הוא החוליא שעליה אמר רב[43] ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה. יוצא איפוא שדברי רבה[44] קשר עליון דאורייתא ודברי רב הנ״ל אחד הם וכל אחד אמר ענין אחד בסגנון אחר. ולפי זה יתפרשו דברי רבה קשר עליון דאורייתא כלומר אם עשה רק קשר עליון ולא כרך עוד כלל יוצא בזה ידי חיוב דאורייתא והוא הדבר הפחות הנדרש בעשית הציצית. ובזה מתישבת היטב הגמ׳[45] וז״ל בציצית מאי סבירא לן אי סבירא לן דקשר העליון לאו דאורייתא האי

39. רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ טו, ר׳ ירוחם תאו״ח נתיב יט ח״ג, ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳ שעד, מאירי יבמות ד ב בשם רבני צרפת, מהר״ז בינגא עמ׳ קד, ועיין מרדכי הל׳ קטנות סי׳ תתקמ דיון ארוך לכאן ולכאן, וכן עיין רבעון צפונות שנה ב גליון ב (ו) הל׳ ציצית לחד מקמאי בענין זה.

40. עיין מרדכי הנ״ל, ורבעון צפונות הנ״ל, אך עיין שו״ת ר״א אב״ד קט — ולא תעלה על דעתך דקשר של קיימא בעינן כדבעי בקשר של שבת וכו׳, ועיין שם בסוף התשובה בענין אבנט צמר במכנסים, ועיין לעיל אות מח הערה 18.

41. אשכול ח״א עמ׳ 221 בשם גאון, תש׳ הגאונים (אסף תש״ב) עמ׳ 131 תשובת רב שרירא גאון, רבנו חננאל (ראה נספח ד׳), האורה (לרש״י) עמ׳ 27, עיטור ציצית עמ׳ 137 ע״ש, ר״י מלוניל הל׳ קטנות ציצית עמ׳ כח, **ואלה שגם דעתם לקשור בחוט הכורך אבל לאו דווקא** ג׳ **כריכות**: רגמ״ה מנחות מא ב, וכן משמע בערוך ע׳ בק א׳, וכן לשון לקח טוב פר׳ שלח — והחוט השמיני מניחו ארוך וכו׳ שבו קושר את החוליות, הפרדס (לרש״י) עמ׳ כא — וקדם שיכרוך אפילו כרך אחד יעשה בו שתי קשרים ואחר כך יכרוך וכו׳, וכן משמעות סידור רש״י עמ׳ 229, ראבי״ה הלכות לולב סי׳ תרסו, רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ טו בשם ר״ת כעין זה, ר״ש ענו (פי׳ השאילתות) שאי׳ קמד עמ׳ מא, ראב״ן סי׳ שמג, ועיין מרדכי הנ״ל ורבעון צפונות הנ״ל.

42. ר״י מלוניל הל׳ קטנות ציצית עמ׳ כח וז״ל שם — אבל צריך חוליא אחת וזהו קשר העליון שהוא דאורייתא, וכן רבנו חננאל (ראה נספח ד׳), וכן בתשובת רב שרירא גאון תש׳ הגאונים (אסף תש״ב) עמ׳ 131.

43. מנחות לט א.

44. שם.

45. סנהדרין פח ב, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א׳) הערה 24.

לחודיה קאי והאי לחודיה קאי וכו' ע"כ, שהרי הקשר העליון הוא הוא הכריכות של הציצית ואם הוא ישנו החוטים הם דבר אחד ואם איננו הרי כל חוט עומד לעצמו. ודרך אגב, מתוך גמ' זאת יש להוכיח שעושים קשרים בציצית בדרך של כריכה כדעת חכמי ספרד ופרובינצא ולא כדעת חכמי צרפת, שהרי הקשר במקום כריכה הוא עומד וכנ"ל.

נה פירוש נוסף בדעת רמב"ם

ויתכן שיש ליישב בדרך זו גם את שיטתו של הרמב"ם הנ"ל. ורק בזה תשתנה שיטתו, שלדעת חכמי ספרד ופרובינצא הקשרים נעשים בכל כריכה וכריכה של החוליא משא"כ לפי הרמב"ם נעשה רק קשר אחד בסוף החוליא, ובכל זאת אף לשיטתו אפשר שחוליא כולה תקרא בלשון חז"ל קשר[46], וא"כ דברי רבה קשר עליון דאורייתא יוסברו גם לדעת הרמב"ם כמו שהוסבר לדעת חכמי ספרד ופרובינצא.

לבן במקום תכלת

נו ראיות לכך

איתא בגמ'[1] דתניא וראיתם אותו מלמד שמעכבין זה את זה דברי רבי וחכ"א אין מעכבין וכו' ע"כ. ופשטות לשון המשנה[2] כחכמים וז"ל התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת ע"כ. ופירש רש"י[3] ואע"ג דמצוה לתת תכלת ב' חוטין בציצית וכו' אפ"ה אין זה מעכב את זה ואי עביד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן יצא ע"כ. ובתוס'[4] הקשו עליו וז"ל ומשמע לכאורה דאין זה מעכב את זה שאם הטיל שני חוטין מן האחד יצא כי הנך דקתני תפילה של יד אינה מעכבת את של ראש וכו' ע"כ, אך עיין[5] שם בכל דבריהם שהוכיחו כדבריו וכתבו שכן הוא מנהגנו. והרא"ש[6] הוסיף ראיה לדברי רש"י והוא לשון הברייתא[7] ומאן תנא דפליג עליה דרבי האי תנא הוא דתניא רבי

46. עיין המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 269 (לרב אברהם בן הרמב"ם) שכתב — וכך היא הציצית חוטים נפרדים ומחוברים בקשר מעין מקלעת השער שהיא שערות מרובות מחוברות בקליע ועל כך אמר הפסוק גדילים תעשה לך, וכן ע"ש עמ' 272 — ונויי מצוה שיהיו הקשרים הנקראים חוליות וכו', ועיין רבנו בחיי במדבר טו לח שפירש את דעת הרמב"ם כמו שפירשתי.
1. מנחות לח א.
2. שם.
3. שם ד"ה התכלת, וזה לשיטתו הנ"ל, וכן יראים עמ' 443 ועיין שם טעמו, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ו, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית במשנה.
4. שם ד"ה התכלת.
5. עיין גם מהר"ז בינגא עמ' י בהגהה.
6. הל' קטנות ציצית סי' ו.
7. מנחות לח ב.

יצחק אומר וכו׳ אין לו תכלת מטיל לבן ע״כ, משמע — לבן במקום חוטי תכלת.

נז דעת סיפרי

ובטעם הדבר כתבו התוס׳[8] וז״ל ושמא משום דדרשינן גדיל שנים גדילים ד׳ בין יש בו מין אחד בין יש בו שני מינין ע״כ. וקשה דלפי מה שנראה בסיפרי[9] שדרשו ד׳ חוטים ממה שנאמר גדיל ג׳ ופתיל תכלת הרי ד׳ יוצא דלרבנן אם אין לו תכלת מטיל רק ג׳ חוטי לבן.

נח טעם מנהגנו לדעת התוס׳

ובתוס׳[10] יש צד לפרש שד׳ חוטים דב״ש קאי אכל מין ומין והוא קודם הכפלת החוטים, א״כ מה שאנו נוהגים היום, שאין לנו תכלת, להטיל ד׳ חוטים, הוא לשם לבן בלבד ולא במקום תכלת.

נט דעת רמב״ם

ואליבא דהרמב״ם[11] שמצות לבן היא הענף ומצות תכלת היא הכריכה על הענף כנ״ל, יתפרש התכלת אינה מעכבת את הלבן שאם לא כרך תכלת על הענף אלא עשה רק ענף של לבן אינו מעכב. והלבן אינו מעכב את התכלת שאם כרך תכלת על הענף ונפסק הענף ונתמעט עד הכריכה ואינו יוצא מן הכריכה אינו מעכב. וכן כתב הוא בהלכות ציצית[12] וכן פירש במשנה[13]. ומה שכורכים בלבן אם אין תכלת, כמו שמוכח בגמ׳[14] וכמו שכתב הרמב״ם בעצמו[15], הוא מדרבנן כנ״ל.

גרדומין

ס דעת ר״ת

איתא בגמ׳[1] אלא אמר רבא לא נצרכא אלא לגרדומין דאי איגרדם תכלת וקאי לבן ואי איגרדם לבן וקאי תכלת לית לן בה דאמרי בני ר׳ חייא גרדומי תכלת כשרין וגרדומי אזוב כשרין וכמה שיעור גרדומין

8. שם לח א ד״ה התכלת, ועיין שו״ת רא״ש כלל ב ט וז״ל — והיה מספיק לנו בשני חוטין לבן אלא שאנו נותנים עוד ב׳ חוטין זכר לתכלת.
9. פר׳ שלח.
10. בכורות לט ב ד״ה כמה.
11. עיין מהר״ז בינגא עמ׳ ג בהגהה שנדחק ברמב״ם מחמת שלא הבין כך את שיטתו ועיין שם דף ד בהגהה, ועיין ב״י או״ח סי׳ יא ד״ה ור״י בשם מהרי״א ומה שדחאו, ועיין תמידהת חזו״א ג יא ד״ה ואמנם.
12. א ד, הלשון שם ונתמעט עד הכנף הוא ט״ס ואולי צ״ל כל הכנף.
13. מנחות פרק ד משנה א בתרגומו של ר״י קאפח.
14. מנחות מ א.
15. ציצית א ט.
1. מנחות לח ב.

אמר בר המדורי אמר שמואל כדי לענבן ע"כ. מתוך זה שמביאים ראיה מר' חייא משמע שהוא דיבר במקרה שנפסק אחד מן המינים, או לבן או תכלת, והשני נשאר וגם על זה נאמר ששיעור הגרדומין הוא כדי לענבן אבל פחות מזה פסול. וזו שיטת ר"ת[2].

סא דעת ראי"ש

אך מפשטות דברי ר' חייא משמע שהוא מדבר בכל החוטים דומיא לגרדומי אזוב שמדבר בכל הקלחים[3], וכן משמע מגמ'[4] אמר רבה בר רב אדא וכו' אם נפסק החוט מעיקרו פסולה וכו' איתיביה רבא לרב נחמן במה דברים אמורים בתחילתו אבל סופו שיריו וגרדומיו כל שהוא מאי שיריו ומאי גרדומיו מאי לאו שיריו דאיפסיק מינייהו ואישתייר מינייהו גרדומיו דאיגרדום איגרדומי לא חדא קתני שיורי גרדומיו כל שהוא ולימא גרדומיו שיריו למה לי הא קמ"ל דבעינן שיורא לגרדומיו כדי לענבן ע"כ. א"כ יוצא שאם נפסק חוט אחד מעיקרו פסול ואם נפסקו אפילו כולם ונשאר בהם כדי עניבה כשר. ומה שאמר רבא לעיל דאי איגרדם תכלת וקאי לבן ואי איגרדם לבן וקאי תכלת לית לן בה שמשמע שאם איגרדמו כולם פסול הוא שלא נשאר בהם כדי עניבה, ומה שכשר אם נפסק מעיקרו רק מין אחד, הוא אליבא דרבי דווקא שמועיל מין שלם לחברו כנ"ל, אבל דברי ר' חייא הם אליבא דרבנן[5]. וכל זה שיטת הרא"ש[6].

סב קושי בדבריהם

ובאמת כל הדברים האלה הם קשים מאוד להבנה: מהו הטעם שמין אחד מועיל לחברו, וגם אין טעם לחלק בין רבי לרבנן כי למה לרבנן מנין החוטים מעכב, שאם נפסק אחד הציצית פסולה, ולרבי אין המנין מעכב וכי דרשה גדיל ב' גדילים ד' נאמרה רק אליבא דרבנן[7].

2. שם תוס' ד"ה אלא, ויש להסתפק לפי שיטה זו אם זה דווקא אליבא דרבי אבל לרבנן לא מועיל המין השלם אם נפסק אחד מן המינים או לא, ועיין בתוס' הנ"ל ובראש"ש הל' קטנות ציצית סי' ז שהסבירו שהחילוק בין רבי לרבנן, שדווקא לרבי שסובר שתכלת ולבן מעכבים זה את זה ושניהם מצוה אחת מועיל השלם לחברו כאילו כולם שלמים אבל לרבנן שלא מעכבים זה את זה הרי הם כשתי מצוות ואם נפסק אחד והשני קיים אינו מועיל זה לזה, ועיין ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג שמשמע שתפס זה לעיקר, ועיין ב"י או"ח סי' יב מה שכתב על דבריו [וכן עיין שו"ת משכנות יעקב יח מה שפירש בדעת ר' ירוחם].
3. ולשון גרדומי תכלת קאי על כל הציצית, שקורא לכל הציצית תכלת, כמו שיתבאר לקמן אות עט.
4. מנחות לט א.
5. ומה שמביאים ראיה מר' חייא לדברי רבי הוא דמיון בעלמא שאין צריך סופו כתחילתו.
6. הל' קטנות ציצית סי' ז וכן בעשית ציצית שלו וכן תוס' שם לח ב ד"ה אלא.
7. וכמו שביאר הגר"א או"ח יב א בדעת הרא"ש.

סג דעת רמב"ם

אך לשיטת הרמב"ם[8] שהלבן והתכלת ענינם שונה זה מזה, שלבן ענינו הענף ותכלת ענינה הכריכה, הגמ' תתפרש היטב. כי זאת בא רבא לחדש אליבא דרבי, שכמו שלרבנן אפשר לקיים מצוה רק בענף לבן וכן רק בכריכות של תכלת בלי שהענף הלבן ישתלשל מן הכריכות והלאה, כן הוא לרבי משפט סוף הציצית, שאע"פ שבתחילת עשיתן יש לעשות ענף לבן וכריכות של תכלת עליו דווקא כי תכלת ולבן מעכבים זה את זה, אם אחר עשיתן איגרדם הענף ונשארו רק הכריכות או איגרדמו הכריכות ונשאר רק הענף לית לן בה[9]. אך מה שנוגע למנין החוטים שהוא דין דרבנן[10] שנאמר בענף דווקא, שם אם נפסק אפילו חוט אחד פסול[11]. והן הן דברי הרמב"ם בהלכות ציצית, שבהלכה ד'[12] כתב וז"ל והתכלת אינו מעכב את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת כיצד וכו' וכן אם עשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף[13] ונשאר התכלת לבדו כשר ע"כ, ובהלכה י"ח[14] כתב וז"ל וכן אם נתמעטו חוטי הציצית אפילו לא נשתייר מהם אלא כדי עניבה כשר ואם נפסק החוט מעיקרו אפילו חוט אחד פסולה ע"כ. והחילוק הוא כנ"ל, שבהלכה ד' דיבר על דין דאורייתא שאין הלבן מעכב את התכלת שאין צורך בדיעבד שהלבן ישתלשל מהכריכות ובהלכה י"ח מדובר במנין החוטים שהוא מעכב[15].

סד נפסק חוט מעיקרו — לכו"ע

והנה לשיטת ר"ת[16] שלעולם בעינן שני חוטים שלמים כיון שכל חוט כפול לשנים אין הציצית נפסלת אלא אם יפסקו ג' ראשי חוטים, כי אולי הם מג' חוטים שונים ונשאר רק חוט שלם אחד. אך לשיטת

8. ועיין ב"י או"ח סי' יב שנדחק בדעת הרמב"ם בענין זה, ועיין שו"ת משכנות יעקב יח שכבר עמד על כוונת הרמב"ם.
9. ולא מחמת שמועיל אחד על חברו.
10. לפי הרמב"ם.
11. וזה לכו"ע בין לרבנן בין לרבי.
12. פרק א, ועיין מגדל דוד ספר ב מצוה ט שנמשך בזה אחרי הרמב"ם שכתב — ואם עשה לבן ותכלת ונפסק הלבן ונשאר התכלת לבדו כשר כן דעת הר"ם ויש מי שאמר [כוונתו לכל המפרשים האחרים שלא הולכים בשיטתו המיוחדת של הרמב"ם שענין התכלת הוא בכריכה בלבד אלא שהלבן והתכלת שווים] שאם אין לו לבן עושה כלו תכלת והראשון נתאמת לנו.
13. צ"ל: כל הענף, ועיין רמב"ם בפירוש המשנה מנחות ד א — שאם עשה ציצית בשלמות לבן ותכלת ונתגרדם הלבן ולא נשתייר ממנו משולשל כלום ונשתייר התכלת לבדו וכו'.
14. פרק א.
15. מדרבנן, ועיין כס"מ שם וב"י או"ח סי' יב שנתקשה בזה ודחק מאוד.
16. סמ"ג הל' ציצית דף קח ד בשם ר"י, סמ"ק מצוריך עמ' קג, עץ חיים ציצית עמ' קמו, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 104, הפרנס סי' תכא בשם ר"י, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב

הרא"ש[17] שאין הציצית נפסלת אא"כ נפסק החוט מעיקרו[18] אפילו נפסקו כל החוטים אם נשאר בהם כדי עניבה הציצית כשרה. אומנם אם לא נשאר אפילו בראש חוט אחד מתוך ח' ראשי חוטים כדי עניבה הציצית פסולה[19]. ור"ת והרא"ש שוים בזה[20].

סה
תמיה על הטור

ולפלא יחשבו אצלי דברי הטור[21] בזה שחילק בין שיטת ר"ת והרא"ש בענין זה. שאליבא דר"ת כתב וז"ל ולפ"ז אפי' נפסקו ב' ראשין כשר אם יש בהן כדי עניבה וכו' ע"כ, משמע[22] שאם אין אפי' בראש אחד כדי עניבה פסול. ואליבא דהרא"ש כתב וז"ל ואם לא נשאר כדי עניבה אפילו בחוט אחד וכו' פסול הילכך כיון שכל אחד כפול לב' אם נפסקו ב' ראשים פסול וכו' אבל אם לא נפסק אלא ראש אחד[23] כשר ע"כ. ולשון הרא"ש עצמו אינו כן וז"ל[24] הלכך אפי' איגרדום כל ח' חוטין ונשתיירו בהן כדי עניבה כשר ואם יש אפי' בחוט אחד פחות מכדי עניבה פסול ע"כ, משמע חוט אחד מתוך ח' חוטים. וכך הביא בשם

ב בשם וי"מ, הגהות מיימוניות ציצית פרק א (נ), האגור סי' טו וכתב — וכן עמא דבר, מהר"ז בינגא עמ' יא-יב, קה, **ויש שנקטו כר"ת אך לא התחשבו בזה שכל חוט כפול ואמרו אם נפסקו ד' מתוך ח' כשרים יותר פסולים** והם: ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמד, יראים עמ' 443 וע"ש שכתב דהא דמכשרינן גרדומי ציצית בכדי לעונבן כגון שניתקו שנים מצד זה וכו' אבל אם נפסקו ד' מצד אחד וכו' פסול, ועיין בהערות שם שלא הבין כוונתו, עיטור ציצית עמ' 140, אורחות חיים הל' ציצית (יח) הועתק בכל בו הל' ציצית בשיבוש, ועיין ברבעון צפונות שנה ב גליון ב (ו) הל' ציצית לחד מקמאי שכתב כן בשם רבו ריי"ש מדונפיירא, וכל זה אם לא התיר החוטים אבל אם התיר אין לחזור ולעשות מהם ציצית כמבואר במנחות מא ב — ובלבד שלא תהא מופסקת, ופלא על מהר"ז בינגא עמ' יב, קה ע"ש, וכן סתר עצמו בדף מט בהגהה.

17. ובשו"ת רא"ש כלל ב יב כר"ת וצ"ע, שאילתות שאילתא קמד, רמב"ם ציצית א יח, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסט, ספר החינוך (שעועל) עמ' תפח, שו"ת רדב"ז ח"ח ד, ועיין שו"ת משכנות יעקב יח שהכריע שלא כר"ת [אך כתב לעשות כמוהו לכתחילה].
18. עיין פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכה שפירש נפסק מעיקרו למעלה מן הקשר.
19. ואין תקנה לקושרו כמו שכתב רב נטרונאי גאון בהלכות פסוקות (מילר) סי' עב, וכן מהר"ז בינגא עמ' קג כתב שאין לעשות ציצית מחוטים קשורים, שלא כמג"א טו א וט"ז יב ג וארצות החיים אר"י טו ב, אומנם ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסט הסתפק בזה ע"ש, ועיין לקט ישר עמ' 11 בענין החוטים הקשורים לפני השזירה [דבר שמצוי].
20. עיין שו"ת רדב"ז ח"ח ד.
21. או"ח סי' יב.
22. עיין ב"י שם שלא פירש כן ודחק בדבריו.
23. עיין ב"י או"ח סי' יב שהסתפק אם יש בשני ראשי חוטים כדי להצטרף לכדי עניבה מה הדין, ועיין מקור חיים שם שפשוט לו שאין מצטרפים, ועיין ארצות החיים שם בענין זה, וכן עיין משנ"ב יב ג בשם אחרונים.
24. הל' קטנות ציצית סי' ז.

הרא"ש תלמידו ר' ירוחם[25] וז"ל וי"מ וכו' שאפי' נפסק חוט אחד בענין שלא נשאר בו כדי עניבה פסול ואם נפסקו אפילו כל ח' חוטין וכו' ע"כ. וכן מורה פשטות לשון הרמב"ם הנ"ל שאפי' חוט אחד משמונה חוטים שנפסק מעיקרו פסול. וכן מוכח מלשון השאילתות[26] וז"ל א"נ הוה משולשלת ארבע ואי גרדמי להו ובצרי להו מארבעי ואית בהו כדי לענבן שפיר דמי וכו' ברם צריך למימר היכא דנפסק החוט מעיקרו מי מכשר אי לא וכו' אמר רב נפסק החוט מעיקרו פסולה ע"כ. רואים מדבריו שהוא מדבר על חוטים באורך ארבע אצבעות[27] וזה האורך הוא אחר הכפלת החוטים, א"כ דבריו הם על חוט אחד מתוך שמונה חוטים. וכן הסברה נותנת, כיון שהספק של הגמ' אם נפסק החוט מעיקרו כשר או פסול הוא בזה, האם מספר החוטים בציצית הוא רק בזמן עשיתה או זה גם משפט סופה[28] ופשטה הגמ' נפסק החוט מעיקרו פסול כלומר בעינן לעולם מספר חוטים הניתן בתחילה. וכיון שהוכחנו לעיל דמגדיל גדילים לומדים ד' חוטים כפולים שהם ח' דווקא אם כן הדין נפסק חוט אחד מעיקרו פסול נאמר על חוט אחד מתוך שמונה. וכן הביא באגור[29] שמנהג פשוט בכל אשכנז לפסול ציצית כשנפסק אפילו חוט אחד.

סו גרדומין — בגדיל או בענף

ובמה שנאמר ששיעור גרדומין הוא כדי לענבם יש להסתפק אם הוא מסוף הגדיל והלאה או מהתחלת הציצית. והתוס'[30] הוכיחו כצד השני מתוך מה שנאמר שם אמר רבא שמע מינה צריך לקשור על כל חוליא וחוליא דאי ס"ד לא צריך הא דאמרי בני רבי חייא גרדומי תכלת כשרין וכו' כיון דאישתרי ליה עילאי אישתרי ליה כולה ע"כ ואם נשאר כדי עניבה בענף לא ניתר הקשר. והביאו[31] שם בשם רש"י

25. תאו"ח נתיב יט ח"ג.
26. שאילתא קמד.
27. שהוא שיעור ציצית לשיטתו.
28. וכמו שזה מוכח מלשון השאילתות הנ"ל וזה מוכח בגמ' עצמה גם כן.
29. סי' טז, הביאו דרכי משה או"ח סי' יב ג והתפלא על דבריו ע"ש, ועיין מקור חיים יב בשם מהר"ש אופנהיים שגם כתב כן ואף בדעת הטור וע"ש שחלק עליו, ועיין ביה"ל יב ד"ה יש לסמוך בסופו.
30. מנחות לח ב ד"ה כדי, סמ"ג הל' ציצית דף קח ג בשם ר"י, סמ"ק מצוריך עמ' קג בשם י"א, עץ חיים ציצית עמ' קמו, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ז ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג הביאום, הגהות מיימוניות ציצית פרק א (נ) בשם ריצב"א.
31. תוס' שם, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמ בשם רב שמשון, האגור סי' טו כתב — ועתה הנה לא נתתי אל לבי שרש"י פירש כך וא"כ לפי זה יש להזהר היכא שנפסק במקום הגדיל ואין כח בידי עד שיבא מורה צדק, ובאמת ברש"י שלנו זה לא נמצא ואדרבה משמע כתוס', מהר"ז

דרבא לא סבירא ליה כדי עניבה ומכאן שהוא סובר כהצד הראשון. וכן הוכיחו זאת מלשון הסיפרי[32] שמה שנאמר שם ששיריה וגרדומיה כל שהוא אגדילים קאי. ויש להעיר[33] על כך, דאינו מוכח מכל הנ"ל רק שהשיעור כדי עניבה מתחיל מהתחלת הציצית ולא מסוף הגדיל אך עדיין חל על הגרדומין הדין שגדיל בלא ענף כלל פסול ואינו נקרא ציצית כלל וכנ"ל. ונ"מ מזה שאם נפסק החוט בדיוק בסוף הגדיל ולא נשאר ממנו ענף כלל[34] יהיה בודאי פסול ולא הוכשר אם נפסק הגדיל ונשאר בו כדי עניבה רק אם קשר בסוף חוליא ראשונה שאחרי הפסיקה יש בו גדיל וגם ענף. וכמו שכתבו בגמ' הנ"ל[35].

סז
כדי עניבה

ויש לעיין מהו השיעור כדי עניבה ומה טעמו. וכן יש להבין מהו ספק הגמ'[36] וז"ל איבעיא להו כדי לענבן לענבן כולהו בהדדי או דלמא כל חד וחד לחודיה תיקו ע"כ. וכתב הסמ"ג[37] והוא שישאר מן החוט כדי לעשות עניבה על שאר החוטין או על אחד מן החוטין שבזה מסופק התלמוד וכו' ע"כ. ובדבריו מתבאר יפה שלענוב[38] הוא להקיף דבר

בינגא עמ' קה חשש לרש"י ע"ש, ועיין הגר"א או"ח סי' יב ג בטעמו, וכן שו"ת משכנות יעקב יט, ולפי מה שכתבתי מיושב.

32. פר' שלח.

33. וטוב להביא כאן תשובת רב פלטוי גאון בהלכות פסוקות (מילר) סי' עה — וגרדומי ציצית אם נשתייר בו ענף כדי עניבה כשר ואם לא פסול ואם נפסק החוט מעיקר הקשר ובענף פסול ע"כ שסובר כמו שכתבתי, ועיין לקמן אות פג הערה 1 לשון גאוניקה ח"ב עמ' 335.

34. ואף שהענף מתקיים בשאר החוטים שלא נפסקו בעינן ענף של שמונה חוטים דווקא כמו שהוכח לעיל אות לד.

35. ויש להסתפק מה הוא השיעור הקטן ביותר שצריך לצאת הענף מן הגדיל, ועיין תשובת רב שרירא גאון תש' הגאונים (אסף תש"ב) עמ' 131 שהוא דבר מועט בשיעור שרואים פרידת החוטים, וכעין זה באשכול ח"א עמ' 221, ועיין מקור חיים יא יד ששיעורו כלשהו, אך עיין עיטור ציצית עמ' 140 שהוא שיעור כדי עניבה [וע"ש — וצריך להשאר בגדיל לפחות חוליה אחת].

36. מנחות לח ב.

37. ציצית דף קח ד והעתיקו עץ חיים ציצית עמ' קמו, וכן כתב ערוגת הבשם ח"ג עמ' 244, ומהר"ז בינגא עמ' יא בהגהה כתב — ואנו נוהגין לכרוך החוט שנפסק ב' פעמים על האצבע דהיינו שיעור לכל הפחות כדי לענוב כל שאר ז' החוטין [עוד שם כדי עניבה דהיינו שיכול לענוב כל חוט הנפסק על ז' החוטין], ועיטור ציצית עמ' 140 כתב — כדי לכרוך בו ח' שערות כפולות כשרה, ור"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח כתב — שיעור כדי לענבן שיכול לעשות הימנו שיעור חוליא שהוא כדי שיכרוך וישנה וישלש כשירין, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקלט שהסתפק בפירוש הגמ', ועיין ב"י או"ח סי' יב ד"ה ומה ומג"א יב ב בביאור דבריו וצ"ע בדבריהם, ועיין מקור חיים יב א, ועיין ביה"ל יב ד"ה אם וכן מה שכתב שם בשם חיי אדם, ועיין חזו"א ג יד.

38. מכאן יזהיר לנו אור בהיר בפירוש קשר עניבה שהותר בשבת, ועיין רבנו חננאל סוכה לג ב שעניבה היא חצי קשר, וכוונתו לדבריהם, משא"כ כאגודה של ירק ע"ש וברי"ף שם, ועיין האגור

מה בחוט ולהחדיר קצהו מתחת ההקף ולהדקו[39]. ונראה שנזקקו לכך בענין ציצית שהציצית כריכות כריכות[40] עשויה ולכן ניתן שיעור לחוט הנפסק שיהיה בשיריו כדי לכרוך כריכה אחת[41] על חוטי הציצית. ורק זאת הסתפקה הגמ': האם מספיק כדי לכרוך מסביב לכל שאר החוטים או מסביב לחוט אחד שזהו השיעור הפחות הנדרש.

סח
דעת רי"ף בשיעור כדי עניבה

ולא הרי"ף ולא הרמב"ם הביאו[42] את ספק הגמ'. ונראה שהם לשיטתם[43] הולכים שכל מקום שמוזכר תכלת בגמ' הכוונה לתכלת ממש, וא"כ כל דברי הגמ' בגרדומי תכלת הם בתכלת דווקא[44] שענינה להכרך על חוטי הלבן ודווקא בה נאמר השיעור שיהיה בה אורך מספיק כדי לכורכה כריכה אחת על שאר החוטים או לפחות על חוט לבן אחד. משא"כ בחוטי לבן שיעור הגרדומין בהם הוא קטן יותר שאין צריך לכורכם אלא לכרוך תכלת עליהם. ועל כך יש גמ'[45] אחרת וז"ל איתיביה רבא לרב נחמן וכו' אבל סופו שיריו וגרדומיו כל שהוא וכו' הא קמ"ל דבעינן שיורא לגרדומיו כדי לענבן ע"כ. וכוונת הגמ' הזאת באומרה כדי לענבן היא שיעור מסוים כדי שיהיה אפשר לכרוך עליהם חוט תכלת שהוא שיעור קטן יותר. ובזה גם יובן הלשון כל שהוא הנאמר שם. וגם בשיעור גרדומי לבן לא נאמר שום ספק בגמ'. ומאחר שההלכה[46] שהתכלת אינה מעכבת את הלבן א"כ כל דברי הגמ' הראשונה וספקותיה אינם להלכה, שהרי אף אם אין תכלת כלל הציצית כשרה. וזאת היא הסיבה שהרי"ף והרמב"ם לא הביאו כל זה ורק העתיקו את הגמ' השניה. אומנם שאר הפוסקים שהביאו את הגמ'

סי' תסה, אומנם רש"י שם פירש כדברינו בכאגודה של ירק ולא בעניבה ונמשך אחריו הטור או"ח סי' תרנא, ועיין רמב"ם שבת י ה, שמשמע כדברינו, — וכורך עליו משיחה ועונב עניבה, כלומר במשיחה כורך, משחיל קצה המשיחה מתחת לכריכה ומהדק, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמ בביאור קשר עניבה וב"י או"ח סי' שיז, וארצות החיים יא טו, ועיין עירובין צז א, וכן עיין מאירי יבמות ד ב בסדר עשית ציצית — ומקיף חוט הארוך על שאר החוטים ושונה ומשלש ועושה בהן כמין עניבה והיא הנקראת חוליא, ועיין ערוך ע' בק א', שמהם מוכח כדברינו, וע"ע רש"י מנחות מב א ד"ה ואביק.

39. כמבואר שבת קיא ב ע"ש.
40. עיין אות כו.
41. מכאן יש מקור נוסף לדעת הרמב"ם ציצית א ב, עיין אות לב.
42. עיין ב"י או"ח סי' יב ד"ה ומה שנדחק בזה, ועיין יישוב שו"ת משכנות יעקב יט.
43. עיין נספח ג' הערה 9 שפירש כעין זה [וע"ש מה ששינה מפירוש זה כעין מה שכתב ר"י מלוניל, עיין באות הקודמת].
44. עיין אות רמה.
45. מנחות לט א.
46. עיין אות פא.

הראשונה דעתם שלשון תכלת נאמר על כל הציצית וא״כ כל חוט צריך להיות ראוי לכרוך בו אף שבפועל כורכים רק באחד.

שיטת השאילתות

סט והנה ישנה גם שיטה אחרת בענין כמה חוטי תכלת להטיל בציצית והיא שיטת השאילתות[1]. וז״ל דמחייבין דבית ישראל למרמא חוטי דתכלתא וכו׳ מצוה בתכלת ואי ליכא תכלת רמי לבן וכו׳ ע״כ. הנה דברי השאילתות ברור מללו[2] שמצוה לכתחילה לצבוע את כל ד׳ החוטים תכלת, וכמו שהוא מביא לקמן וז״ל וכמה חוטי בעי למהוי בקרנא וכו׳ ב״ש אומרי׳ ד׳ וכו׳ ע״כ, ורק אם אין לו תכלת מטיל במקום חוטי תכלת לבן.

ע קושיות עליו וקשה על שיטתו מכל המקומות שמוזכר שם בפירוש שמטילים גם לבן. והם: המשנה[3] התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת ע״כ. וכן הברייתא[4] וראיתם אותו מלמד שמעכבין זה את זה דברי רבי וחכ״א אין מעכבין ע״כ. ועוד[5] דתניא מצוה להקדים לבן לתכלת וכו׳ ע״כ. ועוד[6] אמר רבא לא נצרכא אלא לגרדומין דאי איגרדם תכלת וקאי לבן וכו׳ ע״כ. ועוד[7] תנא כשהוא מתחיל מתחיל בלבן וכו׳ ע״כ. וכן בסיפרי[8] וב״ש אומרים ג׳ של צמר ורביעית של תכלת ע״כ. וכן בסיפרי זוטא[9] והיה לכם לציצית יכול שהן שתי מצוות מצות תכלת ומצות לבן ת״ל והיה לכם לציצית מצוה אחת היא ואינה שתי מצוות ע״כ.

עא קושיא מזמן ק״ש וכן קשה מהמשנה[10] מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ע״כ. ואמרו בגמ׳ מאי בין תכלת ללבן וכו׳ אלא בין תכלת

1. שאילתא קמד.
2. עיין העמק שאלה שם [שאילתא קכז] שדחק.
3. מנחות לח א.
4. שם.
5. שם.
6. שם לח ב.
7. שם לט א.
8. פר׳ שלח ובשינוי נוסח פר׳ כי תצא.
9. פר׳ שלח וכן מוכח מתנחומא פר׳ שלח כט, תרגום יונתן בן עוזיאל במדבר טז ה, וכן משמע מאונקלוס שם טו לט, ועל טלית שכולה תכלת עיין לקמן אות רנט.
10. ברכות ט ב.

שבה ללבן שבה ע״כ. ופירשו התוס׳[11] וז״ל ע״כ יש לפרש בין תכלת שבה בציצית וכו׳ ע״כ. ופירושם מסתייע גם מהירושלמי[12] וז״ל כיני מתני׳ בין תכלת שבה ללבן שבה ומה טעמון דרבנן וראיתם אותו מן הסמוך לו ע״כ. אומנם רש״י[13] שם פירש שמדובר בגיזת צמר צבועה תכלת ובה מקומות שלא עלה הצבע יפה ולא בציצית.

עב גמ׳ יבמות כדעת שאילתות

אך יש ליישב את דברי השאילתות בהקדם הגמ׳ ביבמות[14] וז״ל ותנא דבי ר׳ ישמעאל טעמא דכתב רחמנא צמר ופשתים הא לאו הכי כלאים בציצית ה״א דאסר רחמנא והכתיב ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם ותנא דבי רבי ישמעאל כל בגדים צמר ופשתים הם ואמר רחמנא עביד ליה תכלת ותכלת עמרא הוא וכו׳ איצטריך סד״א כי דיוקא דרבא הכנף מין כנף וה״ק רחמנא עביד ליה צמר לצמר ופשתים לפשתים וכי עבידת צמר לצמר צבעיה וכו׳ ע״כ. וקשה והרי פתיל תכלת ומין כנף שני דברים הם, ואף אם נדייק כרבא הכנף מין כנף לעשות חוטי פשתן לבגד פשתן זה אמור לגבי לבן משא״כ לגבי פתיל תכלת שיש להטילו בכל הבגדים ואף בבגד פשתן כנאמר בפסוק. אלא מוכח[15] שהגמ׳ סוברת שפתיל תכלת הוא הוא ציצית הכנף ואין שני ענינים בציצית תכלת ולבן אלא הכל אחד והוא כדעת השאילתות. וזה מוכח גם מלשון הגמ׳ שם וכי עבידת צמר לצמר צבעיה כלומר שיש לצבוע את כל ציצית הכנף.

עג הסבר דעתו

ויש לבאר זאת, דהנה הפסוק[16] ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת מתבאר בשני אופנים. האחד שיש להוסיף פתיל תכלת על דבר אחר שנקרא ציצית הכנף והשני[17] שבשביל ציצית הכנף יש לתת פתיל

11. שם ד״ה אלא, לקח טוב פר׳ שלח, ערוך ע׳ תכלת, תוס׳ רבנו יהודה שירליאון ברכות שם, אר״ז ק״ש אות יג בשם רבנו חננאל והסכים עמו, רשב״א ברכות שם, מאירי שם, פסקי הרי״ד הל׳ קטנות ציצית שם, והלשון הסתמית — בה, בלי שתוזכר ציצית קדם לכן, תתפרש, בין תכלת שבתכלת, שכל הציצית פעמים רבות נקראת תכלת כדלקמן אות עט.
12. ברכות א ב.
13. וכן ריבב״ן שם.
14. ד ב.
15. ונראה שזו גם כוונת רבנו חננאל שבת כז ב וז״ל — ואמרינן בתחילת יבמות אמר רחמנא עביד ציצית פתיל תכלת ותכלת עמרא הוא וכו׳ שמעינן מינא דעמרא הוא דמקריא פתיל תכלת הילכך ליכא ציצית אלא עמרא, ועיין ראב״ן סי׳ שמג שהעתיקו.
16. במדבר טו לח, עיין חזקוני שם — על ציצית הכנף עם ציצית הכנף דוגמא על שדה הארץ פי׳ עם ציצית הכנף שהוא לבן יתנו פתיל תכלת וכן אמרו רבותינו, ועיין לעיל אות כ.
17. כמו שיש בהרבה מקומות שימוש של מלה על במשמעות בשביל, ופירוש זה מסתייע מההמשך והיה לכם לציצית שלפי פשוטו זה קאי אפתיל תכלת, והיה אפשר לראות

תכלת. והגמ׳ הנ״ל סוברת כפירוש השני וא״כ מצות ציצית מתקיימת בפתיל תכלת בלבד. רק מכיון שמצות ציצית נכתבה בשני חלקים בפסוק, בתחילה כתוב[18] ועשו להם ציצית וכו׳ באופן כללי ואח״כ פירט ואמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת משמע שאם אין לו תכלת אפשר בלבן מכל מקום וכמו שמבואר בשאילתות הנ״ל.

עד דעות תנאים כדעתו

ויש לתלות דעה זו גם בדעתו של ר׳ יוחנן בן נורי בברייתא[19] וז״ל אין לו תכלת מטיל לבן ע״כ. דמה לו לדבר על תכלת דווקא, אלא לפירוש הנ״ל מובן היטב שלכתחילה יש להטיל תכלת דווקא והוא עיקר מצות ציצית ורק אם אין לו תכלת מטיל לבן. ויתכן שזו גם דעתם של התנאים במשנה ובברייתות[20] וז״ל וטווה על יריכו תכלת לציציתו וכו׳ ע״כ.

עה הסבר סוגית פתיל וגדיל לדעתו

וכן מובנת מעתה קושית הגמ׳[21] כתיב פתיל וכתיב גדיל, דאם נאמר שפתיל תכלת הוא רק דבר המוסף על הציצית מאי קושיא מלשון גדיל אך לפי הנ״ל שכל הציצית הוא פתיל תכלת קשה איך התורה במקום אחר קוראת לו גדיל. מה שא״כ הסיפרי[22] שהולך בשיטה אחרת וכנ״ל מקשה מלשון ציצית ולא מלשון פתיל. וגם תירוץ הגמ׳ לדעת רב מרווח ביותר וז״ל לעולם פתיל בעינן וההיא גדילים למניינא הוא דאתא וכו׳ עשה גדיל ופותליהו מתוכו ע״כ, כלומר הפתיל נקרא גדיל על שם מספר חוטים שבו אך את החוטים יש לתקן בצורת פתיל ולא גדיל[23].

פירוש זה בתרגום יונתן בן עוזיאל שם שתרגם — ונתנו על ציצית הכנף ויתנון על אנפא גוליתהון, אך עיין לעיל הערה 9 וצ״ע, וכן משמע בתנחומא פר׳ שלח ל וז״ל וראיתם אותו אותו ולא אותה כשישראל מסתכלים באותה ציצית של תכלת, ועיין לעיל הערה 9 וצ״ע.

18. במדבר שם.
19. מנחות לח ב.
20. מו״ק יט א, וע״ש שהוא דברי רבי יהודה, רבי מאיר ורבי אליעזר.
21. מנחות לט ב.
22. פר׳ שלח, ועיין לעיל אות כט, וגם השאילתות יפרש כן והפירוש ההוא אף יותר מתאים לשיטתו.
23. עיין רש״י ותוס׳ שם פירושים אחרים וכן עיטור ציצית עמ׳ 135, 136, ואגודה מנחות לט ב בשם ר״י, ועיין שני פירושים בראב״ן סי׳ שמג, אומנם עיין רבנו מיוחס ב״ר אליהו דברים כב יב וז״ל — גדילים אין גדיל פחות משנים גדילים ארבע ולהלן ה״א פתיל עשה גדילים ופותלם מתוכן, והוא כדברינו, וכן עיין נספח ג׳ הערה 7 שפירש כן [ושים לב שפירוש זה משותף גם לשיטת השאילתות כאן וגם לשיטת הרמב״ם באות כח, ע״ש, והמפרש בנספח ג׳ אינו הולך בשיטת השאילתות אלא בשיטת הרמב״ם, וכן יש להסתפק

עו עוד ראיות לדעתו

וכן מצאנו שהגמ׳ משתמשת בלשון פתיל וכוונתה לכל הציצית. וז״ל הגמ׳[24] רב אחא בר יעקב רמי ארבע ועייף להו מיעף ומעייל להו בגלימא ואביק להו מיבק קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל וכו׳ ע״כ. ופשטות כוונת הגמ׳[25] שיהיה גדיל גדילים שהוא שמונה חוטים[26] במקום פתיל כלומר כבר בהכנסת החוטים בגלימא ולא רק לאחר שכופלם[27]. וכן בגמ׳[28] והא תני שמואל משום ר׳ חייא הטיל לשני קרנות בבת אחת ואחר כך פסק ראשי חוטין שלהן כשרין וכו׳ לא שפוסק ואח״כ קושר פוסק ואחר כך קושר מאי למימרא מהו דתימא בעינן כנף בשעת פתיל וליכא קמ״ל ע״כ. ובודאי שלשון הגמ׳ מכוונת ללשון הפסוק פתיל תכלת וא״כ רואים שכל הציצית נקראת על שם פתיל תכלת[29].

עז יישוב סוגית גרדומין לדעתו

גם מיושב לפי שיטה זאת מה שנראה כסתירה[30]. שמצד אחד אמרו[31] אמר רבא לא נצרכא אלא לגרדומין דאי איגרדם תכלת וקאי לבן ואי איגרדם לבן וקאי תכלת לית לן בה ע״כ, שמפשטות הענין משמע שאם נפסקו חוטי אחד המינים לגמרי כשר. ומצד שני אמרו[32] אמר רבה בר רב אדא אמר רב אדא אמר רב אם נפסק החוט מעיקרו פסולה וכו׳ ע״כ. אך להנ״ל אתיא שפיר, שהדבר הראשון נאמר לדעת הסוברים שיש בציצית תכלת ולבן ומכיון שתכלת ולבן אינם מעכבים לרבנן או אינם מעכבים בדיעבד לפי רבי אם ישנו רק מין אחד כשר. אך הדבר השני נאמר לדעה שכל הציצית כולה היא תכלת ולכן אם נפסק אפילו חוט אחד פסול.

בזה בדברי רבנו מיוחס], וכן עיין שבלי הלקט השלם עמ׳ 78 שכתב כעין פירוש זה, וכן ברבעון צפונות שנה ב גליון ב (ו) הל׳ ציצית לחד מקמאי, ועיין ערוך ע׳ שע א׳ שגם משמע כן.

24. שם מב א.
25. עיין גירסת רגמ״ה וגירסת פסקי הרי״ד הל׳ קטנות ציצית עמ׳ תצד שלפי גירסאותיהם יש בזה פירוש אחר, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א׳) הערה 24 פירוש אחר.
26. כמו שהתבאר לעיל אות ט ואות יג.
27. כמו שכתוב ונתנו על ציצית הכנף פתיל וכו׳.
28. סוכה יא א.
29. עיין שם פירוש רבנו חננאל — מהו דתימא בעינן ענף נוטף בשעת נתינת פתיל בכנף הבגד וליכא, דלא כרש״י שם ע״ש.
30. עיין לעיל אות סא מה שדחק בזה הרא״ש.
31. מנחות לח ב.
32. שם לט א.

עח
לבן במקום תכלת לדעתו

וכן אפשר לומר שמה שנותנים[33] חוטי לבן במקום חוטי התכלת ולא מסתפקים במספר חוטי לבן בלבד הוא דווקא לדעה זאת. משא"כ לדעת הסוברים שמצות ציצית תכלת ולבן מכיון שאינם מעכבים זה את זה, אם חסר אחד המינים יש לתת רק מין אחר ולא להשלים את המין החסר בחוטים אשר באים במקומו וכמו שזה משמע מפשטות הענין.

עט
סיוע לדעתו

ויש גם לסייע לדברינו מזה שחז"ל נהגו בכל מקום לכנות את הציצית תכלת, וכלשון הרא"ש[34] כי קורא לכל הציצית תכלת כדאמר[35] תכלת שכרך רובה כשרה וכן[36] רמי תכלתא לפרזומא דאינשי ביתיה ע"כ. אומנם בעל העיטור[37] כתב והתכלת בו כהדס וערבה שבלולב שנקרא הכל לולב שפתח בו הכתוב תחילה ולפי שהתכלת דמיו יקרים קראוהו לציצית בכמה מקומות תכלת וכו' ע"כ. עוד יש לסייע לשיטתו מדברי ר' מאיר[38] וז"ל גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב וכו' ע"כ. מכאן שתכלת נמשלה לחותם של זהב ואם איתא דמטילים לבן עם תכלת מה לטיט בחותם של זהב.

פ
גאונים כדעת שאילתות

וכדעת השאילתות סוברים עוד גאונים, שכן במחלוקת שנפלה בדין טלית של פשתן אם עושים לה ציצית של פשתן הם סוברים שאין עושים ואחת הסיבות לזה, שלא מצאנו ציצית רק צמר דתכלת עמרא הוא וז"ל תשובת גאון המובאת באשכול[39] והלכתא אין עושין אלא של צמר דתכלת עמרא הוא ובעמרא הוא דהוי ציצית במידי אחרינא לא ע"כ.

33. עיין בענין זה לעיל אות נו.
34. הל' קטנות ציצית סי' ז.
35. מנחות לט א.
36. שם מג א.
37. עמ' 131, יראים עמ' 440 דומה לו.
38. מנחות מג ב.
39. ח"א עמ' 207 ודומה לה שם עמ' 208, חמדה גנוזה סי' א, גנזי קדם ספר ה סי' יח, ולשון רבנו חננאל שבת כז ב — מדשש כיתנא תכלת עמרא שמעינן מינא דעמרא הוא דמקריא פתיל תכלת הילכך ליכא ציצית אלא עמרא, עיין ראב"ן סי' שמג שהעתיקו.

האם התכלת מעכבת את הלבן

פא
דעת הרוב ודעת בעה״מ

רוב הראשונים[1] פסקו כרבנן דאין תכלת ולבן מעכבין זה את זה[2] אך בעל המאור[3] חלק על זה וז״ל והוי יודע שדעתנו נוטה שהתכלת מעכבת את הלבן והלבן את התכלת ואע״ג דתניא וחכמים אומרים אין מעכבין הא פרישנא בגמרא דמאן חכמים יחידאה הוא כדאמרינן בגמרא מאן תנא דפליג עליה דרבי ר׳ יצחק הוא דאמר אין לו תכלת מטיל לו לבן הילכך הדרינן לכללא דנקטינן הלכה כרבי מחבירו ואע״ג דברייתא קתני לה לדר׳ יצחק בלשון חכמים לסתמא דברייתא לא חיישינן ודר׳ עדיפא משום דגרסינן התם א״ל לוי לשמואל אריוך לא תיתיב אכרעך עד דמפרשת לה להא מילתא התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת מאי היא וכו׳ מדקא מהדרינן לפרושה למתניתין לאפוקה למתני׳ מפשטה ולאוקמא אליבא דר׳ כהלכתא וכן נראה[4] מדברי ר״ש קיראה בעל הלכות ראשונות שלא כתב משנה זו והתכלת אינה מעכבת את הלבן בהלכות ציצית שלו ומנהג קדמונינו הבאים אחרי הרי״ף לסמוך עליו כאשר ישאל איש בדבר האלוקים

1. שאילתות שאילתא קמד, רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א׳) הערה 155 ע״ש, רי״ף הל׳ קטנות ציצית, רמב״ם ציצית א ד, יראים עמ׳ 441, סמ״ג הל׳ ציצית דף קח ד, הרוקח הגדול בהל׳ ציצית, עיטור ציצית עמ׳ 134 וכן בשם רב אפרים, ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳ שסז, עץ חיים ציצית עמ׳ קמו, פסקי הרי״ד הל׳ קטנות ציצית עמ׳ תעט, דרשות מהר״ח או״ז עמ׳ 106, שו״ת רשב״א ח״ד רנט וח״ז שמה, מאירי שבת כה ב, השלמה שם, ספר החינוך (שעוועל) עמ׳ תפז, רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ ז, ובשו״ת רא״ש כלל ב ט, ר׳ ירוחם תאו״ח נתיב יט ח״ג, פסקי ריא״ז הל׳ קטנות ציצית עמ׳ רכג, צדה לדרך כלל רביעי פרק ה, מגדל דוד ספר ב עמ׳ סט, אהל מועד ח״א דף קיג א, ערוגת הבשם ח״ג עמ׳ 210 וכתב שאם יש לו לבן ותכלת ואינו נותן אלא אחד מכים אותו עד שתצא נפשו ולא נאמר התכלת והלבן אינם מעכבין זה את זה אלא כשאין לו, ועוד.
2. וכן משמע בתנחומא פר׳ שלח כט.
3. שבת רי״ף יא ב, תמים דעים סי׳ רכד, והעיטור ציצית עמ׳ 134 הביא זה בשם רב ברוך ב״ר יצחק וחלק עליו, ועיין תשובות פסקים ומנהגים למהר״ם מרוטנבורג ח״א (פסקים ומנהגים) סי׳ רעו שחשש לדעת רבי לענין טלטול ברה״ר אבל לא לענין ברכה, ועיין שו״ת רשב״א ח״א תתעה, ועיין רבנו בחיי במדבר טו לח — כן הציצית והתכלת מעכבין זה את זה בזמן שהיה התכלת מצוי אבל עכשיו שאין לנו תכלת מניח הלבן בלא תכלת כי הוא עיקר, ובודאי שנמשך אחר לשון מדרש תנחומא פר׳ שלח כט ע״ש, אך דבריו תמוהים ביותר ונסתרים מדברי עצמו בתחילתם.
4. אך אין זה נראה אלא בודאי בה״ג פסק כרבנן שכן הביא בעמוד 503 — תניא רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן מעונשה של תכלת וכו׳, ובאשר לטענתו של בעה״מ הרי גם השאילתות שאילתא קמד לא הביא את המשנה על אף שסובר שאין התכלת מעכבת את הלבן והוא מחמת שפוסק שהציצית כולה תכלת ולא כן דעת המשנה וא״כ יתכן שזו גם כן דעת הבה״ג, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א׳) הערה 151 מה שכתבתי שם.

וממנו פשט המנהג בינינו כמו שהוא נהוג היום ונחנו מה לחלוק ולשנות ועל כן אנחנו יוצאים בעקבי הראשונים ע"כ[5].

פב דחיות רמב"ן

והרמב"ן במלחמותיו שם דחה את כל ראיותיו דאין הלכה כרבי מחבריו וכיון דאפקו הגמ' והברייתא את דעת ר' יצחק בלשון רבים הרי זו דעת רבים, ועוד דכיון דרבי יצחק ורבי נתן ורבי יוסי הגלילי ורבי יוחנן בן נורי כולהו ס"ל אין מעכבים[6] הלכה כוותייהו, ועוד דסוגיין כוותייהו דאקשינן גבי גזירה משום קלא אילן[7] ולא יהא אלא לבן בעלמא וכו' ולא אמרינן דלבן לחודיה לא פטר ואיכא איסורא שלא במקום מצוה[8]. ומה שהגמרא טורחת להעמיד סתם משנה כרבי ולאפוקי מפשטה כתב על זה הרמב"ן שכך היא דרך הגמרות בכל מקום להעמיד משניות כרבי מכיון שהוא שסדרן. אך טענתו אין בה כדי ליישב, כי יש בגמ'[9] שני מקומות בהם מפרשים את המשנה, באחד[10] נאמרה הלשון לימא מתניתין דלא כרבי וכו' אפי' תימא רבי וכו' ועל זה מתאים תירוצו של הרמב"ן. אך במקום השני[11] נאמר בלשון אחרת איתמר נמי אמר ליה לוי לשמואל אריוך לא תיתיב אכרעך עד דמפרשת לי להא מילתא התכלת אינה מעכבת את הלבן וכו' ששם אין הגמ' עוסקת להעמיד את המשנה כרבי דווקא אלא בפירוש המשנה סתם ומהיכי תיתי לה לגמ' לפרש פירוש דחוק במשנה אם לא שסתם גמרא סוברת כרבי ואת הגמ' הזאת הביא בעל המאור.

5. וכן משמע מסיפרי זוטא פר' שלח וז"ל — יכול שהן שתי מצוות מצות תכלת ומצות לבן ת"ל והיה לכם לציצית מצוה אחת היא ואינה שתי מצוות, כלומר שמעכבין זה את זה כלשון המשנה מנחות כח ב ד' ציציות מעכבות זו את זו שארבעתן מצוה אחת רבי ישמעאל אומר ארבעתן ארבע מצוות, וכן הבין הרמב"ן בהשגותיו לסה"מ לרמב"ם שורש אחד עשר [ואינו בנדפס ונדפס ראשונה בסה"מ מהדורות הגאון רבי חיים העליר עמ' כו] שלא כרמב"ם שם ובמצות עשה יד וכן בהלכות ציצית א ה שפירש כוונת הסיפרי זוטא הנ"ל לענין מנין המצוות, שקשה על זה שאין ענינו של הסיפרי זוטא למנות מצוות, וכמו שהעיר על כך בצדק הרמב"ן ע"ש.
6. שכל אחד מהם אמר בשם חברו.
7. מנחות מ א.
8. ע"ש עוד בדבריו.
9. מנחות לח.
10. שם לח א.
11. שם שם ב.

אורך החוטים

פג
דעות רש"י

איתא בגמ'[1] ת"ר כמה וכו' וכמה תהא משולשת ב"ש אומרים ד' וב"ה אומרים ג' וכו' אמר ר' פפא הלכתא ד' בתוך שלש משולשת ארבע למימרא דאית להו שיעורא ורמינהו ציצית אין ציצית אלא יוצא ואין ציצית אלא משהו[2] וכו' מאי לאו אין להה שיעור כלל לא אין להה שיעור למעלה אבל יש לה שיעור למטה וכו' ע"כ. ונחלקו הראשונים בפירוש משולשת ד'. רש"י[3] במקום כתב שהשיעור ד' אצבעות ניתן לחוטים היוצאים מן הגדיל שהוא הענף. ובבכורות[4] פירש שהוא השיעור בחוטים היוצאים למטה מכנף[5] ולא רצה לפרש שהשיעור קאי אכל הציצית מפני שהגמ' נקטה לשון מיוחדת וכמה תהיה משולשת משמע שזה חלק מן הציצית שהוא תלוי.

פד
עוד דעה ברש"י

ובפירוש אחר[6] כתב שמשולשת מכוון לגדיל וא"כ השיעור ניתן רק בגדיל. ובתוס'[7] הביאו ראיה לדבריו מסיפרי[8] גדילים למה נאמר וכו'

1. מנחות מא ב, ואם שיעור זה הוא דאורייתא או דרבנן, הנה לשיטת הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות שכל דבר שיש בו מחלוקת הוא דרבנן הרי שיעור זה דרבנן, ועיין ב"י או"ח סי' יב ד"ה ומה שכתב רבינו גבי כדי עניבה, ועיין ביה"ל יא ד"ה אין פחות בשם כמה אחרונים, ועיין שם ד"ה וכן נוהגים, ועיין לעיל אות סח, ויש בכך כדי להסביר לשון הגמ' — ואין ציצית אלא משהו כלומר מדאורייתא אבל מדרבנן יש לזה שיעור, ועיין הערה הבאה, ויש בכך להסביר מדוע גרדומי ציצית כשרים דלא אטרחוהו רבנן, ועיין גאוניקה ח"ב עמ' 335 — וששאל' צריך אדם לחדש ציציתו כל ל' יום היאך רגילי רבנן הכין רגילי רבנן דכמה דאיתא לציצית בעינה ולא איגרדם ענף ואיכא שליש גדיל ושני שליש ענף וקשר תחתון וקשר עליון במקומו לא אטריחוה רבנן לחדש אותה כל זמן שהיא כתיקנה וכו', ונראה שמדובר בגרדומין שאילולי זה לא מובנת השאלה [וא"כ למדנו שגם בגרדומין צריך שליש גדיל ושני שליש ענף, ועיין לעיל אות סו], ועיין עיטור ציצית עמ' 140 שהביא תשובה זו [ובהלכות פסוקות (מילר) סי' סב השתבש הנוסח], אומנם עיין שו"ת משכנות יעקב יט וחזו"א ג טו.
2. ועיין רש"י שם מב א ד"ה ויש לה שמכיון שיש לה שיעור זה יתפרש לענין גרדומין, וכן פירשו פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצב, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב א, מרדכי הל' קטנות סי' תתקלט והביא מכאן ראיה לשיטת ר"י, עיין לעיל אות סו, ובשו"ת הראב"י אב"ד קט פירש פירוש אחר עיין לקמן אות רג הערה 32, ועיין הערה קודמת.
3. וכן ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג.
4. לט ב, ומקורו רגמ"ה מנחות מא ב [עיין פירוש אחר ממנו לקמן הערה 9] ור"ש ענו (פי' השאילתות) שאי' קמד עמ' מ, מא גם נמשך אחריו [ולשיטתם (של רגמ"ה ור"ש ענו) שצריך להרחיק ג' אצבעות דווקא יחד יהיה ז'].
5. ושני הפירושים מפרשים: משולשת — תלוי.
6. שם, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 27 בטעם הדבר.
7. מנחות מא ב ד"ה ב"ש, ועיין תוס' בכורות לט ב ד"ה כמה.
8. פר' כי תצא.

כמה גדיל נעשה וכו' וב"ש אומרים מד' וכו' של ארבע אצבעות ע"כ, דמשמע דאגדיל קאי. ולא אבין כי אדרבה הסיפרי מדבר על מספר חוטים בציצית, רק שמוכיח מלשון גדילים שיש לעשות ג' חוטים לדעת ב"ה וד' לדעת ב"ש ובסוף כתב ששיעור החוטים הוא ד' אצבעות וא"כ משמע משם להיפך שהשיעור הוא בכל הציצית. ועוד כתבו שם התוס'[9] שמכיון ששיעור הגדיל ד' אצבעות ויש לעשות שליש גדיל ושני שלישי ענף א"כ שיעור הציצית הוא י"ב אצבעות ושכן הוא המנהג.

פה תמיה על דעה זו

ואין זה מובן[10], כי שליש גדיל נאמר רק לנוי בעלמא ואדרבה מתעורר משם קושי על פירוש זה, שהרי אמרו[11] אמר רב תכלת שכרך רובה כשרה ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה וכו' ע"כ. ועוד קשה, שאם השיעור הוא רק בגדיל ולענף אין שיעור כלל מאי קשיא לגמ'[12] ורמינהו ציצית אין ציצית אלא יוצא וכו' ע"כ, שהרי אמרו[13] אין ציצית אלא ענף, ואין איפוא קושיא כלל, שהשיעור נאמר בגדיל ולענף אין שיעור אלא כל שהוא.

פו דעת ר"ד

ואחרים פירשו שהשיעור ד' אצבעות קאי אכל הציצית. וז"ל פסקי הרי"ד[14] ואינם נר' לי דברי המורה כלל שבכל מקום משמע דשילשול

9. וכן הלכות קצובות הל' ציצית, תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 21, לקח טוב פר' שלח, רגמ"ה בכורות לט ב, ועיין לקמן אות פו, הפרדס (לרש"י) עמ' יט, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג בשם גאונים, יראים עמ' 439, הרוקח הגדול בהל' ציצית, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 230 בשם רב מאיר אביו של ר"ת, סמ"ג הל' ציצית דף קח ב, סמ"ק מצוריך עמ' קב, המנהיג ציצית עמ' תרמ בשם רב האי וחלק עליו, ראי"ש הל' קטנות ציצית סי' יב ובסדר עשית ציצית שלו, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 104, מאירי יבמות ד ב, נמוקי יוסף ר"ף הל' קטנות ציצית יב א, מהר"ז בינגא עמ' נד, קג, לקט ישר עמ' 10, ועיין חזו"א ג ז שד' לעיכובא וי"ב לנוי.
10. עיין המנהיג ציצית עמ' תרמ שהקשה זה, ועיין חזו"א ג ז.
11. מנחות לט א.
12. שם מא ב.
13. שם מב א.
14. הל' קטנות ציצית עמ' תצא וערוגת הבשם ח"ג עמ' 230 הביאו בנוסח קצת שונה, כן מפורש בשמות רבה יז ה ותנחומא (בובר) פר' שלח ל — והיה לכם לציצית וכו' וכמה שיעורה בית שמאי אומרים ארבע אצבעות ובית הלל אומרים שלש, כן מוכח בשאילתות שאילתא קמד ח"ל — אי נמי היה משולשת ארבע ואיגרדמו ובצרי להו מארבע וכו', שר שלום גאון תש' הגאונים שערי תשובה סי' קנט, רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 27 ע"ש, רבנו חננאל (ראה נספח ד'), אשכול ח"א עמ' 220 ובשו"ת ראב"י אב"ד קט, רמב"ם ציצית א ו, המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 272, המנהיג ציצית עמ' תרלט וכתב טעם לשיעור זה כי טפח הוא דבר חשוב, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז-כח, עיטור ציצית עמ' 134 ועיין שם עמ' 135 ב' דעות אם האורך הזה כולל גם מה ששוכב על הבגד לדעת מי שקובעו רחוק משפתו [ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ויהיה אורכן, ועיין בשו"ע שם סע' ד בהגהה

דבר שהוא תלוי למטה, כמו לא ישלשלם בחבל, ישלשל בבגדיו, המשלשל דפנות מלמעלה למטה, אף כאן השיעור הזה לא נאמר אלא על כל הציצית שתהיה תלויה מן הכנף ארבע אצבעות וכך פירשו גם רבינו גרשום זצוק״ל[15] וכך מצאתי כתוב בתשובות רב עמרם גאון זצוק״ל[16] ומשולשלת ארבע שיהא ארכו של ציצית כשהן כפולות ארבע אצבעות[17] וכך ראיתי שנוהגים בארץ ישמעאל[18] והוא העיקר ע״כ.

פז שיעור הגאונים רק לנוי

וממה שכתבו הגאונים שנוהגים לעשות ציצית באורך י״ב אצבעות[19] אין ראיה שסבירא להו שד׳ אצבעות שבגמ׳ קאי אגדיל, אלא דעתם כדעת פסקי הרי״ד הנ״ל ששיעור ציצית כולה לפחות ד׳ אצבעות אך נהגו לעשות עד שיעור זרת לנוי, שכן מצאנו לשון אחד הגאונים[20] ושיעור אורך ציצית למטה יש שיעור למעלה אין שיעור למטה עד ארבע אצבעות למעלה אפילו הארכוה עד זרת הרשות בידו וכו׳ ע״כ. וקצת נשמע מכאן דאין לעשות יותר ארוך מזרת ודומה לו דברי המרדכי[21] שאם הוא ארוך יותר מדאי ראוי לקצרו וכו׳ ע״כ.

והגר״א שם], עץ חיים ציצית עמ׳ קמו, ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳ שעד, מאירי עירובין צו ב, פסקי ריא״ז הל׳ קטנות ציצית עמ׳ רכה, שו״ת משכנות יעקב יד כתב שהוא עיקר ואולי בשעת הדחק יש לסמוך על זה.

15. מנחות מא ב, אומנם פירושו שם קצת שונה עיין לעיל הערה 4, ועיין לעיל הערה 9 שבבכורות פירש כדברי המורה.

16. גאוניקה ח״ב עמ׳ 332, 333, הלכות פסוקות (מילר) סי׳ ע, תש׳ הגאונים שערי תשובה סי׳ קנט.

17. נראה דבא להסביר מדוע נקטה הגמ׳ לשון מיוחדת ומשולשלת ולא אמרה ד׳ חוטים באורך ד׳ אצבעות, שמזה יצאו פירושים אחרים.

18. ובערוגת הבשם ח״ג עמ׳ 230 גרס: באלכסנדריה, ורב ישמעאל בעל ספר הזכרון ראש רבני מצרים כבר עשה כתוס׳ וכן לענין הקשרים (ראה שם ציצית).

19. בלשונם: זרת.

20. גאוניקה ח״ב עמ׳ 333 [עיין נספח א׳ הערה 27 מקור הדבר, וכן עיין נספח ג׳ הערה 6], הלכות פסוקות (מילר) סי׳ ע, אשכול ח״א עמ׳ 220, מחזור ויטרי עמ׳ 635, האורה (לרש״י) עמ׳ 27, ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳ שעד, עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א׳) הערה 34.

21. הל׳ קטנות סי׳ תתקמ, המספיק לעובדי ה׳ (דנה) עמ׳ 272 — ואין מקפידים על יותר [מד׳ לפי שיטתו] ואולם נויי מצוה שלא יהא אורך מוגזם, אלא טפח ומחצה עד שני טפחים אף כי אם יהיה יותר כשר [ויש להעיר כאן שאע״פ שאמרו ציצית אין לה שיעור למעלה אם עושה אותם ארוכים מידי כשאין לזה כבר צורת ציצית וענף כלל חוששני שאין בכך קיום מצות ציצית] שלא כמהר״ז בינגא עמ׳ יב בהגהה ע״ש, וכן עמ׳ קה, וכתב בעמ׳ קד שכל החוטים יהיו שוים משום נוי, ומותר לקצרם ואין בכך תעשה ולא מן העשוי כמובא בשבלי הלקט השלם עמ׳ 83 בשם רב האי גאון, וכן כתבו הפרדס (לרש״י) עמ׳ כב, שו״ת רש״י פב, פג, ערוגת הבשם ח״ג עמ׳ 238, אורחות חיים הל׳ ציצית (יד) בשם גאון להוציא מדעה אחרת שם, לקט יושר עמ׳ 10.

שזירה

פח מקור חיוב שזירה

איתא בסיפרי[1] ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת טווי ושזור אין לי אלא תכלת טווי ושזור לבן מנין הרי אתה דן הואיל ואמרה תורה תן תכלת ותן לבן מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור ע"כ. ונחלקו הראשונים מהו הלימוד לחיוב שזירה. יש שכתבו[2] שהוא גזרה שוה מהמשכן תכלת תכלת, ויש שכתבו[3] שהלימוד הוא מלשון פתיל שפירושו דבר שזור[4]. ופשטות לשון הסיפרי מורה כדבריהם.

פט דעת רמב"ם

אומנם הרמב"ם[5] פסק שאין חיוב לשזור. וכבר נשאל על כך ע"י חכמי לוניל[6] והשיב וז"ל וזה שלמד שזורין מן המשכן רבי שמעון הוא שסתם סיפרי רבי שמעון ולפי שלא מצאתי שום אדם שיאמר דבר זה לא כתבתי כמותו שאם כן יהיו שזורין ששה כמשכן כך נראה לי ואין לי סמך אחר בדבר זה ע"כ[7].

צ הסבר שיטתו

ואילולי דבריו יש להסביר[8] את המחלוקת בין הסיפרי לבין הגמ' לשיטתו שהרי יש מחלוקת בין הסיפרי לגמ' בפירוש המלה פתיל[9], שהסיפרי סובר שהפתיל הוא חוט של תכלת ומזה שהפסוק קורא לו

1. פר' שלח.
2. שו"ת ראב"י אב"ד קט ע"ש, ראב"ד בהשגות (על רמב"ם) ציצית א י, שו"ת רמב"ם רפו דעת חכמי לוניל השואלים ודעתו, ועיין שו"ת רי"ד צח.
3. לקח טוב פר' שלח, ועיין תנחומא פר' שלח — פתיל שהוא צריך לפותלן, שכנראה הכוונה לשזירה, הפרדס (לרש"י) עמ' יז, סמ"ג הל' ציצית דף קח ג, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסט, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 224 וע"ש עוד טעם, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, מהר"ז בינגא עמ' קג, המנהיג ציצית עמ' תרלח וכתב שאינו נקרא חוט בלי זה, המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 271 [שלא כדעת אביו הרמב"ם], **ויש שכתבו לשזור סתם**: ראב"ן סי' שמג, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג, עיטור ציצית עמ' 136, הרוקח הגדול בהל' ציצית, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, רבנו יונה באגרת התשובה דרש א (ד), רא"ש הל' קטנות בסדר עשית ציצית, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, מאירי עירובין צו ב, ריטב"א שם, ועיין יראים סי' שלג הסבר אחר בלימוד הסיפרי, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכז, האגור סי' יג כתב שכן המנהג.
4. שכן תרגם יונתן פתיל — שזיר.
5. ציצית א י [ועיין מג"א יא ד שסמך על זה בגרדומי שזירה, וכן עיין שו"ת משכנות יעקב יג], אורחות חיים הל' ציצית (ו) כתב שגם לרמב"ם יש מקום לשזור משום נוי.
6. שו"ת רמב"ם רפו.
7. עיין ב"י או"ח סי' יא שדן בדברי רמב"ם אלה, ועיין ארצות החיים המל"א יא ט שנשאר בצ"ע בדעת הרמב"ם.
8. וכבר פירש כן שו"ת משכנות יעקב יג.
9. עיין לעיל אות ל.

פתיל משמע שיהא שזור, אך הגמ' דידן סוברת שפתיל פירושו חוט שכורכים בו א"כ אין ללמוד שהוא שזור.

צא דעת גאונים

ומדברי הגאונים שסדרו סדר עשית ציצית משמע גם כן שאין צריך לשזור שכתבו[10] וז"ל ענין חוטין שאנו נוהגין בהם לוקח פקיע מטוה של צמר שנטוה לשמה ונתחיל ונסבב וכו' ע"כ. ויתכן להסביר לשיטת השאילתות[11] שדעת הסיפרי שמצות ציצית תכלת ולבן א"כ פתיל הוא חוט של תכלת בלבד וא"כ יש מקום לפרש פתיל מלשון שזירה וכנ"ל, אך לדעת גמ' דידן שסוברת שפתיל קאי אכל הציצית אין מקור שכל חוט מארבעת החוטים צריך להיות שזור.

צב ראיה מגמ' עירובין

ויש ראשונים שהביאו ראיה שצריך שזירה מגמ' עירובין[12] וז"ל המוצא תכלת בשוק וכו' חוטין כשרין וכו' בשזורים וכו' ע"כ. אך כל הניתן להוכיח מכאן הוא רק שאפשר לשזור והשזירה סימן שהחוטים נעשו לשם ציצית כי אין אדם טורח כך לדבר אחר וכלשון הגמ' שם.

צג שוע טווי ונוז — דעת גאונים

ויש[13] שרצו להוכיח שצריך שזירה בציצית מהלכות כלאים. ואריך קצת בענין זה. איתא בגמ'[14] אמר רב אחא בריה דרב ייבא משמיה דמר זוטרא האי מאן דרמי חוטא דכיתנא בגלימיה דעמרא ונתקיה ולא ידע אי נתיק אי לא נתיק שפיר דמי מ"ט מדאורייתא שעטנז כתיב עד שיהיה שוע טווי ונוז ורבנן הוא דגזרו ביה וכיון דלא ידע אינתקיה שרי מתקיף לה רב אשי אימר או שוע או טווי או נוז והלכתא כמר זוטרא מדאפקינהו רחמנא בחדא לישנא ע"כ. ופירש רבנו חננאל[15] וז"ל שוע וכו' והוא שטורפין צמר ופשתים זה עם זה ועושין בהם לבדים וכו'

10. מובא באשכול ח"א עמ' 221, וכן תש' הגאונים (אסף תש"ב) עמ' 131, וכעין זה מועתק בפרדס (לרש"י) עמ' כא וצ"ע.
11. עיין לעיל אות סט.
12. צו ב, עיין ריטב"א שם ומאירי שם, עיין מפרשים נדה סא בהעתיקם את שיטת ר"ת בכלאים כמובא לקמן אות צד הערה 17, ועיין שו"ת ר"א אב"ד קט, ועיין ראב"ן סי' שמג.
13. עיין לקמן אות צד.
14. נדה סא ב.
15. תש' הגאונים שערי תשובה סי' סב, אשכול ח"ב עמ' 43, ערוך ע' שע א', ומקורו בתשו' רב האי גאון תש' הגאונים (הרכבי) סי' מט ותורתן של ראשונים ח"ב עמ' 49, ועיין מאירי יבמות ה ב שהביא דברי רבנו חננאל (גאוני ספרד) והבין שהוא פוסק כרב אשי, וכן הבינו בתש' הגאונים שערי תשובה שם, אך זה אינו כמבואר בתשו' רב האי גאון אשכול ח"א עמ' 216, ח"ב עמ' 40 — אלא פירושא קא מפרש ועיין המגיה אשכול שם, ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 226, חמדה גנוזה סי' קיא, שו"ת רי"ף שטז, רש"י יבמות ה ב ונדה סא ב, רמב"ם כלאים ט ח, ראב"ן סי' שלא, וכן משמע מראב"ד ספרא קדושים ספ"ד, תוס' יבמות ה ב ד"ה עד בשם ריב"ן, שו"ת ר"א אב"ד קט.

טווי הוא ב' פנים או טורפין צמר ופשתים וטווין אותם או טווין צמר לבדו ופשתים לבדו וחוזרין ושוזרין שני החוטין זה עם זה ונוז גם הוא ב' פנים או באריגה או תכיפה במחט וכו' ע"כ.

צד דעת ר"ת

וקשה[16] על פירושו מדוע יש צורך בהתר מיוחד לכלאים בציצית, הרי לא מצאנו בציצית צמר ופשתים טרופים יחד וכל שאר תנאי איסור כלאים הנ"ל. ומחמת קושיא זו נטה ר"ת[17] מפירוש זה ופירש פירוש חדש וז"ל שוע טווי ונוז שוע כל אחד לבדו וכן נמי טווי וכן נוז לבדו ואחר כך יחדיו לחברם ופירוש נוז היינו שזור כדאיתא במשניות נוז נלוז ומליז הוא לאביו שבשמים וכו' לשון עקש ופתלתול ומשום הכי איצטריך קרא למשרי כלאים בציצית שחוטי הציצית שזורין[18] וכו' ע"כ. וא"כ הרי עוד ראיה שיש לשזור חוטי ציצית.

צה קושיות על דעתו

ופירוש זה קשה[19] הוא ביותר שעיקרו חסר מן הספר ששזירה אינה מחכרת בשום מקום ואדרבה נאמר בכל מקום שנוז היא אריגה. וז"ל

16. בקושיא זו נתחבטו כבר הרבה קדמונים עיין אשכול ח"ב עמ' 45 שכתב — והאי מילתא צריכא עיונא טובא וצריכא רבה לתרוצי האי מילתא, וע"ש שתירץ ר"א אב"ד דקשירה כשוע טווי ונוז דמיא, וכן בשו"ת ר"א אב"ד קט, וע"ש שתירץ כן גם בכלאי בגדי כהונה, וכן תירץ הראב"ד חתנו בפי' ספרא קדושים ספ"ד, ועיין מאירי יבמות ה ב מה שפקפק בתירוץ זה ומה שתירץ בזה, ורש"י מהדורא קמא [מובא בר"י קורקוס] דחק דמיירי שהיו לו חוטין טווין יחד כל חוט מצמר ופשתים ורוצה לעשות מהם ציצית, ועיין ראב"ן סי' שלז מה שיישב בקושיא זו, ונראה שמחמת קושיא זו [עיין רמב"ם כלאים י ד, ועיין המנהיג ציצית עמ' תרנ] חזר בו הרמב"ם מפירושו הראשון כלאים ט ח, ועיין תרגום הרב קאפח שם וכט"מ כלאים י ב, וכתב בפירושו האחרון שם שלשון הגמ' הלכתא כמר זוטרא אינה לשון התלמוד אלא פירוש, ואין זה מספיק שאף אם נאשים את המפרש מה נענה בביאור דעת מר זוטרא עצמו, ועיין שנו"א שם מה שדחק בביאור דעת מר זוטרא, וקושיא זו מובאת גם בספר הישר תשנ ובתוס' יבמות ה ב ד"ה עד, תוס' נדה סא ב ד"ה שוע, ובראשונים הנמשכים אחריהם.

17. תוס' שם ושם, ספר הישר לח, תשנ, הרבה ראשונים נמשכו אחר פירוש זה, יראים סי' שלג ע"ש שהבין כך בערוך אך בערוך ע' שע זה נאמר על טווי כנ"ל, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג [הנוסח משובש שם], תוס' ראש נדה שם, ראש כלאים שם, מאירי יבמות ה ב, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכז, ר"ן ביצה רי"ף ז ב ובנדה סא ב ורמב"ן שם, רשב"א שם, ריטב"א שם ועוד.

18. מפשטות לשונו בספר הישר ובתוס' נדה משמע שהכלאים בציצית מחמת שחוט תכלת שזור והוא צמר וכן לבן שזור והוא פשתן וכן מפורש בפסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכז, אך אין זה מספיק שאפשר לעשות לבן מצמר, עיין מנחות לט ב, וביבמות ד ב מוכח שאין ציצית בסדין בלי כלאים אלולי דרשת רבא הכנף מין כנף ע"ש, ובסמ"ג ל"ת רפג כתב שמצינו כלאים בציצית דבסוף הטלית מקום הנחת הציצית היה רגיל להיות שזור ע"ש, וכן תוס' ראש נדה שם, וכן ברא"ש כלאים שם, ויראים סי' שלג כתב — ורגילים היו לעשות סדיניהן של פשתן שזורין, עד שכתב באהל מועד ח"א דף קיא ב שלר"ת טלית מבגד שאינו שזור פטור מציצית, וכל זה הוא דוחק גדול.

19. עיין ר"ש כלאים ט ח שהקשה על ר"ת, והעתיקו ערוגת הבשם ח"ג עמ' 226, ועיין תוס'

המשנה[20] אין איסור משום כלאים אלא טווי וארוג שנאמר לא תלבש שעטנז דבר שהוא שוע טווי ונוז וכו' ע"כ. ולשון הירושלמי[21] ולא נתני נוז הוינן אמרינן הא נוז מותר מתני' לא אמרה כן אלא פיף של צמר בשל פשתן אסור מפני שהן חוזרין לאריג ע"כ.

צו דעת ר"ש

ויש שפירשו[22] שוע טווי ונוז שהצמר טווי בפני עצמו ושוע בפני עצמו וכן הפשתן שוע בפני עצמו וטווי בפני עצמו ואחר כן נוז דהיינו שניהן ארוגין יחד. וגם זה קשה[23] שא"א לקיים בכך מה שנאמר בגמ'[24] דלמא או שוע או טווי או נוז שאין שוע שהוא כלאים לפי פירוש זה בלי נוז שרק בו נעשה החיבור בין צמר לפשתים, וגם למה לי נוז לענין חיבור צמר ופשתים מיחדיו נפקא[25]. וכן מה שנאמר בגמ'[26] מאן דרמי חוטא דכיתנא בגלימיה דעמרא ונתקיה ולא ידע אי נתיק וכו' שפיר דמי מ"ט מדאורייתא שעטנז כתיב עד שיהיה שוע טווי ונוז ורבנן הוא דגזרו ביה וכו' ע"כ, אינו מובן שהרי חוט זה שוע וטווי ומחובר לגלימה שהוא נוז לפירוש זה וא"כ הוא כלאים דאורייתא שהוא שוע טווי ונוז[27].

צז פירוש חדש

אך לשון הסיפרי[28] יכול לא ילבש גזי צמר ואניצי פשתן ת"ל שעטנז דבר שהוא שוע טווי ונוז וכו' יכול לא ילבש חלוק של צמר על גבי חלוק של פשתן וחלוק של פשתן על גבי חלוק של צמר ת"ל יחדיו ע"כ. הרי להדיא שאין ענין שוע טווי ונוז נאמר לגבי איכות החיבור בין צמר לפשתים שעדיין לא חידש הסיפרי שאיסור הכלאים הוא בצמר ופשתים מחוברים והיתה האפשרות שאיסור כלאים הוא

יבמות ה ב ד"ה עד קושית ר"י הלבן ומה שתירצו שם, והרא"ש בתוספותיו נדה שם ובפירושו כלאים שם העתיקם, ועיין סמ"ג ל"ת רפג שנשאר בצ"ע בירושלמי.

20. כלאים ט ח.
21. שם שם ה, הגירסא לפי שנו"א שם שם ח.
22. ר"ש כלאים ט ח, העתיקו ערוגת הבשם ח"ג עמ' 226, עיטור ציצית עמ' 136, או"ז סוף כלאים, השלמה [כ"י] ביצה טו א, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ב בשם רמ"ה, ועיין ב"ח יו"ד ש שרצה לפרש כן בדעת רש"י, ופירוש זה מובא בתוס' יבמות שם, ובספר הישר לח בשם פי' רבותינו, וכן שם תשנ, ובתוס' ראש נדה שם, ובראש כלאים שם, ובמאירי יבמות שם, יראים סי' שלג בשם ערוך, ועיין לעיל הערה 15 שאינו כן.
23. כן הקשה ראש הנ"ל ועיין תוס' יבמות הנ"ל, ספר הישר הנ"ל, מאירי הנ"ל, יראים הנ"ל.
24. נדה סא ב.
25. עיין יבמות ה ב.
26. נדה שם.
27. עיין או"ז סוף כלאים מה שיישב בזה, ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 225 יישוב אחר.
28. פר' כי תצא רלב.

בלבישת צמר ופשתים ע"י אדם אחד. אלא נראה מכאן שענין שוע טווי ונוז נאמר באיכות הדבר שהאדם לובשו ובדרגת העיבוד שבו. ונתחדש בסיפרי שאין איסור בלבישת דברים שאינם מעובדים כלל, כגון גיזי צמר ואניצי פשתן, עד שיעבדם ויגמור מלאכתם כלומר עד שילבש בגד[29]. וזו גם כוונת המשנה[30] הנובעת מן הסיפרי וז"ל אין אסור משום כלאים אלא טווי וארוג שנאמר לא תלבש שעטנז ע"כ, שסתמה ולא פירשה שיש לטוות ולארוג צמר ופשתים יחד או כל מין בפני עצמו שאין כוונתה טווי צמר ופשתים יחד ארוג צמר ופשתים יחד וגם אין כוונתה טווי צמר לעצמו ופשתים לעצמו אלא כוונתה שהדבר שהאדם לבוש יהיה בכללותו טווי וארוג ויהיו בו צמר ופשתים מחוברים יחד עשויים ומחוברים בכל[31] דרך שהיא, שאין ענינים אלה נוגעים לדרשת שוע טווי ונוז. ולפי זה יובן היטב מדוע יש איסור כלאים מדאורייתא בציצית. שהלובש ציצית לובש בגד שהוא שוע טווי ונוז והציצית היא חלק מבגד זה, ואף שהציצית עצמה אין בה שוע טווי ונוז ואין היא מחוברת בדרך של שוע טווי ונוז לבגד אין זה משנה כלל. שכל צמר המחובר לבגד והוא חלק מן הבגד והבגד עצמו בכללותו הוא שוע טווי ונוז יש בכך איסור כלאים מדאורייתא.

צח
פירוש גמ' נדה לפי זה

מה שאין כן המקרה הנאמר בגמ'[32] האי מאן דרמי חוטא דכיתנא בגלימיה דעמרא ונתקיה וכו' ע"כ, שהחוט ההוא אינו חלק מן הגלימה ובטעות[33] התחבר אליה והרי הוא נידון בפני עצמו. ומכיון שאינו ארוג רק טווי נחלקו בו מר זוטרא ורב אשי[34], שמר זוטרא סובר שמה שנאמר במשנה[35] אין אסור משום כלאים אלא טווי וארוג הוא בדווקא שדרגת העיבוד הנדרשת בדבר שלובשים אותו הוא עד האריגה ולא פחות מזה, אך רב אשי סובר שמה שנאמר במשנה הוא לאו דווקא ודיו שיהיה טווי או אפילו שוע שבכך כבר יצא מכלל גיזי צמר ואניצי פשתן שאינם מעובדים. וא"כ במקרה של הגמ' שהאדם לובש בגד צמר בפני

29. עיין ספרא קדושים פ"ד.
30. כלאים ט ח.
31. כמובן אם יחוברו לבגד גיזי צמר אינו חייב מכיון שזה חלק מן הבגד, נמצא שהבגד כולו אינו טווי וארוג.
32. נדה סא ב.
33. בין לפי גירסא דידן: מאן רמי, וכ"ש לגירסת הראשונים: מאן דאבד.
34. שם.
35. כלאים ט ח.

עצמו וכן חוט פשתן המחובר אליו בפני עצמו לדעת מר זוטרא פטור מדאורייתא ולדעת רב אשי חייב שלדעתו חייבים גם על לבישת חוטים בלבד.

צט
כלאי לבדים דאורייתא — הסבר לכך

והלבדים המוזכרים במשנה[36] שאסורים מפני שהם שועים אינם נוגעים לדיון האם דווקא שוע טווי ונוז אסורים מדאורייתא או גם או שוע או טווי או נוז אסורים מדאורייתא. שכל האמור הוא בדבר העומד לאריגה שגמר מלאכתו באריגה הוא וכל זמן שלא נארג אלא נסרק או נטווה לגמר מלאכתו לא הגיע, משא"כ הלבדים גמר מלאכתם בשוע בלבד[37] והוא תכלית עיבודם, איסורם מדאורייתא אף למ"ד שוע טווי ונוז בעינן כמובא בתורת כהנים[38]. וראיה להסבר זה לשון הסיפרי[39] הלבדים אסורים משום כלאים אעפ"י שאין בהם משום אריג יש בהם משום שוע ע"כ, אינו אומר אעפ"י שאין בו שוע טווי ונוז אלא מזכיר רק את השלב האחרון שהוא האריג שבדרך כלל הוא גמר מלאכת הבגדים. וחידש הסיפרי שהלבדים אף שאין להם אריגה בגמר מלאכתם יש להם גמר מלאכה אחר והוא הנקרא שוע וחייבים מדאורייתא. ויסייעו להבנה זאת דברי הירושלמי[40] וז"ל נתני שוע ולא נתני טוי הוינן אמרי' הא טוי שרי מתני' לא אמרה כן אלא אינו אסור משום כלאים אלא טוי ואריג נתני שוע ולא נתני נוז הוינן אמרינן הא נוז מותר מתני' לא אמרה כן אלא פיף של צמר בשל פשתן אסור מפני שהן חוזרין לאריג וכו' ע"כ. הרי מפורשים דבריו שכאשר רוצה להביא דוגמת טווי מביא טווי וארוג וכאשר רוצה להביא דוגמה של נוז אינו מביא מאותו לשון טווי וארוג אלא מביא מלשון אחר פיף של צמר וכו' מפני שהן חוזרין לאריג. הא למדת[41] שגם בטווי לא די בטוויה לבד אלא צריך להביאו לגמר מלאכתו שהוא האריגה, ובנוז שהוא האריגה התחדש שאף דבר שבא לידי גמר מלאכתו רק דרך אריגה ללא טוויה גם הוא חייב בכלאים.

36. שם שם ט.
37. עיין מאירי יבמות ה ב שהביא סברה כעין זו, ועיין מאירי ביצה טו א שהביא כן בשם חכמי הדורות והוא ההשלמה לביצה כת"י.
38. פר' קדושים סוף פרק ד ועיין מאירי יבמות שם שגירסתו בתורת כהנים — וכל בגד לרבות את הלבדים, ועיין פי' ראב"ד לתורת כהנים שם שדחק שהדרשה אסמכתא בעלמא היא.
39. רלב.
40. כלאים ט ה, הגירסא לפי שנו"א שם שם ח.
41. ותמוהים דברי שנו"א שם שהביא מהירושלמי ראיה לדעת הרמב"ם.

ק מהות שזירה

ובענין כמה חוטים יש לשזור יש שכתבו[42] שמספיק שנים והרמב"ם[43] כתב שש. ואפשר לתלות זאת בפירוש הלימוד של הסיפרי הנ"ל כמובא לעיל.

קא גרדומי שזירה

וכתב ר"ת[44] שאם נפרקו החוטים משזירתם אין לחוש וז"ל דכיון שמתחילתו בכשרות תו לא מפסלי דהוו להוא כגרדומי ציצית וכשרין ע"כ. ומשמע[45] מדבריו שכשרים אף אם לא נשאר בשזירה כדי עניבה. אומנם הר"ן[46] לא כתב כן וז"ל ומיהו משמע דבעינן שישתייר בשזור כדי עניבה כדאמרינן התם בפרק התכלת גבי גרדומין ע"כ.

קב הערות על זה

ויש לפקפק על ההשוואה בין הגרדומין לבין פירוד השזירה שלא בכל דבר נאמר כלל זה שכל שתחילתו בכשרות תו לא מפסלי. שהרי מצאנו בגמ'[47] חזייה רב סמא לקרניה דגלימיה דרבינא דסתר ובצר ממלא קשר גודל אמר ליה לא סבר לה מר להא דר' יעקב אמר ליה בשעת עשייה איתמר וכו' ע"כ. מכאן שאין לסבור סברות ולדמות וללמוד מגרדומים את הכלל הנ"ל כמו שלא עשה זאת רב סמא וגם רבינא לא אמר זאת מסברה אלא חידש לרב סמא שדין כמלא קשר גודל בשעת עשיה נאמר, כמו שמדוייק בלשונו. ועוד מצאנו בגמ'[48] אמר רבא שמע מינה צריך לקשור על כל חוליא וחוליא דאי ס"ד לא צריך הא דאמרי בני רבי חייא גרדומי תכלת כשרין וכו' כיון דאישתרי ליה עילאי אישתרי ליה כולה ע"כ ולא אומרים את הכלל שכל שתחילתו בכשרות תו

42. הפרדס (לרש"י) עמ' יז, כן משמע בראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג, עיטור ציצית עמ' 136 בשם ר"ת, הרוקח הגדול בהל' ציצית, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסט, המנהיג ציצית עמ' תרלח, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 224, המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 271, רד"ק במדבר טו לח, אבודרהם עמ' מה, כן משמע מנמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב וכתב עוד שנהגו לעשות בסוף כל חוט קשר כדי שיעמוד בשזירתו [וכן כתב הרוקח הגדול בהל' ציצית, ועיין לעיל אות ד הערה 19, אך עיין מג"א יא כג בשם לבוש לא לקשור ועיין לעיל אות מג הערה 2], מהר"ז בינגא עמ' קו, לקט יושר עמ' 11, ועיין ביה"ל יא ד"ה וצריכין.

43. שו"ת הרמב"ם רפו, ועיין שו"ת רי"ד צח שדחה דבריו וצ"ע בדבריו, ועיין ארצות החיים המל"א יא יב בשם מפרשים שיש ענין לשזור משמנה חוטים שיהיה בין כולם רנ"ו שהוא רמז לכנפי החיות, וכן מובא במעשה רוקח על הרמב"ם בהקדמה בחידושים מגאונים קדמונים בשם רב עודד התימני שדקדק כן מלשון הרמב"ם, ע"ש.

44. ספר הישר לח, הביאו ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג, עיטור ציצית עמ' 136, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב וכתב שכן פסק הר"ש בעל הלכות, ר"ן ביצה רי"ף ז ב, מפרשים נדה סא ב, מהר"ז בינגא עמ' קו, לקט יושר עמ' 11.

45. עיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה וכתב הר"ן.

46. ביצה רי"ף ז ב, ובנדה סא ב ומקורו ברמב"ן שם.

47. מנחות מב א.

48. שם לח ב.

לא מפסלי אלא פוסלים את הציצית בהעדר הגדיל. ואף עצתו של הר"ן דומה שלא תעזור לכך, כי אע"פ שאפשר לומר שמאחר שנשאר מהשזירה כדי עניבה דל מהכא את החלק הלא שזור והרי הוא כמי שאינו, מנין לנו להמציא דבר זה כל זמן שאינו נחתך ממש, והרי חוטים שאינם שזורים לפניך ומספרם רב משמנה שזה פסול[49].

עשיה לשמה

קג עשאן מן הקוצים וכו' - דעת רש"י

איתא בגמ'[1] אמר רב עשאן מן הקוצים ומן הנימין ומן הגרדין פסולה מן הסיסין כשירה כי אמריתה קמיה דשמואל אמר אף מן הסיסין פסולה בעינן טוייה לשמה וכו' ע"כ. ופירש רש"י[2] שפסול הקוצים והנימין והגרדין הוא שלא נתלו בבגד לשם ציצית. ורבינו גרשום[3] פירש שפסולים משום שלא נחתכו לשם ציצית.

קד דעת גאונים

אומנם הגאונים[4] פירשו שאין פסולם של אלה משום שלא נעשו לשמה אלא מן הקוצין כשהצאן רובצת על ההגין ועל האטדין הנתלש ביניהם מן הצמר זה הוא מן הקוצין מן הנימין יש בין הצמר הרך נימין קשין של שער ומן הגרדין כגון מה שהאורג מותיר וגורד אותו. ופירש בעל המאור[5] שפסולים משום דבעינן ציצית הכנף מין כנף ואין ג' מינים הללו ראויים לעשות מהן בגד שהם פסולת הצמר ואין בגד נעשה מכמותן. ולשון הסיפרי[6] מסייע קצת לדברי רש"י וז"ל שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה[7].

49. עיין לעיל אות ח.
1. מנחות מב ב.
2. סוכה ט א ובמנחות שם, הביאו רא"ש הל' קטנות ציצית סי' יד, ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, ונמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצז, תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 126, ועיין במפרשים סוכה שם פירושים שונים בדעת רב, ועיין לקח טוב פר' שלח — לפי שלא היתה טויתן לשם ציצית.
3. מנחות שם.
4. גאוניקה ח"ב עמ' 331, הביאם בעה"מ סוכה שם, עיטור ציצית עמ' 136 בשם רב עמרם גאון, רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 8, ערוך ע' גרד ד' ע"ש שני פירושים, רמב"ם ציצית א יא, עיין לקט יושר עמ' 9 שתרומת הדשן חשש לשיטה זו.
5. סוכה שם, ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ואם עשאה שכתב שהוא משום ביזוי מצוה, וכיון בזה לאמת, עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 9, ועיין ארצות החיים המל"א יא לב שכתב נ"מ בין הטעמים, ותמוה שהוא נגד גמ' מפורשת.
6. פר' כי תצא, ועיין לקח טוב פר' דברים שכך הבין.
7. ור"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח עירב שני הפירושים, שמן הקרצים פירש כגאונים ומן

קה פירוש גמ' סוכה

ולפי זה מה שמקשה הגמ'[8] ובית הלל לית להו דרב יהודה אמר רב וכו' עשאה מן הקוצין וכו' פסולה וכו' כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי אף מן הסיסין נמי פסולה אלמא דבעינן טויה לשמה ע"כ, לגאונים הקושיא היא דווקא משמואל ולשון הגמ' אלמא כו' מסייע[9] לפירושם ולרש"י הקושיא גם מדברי רב והוא לא גורס לשון זה[10].

קו מחלוקת בעיבוד לשמה כמחלוקת אי הז"מ — פירוש רש"י

ובגמ'[11] אמרו דרב ושמואל כתנאי וז"ל כתנאי ציפן זהב או שטלה עליהן עור בהמה טמאה פסולות עור בהמה טהורה כשירות ואע"פ שלא עיבדן לשמן רבן שמעון בן גמליאל אומר אף עור בהמה טהורה פסולות עד שיעבדן לשמן ע"כ. ובגמ'[12] אמרו שמחלוקת ת"ק ורשב"ג כמחלוקת אביי ורבא אי הזמנה מילתא היא. ופירש רש"י[13] שת"ק סובר כרבא דהזמנה לאו מילתא ולכן לא צריך עיבוד לשמה דלא איכפת לן בה, ורשב"ג כאביי שסובר דהזמנה מילתא. והר"ן[14] ביאר דבריו וז"ל פירש רש"י ז"ל דת"ק דאמר שעבדן שלא לשמן כשרות אתיא כרבא דאמר הזמנה לאו מילתא היא דעיבוד העור לשמו אינו אלא מטעם שיתקדש העור בהזמנה קודם שישמשו בו בקדושה והואיל ולרבא הזמנה לאו מילתא היא נמצא עבוד לשמו בטל מעיקרא ולפיכך אם לא עיבדן לשמן כשרות ורשב"ג דאמר פסולות עד שיעבדם לשמן ס"ל כאביי דאמר הזמנה מילתא היא ואפשר לקדשו בהזמנה קודם שישתמשו בו בקדושה ולפיכך צריך עבוד לשמו כדי שיתקדש קודם לכן וכו' ע"כ.

קז פירוש ר"ת

אך ר"ת[15] מפרש להיפך שאביי שאמר הזמנה מילתא סובר כת"ק שאין צריך עיבוד לשמה ורבא כרשב"ג. ופי' הר"ן[16] דת"ק דלא בעי עיבוד

הנימים כרש"י וכן מן הגרדים, אך כתב טעם אחר שפסול משום תעולמ"ה כמו בסיפרי, ועיין לקמן אות קיח, והעתיקו ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שע.

8. סוכה ט א.
9. עיין מלחמת ה' סוכה רי"ף ד א עוד ראיות לזה.
10. עיין שם פירושו ד"ה אלמא.
11. מנחות מב ב.
12. סנהדרין מח ב.
13. וכן רב משה גאון תש' הגאונים (הרכבי) סי' תלב, ועיין לקמן אות קכ, וכן יד רמה כאן, וכן רי"ד גיטין נד ב, ועיין רמב"ן מלחמת ה' רי"ף סוכה ד ב פירוש חדש בגמ' זאת, והר"ן סנהדרין מח ב הביאו וכתב שנכון הוא, ועיין לקמן אות קכו הערה 50 אחדות פירוש הריטב"א.
14. בחידושיו שם.
15. שם תוס' ד"ה אע"פ, יראים עמ' 445, ועיין ערוך ע' גרד ד' — סיסין אלו פקעיות של שתי שנטוו לשום בגד וכו' רב אמר כיון דלא נכנסו לבגד קורא עליהם שם ומשימן.
16. בחידושיו שם.

לשמן סבר לה כאביי דאמר הזמנה מילתא היא וכיון דבהזמנה גרידתא אפשר למיקדשיה לא בעינן עיבוד לשמו כדי לקדשו ורשב״ג דאמר עד שיעבדם לשמן ס״ל כרבא דאמר הזמנה לאו מילתא היא ולפיכך צריך עבוד לשמו כדי לקדשו דבהזמנה גרידתא לא מיקדשה ע״כ.

קח דעת בעה״מ

וקשה[17] על פירוש זה אי רשב״ג כרבא דהזמנה לאו מילתא היא הרי גם אם יעבדו את העור לשם תפילין אפשר להשתמש בו לצורכי חול כדמוכח שם בסוגיא מאורג בגד למת וא״כ מה יועיל עיבוד לשמה שעדיין אין העור מתקדש בזה. ותירץ בעל המאור[18] וז״ל ורבא כרשב״ג דבעי עיבוד לשמה ועל הזמנה גרידתא לא סמכינן דהזמנה לאו מילתא היא ואורג בגד למת כהזמנה היא ולא דמי לעיבוד רצועות שהרצועות יש בהן בעצמן מצות קשירה מה שאין כן בבגד המת שאין בו מצוה אלא שהוא נאסר עם המת בכריכתו וכל מה שנעשה בו קודם לכן אינו אלא הזמנה בעלמא ואינו נאסר בה וה״ה לרצועות של תפילין אם בא לשנותן אחר העיבוד קודם שיחברם לקציצה הרשות בידו שאינן נאסרות בהזמנה אע״פ שעבדן לשמן ע״כ.

קט קושית ר״ן

והר״ן[19] הקשה על דבריו וז״ל והא לא מחוור דאי מפני שהן עצמן קדושה אמרינן דהזמנה מילתא היא מידי דהוה אעגלה ערופה דהיא גופא קדישא א״כ אפילו במעשה כל דהו נמי ליסגי דהא ירידתה לנחל איתן אוסרתה וכן נמי קציצת העור וחתיכתו אע״פ שלא עבדו לשמו ליסגי בהכי ולא נצריך עבוד לשמו דהא איכא מעשה כל דהו וכו׳ ע״כ.

קי ביאור מחלוקתם

וביאור מחלוקתם הוא שהם מבינים באופן שונה למה צריך עיבוד לשמה. הר״ן סובר שצריך עיבוד לשמה כדי שיתקדש העור קודם שישתמשו בו בקדושה ולכן קשה לפי דרך זו שאם רצועות התפילין הן גוף הקדושה הרי הזמנה מילתא היא אף לרבא וסגי בהזמנה בעלמא כדי לאסור את העור לחול, ואם אין עור הרצועות גוף הקדושה מה יועיל

17. כן הקשה רב שמחה בתשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ׳ 127 ומחמת זה פירש כרש״י ע״ש, ועיין לקמן אות קמה.

18. סוכה רי״ף ד ב, ועיין תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ׳ 128 שתירצו כעין זה ומה שהוסיפו בשם רב שמחה, אך הם בשיטה אחרת הולכים שהיא כדעת רש״י שרבא כת״ק והוצרכו לכל זה כי גם ת״ק לדעתם מודה שאם עיבד בפירוש שלא לשמה פסול, ועיין הערה קדמת, וצ״ע כי סותרים את עצמם, עיין מקור חיים יא א מה שדן בזה.

19. סנהדרין מח ב, ועיין הגר״א שו״ע או״ח סי׳ מב ג מה שדחק ליישב בזה וגם לפירושו דברי המאור סותרים זה את זה בענין הרצועות ע״ש, ועיין לקמן אות קכה הערה 49.

עיבוד לשמה כי לרבא גם הזמנה במעשה ממש לאו מילתא היא ועדיין העור מותר לשימוש של חול. אך בעל המאור סובר שעיבוד לשמה נעשה כדי להכשיר את התפילין לקדושה ודבר זה נעשה כשעשיתו היא במחשבת קדושה ולכן אף שלרבא אין העור נאסר בשימוש חול אחרי שעיבדו אותו לשם תפילין די בעיבוד זה כדי להכשירו לקדושה, מה שא"כ בהזמנה גרידא כגון חיתוך העור או בפה כיון שלרבא הזמנה לאו מילתא היא אין זה נחשב מעשה כדי להכשירו לקדושה. וכן יש הבדל בין אריגת בגד למת שאין בבגד זה מצוה ואין אריגתו התעסקות במצוה לבין עיבוד העור לרצועות שיש בהן מצות קשירה וא"כ עיבוד עור הוא התעסקות במצוה והיא מכשירה את התפילין לקדושה.

קיא
קושי בדעת בעה"מ

והבנה זאת של בעל המאור היא קשה, שלדבריו נחלקו אביי ורבא בשתי מחלוקות שאין ביניהן אלא קשר חלש בלבד. האחת האם בהזמנה לקדושה לבד נאסר הדבר בתשמיש חול והשניה האם הזמנה לקדושה חשובה להכשיר את החפץ לקדושה. אך גם דרכו של הר"ן קשה היא, דמנין לנו דבר זה שיש לעור להיות מקודש ואסור בשימוש של חול לפני שעושים ממנו תפילין.

קיב
דעת ר"ח

ובמחזור ויטרי[20] מובא שגם ר"ח פירש כר"ת שאביי כת"ק ורבא כרשב"ג אך פירושו שונה וז"ל כשירות אע"פ שלא עבדן לשמם הואיל ועבדינהו לא פסיל בהו מה שעיבד שלא לשמם דהזמנה שזימן מתחילה לעיבוד מילתא היא כאביי ורשב"ג פוסל עד שיעבדם לשמן ויעשה מעשה העיבוד ממש לשמים דהזמנה לאו מילתא היא כרבא ע"כ. ופירוש זה יש בו אוקימתא דת"ק מכשיר עור שלא עבדו לשמו דווקא אם זימנו לשמו קודם לכן ואין זה משמע בלשון הת"ק.

קיג
דחית דעת ר"ת מירושלמי

ובירושלמי[21] בד שיהו חדשים אם אומר את שלא ילבש שחקים והא תני ולבשם אפילו שחקים רבי חנניה בשם ר' יסא כמחלוקת עור שעיבדו לשם קמיע מותר לכתוב עליו מזוזה רשב"ג אוסר א"ר יוסה הוינן סברין מימר מה פליגין להדיוט הא לגבוה לא מן מה דתני אבני קודש צריך שתהא חציבתן בקודש וכו' וא"ר חנינה בשם רבי יסא במחלוקת הוא הדא אמרה אף לגבוה פליגין דתני העושה כלי לגבוה עד שלא נשתמש בו גבוה מותר להשתמש בו הדיוט משנשתמש בו גבוה אסור להשתמש בו הדיוט וכו' ע"כ. והוא נוגד את שיטת ר"ת אלא ת"ק שסובר לא בעינן

20. עמ' 652, ועיין רבנו חננאל סנהדרין מח ב בדרך זו אך בקיצור.
21. יומא ג ו.

עיבוד לשמה סובר שכלי שעשה לגבוה מותר להשתמש בו להדיוט כלומר הזמנה לאו מילתא היא כרבא.

קיד קושיות על דעת רש"י

אך גם פירוש רש"י שרבא כת"ק ואביי כרשב"ג קשה הוא, שאם הזמנה מילתא היא למה צריכים עיבוד לשמה, הרי מספיק בהזמנה בעלמא, ואף להסוברים דהזמנה בפה גם לאביי לאו מילתא היא על כל פנים יועיל חיתוך העור לשמה. והקשה שבקושיות: מנין לנו כלל שצריך בתפילין עשיה לשמה, שמזה שהזמנה מילתא היא אנו יודעים רק שאפשר לעשות לשמה.

קטו פירוש חדש

ונראה מדברי הירושלמי הנ"ל פירוש חדש לכל זה וז"ל דתני העושה כלי לגבוה עד שלא נשתמש בו גבוה מותר להשתמש בו הדיוט משנשתמש בו גבוה אסור להשתמש בו הדיוט והא תני העושה כלי לגבוה אל ישתמש בו הדיוט רבי חנניא בשם ר' יסא כמחלוקת דתני העושה כלי להדיוט עד שלא נשתמש בו הדיוט מותר להשתמש בו גבוה משנשתמש בו הדיוט אסור להשתמש בו גבוה והא תני העושה כלי להדיוט אל ישתמש בו גבוה וכו' ע"כ. משמע מדבריו דזה יסוד מוסד שכלי שנשתמש בו גבוה אסור להשתמש בו הדיוט וכן כלי שנשתמש בו הדיוט אסור להשתמש בו גבוה וסברא הוא. רק בזה המחלוקת, אם הזמנה מילתא היא או לא, דאם נאמר מילתא היא כלי שהזמינו לגבוה אסור להדיוט, וכן להיפך כלי שהזמינו להדיוט אסור לגבוה, אבל אם הזמנה לאו מילתא היא כלי שהזמינו להדיוט אין זה נחשב כלי הדיוט ומותר להשתמש בו לגבוה וכן להיפך. והוא הדין והוא הטעם בעיבוד שלא לשמה, למ"ד הזמנה מילתא היא הרי העור הוא עור של חול ואין להשתמש בו למצוות, אבל למ"ד הזמנה לאו מילתא היא אין העיבוד קובע את העור להיות חול ומותר להשתמש בו למצוות. ומיושב בזה כל מה שהתקשיתי בו מקודם.

קטז ביאור עשאן מן הקוצים וכו'

ובהסבר זה יובן ביתר פשטות ענין הגמ'[22] אמר רב יהודה אמר רב עשאן מן הקוצים ומן הנימין ומן הגרדין פסולה מן הסיסין כשירה כי אמריתה קמיה דשמואל אמר אף מן הסיסין פסולה וכו' ע"כ. כי לדברי הגאונים[23] כל אלה צמר פגום הם, ופירשו בו שלכן אין ראוי לעשות

22. מנחות מב ב.

23. יש להביא בענין זה תשובת רב הילאי גאון בהלכות פסוקות (מילר) סי' סח וז"ל — והלכתא אסור לטווות ציצית מצמר שנעשת בו מלאכה כל עיקר אלא צמר שלוקחו לשמה שלא נעשה בו מלאכה וטווים אותו לשמן ושאנו גדילים תעשה לך ולא מן העשוי הילכך אין ערשין

בו מצוה ואף מן הסיסין מענינם הוא, שאף שאין הצמר עצמו פגום אין הוא עשוי אלא להדיוט ואין ראוי שתיעשה בו מצוה, רק שדעת רב שאין הזמנה מילתא כרבא ולכן מכשיר לעשות בו ציצית דאין זה חוטי הדיוט.

קיז טעם גמ' סוכה בדעת שמואל — דעת רמב"ן

ובגמ' סוכה[24] כתבו טעם אחר לדברי שמואל וז"ל כי אמריתה קמיה דשמואל אמר לי אף מן הסיסין נמי פסולה אלמא דבעינן טויה לשמה ה"נ נבעיא סוכה עשויה לשמה שאני התם דאמר קרא גדילים תעשה לך לך לשם חובך וכו' ע"כ. וכתב הרמב"ן[25] אלא סוגיא לשמואל היא ומסקינן בקראי אליביה שאני התם דאמר קרא גדילים תעשה לך וכו' ואע"ג דהתם אוקימנא כתנאי משום דהוה ס"ל דשמואל לאו משום קרא דגדילים תעשה לך אמרה אלא ה"ה לכל המצות כדקא ס"ד הכא מעיקרא ומיהו לפום מסקנא דהכא הוו יכלי למימר לרב ודאי תנאי היא ושמואל אמר לך אנא דאמרי אפי' לרבנן ואע"ג דלא מסיימי התם הכי ע"כ. ובסוף דבריו הוסיף וז"ל ולענין חליפין שאמרנו בתחלת דבורנו מן הסוגיא הזאת שבמס' סוכה עם אותה הסוגיא שבמנחות הרבה כזו יש בתלמוד שמוחלפת לגמרי כ"ש בכה"ג דלא מיחלפא ואע"ג דלא מסיימינן וכו' ע"כ[26].

קיח דעת ראב"ם

ור' אברהם בן הרמב"ם[27] כתב שטעם הגמ' בסוכה הוא לא משום דבעינן עשיה לשמה אלא הפסול הוא משום תעשה ולא מן העשוי ומשמע שלדעתו היא מוחלפת לגמרי. והסתייע בלשון הסיפרי[28] וז"ל תעשה ולא מן העשוי וכו' ע"כ. אך דבריו מוקשים ביותר שהרי המשך דברי הסיפרי שם שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה ע"כ, משמע שאינו מדבר מענין הטויה כלל. גם אמרו בגמ'[29] שאין צריך לעשות סוכה לשם חג אע"פ שיש בסוכה פסול של תעשה ולא מן העשוי.

קיט דעת בעה"מ

אומנם בעל המאור[30] כתב וז"ל וי"ל דכ"ע אית להו תעשה לך לשום

ציצית אלא מצמר נקי שלא נעשה בו מלאכה, וכן הוא בתש' הגאונים שערי תשובה סי' קנח, ועיין לקמן הערה 27, ועיין אהל מועד ח"א דף קיב ב שהבין שזה משום תעולמ"ה.

24. ט א.
25. מלחמת ה' סוכה רי"ף ד א.
26. וכן פירש רב אברהם מן ההר סוכה ט א שהסוגיות חלוקות.
27. ברכת אברהם מ, ועיין לעיל הערה 23.
28. פר' כי תצא.
29. סוכה שם.
30. סוכה רי"ף ד ב, ועיין ריטב"א שם שהשווה את הסוגיות, וכן מאירי שם ובקרית ספר מ"א ח"ב.

חובך ובהא פליגי רבנן דפליגי עליה דרשב״ג ואביי דקיימי כשיטתייהו סבירא להו הזמנה כעשייה דמי הלכך אם הזמינה לציצית מן הסיסין כשרה וכן לרצועות תפילין ורבא ושמואל ורשב״ג סבירא להו עשיה ממש בעיא והזמנה לא כלום היא ע״כ. והוא לשיטתו הנ״ל הולך שעיבוד לשמה ענינו הכשר החפץ למצוה וגם מפרש כר״ת הנ״ל. וקשה על דבריו איך פירוש גזרת הכתוב גדילים תעשה לך ישתנה לפי המחלוקת אם הזמנה מילתא או לא.

קכ עיבוד לשמה להלכה

ולענין הלכה נחלקו הגאונים אם פוסקים כרבנן שלא צריך עיבוד לשמה בתפילין או פוסקים כרשב״ג שצריך עיבוד לשמה. וז״ל תשובת רב האי גאון[31] ולענין עיבוד לשמה רבנן דתרתין מתיבאתא סבירא להון דמאי דלא לשמה מיעבד לאו כהוגן הוא ופסול מלמקרא ביה בציבור דהכין עבדו רבנן מעשים דאמרינן ההוא דאתא לקמיה דר׳ אבהו וכול׳ עד כך אתה נאמן להפסיד ספר תורה ומר רב משה ז״ל נמי הוה פליג בהא והוה אמ׳ מצוה מן המובחר למהוה מעובד לשמה והאיי דאפסדיה ר׳ אבהו מלמהוה מצוה מן המובחר אבל מתורת ספר תורה כשר שקורין בו בציבור אינו יוצא והוה אמרין ליה רבנן משום מצוה מן המובחר לא פסיד אגרא דספרא ואין יגיעו כולו אבד והאיי הפסד לגמרי היא והוה מיתלי מר רב משה בההיא דאיתמר בענין האורג בגד למת אביי אמ׳ אס׳ הז׳ מל׳ היא וכול׳ ומותבינן כמה תיובתא ובסופה מותיב ליה רבא לאביי האומר לאומן עשה לי תיק שלספר נרתק של תפילין עד שלא נשתמש בהן קדש מותר להשתמש בהן חול ומשני אביי תנאיי היא דתניא ציפן זהב או שטלה עליהן עור בהמה טמאה פסולות עור בהמה טהורה כשרות אע״פ שלא עיבדן לשמן רבן שמע׳ בן גמ׳ [חסר קצת] ורבא כתנא קאמ׳ דאמ׳ אע״פ שלא עיבדן לשמן וכיון דאמרינן דרש מרימר היל׳ כאביי רבנן אמרי היל׳ כרבא והיל׳ כרבא וכו׳ גמרינן דלא צריך עיבוד לשמה דקם ליה רבן שמע׳ בן גמ׳ כאביי דלית היל׳ כוותיה ואית לנא ולרבנן כמה וכמה דקדוקי בהא מילתא לפרוקא ולדחויה להא מילתא דרב משה גאון וכו׳ ע״כ.

31. תש׳ הגאונים (הרכבי) סי׳ תלב, עיין שם סי׳ סג שמשמע שם שבתפילין לכו״ע צריך עיבוד לשמה וצ״ע, וע״ע תש׳ הגאונים שערי תשובה סי׳ קנג, חמדה גנוזה סי׳ כג, קכג, הלכות פסוקות (מילר) סי׳ סב, סד, קצ, תורתן של ראשונים ח״א עמ׳ 46, 47, גנזי שכטר ח״ב עמ׳ 562, אשכול ח״א עמ׳ 149, עיטור תפילין סוף ח״א, פסקי רי״ד הל׳ קטנות ציצית עמ׳ תק, המכריע סי׳ פד, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א׳) הערה 3 שפסק שיש לעבד לשמה.

קכא
ראיות לר"ם גאון

ויש להביא עוד ראיות דהלכה כרבנן דלא בעינן עיבוד לשמה. והיא גמ'[32] אמר רב נחמן נקטינן ספר תורה שכתבו וכו' עובד כוכבים יגנז וכו' ותניא אידך יגנז וכו' והא דתניא יגנז האי תנא הוא דתני רב המנונא בריה דרבא מפשרוניא ס"ת תפילין ומזוזות שכתבן מין ומסור עובד כוכבים ועבד אשה[33] וקטן וכותי וישראל מומר פסולין שנאמר וקשרתם וכתבתם כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה ע"כ, משמע דאילולי טעם זה כתיבת עכו"ם כשרה ולא בעינן לשמה[34]. וכן אם הלכה דבעינן לשמה כרשב"ג למה הניח הטעם הפשוט דכתיבת עכו"ם פסולה דבעינן כתיבה לשמה[35]. וכן מהגמ'[36] אמר רב חסדא אמר רב הלוקח תפילין ממי שאינו מומחה בודק וכו' מה נפשך אי מחד גברא קא זבין וכו' אי מתרי תלתא גברי זבין וכו' ע"כ, משמע שלא חוששים לעיבוד וכתיבה שיהו לשמה[37].

קכב
ביאור תפילין יש להם בדיקה

ולפי זה מה שכתוב בגמ'[38] ת"ר תכלת אין לה בדיקה ואין נקחית אלא מן המומחה תפילין יש להם בדיקה ואין ניקחין אלא מן המומחה ספרים ומזוזות יש להן בדיקה וניקחין מכל אדם ע"כ, פירושו[39] שאומנם לתפילין יש בדיקה אך לכתחילה אין סומכים על כך ואין לוקחים אלא מן המומחה שמא יתעצל לפתוח משא"כ בספרים ומזוזות שגלוים הם

32. גיטין מה ב.
33. ועיין תוס' שם ד"ה כל שר"ת למד מכאן לפסול נשים בעשית ציצית, וכן ספר החינוך (שעועל) עמ' תפח כתב — שמעתי מגדולים שעשיה אינה כשרה בנשים, ומרדכי הל' קטנות סי' תתקמט הביא כן בשם מהר"ם מטעם אחר ע"ש והסיק שזה רק לכתחילה, והגהות מיימוניות ציצית פרק א (ט) כתב שמהר"ם פסל מטעם אחר דכתיב בני ישראל ועשו וחילק בין עשיה לטויה ע"ש ועיין אות קנה הערה 123, ורמ"א בדרכי משה או"ח סי' יד חשש לכתחילה לדעה זו, ועיין משנ"ב יד ג, אך התוס' שם ובמנחות מב א ד"ה מנין חלקו על ר"ת, וכן סמ"ג הל' ציצית דף קט ב בשם רב יצחק ורב יהודה, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמה, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' יג, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, ונתיב כז ח"א, אורחות חיים הל' ציצית (לא), נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 106, מהרי"ל (מנהגים) ציצית, לקט יושר עמ' 10, ועיין מהר"ז בינגא עמ' קז שכתב — ופוק חזי מאי עמא דבר, וב"י או"ח סי' יד כתב — ולענין הלכה נהוג עלמא כדברי המכשירים וכו', ובהלכות קצובות הל' ציצית כתב — ותטוה אותה נערה נקייה, ולענין עשית קטן עיין מג"א יד ג, ארצות החיים יד ו, ביה"ל יד ד"ה להצריך.
34. ועיין תוס' מנחות מב א ד"ה ואל.
35. עיין תוס' גיטין מה ב ד"ה והא, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמט בשם רב יעקב מאורלינש.
36. עירובין צז א.
37. ועיין קרית ספר למאירי מ"א ח"ב שהביא ראיה לדעה זו ממסכת סופרים א ד וע"ש מה שדחה.
38. מנחות מב ב.
39. עיין תוס' עירובין צז א ד"ה הלוקח.

לעין לוקחם לכתחילה מכל אדם. אך בתוס'[40] כתבו שלעיבוד לשמה לא חיישינן שהכל בקיאים בו. וכן קצת משמע מענין תכלת שלא חששו בה אלא לטעימה ולא חששו שנצבעה לשום בגד. וברש"י[41] פירש דתפילין אין ניקחין אלא מן המומחה כי צריך לעבדם לשמם. ופירושו קשה דאין זה מענין ההתחלה, שאין להם בדיקה קאי אדקדוק הכתיבה ואין ניקחין אלא מן המומחה קאי אעיבוד לשמה וכמו שזה בענין התכלת. וגם מאי שנא תפילין מספרים ומזוזות[42]. וגם למה אם חוששים לעיבוד שלא לשמה בדיעבד ניקחין שלא מן המומחה.

קכג דעת רמב"ן

והרמב"ן[43] הביא גירסא אחרת בברייתא זו בשם הרי"ף וכל ספרי הגאונים וז"ל ספרים יש להם בדיקה ואינם ניקחין אלא מן המומחה תפילין ומזוזות יש להן בדיקה וניקחין מכל אדם ע"כ. ולפי דרכו של רש"י בפירוש הברייתא רצה להוכיח[44] שיש הבדל בין ס"ת לבין תפילין ומזוזות שתפילין ומזוזות אין צריכים עיבוד לשמה כרבנן דרשב"ג אך בס"ת כ"ע מודו שצריך עיבוד לשמה שכתוב בו כתבו לכם כלומר לשם חובתכם כעין מה שדרשו בציצית. ולפי זה מה שנאמר בגמ'[45] ספר תורה שכתבתי לפלוני אזכרות שלו לא כתבתים לשמן וכו' ס"ת שכתבתי לפלוני גוילין שלו לא עיבדתים לשמן וכו' ע"כ, הוא בס"ת דווקא. אך זה דוחק דאין כתיב בפסוק עשו לכם אלא כתבו לכם ומנין לנו דבעינן עיבוד לשמה וגם מכתבו לכם כבר דרשו דמצוה לכתוב משלו[46].

קכד משמעות הגמ' כר"ם גאון

וגם באמת משמעות הגמ'[47] נוטה לדעת ר' משה גאון הנ"ל וז"ל ההוא דאתא לקמיה דרבי אמי אמר ליה ספר תורה שכתבתי לפלוני אזכרות

40. מנחות שם ד"ה תפילין, עיין פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תק.
41. שם.
42. עיין תוס' שם ד"ה תפילין.
43. מלחמת ה' סוכה רי"ף ד ב, ולפנינו ברי"ף ליתא, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 142 שהביא כגירסת הרמב"ן.
44. ועיין נספח ג' הערה 14 שגם גרס כגירסת הגאונים ואעפי"כ פירש שתפילין ומזוזות צריכים עיבוד לשמן.
45. גיטין נד ב, ובפירוש הרשב"א שם נמשך אחר דעתו, וכן מיוחס לריטב"א שם, וכן נמוקי יוסף שם, וכתבו שכן משמע דעתו של הרי"ף שבהל' תפילין הביא מחלוקת רבנן ורשב"ג בסתם שכן הלכה כרבים שאין צריך עיבוד לשמה ובהל' ס"ת הביא גמ' גיטין שם שיש לעבד ס"ת לשמה, אך עיין בקרית ספר למאירי מ"א ח"ב מה שהקשה על דבריהם, וכן עיין ריטב"א סוכה ט א בשם רבו מה שהקשה על זה מסברה.
46. סנהדרין כא ב, עיין רמב"ן סוכה שם שדחק.
47. גיטין נד ב.

שלו לא כתבתים לשמן וכו' אמר ליה נאמן אתה להפסיד שכרך ואי אתה נאמן להפסיד ספר תורה אמר ליה רבי ירמיה נהי דהפסיד שכר אזכרות שכר דספר תורה כוליה מי הפסיד וכו' ע"כ, משמע שיש מצב שאין ספר התורה פסול ובכל זאת הסופר מאבד חלק משכרו כי שכרו לעשות מצוה מן המובחר. ויש לומר שזו גם מסקנת הגמ' שם וז"ל אמר ליה אין שכל ספר תורה שאין אזכרות שלו כתובות לשמן אינו שוה כלום ע"כ, כלומר לא בא רבי אמי לחדש עתה דין בהלכות ספר תורה דבעינן כתיבה לשמה כי איך טעה ר' ירמיה בזה, אלא מחדש שדעתו של השוכר שיכתבו לו ספר תורה מן המובחר ואי לאו אין הוא חפץ בכל השכירות ולא חייב לשלם כלום, אך ספר התורה עצמו כשר לקריאה דלא בעינן עיבוד וכתיבה לשמה. ולפי פירוש זה הלשון אינו שוה כלום מותאם מאוד.

קכה
לשמה בגוף הקדושה – דעת בעה"מ

ובעל המאור[48] כתב וז"ל ונ"ל שכל המחלוקות הללו לא נאמרו אלא לענין תשמישי מצוה ותשמישי קדושה כגון האורג בגד למת וציצית מן הסיסים ורצועות[49] תפילין אבל בכתיבה עצמה של תפילין ושל ס"ת דכ"ע בעינן לשמה שהוא גוף הקדושה וליכא מאן דפליג בהו וה"ה לגווילין של ס"ת וקלף של תפילין ודוכסוסטוס של מזוזה דכל דלהדי כתיבה ככתיבה דמי והיינו דאמר בהנך עובדי דפרק הניזקין ההוא דאמר ס"ת שכתבתי לפלוני גוילים שבו לא עבדתים לשמן וההוא דאמר הזכרות שבו לא כתבתים לשמן כל אלו ליכא מאן דפליג עלייהו שאם עשאן שלא לשמן פסולין לפי שהם עצם הקדושה וכו' ע"כ.

קכו
מקורו

ויש שפירשו[50] שדבריו בנויים על דברי הגמ'[51] איתמר האורג בגד למת אביי אמר אסור ורבא אמר מותר אביי אמר אסור הזמנה מילתא היא

48. סוכה רי"ף ד ב, וכן כתבו לשיטת רש"י סה"ת קצ, או"ז ח"א סי' תקלג, יד רמה סנהדרין שם, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמט, ועיין תוס' מנחות מב ב ד"ה עד, ותוס' סנהדרין מח ב ד"ה אע"פ.

49. עיין מלחמת ה' סוכה רי"ף ד ב שהקשה על זה שלא נחלקו רבנן ורשב"ג ברצועות אלא בתפילין עצמן אך נראה שרצועות בבעה"מ לאו דווקא וה"ה לעור הבתים ולא אמר את חידושו אלא בקלף עצמו כדבריו.

50. רמב"ן סוכה רי"ף ד ב ודחה דבריו ע"ש, ור"ן סנהדרין מח ב הבין כן בתחילת דברי בעה"מ עיין לעיל הערה 19, וכן כתבו בשיטת רש"י סה"ת קצ, או"ז ח"א סי' תקלג, תוס' מנחות מב ב ד"ה עד בשם י"מ, ועיין תוס' סנהדרין מח ב ד"ה אע"פ ואין לחלק וכו', יד רמה סנהדרין שם ומרדכי הל' קטנות סי' תתקמט, ועיין תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 128 שכתבו בעין זה, ועיין ריטב"א סוכה ט א שיטה חדשה ומיוחדת בפירוש מחלוקות אלו וכיצד פוסקים להלכה ולדבריו יוצא שלהלכה יש לעבד לשמה ס"ת קלף תפילין ומזוזה

ורבא אמר מותר הזמנה לאו מילתא היא מאי טעמא דאביי גמר שם שם מעגלה ערופה וכו' ורבא מאי טעמא לא גמר מעגלה ערופה אמר לך משמשין ממשמשין גמרינן לאפוקי עגלה ערופה דהיא גופה קדושה וכו' ע"כ.

קכז דחית המקור

אך הדבר אינו מובן, כי אביי ורבא נחלקו במשמשי איסורי הנאה האם הם נאסרים בהנאה משעת הזמנתם לשימוש או משעת שימוש ממש. ואביי הביא ראיה מעגלה ערופה שנאסרת משעת הזמנה ורבא דחה דבריו משמשין ממשמשין גמרינן לאפוקי עגלה ערופה דהיא גופה קדושה כלומר אין עגלה ערופה משמשת לדבר שאסור בהנאה אלא היא עצמה אסורה בהנאה. ויש שני סוגי משמשים: אחד שמשתמשים בו לעתים והוא לעצמו נשאר כמות שהוא כגון בגד למת, ושני שהוא חומר גלם שיעשו ממנו דבר קדוש שיאסר בהנאה והוא לא נשאר בצורתו כמו שהיה אלא ישתנה לדבר אחר הקדוש כגון קלף של תפילין. א"כ אין קלף של תפילין וגוילים של ס"ת ודוכסוסטוס של מזוזה דומים כלל לעגלה ערופה, כי היא עצמה קדושה ולא תשתנה ואילו הם רק משמשים לס"ת תפילין ומזוזה ואינם נשארים בצורתם אלא עושים מהם קודש.

קכח ראיות שלרבא הזל"מ גם בגוף הקדושה

ולפי זה יש להבין מה שאמרו בגמ'[52] א"ר יוסי ומודה לי ר' יהודה ברבי שאם אין לו תפילין של יד ויש לו שתי תפילין וכו' שלח רב חנניה משמיה דר' יוחנן תפלה של יד עושין אותה של ראש ושל ראש אין עושין אותה של יד לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה ל"ק הא בעתיקתא הא בחדתתא ולמ"ד הזמנה מילתא היא דאתני עלייהו מעיקרא ע"כ. רואים שאף תפילין ממש כל זמן שיש עדיין שתי אפשרויות: או לעשות מהם תפילין של ראש או תפילין של יד, הרי ההחלטה לעשות מהם תפילין של ראש היא בגדר של הזמנה ולמ"ד הזמנה לאו מילתא אין זה כלום ואפשר לעשות בהם תפילין של יד. אומנם להשתמש בהם שימוש חול יהיה אסור כי כבר נקבעו בצורתם להיות תפילין שהם עצמם קודש ואין זה הזמנה בלבד.

וכן הבתים של התפילין [שלא כבעה"מ] אבל אין רצועות התפילין צריכות עיבוד לשמה ע"ש, וכן הוא בפירוש הריטב"א [הישן] גיטין מה ב, וכן הוא בפי' רבינו קרשקש שם, וכן בחידושי הר"ן שם, והם הם דברי הנמוקי יוסף סנהדרין רי"ף טו א בשם רבו, ועיין הגר"א שו"ע או"ח סי' מב ג, ועיין מאירי בקרית ספר מ"א ח"ב שהביא דעה הפוכה שברצועות צריך עיבוד לשמה ובבתים לא, ע"ש.

51. סנהדרין מז ב.

52. מנחות לד ב, ועיין שו"ת רע"א ג שנתקשה בזה.

קכט עוד ראיה לזה

וכן נראה מהגמ'[53] אמר רבא האי בי כנישתא חלופה וזבונה שרי אוגורה ומשכונה אסור מאי טעמא בקדושתה קאי ליבני נמי חלופינהו וזבונינהו שרי אוזופינהו אסור הני מילי בעתיקתא אבל בחדתא לית לן בה ואפילו למאן דאמר הזמנה מילתא היא ה"מ כגון האורג בגד למת אבל הכא כטווי לאריג דמי וליכא למאן דאמר ע"כ. הרי להדיא אף שבית הכנסת הוא גוף הקדושה אבנים שבונים אותו בהן עדיין בגדר משמשים הן ושייך בהן הזמנה לאו מילתא[54].

קל ביאור דעת בעה"מ

אומנם בדעת בעל המאור עצמו אין נראה שהוא מחייב עיבוד לשמה לכו"ע בדבר שהוא גוף הקדושה מחמת שהוא סובר שבדבר שהוא גוף הקדושה לכו"ע הזמנה מילתא. שהרי[55] דעתו כדעת ר"ת שאביי שאמר הזמנה מילתא כת"ק שאין צריך עיבוד לשמה דבהזמנה בעלמא סגי א"כ גם בדבר שהוא גוף הקדושה אם נאמר שלכו"ע הזמנה בו מילתא אין צורך בעיבוד לשמה, היפך דעתו של בעל המאור. אלא נראה שבעל המאור הרציא זאת מסברת עצמו.

קלא קושיא עליו

ויש להקשות על דבריו מדברי הירושלמי[56] עור שעיבדו לשם קמיע מותר לכתוב עליו מזוזה רשב"ג אוסר ע"כ.

קלב עוד קושיות

ועוד קשה מהגמ'[57] לוקחין ספרים מן העובדי כוכבים בכל מקום ובלבד שיהיו כתובין כהלכתן ומעשה בעובד כוכבים אחד בצידן שהיה כותב ספרים והתיר רשב"ג ליקח ממנו ורשב"ג עיבוד לשמן בעי כתיבה לשמן לא בעי דתניא וכו' עור בהמה טהורה כשרות ואע"פ שלא עיבדן לשמן רבי שמעון בן גמליאל אומר אפילו עור בהמה טהורה פסולות עד שיעבדן לשמן ע"כ, הרי להדיא שרק לרשב"ג צריך כתיבה לשמה ואילו לת"ק לא אע"פ שכתיבה גופה קדושה. ואין לדחוק ולומר שקושית הגמ' היא רק בדרך כ"ש ואף לרבנן צריך כתיבה לשמה, שהרי תירוץ הגמ' שם וז"ל אמר רבה בר שמואל בגר שחזר לסורו וכו' ע"כ, עולה רק לרשב"ג שמסופר עליו שהתיר לקחת מעכו"ם מסויים ופירשו שהוא גר שחזר לסורו אבל לשון חכמים לוקחין ספרים מן עכו"ם בכל מקום אין

53. מגילה כו ב.
54. עיין טו"א שם שהקשה כן, ועיין שפ"א שם מה שדחק לתרץ, ועיין ריטב"א שם מה שדחק לפרש.
55. עיין לעיל אות קח, ועיין פי' מהר"ם בנעט למרדכי הלכות קטנות סי' תתקסה ד"ה ההוא דאתא.
56. יומא ג ו, ועיין רמב"ן סוכה רי"ף ד ב שהקשה זה, ועיין לקמן אות קלח ואות קלט.
57. גיטין מה ב.

מתיישב בתירוץ זה אלא ע״כ אין להם כתיבה לשמה. וכן הראיות שהבאתי[58] שלא צריך עיבוד וכתיבה לשמה יפות גם כאן.

קלג עיבוד לשמה לדעת רמב״ם

והרמב״ם[59] כתב ועור הרצועה צריך עיבוד לשמה וכו׳ ע״כ וכן כתב[60] גויל של ספר תורה וקלף של תפילין או של ספר תורה צריך לעבד אותן לשמן וכו׳ ע״כ. הרי שפסק כרשב״ג[61], וכן משמעות דבריו בתשובה[62] מפני מה עור של מזוזה אינו צריך עיבוד לשמה אע״פ שבס״ת ותפילין צריך עיבוד לשמן וכו׳ תשובה וכו׳ אלא מפני שלא נשמע במזוזה עיבוד לשמה והיכא דאיתמר איתמר היכא דלא איתמר לא איתמר ע״כ. כלומר בס״ת איתמר בגמ׳[63] ס״ת וכו׳ גוילין שלו לא עיבדתים לשמן ובתפילין איתמר במחלוקת ת״ק ורשב״ג הנ״ל שרשב״ג מחייב עיבוד לשמה.

קלד חיפוי תפילין בעיבוד לשמה — דעת רמב״ם

ומה שכתב הרמב״ם[64] אבל בעור שמחפין בו אינו צריך עיבוד כלל אפילו עשהו מצה כשר וכו׳ ע״כ, לא מפני שפסק כת״ק שזה אינו וכנ״ל אלא נראה לו שדבר שאינו צריך עיבוד כלל אף אם יעבדו אין צריך עיבוד לשמה אף לדעת רשב״ג וכמו שכתב כן מפורש בתשובה[65]. וצריך לומר[66] לפי דרכו שמה שרשב״ג מחייב עיבוד לשמה בתפילין אינו בבתים עצמם אלא בעור שטולה על הבית וכלשון הברייתא[67] ציפן זהב או שטלה עליהן עור וכו׳ ע״כ וכעין המובא בגמ׳[68] א״ר יוסי וכו׳ שאם אין לו תפילין של יד ויש לו שתי תפילין של ראש שטולה עור על אחת מהן וכו׳ ע״כ.

קלה דעת רמב״ן

והרמב״ן[69] כתב ומשום דקי״ל כת״ק דעור טלאי אינו צריך עבוד לשמן אפי׳ עבוד לעצמו אינו צריך דאפי׳ רשב״ג נמי לא מצריך ליה אלא

58. לעיל אות קכא ואות קכד.
59. תפילין ג טו.
60. שם א יא.
61. כן פירש הרשב״א גיטין נד ב, וכן פירש ספר המאורות הל׳ קטנות תפילין, שלא ככס״מ תפילין ג טו.
62. שו״ת רמב״ם שלד.
63. גיטין נד ב.
64. תפילין ג טו.
65. שו״ת רמב״ם קמ.
66. עיין קרית ספר למאירי מ״א ח״ב שכתב — ושמא הם מפרשים בקלף שהפרשיות נכרכות בו.
67. מנחות מב ב.
68. שם לד ב.
69. מלחמת ה׳ סוכה רי״ף ד ב.

משום דלעביד ביה גופיה מעשה לשמן וכו' הא לת"ק דלית ליה לשמן לא צריך כלום וזה שהנהיגו הגאונים לעשותו בעבור מצוה[70] וכו' ע"כ[71].

קלו ביאור מחלוקתם

ומחלוקתם היא בהבנת הצורך בעיבוד לשמה. שרמב"ן סובר שעיבוד לשמה נעשה כדי לקדש את העור לפני שעושים בו תפילין ולכן אם צריך עיבוד לשמה א"א בלי עיבוד, אך הרמב"ם סובר שצריך עיבוד לשמה כדי שהעיבוד ייעשה יותר טוב וכמו שכתב בתשובה[72] וז"ל והוצרכו לעבדן לשמן לפי שיזהר בעיבודן למען יעמדו ימים רבים וכו' ע"כ ואף לדעת רשב"ג שמצריך עיבוד לשמה דבר שלא זקוק לעיבוד אין העיבוד מעכב בו.

קלז דעה חדשה בזה

ונראה לומר דרך שלישית, שאומנם גם לדעת רשב"ג אפשר לעשות בתי תפילין בלא עיבוד וכמנהג העולם[73]. אבל אם ירצה לעשות בתים מעור מעובד חייב הוא לקחת לזה עור מעובד לשמה דווקא, וזה לפי דרכי הנ"ל[74] שעור שעובד שלא לשמה הרי הוא עור חול ואין ראוי להשתמש בו לקודש.

קלח דעת רמב"ם בעיבוד מזוזה לשמה

ומה שכתב הרמב"ם[75] ומזוזה אינה צריכה העבדה לשמה ע"כ והסביר בתשובה[76] מפני שלא נשמע במזוזה עיבוד לשמה ע"כ, נסתר מדברי הירושלמי[77] עור שעיבדו לשם קמיע מותר לכתוב עליו מזוזה רשב"ג אוסר ע"כ. הרי להדיא שלרשב"ג לא שנא תפילין ולא שנא מזוזה.

קלט יישוב דעתו

אך יש לדחוק לדעת הרמב"ם שמחלוקת ת"ק ורשב"ג המובאת בבבלי לגבי תפילין ומחלוקת המובאת בירושלמי לגבי מזוזה שתי מחלוקות שונות הן. שבבבלי רשב"ג פוסל בעיבוד סתמי והוא דווקא לגבי תפילין וכן לגבי ס"ת בגמ'[78] ס"ת וכו' גוילין שלו לא עיבדתים לשמן ע"כ,

70. צ"ל: בעבד מצה.
71. וזה קשה מאוד כי דעת הגאונים לפסוק כרשב"ג וכנ"ל.
72. שו"ת רמב"ם שלד.
73. המובא ברמב"ם וברמב"ן בשם גאונים.
74. לעיל אות קטו.
75. תפילין א יא.
76. שו"ת רמב"ם שלד, ועיין בענין זה שו"ת ברכת אברהם מ, וכתאב אלרסאייל לרמ"ה (פריס, תרל"א), ועיין קרית ספר למאירי מ"א ח"ב, ועיין ארצות החיים המל"א יא ה, [וכן עיין נספח ג' הערה 14].
77. יומא ג ו, וע"ש בשירי קרבן שאמר להיפך, ואינו נכון, וכן עיין חידושי רבנו חיים הלוי הל' תפילין פ"א הי"א.
78. גיטין נד ב.

משא״כ לגבי מזוזה שהוא כשר אף לרשב״ג. אבל בירושלמי נחלקו ת״ק ורשב״ג בעיבוד לצורך חול דווקא כגון לצורך קמיע שרשב״ג פוסל ות״ק מכשיר וא״כ כל הסוגיא שם איננה שייכת כלל לעיבוד לשמה.

קמ צרכי קודש וצרכי מצוה

ובזה הרמב״ם פסק כת״ק שמזוזה שעבדה לשם קמיע כשרה שלכן לא הביא דין זה. ובהלכות בית הבחירה[79] כתב וז״ל אין עושין כל הכלים מתחילתן אלא לשם הקודש ואם נעשו מתחילתן להדיוט אין עושין אותן לגבוה ע״כ. שהוא מחלק בין צרכי קודש כגון כלי לבית המקדש לבין צרכי מצוה להדיוט כגון עור למזוזה, וזה כסתימת התוספתא[80] שלא כמו הירושלמי הנ״ל שאמר שאף בקודש היא מחלוקת.

קמא כתיבת אזכרות לשמה לדעת רמב״ם

וכתב הרמב״ם[81] הכותב ספר תורה או תפילין או מזוזה ובשעת כתיבה לא היתה לו כוונה וכתב אזכרה מן האזכרות שבהן שלא לשמן פסולין וכו׳ ע״כ ומשמע שאין צריך כתיבת סתו״ם לשמה אלא רק באזכרות. וקשה מגמ׳[82] ורשב״ג עיבוד לשמן בעי כתיבה לשמן לא בעי[83] ע״כ והרי הרמב״ם פסק כרשב״ג. ונראה שטעמו הוא שעל אף שפוסקים כרשב״ג והוא מחמת הגמ׳[84] ס״ת וכו׳ גוילין שלו לא עיבדתים לשמן ע״כ, נאמר בגמ׳[85] אמר רב נחמן נקטינן ספר תורה וכו׳ כתבו עכו״ם יגנז וכו׳ והא דתניא יגנז האי תנא הוא דתני רב המנונא בריה דרבא מפשרוניא ס״ת תפילין ומזוזות שכתבן וכו׳ עכו״ם וכו׳ פסולין שנאמר וקשרתם וכתבתם כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה ע״כ, ומשמע שאין צריך כתיבה לשמה. וכדי ליישב שתי הלכות אלו מוכרחים לומר דלא סבירא לן כתמיהת הגמ׳[86] ורשב״ג עיבוד לשמן בעי כתיבה לשמן לא בעי ע״כ, אלא יש חילוק בין עיבוד לבין כתיבה. וההסבר לכך נמצא בדברי תשובת הרמב״ם[87] והוצרכו לעבדן לשמן לפי שיזהר בעיבודן למען יעמדו ימים רבים ע״כ, משא״כ בכתיבה שלא שייך טעם זה.

79. א כ.
80. מגילה ג י.
81. תפילין א טו, ועיין חידושי רבנו חיים הלוי שם.
82. גיטין מה ב.
83. בתמיה.
84. גיטין נד ב.
85. שם מה ב.
86. שם.
87. שו״ת רמב״ם שלד.

קמב ביאור דעתו

ומה שצריך כתיבת אזכרות לשמה אין זה שייך לדיני לשמה הרגילים בעיבוד שפירושם לשם ספר תורה אלא לשמה באזכרות הוא לשם האזכרות כלומר שידע הכותב בשעת הכתיבה שהוא כותב אזכרות ולא דבר אחר וכלשון הרמב"ם[88] ובשעת כתיבה לא היתה לו כוונה וכו' שלא לשמן וכו' ע"כ. וכפירוש זה מוכח בגמ'[89] הרי שהיה צריך לכתוב את השם ונתכוון לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלת וכו' ע"כ.

קמג מקורו

ויש לעיין מנין לנו שדין זה הוא רק באזכרות ולא בכל כתיבת ס"ת תפילין ומזוזות. וממה שאינו נזכר אלא באזכרות אין ראיה, שזה מחמת שא"א לחזור ולמחוק את האזכרה. ויתכן שהרמב"ם למד דין זה מהתוספתא[90] הכותב את השם אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו וכו' ע"כ, שכן הביא בהמשך דבריו[91] וכתב אזכרה וכו' שלא לשמן פסולין לפיכך הכותב את השם אפילו מלך ישראל שואל בשלומו לא ישיבנו וכו' ע"כ.

קמד להלכה צריך ציצית לשמה — דעת הגאונים

אומנם לענין ציצית פסקו הגאונים כשמואל דבעינן טויה לשמה. וז"ל רב עמרם גאון[92] והלכה כשמואל ואף על גב דהלכה כרב באיסורי בהא הילכתא כשמואל דמיסתבר טעמיה דאמר בעינן טויה לשמה והויינן בטעמיה דשמואל בסוכה ומסקינן גבי ציצית קראיי כתיבי גדילים

88. תפילין א טו.
89. גיטין נד ב.
90. ברכות ג כב.
91. תפילין א טו.
92. גאוניקה ח"ב עמ' 331, הלכות פסוקות (מילר) סי' סח, תש' הגאונים (אסף תרפ"ט) עמ' 93 אות קעח, תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 21, עיין אוצה"ג סנהדרין מז ב, הלכות קצובות הל' ציצית, רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 5, לקח טוב פר' שלח, רי"ף הל' קטנות ציצית, הפרדס (לרש"י) עמ' יז, רמב"ם ציצית א יא, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג וכתב שכן נהגו העולם, יראים עמ' 444 אבל מטעם אחר שסובר כר"ת שרבא כרשב"ג והלכה כרבא, הרוקח הגדול בהל' ציצית, עיטור ציצית עמ' 136 הביא רע"ג, שם 137, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצח, רז"ה סוכה שם, השלמה שם, ר"א מן ההר שם, סמ"ג הל' ציצית דף קח ד, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שעד, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 106, ראש"ש הל' קטנות ציצית סי' יד, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, כפתור ופרח סי' ס, ספר החינוך (שעועל) עמ' תפח, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכז, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, אורחות חיים הל' ציצית (ז), מהר"ז בינגא עמ' קב, ועיין מאירי בקרית ספר סוף מ"א ח"ב שכתב שבטווית ציצית וצביעת תכלת מ"מ ברייעבד לא פסל [כלומר אם לא עשה לשמה], ונראה בודאות שהוא טעות סופר וזה מוסב רק על מזוזה ע"ש, [עיין שו"ת ר"מ פרובינציאלו ח"א מ שציציות של משי צריך זריקתן לשמה שכן הזריקה במשי כטוויה בצמר].

תעשה לך ועשו להם ציצית להם משלהם ושבקניה לטעמיה דרב לגמרי הילכך בין קוצין בין נימין בין גרדין בין סיסין פסול לציצית ע"כ. וכן יש להוכיח מסתימת הגמ'[93] א"ר אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין וכו' חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו וכו' ע"כ. וכן יש להוכיח מהגמ'[94] אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה אמר ליה וכו' שמע מינה תלת וכו' ושמע מינה דבעינן צביעה לשמה וכו' ע"כ וכן נזכר בגמ' הקודמת ולא מסתבר לחלק בין טויה לצביעה.

קמה
דעת ריי"ד

אך בפסקי הרי"ד[95] כתב שאין הלכה כשמואל דבעינן טויה לשמה, דרב ושמואל הלכה כרב באיסורי. וכן הלכה כרבא דהזמנה לאו מילתא היא ולכן הלכה כרבנן דלא בעינן עיבוד לשמה בתפילין והוא כדעת רב. אומנם תליה לשמה בעינן, שגם רב לדעתו סובר שצריך לתלות בציצית לשמה.

קמו
דעת רמב"ם

והרמב"ם[96] כתב ציצית שעשה וכו' אבל אם עשה אותה ישראל בלא כוונה כשרה ע"כ. ולמד זאת מזה שיש לימוד מיוחד בגמ'[97] לפסול ציצית שעשאה גוי וכמו שנראה מסידור דבריו שם ציצית שעשה אותו כותי וכו' אבל אם עשה אותה ישראל וכו' ע"כ. והרמב"ם לשיטתו הולך שכתב[98] אף על פי שאמרנו לו לכותי לעבד עור זה לשם הספר וכו' פסולין שהכותי על דעת עצמו הוא עושה לא על דעת השוכר אותו לפיכך כל דבר שצריך מעשה לשמו אם עשהו הכותי פסול ע"כ.

קמז
דחית מקורו

ויש לדחות[99], כי הרי כל הלימוד המיוחד לפסול ציצית שעשאה גוי רב אמרה ודעתו של רב לשיטת הרמב"ם שאין צריך עשיה לשמה כלל, משא"כ לדעת שמואל שסובר טויה לשמה בעינן נראה שצריך גם תלית ציצית לשמה שהכל בכלל עשיה הוא וכמו שפירשו טעמו

93. עירובין צו ב.
94. מנחות מב ב.
95. הל' קטנות ציצית עמ' תצח, תק, ועיין מאירי סוכה ט א שכן פסק רש"י, וכן בתשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 127, רק אמרו שכל דברי רב בסתם אבל מודה רב בטויה בפירוש שלא לשמה שפסול ע"ש, וכתבו שם עמ' 128 עוד שלכתחילה לכו"ע בעינן עיבוד וטויה לשמה.
96. ציצית א יב, העתיקוהו עץ חיים ציצית עמ' קמה ואורחות חיים הל' ציצית (ט), עיין מהר"ז בינגא עמ' סז בהגהה שנתקשה בזה, ב"י או"ח סי' יד כתב דיש לסמוך בדיעבד על הרמב"ם, אך ב"ח שם חלק עליו, ועיין מקור חיים שם שדחק.
97. מנחות מב א.
98. תפילין א יא.
99. עיין ב"י או"ח סי' יד מה שתירץ בזה.

בגמ'[100] דאמר קרא גדילים תעשה לך לך לשם חובך וכו' ע"כ. ויש גם להבין את שיטתו של הרמב"ם שמצד אחד פסק כשמואל דבעינן טויה לשמה וטעמו שצריך עשיה לשמה שנאמר גדילים תעשה לך ומצד שני פסק שציצית שעשה אותה בלי כוונה כשרה, מה שונה טויה מעשית ציצית.

קמח ביאור דעתו

ונראה שדעתו[101] שכוונת לשמה שצריכים לחשוב בטויה אין פירושה לשם מצות ציצית אלא לשם לעשות מן החוטים ציצית כלומר ענף בבגד. וכן משמע מסתימת לשונו[102] חוטי הציצית וכו' צריכין טויה לשם ציצית ע"כ. וא"כ כשעושים את הציצית עצמה אין מקום להעדר מחשבה כזאת כי זה בדיוק מה שהוא עושה. ומה שכתב[103] אבל אם עשה אותה ישראל בלא כוונה וכו' ע"כ, פירושו בלא כוונה למצוה שכשרה כי אין צורך במחשבה כזאת גם בטויה. וזה הפירוש נשמע[104] מלשונו של הרמב"ם שכתב וז"ל עשה וכו' בלא כוונה ע"כ, שזו הלשון כוללת בתוכה כל העשיות ולא מיוחדת לתליה דווקא וכנ"ל. אומנם מלשון הגמ'[105] גדילים תעשה לך לך לשם חובך ע"כ, משמע שיש לכוון בטויה לשם מצוה.

קמט ניפוץ לשמה — דעת ר"ם מרוטנבורג וראיה שאין צורך בכך

כתב במרדכי[106] בשם מהר"מ שיש להחמיר לנפץ צמר של ציצית לשמה. ונראה שמקורו בגמ'[107] גדילים תעשה לך לך לשם חובך ע"כ וניפוץ בכלל עשיה הוא. אך בגמ'[108] מוכח דלא צריך ניפוץ לשמה וז"ל א"ר אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין מאי שנא לשונות דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו וכו' ע"כ, הרי לשונות הם צמר מנופץ ולא פסלום אלא בגלל שלא נצבעו לשמה ולא פסלו אלא לשונות צבועים אבל צמר לבן מנופץ שמצא בשוק כשר לציצית.

100. סוכה ט א, ועיין שו"ת מהר"ח קצה — וגם בציצית בעינן טויה וצביעה לשמה ומסתמא גם העשיה.
101. עיין ארצות החיים המל"א יד ח שהסביר דעתו משום סתמא לשמה, וכן שו"ת משכנות יעקב כא, ועיין ביה"ל יד ד"ה הטיל וד"ה לא יברך.
102. ציצית א יא, ועיין לשון המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 271 — ויתכוון מי שיטווה אותו וכו' שזה לציצית.
103. שם יב.
104. שלא ככס"מ שם.
105. סוכה ט א.
106. הל' קטנות סי' תתקנ, ומהר"ז בינגא עמ' קג כתב שכן עושים נקיי הדעת, ועיין דרישה ריש סי' יא מה שהביא בשם מהר"ל מפראג.
107. סוכה ט א, עיין הגר"א שו"ע או"ח סי' יא א.
108. עירובין צו ב, וכן הוכיח מקור חיים יא.

קנ ראיה נוספת

ויש להביא עוד ראיה שלשון הגמ׳[109] בעינן טויה לשמה הוא בדווקא, כי הרי הגמ׳ שם תלתה דבר זה במחלוקת רבנן ורשב״ג שנחלקו אי הזמנה מילתא היא וכמבואר בגמ׳[110]. וכתוב בגמ׳[111] דגם מי שסובר הזמנה מילתא היא ואוסר בגד שנארג בשביל מת מודה בחוטים שטוה לשם מת שמותרים, וטעם הדבר פירש רש״י[112] דאריג חזי למת אבל טווה פשתן לארוג בגד למת לא אמר דתיהוי הזמנה ע״כ. וא״כ גם בענייננו טויה דווקא היא לשמה שבה החוטים ראויים לציצית משא״כ הניפוץ שעדיין אין הצמר ראוי לציצית ולא שייך להזמנה ואין לעשותו לשמה[113].

קנא אין ניפוץ בכלל עשיה

ובטעם הדבר מדוע ניפוץ אינו בכלל עשיה דאין עשיה האמורה בפסוק גדילים תעשה לך אלא עשית דבר שרישומו ניכר בגמר הדבר כמו טוית חוטים שניכרים הם בציצית משא״כ הניפוץ שהוא רק הכשר לטויה שגורם שהצמר יהיה נקי ונוח לטויה אבל אין רישומו ניכר אחרי הטויה, והוא כמו גזיזת צמר מן הבהמה שאין מי שמצריך שתהיה לשמה.

קנב שזירה לשמה

ושזירה ודאי צריכה להיות לשמה כי היא חלק מן העשיה[114].

קנג די בשזירה לשמה בלבד — דעת העיטור

וכתב בעל העיטור[115] שאם טוה שלא לשמה וחזר ושזר לשמה שפיר דמי. והרא״ש[116] חלק עליו מהגמ׳[117] אמר שמואל מן הסיסין פסולה וסיסין היינו פקעיות שנטווה שלא לשמן וסתם פקעיות אינן שזורין וצריך לשזרן לציצית ופסולין משום דנטוו שלא לשמה ואין מועיל להן אם שוזרן לשמה וכו׳ ע״כ. וכן יש להוכיח מגמ׳[118] מאי שנא לשונות דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו ע״כ. וקשה לומר שדבר פשוט כזה נעלם מעיני בעל העיטור, ונראה

109. מנחות מב ב.
110. סנהדרין מח ב.
111. שם שם א.
112. שם ד״ה טוי.
113. ואולי יש גם להוכיח מכאן שלא בעינן שזירה בציצית, ויש לדחות.
114. הפרדס (לרש״י) עמ׳ יז, נמוקי יוסף רי״ף הל׳ קטנות ציצית יב ב, הגר״א שו״ע או״ח סי׳ יא ב, ועיין ביה״ל יא ד״ה לשמן, ואף לדעת האומרים שאין צריך שזירה אם שזר יש מקום להצריך לשמה כנ״ל אות קלז.
115. ציצית עמ׳ 136.
116. סדר עשית ציצית.
117. מנחות מב ב.
118. עירובין צו ב.

שהוא לא אמר את דבריו אלא בטוית גוי וישראל עומד על גביו כמבואר בדבריו שאז אם חזר ישראל ושזרן כשר.

קנד עיבוד גוי וישראל עומד ע"ג בציצית — ב"י

כתב בב"י[119] וז"ל וכתוב בנמ"י העו"ג ואשת העו"ג לאו בני לשמה נינהו ואפי' ישראל עומד על גביו וזהו דעת הרמב"ם בעיבוד לשמה והרא"ש חולק עליו כמבואר בדברי רבינו סימן ל"ב ע"כ. וכוונתו לדברי הרא"ש[120] וז"ל וכתב הר"ר ברוך ז"ל דאם העובד כוכבים מעבדו וישראל עומד על גביו ומסייעו יש בו ממש דעובד כוכבים עביד אדעתא דישראל טפי מכותי וכו' ובענין זה התירו הגאונים עיבוד עובד כוכבים ואע"ג דבכתיבת גט אמרינן עובד כוכבים אדעתיה דנפשיה קעביד בפ"ב דגיטין והרמב"ם ז"ל פסק אם עיבדן עובד כוכבים פסולין אע"פ שאמר לו לעבד עור זה לשם ס"ת או לשם תפילין שהעובד כוכבים על דעת עצמו הוא עושה ולא על דעת השוכר אותו לפיכך כל דבר הצריך מעשה לשמו אם עשהו עובד כוכבים פסול ונהגו העם כמ"ש הר"ר ברוך כי אין עבדנים ישראל מצויין בכל המקומות וכן הדעת מכרעת דבגט דבעינן שיכתוב כל תורף הגט לשמה וזה לא יעשה העובד כוכבים אבל בעיבוד לא בעינן אלא תחילת העיבוד כשישים העור בתוך הסיד שיאמר אז אני עושה לשם ס"ת ואז יעשה העובד כוכבים לדעת ישראל כשאמר לו עשה כך וכיוצא בזה מצינו בפ' אין מעמידין דרבי יהודה בעי מילה לשמה ואפילו הכי ימול עובד כוכבים ואל ימול כותי ולא אמרינן עובד כוכבים אדעתא דנפשיה קא עביד כיון דברגע נעשית ודאי הוא עושה על דעת מה שישראל אומר לו וכן כתב בעל העיטור ז"ל דסגי בעובד כוכבים שיעבדנו לשמן ע"כ.

קנה תמיה על"ו

ורבים מן האחרונים[121] תמהו על הב"י איך דימה טוית ציצית לעיבוד העור, הרי דברי הרא"ש ברורים שמחמת שהעיבוד נעשה ברגע יש לדמותו למילה וכשרה עשית עכו"ם בישראל עומד על גביו משא"כ טוית ציצית. ובמיוחד שהרא"ש סמך דבריו על בעל העיטור ובעל העיטור עצמו כתב בהלכות ציצית[122] דטוית עכו"ם פסולה. ונראה להוסיף עוד תמיה[123], וגדולה היא אצלי עד מאוד. הרי אמרו בגמ'[124] שגוי פסול

119. או"ח סי' יא ד"ה ויהיו.
120. הלכות ס"ת ג.
121. עיין ביה"ל יא ד"ה וישראל שהאריך בזה.
122. עמ' 137.
123. וכבר תמה כן משכנות יעקב כא.
124. מנחות מב א.

לעשית ציצית וכן נפסק וטויה בכלל עשיה היא[125], וא"כ אף אם נאמר שאם ישראל עומד על גביו זה נחשב לעשיה לשמה טויתו פסולה מגזרת הכתוב.

קנו
דעת רא"ש כדעת רש"י

ודבריו של הרא"ש עצמו ליישב את הגמ' בגיטין בענין כתיבת הגט לשמה עם הגמ' בע"ז בענין מילה לשמה בנויים על פירושו של רש"י[126] וז"ל דהא גדול הוא ויש בו דעת ואע"פ שזה אומר לו כן שמא הוא גמר בלבו לשם אחר וכו' ע"כ. ודברים אלה אינם מובנים, דלמה לנו לומר דגוי שהוא סופר של היהודים יכתוב גט לשם יהודי אחר. ויותר קשים מזה דברי הרא"ש שנתן את דבריו לשיעורין, שבזמן קצר אין גוי משנה את דעתו של היהודי ובזמן ארוך הגוי משנה את דעתו וחושב לשם מישהו אחר.

קנז
דעת תוס'

ובתוס'[127] כתבו פירוש אחר וז"ל ואומר ר"י דהא דאמר דלדעתיה דנפשיה עביד היינו שעושה סתם וגבי גט סתם לאו לשמה קאי כדאמר בריש זבחים משום דסתם אשה לאו לגירושין עומדת ע"כ. ובכך ישבו גם את הסתירה ממילה, דמילה סתמא לשמה קיימא. ובכך גם ישבו[128] איך יש מקום בגמ' להכשיר עשית ציצית ע"י גוי הא אינו עושה לשמה, אלא שגם בציצית סתמא לשמה קאי. אומנם קשה על דבריהם דעיבוד וכתיבת סת"ם משמע[129] דאין סתמן לשמן.

קנח
קושיא עליהם

אך ביותר קשה סברתם. שאמרו בגמ'[130] תנן כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן וכו' טעמא דשלא לשמן הא סתמא עלו נמי לבעלים לשם חובה אלמא סתמא נמי כלשמן דמי ורמינהי כל הגט שנכתב שלא לשם אשה פסול וסתמא נמי פסול ושני זבחים בסתם לשמן עומדין אשה בסתמא לאו לגירושין עומדת ע"כ. ויש להבין מהו הדמיון בין דיני זבחים לדיני גט, כי שמא בקדשים מחשבה לשם דבר אחר פוסלת אך אין צורך לעשות עבודות הקרבן לשם מה שהובאו, משא"כ בגט נאמר וכתב לה ודרשו שיש לכתוב הגט לשמה ובסתם באמת לא כתב

125. סוכה ט א.
126. גיטין כג א ד"ה לדעתיה.
127. שם ד"ה עובר.
128. מנחות מב א ד"ה ואל, ועיין תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 128-129 שיישבו בדרך אחרת דבגט החמירו משום חומרא דא"א.
129. עיין תוס' מנחות מב א ד"ה ואל.
130. זבחים ב ב, ועיין חידושי רבנו הגרי"ז הלוי שם ובחידושיו על הרמב"ם מעשה הקורבנות ד יא, ועיין בקובץ שעורים להגר"א וסרמן ח"ב סי' כב.

לשמה. וגם התירוץ אינו מובן שסתמא בגט פסול דאשה לאו לגירושין עומדת משמע שאם היתה עומדת לגירושין כשר והרי הכותב לא כתב את הגט לשמה. אלא ביאור הדבר כך הוא, שאין סתם דכאן שאין הכותב או העובד חושבים מאומה אלא רצונם באמת לעשות לשם הדבר רק אינם יודעים עליו בבירור. בקרבן, הכהן יודע שהוא קרבן רק אינו יודע לשם איזה קרבן הקדישוהו הבעלים ומכוון לעשות לשם מה שהקדישוהו. וכן בגט[131] הסופר מכוון לכתוב גט כדי שפלוני ששמו כתוב בגט יגרש את אשתו רק אינו בטוח שבאמת פלוני יגרש בו את אשתו. ועל זה אמרו שבקדשים מחשבה כעין זו מועילה אבל בגט אין זה מועיל דסתם אשה לאו לגירושין עומדת. ולפי זה אי אפשר לומר סתמה לשמה בגוי שמל או גוי שעשה ציצית שאינו מכוון לכלום רק עושה מחמת שישראל אומר לו לעשות.

קנט דעת רמב"ם

וברמב"ם[132] הכל כשרין לכתוב את הגט חוץ מחמשה גוי וכו' ישראל שנשתמד לע"ז או שהוא מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כגוי לכל דבריו ולמה אין כותבין אלו החמשה מפני שצריך הכותב לכתוב לשם האיש המגרש ולשם האשה המתגרשת והגוי על דעת עצמו הוא כותב וכו' והעבד אינו בתורת גיטין וקידושין לפיכך הוא פסול כגוי לכל דבריו וכו' ע"כ. וקשה טובא, דלפי הטעם שהגוי על דעת עצמו הוא עושה ולא מכוון לשמה למה יפסל ישראל שנשתמד, ובעבד הזכיר טעם אחר שאינו בתורת גיטין ועכ"ז דימהו לגוי, וכן למה לא הסתפק בטעם זה בגוי. וכן קשה לי, איך כתב שגוי על דעת עצמו הוא עושה בלי להזכיר מקודם שמדובר בישראל עומד על גביו ורק אחר כך[133] הביא ענין זה, והרי טעם זה אינו שייך רק בישראל עומד על גביו.

קס הסבר דעתו

והנראה[134] בדעת הרמב"ם שמה שנאמר גוי על דעת עצמו הוא עושה אין זה דבר המיוחד לגוי דווקא אלא לכל אדם גדול שעושה בשביל אחר. רק שישראל שעושה לאחר ועושה על דעת עצמו אין בזה שום גריעותא שהרי הוא שייך לעניני גירושין ועליו מוטל גם כן שאשה

131. וכלשון הגמ' זבחים ב ב — וגבי גט דסתמא פסול מנלן אילימא מהא וכו' דילמא כדרב פפא וכו' הכא בסופרים העשויין להתלמד עסקינן ולא איכתוב לשום כריתות כלל וכו' ע"ש.

132. גירושין ג טו-טז (גירסת מהדורת פרנקל) ועיין מהרש"ך שם, ועיין חידושי רבנו חיים הלוי תפילין א טו.

133. שם יח.

134. בזה מתישבות גם קושיות הרשב"א גיטין כג א בענין עבד.

ישראלית תהיה מגורשת כדין ואין בינו לבין הבעל ולא כלום, משא״כ גוי ומומר וכן העבד לענין הגירושין כיון שלא שייכים לענין גירושין אינם מתקנים את הגט מתוך דאגה לגרש אשה ישראלית אלא רק מתקנים גט בשביל הבעל. וגדול שעושה לאחר אינו כעושה על דעת האחר אלא כעל דעת עצמו. וכן הוא הטעם בגוי המעבד עור לסת״ם וכל דבר הצריך מעשה לשמה שאינו בכלל דאגת עשית המצוות מצד עצמו רק עושה כדי שיהיה דבר מזומן לישראל כפי רצונו ודאגתו וכיון שהוא גדול אין זה עשיה על דעת ישראל שתחשב עשיה לשמה. משא״כ ישראל שמעבד עור לשם סת״ם לישראל אחר כיון שגדול הוא גם הוא על דעת עצמו עושה אך אין בכך כלום שהרי גם הוא דואג לקיום המצוה באותה מדה כמו ישראל שמעבדים בשבילו וזהו מעשה לשמה[135].

קסא יישוב הקושיא ממילה

ומה שקשה ממילה שגם לדעת המצריכים לשמה במילה גוי כשר למול, יש ליישב[136] בפשיטות ששני סוגי לשמה הם: יש שהוא בא מחמת תיקון המעשה ואז העושה הוא מכוון לשמה, ויש שהוא תכלית הדואג שיתקיים המעשה ואז הדואג למעשה צריך לכוון לשמה. וזהו החילוק בין כתיבת גט לשמה למילה לשמה, שבכתיבת גט הכותב הוא אשר צריך לכוון לשמה שזה תיקון כתיבת הגט שלא יוקח מכל כתב שיזדמן ויגרש, משא״כ במילה הפסוק לה׳ המול נאמר על האב שדואג להביא את בנו בברית עם ה׳ ע״י המילה וא״כ אין המוהל עצמו צריך לכוון לכלום רק שהאב לא יקח כותי שבידוע שמכוון להר גריזים שאז האב שלקחו אינו נחשב שמל לה׳.

קסב דעת הנגיד

והאשכול[137] הביא בשם הנגיד וז״ל מצוה מן המובחר לעבדו לשמו ע״י ישראל ואם לאו ילך אצל גוי ויאמר עורות לספר תורה אני צריך וכשמעבדן הגוי לשם ספר תורה וסייע ישראל מעט כי האי גונא הוי עבוד לשמה או ילך אצל גוי ויקח עורות ארוכים שאין בהם נקב ויתן סימנין בעורות דלא ליחלפי מידי דהוי אאומן ישראל דאית ליה אגירי גוים והאי נמי כיון דשקיל אגירא אגרא שפיר דמי ע״כ. והוא כדעת הרא״ש אבל לא מטעמיה, כי פשוט אצלו שגוי שכיר יכול לעבד את העור ותולה הדבר בלקיחת שכר.

135. וזה יובן רק אם נפרש שלשמה הוא לשם מצוה אך עיין לעיל אות קמח.
136. עיין ערוגת הבשם ח״ב עמ׳ 51 ומיושב בזה בפשיטות לשון הגמ׳ ע״ז שם שישראל לא אמר לגוי כלום.
137. ח״א עמ׳ 148.

קסג
ביאור מחלוקתם

ונראה שהרמב"ם[138] והנגיד נחלקו אם עיבוד עורות לשמה הוא תיקון המעשה ודומה לכתיבת גט לשמה וא"כ כל שמעבד גוי פסול וזו דעת הרמב"ם[139], או שעיבוד עורות לשמה הוא מחשבת הבעלים ודומה למילה למ"ד דבעינן לשמה וכנ"ל וא"כ גם עיבוד גוי כשר, וזו דעת הנגיד. רק זאת הוקשה לנגיד, שכאשר ישראל מזמין עור אצל אומן גוי אין זה נחשב שהגוי מעבד לישראל עור מסויים אלא הגוי מעבד את העורות לכל הצרכים שבעולם וישראל קונה ממנו עור מעובד לס"ת. ולכך נתן שתי עצות: האחת שיאמר לגוי בפירוש עורות לס"ת אני צריך וגם יסייע לו שאז מתברר שאותו העור שעיבד הגוי הוא לישראל ביחוד. והעצה השניה שיסמן את העור שמוסר לגוי שגם אז עיבוד העור הוא לישראל ביחוד[140].

תעשה ולא מן העשוי

קסד
דעת רש"י

איתא בגמ'[1] יתיב רב יוסף קמיה דרב הונא ויתיב וקאמר או שקצצן כשרה ואמר רב צריך לנענע וכו' אמר ליה רב הונא הכי קאמינא לך דשמואל אמרה ולא רב דרב אכשורי מכשר כי הא דרב עמרם חסידא רמא תכלתא לפרזומא דאינשי ביתיה תלאן ולא פסק ראשי חוטין שלהן אתא לקמיה דרב חייא בר אשי אמר ליה הכי אמר רב מפסקן והן כשרין אלמא פסיקתן זו היא עשייתן הכא נמי קציצתן זו היא עשייתן וכו' ע"כ. ופירש רש"י[2] אבל צריך הוא לנענע וכו'

138. הנ"ל.
139. והרמב"ם לשיטתו בטעם לשמה.
140. ונראה שאז אין צריך לומר לגוי בפירוש עורות לס"ת אני צריך.
1. סוכה יא א.
2. שם ד"ה ויתיב, וכן פירש שם יב א ד"ה והתורה, שם טו א ד"ה בשלמא, וכן בשו"ת רש"י פג, הפרדס (לרש"י) עמ' כא, סמ"ג הל' ציצית דף קח ג, ואחריו נמשכו הרבה מפרשים, תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 130, רק כתבו שבגדיש טעמו שונה שעשוי ממילא, ועיין לשונות רש"י מנחות מ ב ד"ה תעשה ולא מן העשוי, ד"ה הטיל, ד"ה היו מטילים, וד"ה אמר רבא שכתב הסבר קצת שונה שאינו נעשה לשם ציצית ואינו נעשה כמצותה ורק בד"ה האחרון כתב שעשויה בפסול [ועיין שם תיקוני גירסא ברש"י], ובודאי שכל זה כשהפסול או הפטור הוא מחמת הטלית עצמה משא"כ אם עשה ציצית בלילה אף למ"ד לילה לאו זמן ציצית אין בכך תעולמ"ה וכמו שכתבו בתשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 131 דבר דומה ח"ל — ונראה למורי נמי שאם הטיל לטלית שהיא מיוחדת ללילה וחזר ויחדה ליום אע"ג דבשעת הטלה היתה בת פטור כשייחדה ליום הוי כשרה שהרי גוף הטלית היתה בת ד' כנפים ובת חיובא אלא שלא היתה מיוחדת ליום והוי כסוכה

דתהוי להו הך כעשייה דאי לא פסולה משום תעשה ולא מן העשוי דהכי משמע סוכות תעשה כשאתה עושה אותה תהא ראויה לסוכה ולא מן העשוי בפסול שאינו ראוי לסוכה ואתה מתקנו בתיקון מועט וכו' ע"כ. ופירוש זה של רש"י שפסול העשוי הוא העשוי בפסול הוא לא כפשטות לשון הדרשה[3] תעשה ולא מן העשוי מכאן אמרו וכו' ע"כ, ומנין לנו לחדש דרשה חדשה סוכות תעשה לך וכו'.

קסה
דעת ר"ח

אומנם ר"ח[4] כתב וז"ל וצריך לנענע אחר שקצצן כלומר צריך מעשה לשם סוכה בסכך עצמה ע"כ. וכן[5] כולהו סבירא להו גבי סוכה בעינן מעשה לשם סוכה דק"ל תעשה ולא מן העשוי וכו' ע"כ. כלומר פסולו של תעשה ולא מן העשוי מפני שלא נעשה לשם סוכה[6] ואח"כ בא להשתמש בו לשם סוכה[7].

קסו
תלאן ולא פסק ראשי חוטין

ויש לפרש מה שמובא בגמ'[8] תלאן ולא פסק[9] ראשי חוטין שלהן פסולין ע"כ, לפי שתי השיטות. לפי רש"י הציצית פסולה כי נעשית בפסול וז"ל רש"י[10] חוט אחד כפול ד' ותוחבו בכנף ועודנו חוט אחד וכו' ונמצאת

ולולב שעשאן קודם זמן חיובן וכו' [וכן מדמה שם לטלית שאולה כשהטיל לה ציצית תוך ל' יום].

3. שם יא ב, ולשון הסיפרי פר' כי תצא — תעשה ולא מן העשוי שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה.
4. שם, וכן דעת הרי"ף סוכה ו א וכן דעת הרמב"ם סוכה ה יב וכדלקמן אות קעא.
5. שם יא ב, וכן פירש שם טז ב.
6. כלומר: לשם צל.
7. עיין עיטור ציצית עמ' 147 בענין הטיל לבעלת ג' שבמנחות מ ב וז"ל — פסולה דכתיב תולמ"ה והאי כיון דבאידנא דרמי לג' ציצת לא מיחייבה בציצת כמאן דלא איתעבידו לשום ציצת דמי ופסול, וכן פירש רגמ"ה מנחות שם וכן ר"ש ענו (פי' השאילתות) שאי' קמד עמ' מד.
8. שם יא ב.
9. **ויש שכתבו לפסוק קודם תליה**: ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמג, הרוקח הגדול בהל' ציצית, **ויש שאף פסלו אם לא פסק קודם תליה**: דרשות מהר"ח או"ז עמ' 103, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, ר"ש ענו (פי' השאילתות) שאי' קמד עמ' מא, מד, כל בו הל' ציצית, שו"ת משכנות יעקב טז, **ויש שהכשירו פסיקה קודם קשירה**: סמ"ק מצוריך עמ' קב, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, הגהות מיימוניות ציצית פרק א (כ), **ויש שלא אסרו אף לכתחילה לפסוק אחר התליה קודם קשירה**: עץ חיים ציצית עמ' קמו, אהל מועד ח"א דף קיג א, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסט, ועיין מהר"ז בינגא עמ' ס, סא בהגהות ע"ש, קד, קו, [ועיין ב"י או"ח סוף סי' יא שדחק בדברי הראשונים, וע"ש עוד, ועיין מקור חיים שם יב-יג, הגר"א שם יג, ביה"ל יד ד"ה לא יברך, חזו"א ג יא ד"ה וב"י], ומענין להביא כאן דברי לקט יושר עמ' 10 — פעם אחת הוה בציצית ו' קשרים וצוה לעשות בציצית ה' קשרים חדשים ולא די במה שמתיר הקשר האחד משום דלא הוה ציצית תעשה ולא מן העשוי כיון שנתכוין לעשות ו' קשרים והוה ציצית בטעות, ותמוה מאוד.
10. שם יא א ד"ה תלאן, שו"ת רש"י פב, פג, המנהיג ציצית עמ' תרלט, בתשובות ופסקים (חכמי

עשוין בפסול דאין בה אלא חוט אחד וכו' ע"כ. אך לפי ר"ח יש לפרש שהציצית פסולה כיון שבעשיתה לא נעשית ציצית כלל ואין לה תורת ציצית עד שיפסוק ראשי החוטין ויעשה ענף. וזו כוונת אומרו[11] ותלאם קודם שחתך ראשי החוטין ויפריד החוטין זה מזה ע"כ.

קסז הטיל לשני קרנות

וכן המובא בגמ'[12] הטיל לשני קרנות בבת אחת ואחר כך פסק ראשי חוטין שלהן וכו' ע"כ. דלפי רש"י הציצית פסולה מחמת שנעשו בפסול וז"ל[13] ואע"פ שנעשו בפסול דכולה קודם שנפסקה חוט אחד הוא ע"כ. אומנם לדעת ר"ח יש לפרש שאין זה ציצית כלל. וכמו שמשמע מלשון הרמב"ם[14] תלה החוטין בין שתי כנפים וכו' פסול שהרי בעת שקשרן היו פסולין לפי ששתי הכנפים מעורות זו בזו בחוטין שביניהן ובשעה שפסקן נעשו שתי ציציות נמצא עושה מן העשוי ע"כ.

קסח ליקט ענבי הדס ביו"ט

וכן המובא[15] עבר וליקטן פסול דברי רבי שמעון בר יהוצדק וחכמים מכשירין סברוה דכ"ע לולב צריך אגד וילפינן לולב מסוכה דכתיב גבי סוכה תעשה ולא מן העשוי מאי לאו בהא קא מיפלגי וכו' ע"כ. לפי רש"י הדס פסול דכשנעשה[16] נעשה בפסול שענביו מרובים היו. אך לר"ח מיעוט ענבים מן ההדס הוא מתיקוני ההדס והוא עשיתו. ואם לולב צריך אגד הרי סדר עשיתו כך: קודם מיעוט הענבים ואח"כ איגודו בלולב שאיגודו הוא גמר עשיתו ואם שינה את הסדר הרי לא אגד בלולב הדס מתוקן ומה שתיקן אחר כך אין מועיל שהאגודה נמצאת מן העשוי. ואם לולב אינו צריך אגד הרי עשית ההדס היא במיעוט הענבים בלבד וכל זמן שיעשה כן הרי יש עשיה בהדס ואינו עשוי ממילא[17] וז"ל ר"ח[18] איבעית אימא בהא פליגי ת"ק סבר לולב צריך אגד ואגודתו זו היא עשייתו ויליף לולב מסוכה וחכ"א לולב אין צריך איגוד ולקיטתו זה הוא עשייתו ע"כ.

אשכנז וצרפת) עמ' 130 כתבו דבר חדש שאם פסק ג' ציציות אחר שקשרן קודם שתלה את הרביעית כשר ולא נפסל אלא אם פסק אחר שתלה כל הד' ציציות ע"ש.

11. שם, וכן פירש שאילתות שאילתא קמד שאם לא פיסק ליכא ענף ואין ציצית אלא ענף, וכן פירש בפסקי רי"ד סוכה יא א.
12. שם יא א.
13. שם ד"ה הטיל, עיין הפרדס (לרש"י) עמ' כב פירוש אחר, וכן בשו"ת רש"י פג, ועיין מקור חיים יא יג.
14. ציצית א יד.
15. סוכה יא ב.
16. כלומר: נאגד עם מינים אחרים.
17. שלא כרש"י שאם לולב אין צריך אגד לא צריך עשיה כלל.
18. שם יא ב.

קסט החוטט בגדיש לעשות סוכה

וכן דאיתא[19] החוטט בגדיש אמר רב הונא לא שנו אלא שאין שם חלל טפח במשך שבעה אבל יש שם חלל טפח במשך שבעה הרי זה סוכה וכו' ע"כ. ונחלקו רש"י ור"ח בפירושו. וז"ל רש"י שם אבל אם יש שם וכו' חלל טפח אהל הוא נמצא שם סכך על אותו גדיש וכשחוטט בו מלמטה למעלה עד שמגביה את החלל לשיעור גובה עשרה אין זו עשייתו שהרי אינו מתקן אלא הדפנות ובדפנות לא אמרינן תעשה ולא מן העשוי וכו' ע"כ. אבל ר"ח פירש[20] לא שנו אלא שאין שם חלל אפילו טפח בתחלת גדישת הגדיש עשוי לשם צל בעלמא אבל יש שם חלל טפח במשך שבעה טפחים שיעור משך סוכה קטנה ונמצאת הסכך ההיא עשויה לשם צל סוכה בעלמא וכו' וזה שחוטט בגדיש למטה ומסיר האלומות וכו' שפיר דמי מאחר שהסכך לשום סוכה בעלמא נעשית ואינה עשויה לשם אוצר שאין דרך בני אדם להגדיש תלוי וכיון שתלה זה נתברר לשם סוכה הניחו וכו' ע"כ. נמצא שנחלקו רש"י ור"ח בביאור מקרה זה, לרש"י חלל טפח הוא סמוך לקרקע והחוטט חוטט מלמטה למעלה ולר"ח להיפך חלל טפח הוא בראש הגדיש והחוטט חוטט מלמעלה למטה עד הקרקע. והם לשיטתם הולכים, כי לרש"י נפסל העשוי בפסול ודין זה נאמר רק בסכך, לפיכך אם יש חלל טפח אפי' סמוך לקרקע שם סכך עליו ואינו מתקן בחטיטתו אלא דפנות. אבל לדעת ר"ח שיש לעשות סכך מתחילה לשם סוכה ונפסל סכך העשוי לפני שחשב לשם סוכה, אם יש חלל טפח סמוך לקרקע אין זה מספיק שודאי לא לשם צל עשהו, אלא מוכרחים לפרש שחלל טפח האמור בגמ' הוא בראש הגדיש וכוונת המגדיש היתה שהסכך יהיה לשם צל וכל העומרים הנמצאים תחתיו אינם בטלים לקרקע אלא מונחים שם לעת עתה.

קע הדלה עליה את הגפן

וכן יש נ"מ גדולה בין רש"י לר"ח בביאור המשנה[21] הדלה עליה את הגפן וכו' וסיכך על גבה פסולה וכו' או שקצצן כשרה ע"כ. ואמרו בגמ'[22] צריך לנענע וכו' ע"כ. שלרש"י יש פסול תעשה ולא מן העשוי בכל ענין בין אם הדלה את הגפן לשם תמיכה לסכך הכשר בין אם הדלה לשם סיכוך עצמו הרי זו עשיה בפסול שהגפן מחוברת היא לקרקע בשעת העשיה. משא"כ לדעת ר"ח יש לפרש שהמשנה מדברת

19. שם טז א.
20. וכן פירש בפסקי רי"ד שם וחלק על רש"י, וכן בתוספותיו.
21. שם יא א.
22. שם.

במי שהדלה את הגפן לצורכי גידולה וכדומה כפי שנהוג לעשות ואח"כ חשב לעשות שם סוכה, אבל אם מתחילה נתן את הגפן כדי לסמוך עליה את הסכך אם קצצה אין בזה תעשה ולא מן העשוי.

קעא דעת רמב"ם

והרמב"ם[23] כתב העושה סוכתו תחת האילן כאילו עשאה בתוך הבית הדלה עליה עלי האילנות ובדיהן וסיכך על גבן ואחר כך קצצן וכו' צריך לנענע אותן אחר קציצתן כדי שתהיה עשויה לשם סוכה ע"כ. הרי הקדים להלכה זו של תעשה ולא מן העשוי העושה סוכתו תחת האילן ולא די לו שהאילנות מחוברים היו ויש פסול מחובר, אלא שכוונתו כנ"ל דלא כרש"י ורק מחמת שהעושה סוכתו תחת האילן כאילו עשאה בתוך הבית כלומר אין לאילן שם סוכה כלל, לכן יש בזה פסול תעשה ולא מן העשוי אף שקצצן[24].

קעב הלכה כשמואל — דעת ר"ח

ופסק ר"ח דהלכה כשמואל שפסיקתן אין זו עשייתן ולכן תלה ציצית ולא פסק ראשי חוטין שלהן פסולין לעולם וז"ל[25] דק"ל פסולה לעולם חדא דהא לוי ושמואל פליגי עליה דרב והם רבים לגביה ותוב דהא עלתה ליה בקושיא ואתינן לאוקמי שמעתא דרב כתנאי ע"כ.

קעג דעת רמב"ם

אומנם הרמב"ם[26] השמיט דין זה ונראה דפסק כרב שאם תלה ולא פסק ראשי חוטים וקשר פוסק אח"כ וכשר. אבל לא מן הטעם האמור בגמ' שפסיקתן זו היא עשייתן, שהרי גבי סוכה פסק שיש לנענע את הסכך אחרי הקציצה וכפשטות הברייתא[27] תעשה ולא מן העשוי מכאן אמרו הדלה עליה את הגפן וכו' וסיכך על גבן פסולה ע"כ. וכן לענין ציצית כתב[28] תלה החוטין בין שתי כנפים מזו לזו וקשר כנף זו כהלכתה וכנף זו כהלכתה ואח"כ חתכן באמצע ונפרדו זה מזה פסול ע"כ, כלומר שפסיקתן אין זו עשייתן וכברייתא דר' חייא שאמרה שמואל. אלא נראה לו לרמב"ם לפסוק כרב דרב ושמואל הלכה כרב באיסורי אבל

23. סוכה ה יב.
24. ודייק שאומר כאן הדלה וכו' אילנות, משא"כ בהלכה ב הדלה עליה גפנים וכו', וכנראה שמבדיל בין אילן שהוא עומד לבין גפנים וכיוצא בהם שהם נתלים שבהם אין פסול כאילו עשאו בתוך הבית רק פסול מחובר.
25. שם יא ב, שאילתות שאילתא קמד, עיטור ציצית עמ' 136, תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 130, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפט וכתב שכן פסקו כל הפוסקים.
26. עיין מהר"ז בינגא עמ' סב בהגהה שנתקשה בזה ונשאר בצ"ע, ועיין כס"מ ציצית א יד, ועיין ב"י או"ח סי' טו מה שכתב בדעת הטור, וע"ש חידושי הגהות, ועיין ארצות החיים המל"א טו כד, ועיין ב"י או"ח סוף סי' יא.
27. סוכה יא ב.
28. ציצית א יד.

לא כפי׳ הגמ׳ שטעמו של רב פסיקתן זו היא עשייתן אלא טעם אחר יש לו לרב בזה, שגם אם לא פסק ראשי חוטים שם ציצית עליה ואין בזה פסול של תעשה ולא מן העשוי ופוסק אחר הקשירה והם כשרים. והברייתא שהביאה הגמ׳[29] שלא כרב אינה כדי לדחות את דבריו שכנראה ברייתא אחרת יש לו לרב כמוהו.

קעד טלית שנקרעה תוך שלש — דעת רש״י

איתא בגמ׳[30] אמר רחבה אמר ר׳ יהודה טלית שנקרעה חוץ לשלש יתפור תוך שלש לא יתפור[31] תניא נמי הכי טלית שנקרעה חוץ לשלש יתפור תוך שלש רבי מאיר אומר לא יתפור וחכ״א יתפור וכו׳ ע״כ. וטעם הדין נתפרש בגמ׳ במקום אחר[32] וז״ל שמא יקרע סדינו בתוך ג׳ ויתפרנו והתורה אמרה תעשה ולא מן העשוי ע״כ. ופירש רש״י[33] יתפור ולא חיישינן דילמא פייש מידי מן חוט התפירה ויניחם ויוסיף עליו עד ד׳ חוטים לשם ציצית ואיכא תעשה ולא מן העשוי דהא חוץ לג׳ לא חזו לתלות ציצית וכו׳ ע״כ. וקשה[34] לפירושו דמקום קביעת ציצית במחלוקת אמוראים הוא כדאיתא בגמ׳[35] אמר רב הונא ד׳ בתוך ד׳ וכו׳ ורב יהודה אמר ג׳ בתוך ג׳ וכו׳ ע״כ. ועוד קשה דסתם טלית יש בה כבר ציצית. ועוד קשה[36] הא בעינן טויה לשמה. ועוד קשה

29. שם.
30. מנחות מא א.
31. כן פסקו הרבה פוסקים, ועיין מרדכי הל׳ קטנות סי׳ תתקמז שתמה על כך, והגהות מיימוניות ציצית פרק א (מ) כתב שהטעם משום דהלכה כר״מ בגזרותיו, ועיין שו״ת רדב״ז ח״א שלב, אומנם עיטור ציצית עמ׳ 142, 148 וראבי״ה הל׳ קטנות ציצית עמ׳ רמה פסקו כרבנן שיתפור גם תוך ג׳, אך נמוקי יוסף רי״ף הל׳ קטנות ציצית יב א גורס להיפך — ר״מ אומר יתפור וחכמים לא יתפור וא״כ הלכה כחכמים, ועיין יראים עמ׳ 444 [תועפות ראם לא], ועיין ארצות החיים המל״א טו מג.
32. שם מ ב.
33. שם מא א, ומקורו רגמ״ה שם, עיטור ציצית עמ׳ 148, ר״י מלוניל הל׳ קטנות ציצית עמ׳ כז, ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳ שסח, מרדכי הל׳ קטנות סי׳ תתקמז, שו״ת רא״ש כלל ב יא, רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ יא וכתב — ולפי זה יראה דטלית של צמר שנקרעה תוך שלש מותר לתפור האידנא דאין דרך לתפור בחוטין של צמר אלא בחוטי קנבוס ואינם ראוים לציצית, ור׳ ירוחם תאו״ח נתיב יט ח״ג נמשך אחריו, ועיין בענין זה וכן בענין לתפור בחוטים צבועים וכן לתפור במקום שיש כבר ציצית, דרשות מהר״ח או״ז עמ׳ 45, 103, אורחות חיים הל׳ ציצית (כ), הגהות מיימוניות ציצית פרק א (מ), הלכות ומנהגי ר״ש מנוישטט סי׳ פג, שו״ת מהרי״ל החדשות ו, מהר״ז בינגא עמ׳ קא, תרומת הדשן סי׳ מו [עיין חזו״א ג סוף יט], שו״ת מהרי״ב קעא, לקט יושר עמ׳ 10.
34. כן הקשו בתוס׳ מנחות מ ב ד״ה שמא.
35. מנחות מא ב.
36. תוס׳ שם, [עיין הגר״א שו״ע או״ח סי׳ טו ד מה שניסה ליישב אך כתב שם דעיקר כרע״ג ולא כרש״י, ועיין חזו״א ג יח שנתקשה הרבה ברש״י, ועיין שם ג כב, ועיין מג״א טו

דבעינן חוטים שזורים. ועוד קשה על פירוש זה שאם תופר בחוטים שאינם ראוים לציצית יהיה מותר וכמו שכתב כן הרא"ש[37] אבל הברייתא סתמה ולא פירשה זה.

קעה
דעת רמב"ם

אומנם הרמב"ם[38] כתב נפסק הכנף שיש בה ציצית חוץ לשלש אצבעות תופרה במקומה בתוך שלש לא יתפור ע"כ. ומקורו גמ' שלנו. שמפרש שנחלקו ר' מאיר וחכמים בנפסק הכנף שיש בה ציצית ואין בו שיעור ג' אצבעות אם יש בזה תעשה ולא מן העשוי שדעת ר' מאיר שכנף שנפסק ואין בו ג' אצבעות בטל מתורת בגד[39] וכאילו מביא ציצית עשויה כבר ממקום אחר ואין זה תעשה אלא עשוי, משא"כ אם יש בכנף שנפסק ג' אצבעות לא בטל מתורת בגד ואין עשיה של ציצית זו בבגד זה בטלה והוא כמחזיר את הקרעים לקדמותם ואין בזה תעשה ולא מן העשוי לכו"ע. לא כן במביא חתיכת בגד ממקום אחר ובה ציצית שמכיון שהעשיה של ציצית זו בבגד ההוא בטלה ובבגד זה יש לעשות ציצית מחדש אם תפר את החתיכה עם הציצית בטלית אין זו עשיה שלה אלא נמצאת עשויה מכבר ופסולה לכו"ע. ולפירוש זה מובן היטב לשון הברייתא[40] וז"ל ושוין שלא יביא אפילו אמה על אמה ממקום אחר ע"כ, שהוא ענין השייך למחלוקתם משא"כ לפירוש רש"י הנ"ל[41].

ה, ועיין מהר"ז בינגא עמ' נח בהגהה בשם ספר המרדכי שחיבר מהר"ר שמשון], ולדעת הסוברים שצריך תליה לשמה לא קשה דזו כוונת אומרם תעשה ולא מן העשוי שלא לשמה ועתה בא להשתמש בו לשמה.

37. הל' קטנות ציצית סי' יא.

38. ציצית א יח, סמ"ג הל' ציצית דף קט ב, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפז, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכט, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב א בשם רע"ג והרב טוביה והרב בעל הלכות וע"ש, ומהר"ז בינגא עמ' נב בהגהה הבין שרמב"ם כתוס', עיין לקמן אות קעז.

39. עיין תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 129-130 בשם רב שמחה ורב שמואל בונפנט שאם אין בחתיכה ג' על ג' אם חזר ומחברה פסול משום פסול חדש שנמצא מחבר ציצית עצמה בתפירה זו ותני' בסיפרי ועשו להם ציצית יכול יארגנה עמה ת"ל ועשו הא כיצד תופרה עמה פי' דהיינו תליה אבל כשיתפור הציצית עם הכנף במקום חיובו הוי כמו שארגו עמו אבל כשחוזר ותופר הכנף חוץ לשלש ולא עשה מעשה בגוף הציצית עצמה אלא בכנף חוזר להכשרו הראשון, ועיין לקמן הערה 49.

40. מנחות מא א, **ואלה הם שפירשו זה משום תעולמ"ה**: רגמ"ה שם, רמב"ם ציצית א יג, עיטור ציצית עמ' 148, יראים עמ' 444, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסח, אהל מועד ח"א דף קיא ב, אגודה מנחות מא א, מהר"ז בינגא עמ' מט, קו, אבל רש"י פירש משום דעל כנפי בגדיהם בעינן וכנף זה לא היה בבגד זה בשעת העשיה, וראי"ש הל' קטנות ציצית סי' יא הביאו, ועיין שו"ת מהר"ם מינץ יג שפירש שגם כוונת רש"י לפסול משום תעולמ"ה, ובטור או"ח סי' טו סתם, ועיין ב"י שם.

41. עיין שו"ת רדב"ז ח"א שלב שהקשה זה.

קעו דעת רע"ג

והרא"ש[42] הביא בשם רב עמרם גאון וז"ל חוץ לשלש יתפור כיון דאית ביה שלש על שלש אית ביה תורת בגד תוך ג' לית ביה תורת בגד וכמאן דליתיה דמיא. ואע"ג דתפריה כמאן דפסיק חשיב ולא רמינן ביה ציצית ואי עביד ביה ציצית לא פטר ליה לטלית וכו' ע"כ. ואין אלה דברי רב עמרם גאון עצמו[43] אלא פירושו של הרא"ש. ודבריו תמוהים ביותר[44], שהרי אפילו שלא היה בחתיכה ג' על ג' אחר שחברה לטלית נעשית חלק מן הטלית.

קעז דעת תוס'

ובתוס'[45] פירשו ברייתא זו באופן אחר וז"ל תוך שלש היינו שנקרע הכנף שהציצית תלוי בה ולא נשתייר ג' והוי כאילו נפסק לגמרי אבל אם נשתייר בו ג' לדברי הכל חיבור מעליא הוי וכו' ע"כ. והקשו הם על דבריהם ממה שאמרו בגמ'[46] שמא יקרע סדינו בתוך ג' וכו' ע"כ, נחשוש שמא יקרע סדינו לגמרי וזה אפי' חוץ לג' לשיטתם, ותירצו בדוחק דלזה לא חוששים דכך לא טועים.

קעח קושיא עליהם

ויש להקשות עוד על פירושם, דלמה לה לברייתא[47] לומר ושוין שלא יביא אפילו אמה על אמה ממקום אחר ע"כ, הרי לפירושם אפילו מאותו מקום ואפי' אמה על אמה פסול.

קעט טלית שנחלקה — דעת רשב"א

והטלית שנחלקה וחזר ותפרה אם יש בכך תעשה ולא מן העשוי. כבר נשאל על כך הרשב"א וז"ל[48] השאלה והתשובה שאלת טלית מצויצת כהלכתה וחלוקה לשתים ובכל חלק יש בו שיעור[49] להתעטף ונשארו בכל חלק מן הציציות אחת או שתים יש בהם משום תעשה ולא מן

42. הל' קטנות ציצית סי' יא, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג נמשך אחריו [עיין חזו"א ג יט מה שפירש בו ולא אדע מנין הוציא דבריו], אהל מועד ח"א דף קיא ב, כן פירש עיטור ציצית עמ' 148 בדעת רע"ג וכתב שחכם רב טוביה הסכים לזה, וכן הוא בלקח טוב פר' שלח, ודברי הרא"ש בנויים עליו.
43. לשונו נמצא בגאוניקא ח"ב עמ' 334, וכן בהלכות פסוקות (מילר) סי' ע ושם משמע כרא"ש, וכן תש' הגאונים שערי תשובה סי' קנט בשם שר שלום גאון ומשמע כרא"ש, ועיין שו"ת רדב"ז ח"א שלב שמביא לשון רע"ג שלא כרא"ש.
44. כן תמה בשו"ת מהרי"ל החדשות ו, ועיין ט"ז או"ח סי' טו ד והגר"א שם מה שדקו בדברי הרא"ש, ועיין ארצות החיים להי"א טו מז, ועיין חזו"א ג ח שנתקשה בדברי הרא"ש.
45. מנחות מ ב ד"ה שמא, עיין ב"י או"ח סי' טו, מקור חיים שם, הגר"א שם ד מה שהאריכו בזה.
46. שם.
47. שם מא א.
48. שו"ת רשב"א ח"א ריז, ועיין שו"ת מהר"ם מינץ יג.
49. מכאן נראה שתשובתו של הרשב"א היא שכשר דווקא באופן זה, וזה תלוי בהבנת הברייתא ממנה מדייק הרשב"א או כרמב"ם עיין אות קעה, או כרא"ש בשם רב עמרם גאון עיין אות

העשוי מדתניא הביא כנף שיש בה ציצית ותפרה על הבגד אפילו יש בכנף אמה על אמה פסולה שנאמר ועשו להם ציצית ולא מן העשוי או נאמר דהתם דווקא משום[50] דצריפה לאחרת ואין רצונו להתעטף באותו כנף לבדו. תשובה מסתברא דאין בזה משו' תעשה ולא מן העשוי שאם אתה אומר כן טלית שנקרע ממנה קצתה תהא פסולה אלא אם כן התיר כל ציציותיה דכיון דהלכו להם מקצתן שהכשירוה מתחילה כשתולה בה ציציות אחרים להשלים ארבע הוו להו קמאי מן העשוי וליתא דהא תניא טלית שנקרע' חוץ לשלש יתפור תוך שלש רבי מאיר אומר לא יתפור וחכמים אומרי' יתפור ושוין שלא יביא אפילו אמה על אמה ובה תכלת ויתלה בה ושוין שמביא תכלת ממקום אחר ותולה בה אלמא ציציות של שאר הכנפים לא נפסלו משום תעשה ולא מן העשוי אף על פי שנקרע וניטל מקצתה וכיון שכן מה לי אם נקרע ממנה מקצתה או חלקוה לשתי' הכל דין אחד וטעם אחד וכאן וכאן כשר דאין כאן משום ולא מן העשוי ע"כ.

קפ הערה עליו

ויש לפקפק[51] על סברתו, שהרי יש לחלק בין אם נקרע ממנה מקצתה שגוף הטלית קיים לבין טלית שחלקוה לשנים שהטלית הקודמת בטלה לגמרי וכשחוזר ותופרה פנים חדשות באו לכאן ויהיה בזה תעשה ולא מן העשוי בכל הציציות.

קפא הטיל למוטלת — דעת רש"י

איתא בגמ'[52] ומי אמרינן תעשה ולא מן העשוי והאמר ר' זירא הטיל למוטלת כשרה אמר רבא השתא בבל תוסיף קאי מעשה לא הוי וכו' ע"כ. ופירש רש"י[53] שהיה בה ד' ציצית והטיל לה ד' אחרים כשרה בהני

קעו, ועיין מג"א טו ג וט"ז שם ג שנחלקו בזה, ועיין ארצות החיים שם, משנ"ב שם, וחזו"א ג כא, ועיין בהערה הבאה.

50. וכן הסביר אהל מועד ח"א דף קיא ב, ועיין תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 129-130 בשם רב שמחה ורב שמואל בונפנט שפירשו שבאמה על אמה ממקום אחר אין בה חיוב ציצית וכיון שעקרה ממקום אחר פסל את הציצית התלויה בה והרי זה תעשה ולא מן העשוי משא"כ אם מחזיר אותה לטלית שנפלה ממנה ועיין לעיל אות קעה הערה 38, וכן פירש ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז והעתיקו ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסט שאמה על אמה אינה ראויה להעטף בה ראשו ורובו של קטן, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמח שלא יביא אמה על אמה דווקא ממקום אחר, ועיין שו"ת מהרי"ל החדשות ו (ב) — אם נעשו הציציות בהכשר וחזרו ונפסלו וחזרו להכשר כשר, ועיין משנ"ב טו ה.

51. עיין אהל מועד ח"א דף קיא ב שבשם הראב"ד אמרו שטלית שנקרע מצד לצד דאית בה משום תעשה ולמ"ה, וע"ש מה שהביא בשם שאילתות, ועיין ב"ח או"ח סי' טו שפקפק על זה מטעם אחר, ועיין ט"ז שם ג ומג"א שם ד.

52. מנחות מ ב.

53. שם, ועיין שם רגמ"ה פירוש שונה, וכן עיין עיטור ציצית עמ' 148 פירוש שונה.

בתראי ואע״ג דהדר פסקינהו לקמאי והא הכא דשלא לצורך עבדינהו בשעת עשייה ומכשרה בהו אמר רבא לעולם שלא לצורך מן העשוי קרינן ביה והכא להכי מכשרא בבתראי דקאי בבל תוסיף כי עבדינהו ולא הוו מעשה דכיון דעובר על דברי תורה לא מקרי מעשה הלכך כי פסיק לקמאי היא הויא עשייתן דבתראי אבל שלא לצורך דבעלת ג׳ שאינו עובר עליהן הוי מעשה לאקרויי ציצית העשויה בפסול ואיכא כשגומרה תעשה ולא מן העשוי ע״כ.

קפב תמיה עליו

ויש לתמוה[54] הרבה על פירוש זה שהרי הדעת נותנת להיפך, שמכיון שאין הטלת בתראי מקרי עשיה אין זה תעשה אלא מן העשוי וניתוק הציציות קמאי לא יכול להועיל לכך שאין זו עשית בתראי. אך רש״י לשיטתו הולך, שמפרש תעשה ולא מן העשוי בפסול וכל ההקפדה לדעתו היא בעשית ציצית בפסול, לכן אם הטלת בתראי לא מקרי עשיה כבר אין כאן עשיה בפסול ואע״פ שאח״כ בפסיקת קמאי אין עשיה מעליא של בתראי אין בכך כלום וכשר. אך עדיין חסר הרבה מן הענין בלשון הגמ׳, וגם קשה המשך הגמ׳[55] וז״ל מתקיף לה רב פפא ממאי דגברא לאוסופי קא מיכוין דלמא לבטולי קא מיכוין ובל תוסיף ליכא מעשה איכא ע״כ. ולפירוש רש״י הקושיא חוזרת למקומה ואין עליה תירוץ וכמו שפירש הוא עצמו[56].

קפג דעת רמב״ם

אומנם הרמב״ם כתב[57] הטיל ציצית על הציצית אם נתכוון לבטל את הראשונות מתיר הראשונה או חותכה וכשרה ואם נתכוון להוסיף אף על פי שחתך אחת משתיהן הרי זו פסולה שהרי כשהוסיף פסל את הכל וכשהתיר או חתך התוספת נמצא השאר נעשה מן העשוי וכו׳ ע״כ. ונראה[58] שהוא מפרש שדברי רבא הם חלק מן הקושיא שמכיון שבבל תוסיף קאי אין זה עשית ציצית, ולכן גם אם אח״כ מתיר אחת מהן הרי זה נעשה מן העשוי. ופירוש זה לשיטתו, שעיקר הפסול של תעשה ולא מן העשוי הוא שנעשית ציצית מן העשוי מכבר שלא בתורת ציצית. והמשך הגמ׳ מתקיף לה רב פפא וכו׳ דלמא לבטולי קא

54. עיין תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ׳ 131 ששאלו מעין זה ועוד קושיא ופירשו פירוש אחר [כמו שפי׳ כס״מ ברמב״ם].
55. מנחות מ ב.
56. שם ד״ה מעשה.
57. ציצית א טו, העתיקו עץ חיים ציצית עמ׳ קמו, עיין מהר״ז בינגא עמ׳ מ בהגהה שהתקשה בו, וכן פסק שו״ע או״ח סי׳ י ו.
58. ועיין ב״י או״ח סי׳ י שדחק בפירושו, ועיין מקור חיים שם מה שהקשה עליו, ועיין חזו״א ג יז שפירש כעין זה, וכבר פירש כן שו״ת משכנות יעקב יב.

מכוין הוא תירוץ הגמ' שאין כאן פסול של תעשה ולא מן העשוי שבא לבטל הראשונות ויש כאן עשיה מעליא בתורת ציצית.

קפד דעת הטור

והרא"ש[59] נמשך אחרי פירוש רש"י. ולהלכה כתב הטור[60] בדעתו דהטיל למוטלת כשרה בכל גווני בין אם נתכוון להוסיף בין אם נתכוון לבטל. וזה מחמת שפסק לגמרי כר' זירא כפי שהסבירו רבא ולא חששה הגמ' לאתקפתא דרב פפא דלא איכפת לנו כוונתו.

קפה כלאים בהטיל למוטלת — דעת רש"י

ובהמשך הגמ'[61] אמר ר' זירא אמר רב מתנא אמר שמואל תכלת אין בה משום כלאים ואפי' בטלית פטורה מאי טלית פטורה וכו' אלא מאי פטורה הטיל למוטלת והא אמרה רבי זירא חדא זימנא חדא מכלל דחבירתה איתמר ע"כ. ופירש רש"י שם וכיון דמתכשרא בהנך בתראי וכל שכן[62] בקמאי אי הוה פסיק לבתראי פשיטא דאין בה משום כלאים דהא כולה ציצית מיקרו ע"כ. ודבריו אלה קשים[63] עד למאוד, שהרי עתה יש בכנף שתי ציציות גם יחד קמאי ובתראי ואיך אפשר לקרוא לשתיהן יחד ציצית, שהרי כשיחתוך אחת מהן רק אז יתברר מיהי הציצית האמיתית[64].

קפו דעת רמב"ם

אך לדעת הרמב"ם שמסקנת הגמ' שדברי ר' זירא בנתכוון לבטל כאתקפתא דרב פפא ניחא, דבתראי הן הן הציציות האמיתיות וקמאי כל זמן שלא חתכן קישוט בעלמא הן, ומכיון שבציצית של מצוה בין כך ובין כך יש כלאים אם עדיין לא פסק קמאי אין בהם איסור כלאים כלל. וזה מה שנתחדש במימרא של ר' זירא בשם שמואל תכלת אין בה משום כלאים ואפילו בטלית פטורה כי אם בהוספת ציציות בתראי מתכוון לבטל קמאי הרי בתראי כשרים וא"כ אין בטלית זו משום כלאים. וחדא מכלל דחבירתה איתמר פירושו מדברי שמואל רבו למד ר' זירא שבכה"ג ציציות בתראי כשרות וכדברי תוס'[65].

59. הל' קטנות ציצית סי' יט, ועיין שם סי' לא, ועיין בב"י או"ח סי' י, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, עיטור ציצית עמ' 148, ראב"ד בהשגות (על רמב"ם) ציצית א טו, מהר"ז בינגא עמ' קו בדיעבד.
60. או"ח סי' י, ועיין ב"י שם בביאורו, ורמ"א שם פסק כמותו, ועיין הגר"א שו"ע שם.
61. מנחות מ ב.
62. ועיין ב"י או"ח סי' י ד"ה והירא, ועיין מג"א שם ח-ט והגר"א שם, ועיין ט"ז שם שחולק על זה.
63. ועיין חזו"א ג יז ד"ה מ"א א.
64. ועיין בשיטה מקובצת שם, אך גם דבריו קשים ואין בהם אלא שינוי סגנון בלבד, ועיין רבנו גרשום שם וגם הוא דוחק.
65. שם מא א ד"ה חדא ע"ש.

מקום נתינת הציצית

קפז פסול קרן וגדיל

איתא בגמ'[1] ת"ר הטיל על הקרן או על הגדיל כשירה רבי אליעזר בן יעקב (אומר) פוסל בשתיהן ע"כ. ופירש רש"י[2] על הקרן על שפת חודה של קרן. ובגדיל פירש שני פירושים: האחד[3] שהוא חוט עבה שנותנים בתחילת האריגה והיינו לרוחב הבגד והשני שהוא חוט שנותנים בצדי האריג והיינו לאורכו.

קפח טעם הדבר

ובטעם הדבר אמרו בגמ'[4] וז"ל כמאן אזלא הא דאמר רב גידל אמר רב ציצית צריכה שתהא נוטפת[5] על הקרן שנאמר על כנפי בגדיהם כמאן כרבי אליעזר בן יעקב ע"כ. וביאר בשאילתות[6] וז"ל דכתיב על כנפי ולא בכנפי בעינן שתיפול פתיל עלוי כנף ע"כ.

קפט טעם פסול הגדיל

ומשמע שטעם זה עולה גם אהטיל על הגדיל פסול וא"כ אין הפסול מחמת הגדיל עצמו אלא מחמת מקומו של הגדיל בטלית. וכך כתב בעל האשכול[7] וז"ל ובעינן שתהא למעלה מן הקרן ושתהא נוטפת על הקרן וכו' ומן הטעם הזה אסרו להטיל על הגדיל שקורין דיד"ש שהן ברוחבו של טלית דבעינן נוטפת על הקרן ע"כ[8]. אומנם הסמ"ג[9] כתב טעם אחר וז"ל וגם לא יניחנו ממש בשפת הבגד שגודלין כדי שיהיה חזק וכו' שהרי על כנפי בגדיהם כתיב וזה אינו נחשב מן הבגד וכו' ע"כ ואין זה משמע בגמ' כנ"ל.

1. מנחות מב א.
2. וכן יראים עמ' 440, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצג, שאילתות שאילתא קמד — אריש קרנא, וכן משמע בפי' רגמ"ה.
3. הביאו רא"ש הל' קטנות ציצית סי' יד, וכן בפסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצג, וכן מחזור ויטרי עמ' 635, שו"ת רש"י פב בשני לשונות, ופירוש הראשון מקורו בפי' ראשון של רגמ"ה, ושאילתות שאילתא קמד פירש — גידול דגלימא, וכעין זה רגמ"ה בפי' השני — ואית דאמרי שהטיל הציצית בכנף לרוחב הבגד שכשאורגים הבגד לרוחבו אורגים אותו וגדל משם.
4. מנחות שם.
5. והסביר השאילתות שאילתא קמד — דלרפיה ארפוי, ופירשו המנהיג ציצית עמ' תרלט שלא יהא הקשר מהודק לשפת הטלית ויכרוך שיעמוד הגדיל כעץ ולא יפול על הכנף, וע"ש פירוש אחר, ועיין לקמן הערה 12, וכן פירש רי"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, וכן לקח טוב פר' שלח.
6. העתיקו המנהיג ציצית עמ' תרלט, יראים עמ' 440.
7. שו"ת ראב"י אב"ד קט, העתיקו שבלי הלקט כלאי בגדים ח"ב סי' מד, וכן מוכח בשאילתות שאילתא קמד.
8. עיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ונראה מה שדחק בטור כי לא הבין כך.
9. ציצית דף קח ג.

קצ טעם הרחקה מן הקרן

ובהמשך הגמ'[10] אמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן וצריך שירחיק מלא קשר גודל ע"כ וטעמו ברור כדי שתהיה הציצית נוטפת על הקרן וכמו שפירש היראים[11] וז"ל מלא קשר גודל פי' דבהכי מנכר ולא מקרי בכנפי ע"כ.

קצא ההרחקה רק לאורך הבגד

ומכל זה יוצא שהרחקת כמלא קשר גודל מחודו של קרן נאמרה רק לאורכו של הבגד ואין שום טעם להרחיק את נתינת הציצית גם לרוחבו של הבגד משפתו, שהרי די לנו שהציצית אינה לא במקום הגדיל ולא בחודו של קרן וכמו שזה משמע מן הראשונים[12].

10. מנחות שם.

11. עמ' 440, וכן מהר"ז בינגא עמ' נז, וכעין זה בשו"ת ראב"י אב"ד קט כי תוך קשר גודל קרן ממש, אבל סמ"ג הל' ציצית דף קח ג פירש שזה תחת הכנף ונאמר על כנפי, ועיין מהר"ז בינגא עמ' קד.

12. **ואלה שכתבו להטיל בשפת הטלית לאורך הטלית**: עיין נספח ב' שכן דעת רב סעדיה רב שרירא ורב האי הגאונים, וע"ש דעתו של רב שמואל בן חופני גאון, וכן דעת רבנו חננאל (ראה נספח ד'), [אך לקח טוב פר' שלח כתב — והציצית לרוחב הטלית], האורה (לרש"י) עמ' 27 — ומשוינן להו בתוך שלש אצבעות באורך קצה הטלית ולא לפחות השיעור באורך קצה הטלית ממלא קשר אגודל וכו', המנהיג ציצית עמ' תרלט — ויש מפרשי' נוטפת על הקרן שלא יכניס החוטין ברחבו אלא בראשי אורכו כדי שתיפול על הקרן שאם יטילנה בראשי רחבו לא תיפול על הקרן, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח — נפסק החוט מעיקרו כלומר סמוך לחור הטלית שנכנס שם הציצית, וכתב שם עוד — שתהא נוטפת על הקרן כלומר צריך שירחיקוה מן הקרן קצת כדי שתהיה נוטפת על הקרן כשישים הטלית על ראשו ולא יטיל הציצית לגמרי על הקרן כדכתיב על כנפיהם ומאי על בסמוך ולא על ממש וכו' ואם יטיל הציצית ברוחב הטלית לא יפול על הקרן כשילבש הטלית אלא אם כן יהיו כנפי הטלית על זרועותיו ואין זה דרך מלבוש לפיכך אסור להטיל הציצית לרוחב הטלית אלא לאורכו של טלית וכו' [ועיין לקמן אות רסט הערה 35], יראים עמ' 440 — וצריך לתת הציצית באורך הטלית וכו' ואי הוי ברוחבו לא הוי נוטף שהרי כלפי הקרקע הוא תלוי, הרוקח הגדול בהל' ציצית נמשך אחריו [עיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ויעשה מה שכתב בשם רוקח, ועיין שם ד"מ, ולפנינו נוסח זה אינו], המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 271 — ונוקבים חור בכנף הכסות בסופה באופן שיהא בין החור לסוף אריגת הכסות לאורכו רוחב שלוש אצבעות או מעט פחות מזה וכו' זאת לגבי אורך הכסות אשר לרוחבה אל יהא החור רחוק מהשוליים אלא קרוב כדי מחצית רוחב הקליעה [נראה שיש לתרגם הציפורן] ואין הקפדה בכך שיוסיף על כך או יפחית מעט ממנו זה מה שראינוהו והעתקנוהו ואחד מאנשי ההלכה סבר שיש להרחיקו מהשוליים כמרחקו מסוף האריגה ואין זה נפוץ, אורחות חיים הל' ציצית (יז), ערוגת הבשם ח"ג עמ' 239 העתיק דברי היראים והוסיף — ואז שתים העליונות תלויות כלפי קרקע, מאירי יבמות ד ב — ומרחיק מלא קשר גודל מקצה הטלית לאורך הטלית, ראי"ש הל' קטנות בסדר עשית ציצית — עושה נקב באורך הטלית וקושר על שפת הטלית ממש, וכן טור או"ח סי' יא, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג — מרוחק משפת הבגד לאורך, [עיין חזו"א ג סוף כג דלאו באורך ורוחב הדבר תלוי, ודבריו תמוהים ביותר], **ואלה שכתבו לתת על שפת הטלית בסתם**: שו"ת ראב"י אב"ד קט — ויפה דקדקת על אותן המרוחקים מן השפה כי לדבריהן עשה ראשיה לצד אחד הוא ועד שאינו נראה שתהא ציצית נוטפת על הקרן, ושבלי הלקט כלאי בגדים ח"ב סי' מד העתיקו, ועיין סמ"ג מצות ל"ת רפג — שמצינו כלאים

בציצית דבסוף הטלית מקום הנחת הציצית היה רגיל להיות שזור וכו' ודילמא אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו ושזרן, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמ — נוהגים העולם לעשות ב' קשרים למעלה במקום חיבור הטלית, ועוד שם — לקשור קשר העליון סמוך לטלית ממש, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב — מעיקרו של כנף ממש למעלה במקום תחילת הגדיל סמוך לנקב [וזה סותר את דקדוקו של ב"י או"ח סי' יא ד"ה ובתוך בדעת נמוקי יוסף], ועיין נספח ג' הערה 8 שגם כתב כן

ואלה שלא פירשו את דבריהם אבל אחר שמתבוננים בתיאור עשית הציצית שלהם נראה בעליל שדעתם שיש להטיל ציצית על שפת הטלית ממש [בהנחה שלא סוברים כעיטור לעשות שני נקבים]: שאילתות שאילתא קמד — דאמר רב גידל אמר רב ציצית צריכה שתהא נוטפת על הבגד מאי היא דלרפויי רפויי, היטיב להסבירו המנהיג ציצית עמ' תרלט — שלא יהא הקשר מהודק לשפת הטלית ויכרוך שיעמוד הגדיל כעץ ולא יפול על הכנף, ונמשך אחריו לקח טוב פר' שלח, הלכות פסוקות (מילר) סי' ע — וצריך ליתנן בתוך שלש אצבעות של קרן ומשולשת ארבע שיהיה ארכו של ציצית כשהן כפולות ארבע אצבעות וכו' והלכתא כרב פפא דאמר ארבעה חוטין כפולים לשמונה בתוך שלש אצבעות לקרן זויות כמו שאנו עושים עכשיו ומשולשלת ארבע אצבעות שתהא ציצית כפולה ארבע אצבעות, הרי להדיא שאורך החוטים הכפולים ד' אצבעות הוא לפני הטלתם ואם מרחיקים את ההטלה משפת הטלית עד ג' אצבעות לא נשאר מאורך החוטים לכריכה ולענף [בפרט לדעת ב"ה שהחוטים ג' אצבעות], וכן הוא בתש' הגאונים שערי תשובה סי' קנט, וכן הוא בגאוניקה ח"ב עמ' 334, וכן רמב"ם ציצית א ו — ומכניס שם ארבעה חוטין וכופלן באמצע נמצאו שמונה חוטים משולשלין תלויין מן הקרן ואורך החוטים השמונה אין פחות מארבע אצבעות, הרי להדיא שאורך החוטים הוא ממקום קיפולם ולא ממקום הקשר שעל שפת הבגד כי עדיין לא הזכיר הרמב"ם שצריך לקשור את החוטים [וכן כתב בדעתו ספר הבתים, ראה ליקוטים ממנו בתחילת מעשה רוקח על הרמב"ם, וכן מפורש דעת רב אברהם בן הרמב"ם, הובאו דבריו בהערה זאת להלן], הלכות קצובות הל' ציצית — וכן צריך לעשות יטול הציצית וימדוד במידה כשיעור זרת בינוני ושליש אצבע אגודל ומעייפו לשנים ומותח שני זרתות בחוט אחד ומעייפו לשנים ושלש וארבע וכו' ויהיו שמנה חוטים אוסר שנים ומשלשל שליש הציצית ואוסר שלשה ושני שלישי ענף, וכוונתו ומשלשל שליש הציצית לשליש הזרת כמו שכתב בתחילת דבריו, ע"ש, ואם כן אורך החוט שלפני ההטלה שהוא זרת הוא הוא האורך של החוט היוצא משפת הטלית שאחרי ההטלה שהוא ג"כ זרת וא"כ הטלת הציצית היא על שפת הטלית ממש, ואחריו נמשכו הפרדס (לרש"י) ציצית, תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 21, ראבי"ה הל' קטנות ציצית, הרוקח הגדול בהל' ציצית, ומענין להעתיק כאן את דבריו ושיטתו של בעל התניא בסידורו — ולא די במה שבנקב שבו מכניס החוטין הוא למעלה מקשר גודל שנאמר גדילים תעשה לך על ארבע כנפות שיהא הגדיל נעשה בגובה הכנף ומהנקב עד הקשר הראשון אינו נקרא גדיל עדיין (שלכן אינו עולה בחשבון מדת אורך הציצית שהוא רחב י"ב גודלין אחר שנכפלו לח' חוטין וצ"ל שיעור זה מלבד מה שמהנקב עד הקשר) אם הטלית דקה ורכה ואינו תפור חתיכת בגד (שקורין כנפות) בכנפותיה להקשותה ולחזקה כנהוג מקדם ולזאת גם אם יהדק וידחק קשר הראשון על צדי הטלית לא יועיל כלום שלא תרד הציצית אח"כ ממקומות למטה ממלא קשר גודל בקל וממילא וטורח הוא לעיין ולהשגיח על זה תמיד ובפרט בשעת התפילה אזי עצה טובה לו לעשות עוד נקב קטן סמוך לשפת הטלית שמצדה לרחבה למעלה מקשר גודל מהזויות שלמטה ולהעביר שם חוט הכורך שהוא הארוך אחר שעשה הקשר העליון כראוי קדם שיתחיל לכרוך ובדורות המשנה והגמרא היו עושים נקב סמוך לשפת הטלית מצדה ועל ידי זה היתה ציצית מהודקת לשפת הטלית ולכן היה די להם באורך ד' חוטין ברוחב כ"ד גודלין לבד לפי שמהנקב ואילך נחשב מהגדיל מאחר שהיה הקשר מהודק כשאר קשרים [אך העצה שהוא נותן אינה יכולה להועיל ליישב את הבעיות שבהטלה הנהוגה

היום, כי אפי' שהגדיל מהודק לכנף הקשה למעלה מקשר גודל או אפי' שמעבירים חוט אחר דרך נקב קטן לתפוס את הגדיל למעלה מקשר גודל, אין זה הטלה וחיבור של ממש של כל הגדיל בבגד], **ואלה שהביאו כמה דעות**: הפרדס (לרש"י) עמ' כא — צריך שירחיק אותו נקב משפה התחתונה של בגד מלא קשר וכו' ונוהגין כאן [מחזור ויטרי — באשכנז] שמרחיקין אותו כן משפה אחרת שבאורך הטלית כרוחב גודל, עיטור ציצית עמ' 138 — ואיכא פלוגתא ביני רבוותא איכא מ"ד מלא קשר גודל מסוף הבגד לצד הכנף ואין מרחיקין מן השפה שקורין בלע"ז שמולש"א ומטילין אותן בחודו של שפה ואיכא דמרחיק מסוף הבגד מלא קשר ומן השפה ועושה נקב א' ותוחב ראש החוטין בנקב וכופלין ומוציאין לחוץ ומרכיבין על הבגד ויש שעושין ב' נקבים אחד [אחר] שמרחיק מלא קשר גודל מכאן ומכאן ומטיל ראשי החוטין בנקב ומוציאין בנקב אחר ומחברן יחד ויוצא הציצית מצד אחד כמנהג שלנו, שו"ת תשב"ץ ח"ב רח — ויש שמכונים זה השיעור [כמלא קשר גודל] בין באורך בין ברוחב ושם מטילים הציציות ויש שאין מכונים אותו אלא באורך אבל ברוחב הן תוקעין אותו בסמוך לשפת הבגד, ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ובתוך בב"ה שהביא בשם ספר העיתים [צ"ל ספר הבתים כמובא בהקדמת מעשה רוקח על הרמב"ם בחידושים על הרמב"ם מגאונים קדמונים הל' ציצית] — מלשון הר"ם שמענו שאין צריך להרחיק אלא לאורך הבגד לא לרוחבו ויש שכתב שצריך להרחיק קשר מלא גודל ברוחב הבגד ובאורכו וכן המנהג, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 239, 247 — וה"ר משה בר' חסדאי אינו מניח לכווץ ולצמצם שפת הבגד של מלא קשר גודל ולקשור קשר, וע"ש טעמו, וכתב עליו ערוגת הבשם שם — מטעם זה נראה לי שהיה בדעתו מה שצריך להרחיק מלא קשר גודל היא ומשפת הטלית לאו מילתא היא וכו' מלא קשר גודל מן הקרן ולא משפת הטלית, ועיין שם עמ' 229, **וכדעת ה"ר משה בר' חסדאי**: כתב מהר"ז בינגא עמ' קד — ולא יקשור בחוזק שיגיע הקשר עד הנקב שתחב לתוכו החוטין אלא הקשר יגיע עד שפת הכנף כדי שיהא הציצית נוטף על הכנף מכאן ומכאן והיינו דכתיב על ציצית הכנף, אומנם בלקט יושר עמ' 9 כתב — שתרומת הדשן קושר בחוזק אל החור עד שיכפל רחב הבגד לגמרי, ועיין מקור חיים יא ט שגם כתב להדק, ועיין לקמן בדבריו, **ועוד הסוברים להרחיק מכאן ומכאן**: כן משמע מפסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצד, וכן דייק ערוגת הבשם ח"ג עמ' 230 בדבריו שבדף תצא [ולפנינו בפסקי רי"ד חסר], ובפסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכב — והרי הן למטה מן הכנף שמונה, ובעמ' רכז — וצריך שירחיק נקב הכנף שנותן בו החוטין משפת הכנף בין מלמטה בין מן הצד, שבלי הלקט השלם עמ' 83 — נחזור לדברי המורה ארבע בתוך שלש פירש ר' ארבעה חוטין ישים בטלית בתוך ג' אצבעות כלומר בתוך תמדוד ג' אצבעות מן השפה ולמעלה ובאמצע ג' אצבעות יתלה הציצית דהיינו א' וחצי ותוך שלש היינו קשר אגודל וכשתמדוד תוך ג' דהיינו אצבע וחצי תמדוד בקרן הטלית באמצעיתו באלכסונו וכשבא לקשור הקשר אל ידחוק אצל הטלית אלא ירחיב כדי שילך הציצית לכאן ולכאן, **אך יש שהרחיקו לאורך ולרוחב אבל הקפידו שהציצית תהיה תלויה לאורך**: דרשות מהר"ח או"ז עמ' 45 — אמר מהר"ם למהר"ח שצריך שידחוק על הכנף שיהא נוטף על הכנף פי' שלא יעבור לצד אחר, ובהגהות מיימוניות ציצית פרק א (ב) — וכן הנהיג מורי שי' לדקדק בטליתות שיהו הציצית נוטפות על הכנפות בשעה שאדם מתעטף בו יש כנף שהוא תולה בו באורך הטלית ויש בו ברוחבו הכל לפי המתעטפים בו והנה שוב חזר בו ואמר דהכל נקרא נוטף על הכנף ולא אימעוט אלא שלא יהיה קשור הציצית באלכסון על קרן הזוית, [עיין מג"א יא כד טעמים דחוקים בזה, אבל טעמו האמיתי של מהר"ם כתוב בפירוש בדבריו], ועיין מהר"ז בינגא עמ' נט בהגהה שלאורך ולא לרוחב תלוי בזמן הלבישה, ועיין ביה"ל יא ד"ה לאורך הטלית, **ויש שכתבו להרחיק מכאן ומכאן סתם**: רבנו יונה באגרת התשובה דרש א (ד) — ושירחיק מקום הנחת חוטי הציצית משפתי הטלית מזה ומזה כמלוא קשר גודל, כל בו הל' ציצית — ואוחז מג' אצבעות על שלשה אצבעות וכו' ונוקב שם ונותנן בתוך נקב [והוא העתקה מאורחות חיים ציצית (יב)

קצב פסול הרחקה לרוחב הבגד
ואדרבה יתכן שאם ירחיק גם מן השפה לרוחב הבגד כבר אין זה נוטף על הקרן וכמו שכתב בעל האשכול[13] וז"ל ויפה דקדקת על אותם המרחיקים מן השפה כי לדבריהם וכו' ועוד שאין נראה שתהא נוטפת על הקרן ע"כ.

קצג ערעור המנהג המצוי
ובודאי שאין שום טעם להרחיק רק את הנקב גם לרוחב ולתלות שם החוטים אבל את עיקר הציצית שהוא גדיל וענף לעשות על השפה[14], שלא מרויחים בכך מאומה וממ"נ אי בעינן להרחיק גם לרוחב שדווקא כך נקראת נוטפת על הקרן לירחיק כל הציצית ואם נוטפת על הקרן נקרא כאשר הציצית תלויה על שפת הטלית למה לן ומאיזה טעם הוא זה לעשות נקב רחוק מן השפה.

קצד פסול בזה
ויתכן גם שבהטלת ציצית שלא בשפת הבגד יש פסול וכמו שכתוב בסיפרי[15] וז"ל ר' אליעזר בן יעקב אומר מנין שלא יתן על אמצע בגד אלא על שפתו שנאמר על ארבע כנפות כסותך ע"כ. ואף שבעיטור[16] פירש בו פירוש וז"ל לאו דווקא אלא כדי הרחקת גודל ולמעט באמצע ע"כ, הוא אינו כפשטות לשון הסיפרי.

קצה דעת סיפרי
ובסיפרי הובא טעם אחר לדין הטיל על הקרן פסולה וז"ל ור' אליעזר בן יעקב (אומר) פוסל שאמרה תורה על ארבע כנפות כסותך ולא על שמונה ע"כ. וטעם זה נתפרש יפה אצל בעל האשכול[17] וז"ל ונראה לי כדאמרינן בעלמא שתי מתנות שהן ארבע דקרן פניו לשתי רוחות ע"כ. ולפירוש זה הטעם של הסיפרי קאי רק על פסול הקרן.

קצו דעת העיטור
אומנם העיטור[18] פירש בו פירוש אחר וז"ל ומסתברא לן על הקרן

שכתב כעין זה בשם ר"י מקורביל, ואכן נמצא כן בסמ"ק מצוריך עמ' קב (קמז)], אהל מועד ח"א דף קיב ב — ומרחיק שפת הטלית מכל א' משני צדדין כשיעור מקשר גודל, ועיין רבעון צפונות שנה ב גליון ב (ו) הלכות ציצית לחד מקמאי — וזהו לפי מנהג העולם שמחזיקים הציצית מכנף שלמטה ג' אצבעות ומלמעלה כמלא אצבע אגודל [וכעין זה כתב מקור חיים יא ט שיעשה נקב הטלית סמוך לשפת הטלית באורך הטלית יותר מברוחב הטלית וכו'], וע"ש עוד שכתב להרחיק מכאן ומכאן, ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ובתוך בשם מהרי"א [עיין שם טעמו של ב"י, ואינו מובן], ובשו"ע יא י נטה לדעה זו.

13. שו"ת ראב"י אב"ד קט, העתיקו שבלי הלקט כלאי בגדים ח"ב סי' מד.
14. כמנהגנו.
15. פר' כי תצא.
16. ציצית עמ' 139, וכן במחזור ויטרי עמ' 634 דומה לזה.
17. שו"ת ראב"י אב"ד קט, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח, המנהיג ציצית עמ' תרלט, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 239.
18. ציצית עמ' 139-138, וע"ש שהביא ראיה לשיטתו מלשון הסיפרי שם — הא כיצד תופרה

כאותן שניקבו נקב א׳ ברחוק מלא הקשר עד השפה ומוציאין אותו לחוץ וגודלין אותו וכו׳ וראב״י פוסל בשתיהן כדמפרש בספרי ד׳ ולא ח׳ ואלו שאין עושין אלא נקב א׳ הציצית נראין מכל צד וה״ה כאלו מטיל ציצית בכל כנף וכן דעת הרב אדונינו אבינו ז״ל וכו׳ ולראב״י בעינן שיעשה בו נקבים בטלית ויכנוס ראשי החוטין בנקב א׳ וסופם בנקב א׳ ויוציאם חוץ למליח[19] ויקשור כמנהג שלנו שהציצית נתלית מצד א׳ ולא משני צדדים ע״כ. ומלבד שאין זו משמעות לשון קרן, יוצא עוד מפירושו שזה דבר פשוט לסיפרי שיש להרחיק מן השפה כמלא קשר גודל ורק בא לחדש שלא יוציא חוטים משני צידי הבגד בנקב אחד אלא יוציא מצד אחד בשני נקבים[20] ומנין זה.

קצז
קושית העיטור ויישובה

והעיטור הקשה על דברי המפרשים הטיל על הקרן על חודו של קרן שלדבריהם יוצא שדברי ר׳ יוחנן וצריך להרחיק כמלא קשר גודל במחלוקת ת״ק וראב״י היא שנויה והיה לה לגמ׳ לפרש זאת. ולא אבין דבריו שהרי אדרבה הן הן דברי הגמ׳ כנ״ל, שאחר שהביאו דברי רב שציצית תהא נוטפת על הקרן ואמרו שזה כראב״י הביאו דברי ר׳ יוחנן וצריך שירחיק מלא קשר כלומר דעת ר׳ יוחנן בנויה על דעת רב וראב״י וכנ״ל.

קצח
עוד יישוב לקושיתו

והיה אפשר ליישב קושיתו של העיטור באופן אחר. והוא שדברי ראב״י ודברי ר׳ יוחנן חלוקים זה מזה במקצת. שהטיל על הקרן הוא פסול מדאורייתא לדעת ראב״י, אבל שיעור ההרחקה כמלא קשר גודל הוא רק דרבנן[21]. וזאת היא הסיבה שהגמ׳ לא אמרה על ר׳ יוחנן שהוא כדעת ראב״י. משא״כ דברי רב שציצית צריכה שתהא נוטפת על הקרן הם ודאי דאורייתא וכמו שדרשו שם שנאמר על כנפי בגדיהם ולכן תלו דעתו בדעת ראב״י.

עמה, אך עיין לעיל אות ל הערה 22, עיין ב״י או״ח סוף סי׳ יא בשם מהרי״א לחשוש לעיטור ודחה דבריו, ועיין ב״ח שם לעשות כעיטור בט״ק, וכן הביא מג״א שם יב בשם כוונות, ועיין משנ״ב יא ט מש״ה בשם ברכי יוסף, וע״ש שכן נתפשט המנהג בפולין אומנם בהגר ובאשכנז אין נוהגים כן, [ועיין ביה״ל יא ד״ה יעשה נקב בשם פמ״ג כיצד יעשה שני הנקבים].

19. צ״ל: טלית.

20. עיין מג״א יא יג שהקשה על העיטור שאין שני נקבים תכיפה אחת ובגמ׳ מנחות לט א אמרו שציצית לפני הקשירה תכיפה אחת היא, ועיין מקור חיים יא ט, אך עיין עיטור ציצית עמ׳ 136 שתירץ זה.

21. דמדאורייתא אליבא דראב״י די להרחיק מעט.

קצט ההרחקה בשעת עשיה

ומהטעם הזה יש גם להבין מדוע דין הרחקת כמלא קשר גודל הוא רק בשעת עשית הציצית, וכמו שאיתא בגמ'[22] וז"ל רבינא ורב סמא הוו יתבי קמיה דרב אשי חזייה רב סמא לקרניה דגלימיה דרבינא דסתר ובצר ממלא קשר גודל אמר ליה לא סבר לה להא דר' יעקב אמר ליה בשעת עשייה איתמר וכו' ע"כ. ואם הרחקת מלא קשר גודל הוא רק דין דרבנן יש להבין שלא אמרו דין זה אלא בשעת העשיה אבל אם נחתך אח"כ הכנף ועמדה הציצית קרוב לקרן לא אטרחוהו רבנן לתקן. משא"כ אם דין הרחקת מלא קשר גודל הוא דאורייתא קשה להבין מהו הטעם[23] לחילוק זה. וא"כ יוצא שאם נחתך הבגד ועמדה הציצית על הקרן ממש הרי זה פסול כי זהו פסול דאורייתא. אומנם בשאילתות לא משמע כן וז"ל וה"מ בשעת עשייה אבל ארחיק וסתר גלימא וקיימא ליה אריש קרנא גלימא וכו' שפיר דמי וכו' ע"כ.

ר עוד פקפוק על המנהג המצוי

ויש לפקפק עוד במנהג להרחיק נקב מן השפה לרוחב הבגד ולהוציא חוטים משני צדי הבגד ולעשות גדיל וענף מן השפה והלאה. שלפי דרך זו אין הגדיל יוצא מן הבגד עצמו אלא תלוי הוא בחוטים ואין זה מתאים לנאמר בסיפרי[24] וז"ל ועשו להם ציצית שומע אני יעשה כולה ציצית ת"ל גדילים אי גדילים שומע אני יעשה כולה גדילים ת"ל ציצית הא כיצד שתהא גדילה יוצא מן הכנף וציצית מן הגדילים ע"כ.

רא טעם השיעור תוך ג'

איתא בגמ'[25] אמר רב הונא ד' בתוך ד' ומשולשת ד' ורב יהודה אמר ג' בתוך ג' משולשת ג' אמר רב פפא הלכתא ד' בתוך שלוש[26] משולשת ארבע ע"כ. ובטעם ההלכתא כתב מהרי"ן חביב[27] וז"ל וגם צריך שלא יכנס בבגד שלש אצבעות שלמים כי הוא שיעור חשוב להקרא בגד לענין טומאה וא"כ היה על הבגד ולא על הכנף וכו' ע"כ. ואולי זה גם טעמו של הסמ"ג[28] שכתב שאין למעלה מג' אצבעות נקרא כנף. ולפי זה

22. שם מב א.
23. ואפשר שהוא נדרש מן הפסוק ועשו להם ציצית על כנפי וכו'.
24. פר' שלח, ועיין לקח טוב פר' שלח — לא ירחיק הקשר לגבי הטלית ע"ש היטב, ועיין לעיל אות מח הערה 18.
25. מנחות מא ב.
26. עיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ויעשה שג' אצבעות הוא עד ועד בכלל, ועיין לקמן אות רו, ועיין משנ"ב יא מא בשם אחרונים שחלקו עליו.
27. ב"י שם.
28. ציצית דף קח ג, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 207 בשם רוקח וכן בעמ' 228, המנהיג ציצית עמ' תרלט, מהר"ז בינגא עמ' מט, נז, קד, ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ויעשה שדן בזה והביא גם דברי מהרי"א בזה, ועיין ב"ח וט"ז שם ומקור חיים יא ט.

יוצא[29] ששיעור ג׳ אצבעות הוא לאורך ולרוחב הבגד, שהוא שיעור בגד קטן ג׳ על ג׳ אצבעות.

רב קושיות על טעם זה

אך קשה על טעם זה, שא״כ במה נחלקו ר׳ הונא ור׳ יהודה הנ״ל שהרי אין מי שיסבור ששיעור בגד קטן הוא ד׳ על ד׳. ועוד ששיעור הרחקת הציצית ושיעור אורך הציצית קשורים אצלם זה בזה והלא דבר הוא. ועוד אמרו בגמ׳[30] אמר ר׳ יעקב אמר רבי יוחנן וצריך שירחיק מלא קשר גודל ואיצטריך דרב פפא וכו׳ דאי מדר׳ פפא הוה אמינא וכו׳ ע״כ ולפי הפירוש הנ״ל צריכא וצריכא שמדברי ר׳ יוחנן נלמד שיש להרחיק כמלא קשר גודל מחוד הקרן לאורך הטלית וכנ״ל, ובדברי ר׳ פפא יש חידוש הרבה יותר גדול שאפשר לעשות ציצית בתוך ג׳ על ג׳ ולמה לה לגמ׳ לחפש צריכותא אחרת.

רג טעם חדש

אלא נראה שכמו ששיעורו של ר׳ יוחנן הוא לאורך הטלית דווקא כך גם שיעורו של ר׳ פפא ג׳ אצבעות הוא לאורך הטלית דווקא שהרי הגמ׳ השוותה ביניהם[31]. וטעמו[32] של השיעור נראה שר׳ הונא ור׳ יהודה סברו ששיעור הרחקת הציצית צריך להיות כזה שיוכל קצה הציצית להגיע לחודו של קרן. ומכיון שלדעת ר׳ הונא אורך הציצית ד׳ אצבעות גם שיעור הרחקה הוא ד׳, ולדעת ר׳ יהודה שיעור אורך הציצית ג׳ אצבעות לכן שיעור הרחקה הוא ג׳ אך בעיקרון לא נחלקו. ור׳ פפא חלק על דעתם וסבר שהציצית יש לה לצאת מחוץ לחודו של קרן לפחות שיעור אצבע ולכן אמר בתוך ג׳ ומשולשת ד׳.

רד מהות הכנף

ונראה שכל השיעורים הללו הם מדרבנן וטעמם כנ״ל אך מדאורייתא אפשר להרחיק אף יותר והכל בכלל כנף. שהרי לאמיתו של דבר אין לשון כנף נופל על זוית הבגד כמו שמורגל בפי העולם אלא כל שפת הבגד המרוחקת נקראת כנף[33]. ולפי זה ארבע כנפות כסותך הנאמר

29. יראים עמ׳ 439, פסקי רי״ד הל׳ קטנות ציצית עמ׳ תצג, הביאו ערוגת הבשם ח״ג עמ׳ 238 ע״ש, נמוקי יוסף רי״ף הל׳ קטנות ציצית יב א, אורחות חיים הל׳ ציצית (יב).
30. מנחות מב א.
31. עיין ערוגת הבשם ח״ג עמ׳ 229, 241.
32. שו״ת ראב״י אב״ד קט כתב שני הטעמים והוסיף — כשיתן ציצית בסוף ג׳ אצבעות והיא ארוכה ד׳ תצא ציצית כשיתעטף בה אצבע חוץ לבגד וזה שאמרו אין ציצית אלא יוצא, והעתיקו שבלי הלקט כלאי בגדים ח״ב סי׳ מד, וכן ר״י מלוניל הל׳ קטנות ציצית עמ׳ כח כתב שני הטעמים.
33. וכמו שהוא בלשון כנפות הארץ, ועיין נספח ג׳ הערה 3, ועיין רד״ק דברים כב יב — קצת הבגד מלמטה נקרא כנף, ועיין ערוך ע׳ צארי ב׳ — שהיתה טליתו ארוכה מאד וקיפל הכנף וחברו ושם בו ציצית וכו׳ כמאן דשרי דמי וחשיב כמאן דהוי הציצית באמצע

בפסוק יהיה פירושו — כשאדם מתעטף בכסות הרי בגדו משולשל משני צדדיו מכאן ומכאן ובכל צד יש שפה מלפנים ושפה מאחור והן הן הכנפות. ואין לכנפות האלה שיעור ברור, רק זה ברור שהשפה שהיא סמוכה לראשו של המתעטף כבר אינה נקראת כנף. ויש להבין בזה ביתר דיוק לשון הגמ'[34] רבה בר רב הונא וכו' חזייה דהוה מיכסי טלית כפולה ורמי ליה חוטי עילוי כפילא איפשיטא ואתא חוטא וקם להדי רישיה אמר ליה לאו היינו כנף דכתב רחמנא באורייתא ע"כ.

רה קשר גודל — דעת רש"י

ונחלקו המפרשים מהו שיעור מלא קשר גודל. רש"י[35] פירש וז"ל שיעור הציפורן עם בשר עד פרק ראשון ע"כ. ושיעור זה הוא קטן משיעור ג' אצבעות ולפיכך יש רווח מסויים שאפשר לתת בו ציצית.

רו דעת רגמ"ה

אבל רבינו גרשום[36] כתב וז"ל היינו קשר השני של גודל דהיינו כאורך אצבע הגודל והיינו בתוך ג' אצבעות דקאמר רב פפא ואידי ואידי הוי

הכנף והוא צריך להניחו בסוף הכנף כמלא קשר גודל, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 59, [ולפי הבנה זאת יוצא שזוית הטלית אינה צריכה להיות מחודדת כדי שהבגד יחשב בעל כנפות אלא דיה שתהיה מחלקת בין שני צדי הטלית וזה מתקיים גם בזוית מעוגלת קצת, עיין לקמן אות רסד הערה 19].

34. מנחות מא א.

35. שם מב א, ובשו"ת רש"י פה — וקשר גודל מראש הציפורן עד פרק ראשון וכו' ופרק שני שכתב אחי איני יודע איזו פרק הוא קורא שני וכו', והוא במחזור ויטרי עמ' 635, וכן משמע בגאוניקה ח"ב עמ' 331, 332, וכן הוא בהלכות פסוקות (מילר) סי' ע, כן משמע בהאורה (לרש"י) עמ' 27, ובאשכול ח"א עמ' 220 משמע כן, וכן הביא שם 221 בשם גאון והוסיף שמלא קשר גודל שיהא יותר רחב מכדי קשר גודל כדי שיכנס בו הקשר על גודל ויצא ממנו בריוח ולא בדוחק [שלא כחזו"א ג יב], לקח טוב פר' שלח — כמלא קשר העליון של גודל, עיטור ציצית עמ' 139 בשם תשובת הגאון קשר הסמוך לציפורן, וכן משמע מר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כט, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, ספר החינוך (שעוועל) עמ' תפח, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכד, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב [ע"ש בחידושי אנשי שם], מהר"ז בינגא עמ' קז, ובהפרדס (לרש"י) עמ' כא — כמלא קשר גודל כשתי אצבעות, ובעיטור ציצית עמ' 139 — מלא קשר גודל קרוב לב' אצבעות ובאצבע שלישי צריך להניחו, הרוקח הגדול בהל' ציצית — לתת בכנף ב' אצבעות גודל וחצי אצבע, ועיין שבלי הלקט השלם עמ' 83 מובא לעיל הערה 12, ב"י או"ח סי' יא ד"ה ויעשה בשם מהרי"ן חביב — מלא קשר גודל יותר מב' אצבעות.

36. מנחות שם, וכן משמע בראב"ן סי' שמג — כדאמר בהתכלת הילכך ד' חוטין בסוף ג' סמוך לכנף או כמלא קשר גודל, עיין רש"י בכורות לט ב ד"ה משולשת, וצ"ע, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצג, ר"ש ענו (פי' השאילתות) שאי' קמד עמ' מא, סמ"ק מצוריך עמ' קב (קמז), ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 240 שהקשה עליהם, עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 114 שהביא מחלוקת בזה בין הגאונים, ועיין כל בו הל' ציצית [והוא העתקה מאורחות חיים ציצית (יב) שכתב כעין זה בשם ר"י מקורביל, ואכן זה הוזכר בסמ"ק מצוריך הנ"ל] — אוחז מג' אצבעות על ג' אצבעות שאינו כנף פחות מכן ונוקב שם [עיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ויעשה שנתקשה בו, ועיין ארצות החיים המל"א יא ז].

חד שיעורא ע"כ. כדבריו משמע בגמ'[37] ואיצטריך דרב פפא ואיצטריך דר' יעקב וכו' ע"כ, שאם שיעורם שונה זה מזה למה לה לגמ' לעשות צריכותא ודבר פשוט הוא שצריכים לשניהם. אלא מחמת ששיעורם שוה הוצרכה הגמ' לפרש שהוצרכנו לשניהם, שנמצאנו למדין מדברי שניהם שיש לתת את הציצית במרחק מסוים מן הקרן שהוא ג' אצבעות לא פחות ולא יותר[38].

37. מנחות מב א.

38. ועיין נזיר נ ב שמלא קשרי אצבעות הוא אורך האצבע כולה, ועיין שבת פ ב — תנא קולמוס המגיע לקשרי אצבעותיו בעי רב אשי קשר העליון או קשר התחתון תיקו, ולענין מהיכן מודדים שיעור זה בכנף עיין ב"ק קיט ב, ערוך ע' קצר, ראב"ן סי' שמג, או"ז ב"ק סי' תסח, תסט, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 228, ב"י או"ח סי' יא ד"ה ונראה, והסתפקו הפוסקים אם חוטי השתי שבסוף הטלית עולים לשיעור זה ולכן כתבו לעשות אימרא בסוף הטלית, עיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמח, סמ"ק מצוריך עמ' קב (קמז), דרשות מהר"ח או"ז עמ' 103, מהר"ז בינגא עמ' ק, לקט יושר עמ' 11, [ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ומ"ש טוב], ועיין נספח ב' הערה 9 שמוכח מדברי רב סעדיה גאון שחוטי השתי אינם עולים לשיעור ואין צורך לחותכם, ועיין פירוש ר"י קאפח לרמב"ם ציצית א אות יג שהעיד שבתימן נהגו להשאיר את חוטי השתי ומדדו מסוף האריג, וע"ש מה שדייק מהרמב"ם, וע"ע בענין זה בסיפרי פר' שלח — ונתנו על מקום האריג ולא על מקום הפתיל שכנראה הכוונה לחוטי השתי היוצאים, ועיין מנחות מב א.

הבגד המחויב בציצית

סדין וטלית של מינים אחרים בציצית

רח סדין בציצית — פירוש רי"ף

איתא בעדיות[1] סדין בציצית ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין ע"כ. וכתב הרי"ף[2] בפירוש דברי ב"ש שהם אוסרים להטיל תכלת[3] בסדין[4], והביא על זה ראיה מלשון הגמ'[5] תנו רבנן סדין בציצית ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין והלכה כדברי ב"ה א"ר אליעזר ב"ר צדוק והלא כל המטיל תכלת[6] בירושלים אינו אלא מן המתמיהין וכו' דשמעת מינה דהאי דתנו רבנן סדין בציצית אתכלת קאי וכו' ע"כ.

רח קושיא עליו

והנה מלבד שאפשר לדחות את ראיתו כי מצאנו שכל הציצית נקראת תכלת[7] יש בפירושו קושי בלשון המשנה, וכמו שנתקשה בזה רש"י[8] שגם כן פירש כן.

רט פי' רמב"ן

אומנם הרמב"ן[9] פירש דב"ש פוטרין אפילו מלבן.

רי ביאור דעת ב"ש — רמב"ן

ובטעם הפטור כתב הרמב"ן[10] לפי דרכו וז"ל וטעמייהו דב"ש דלית להו סמוכין למשרא כלאים בציצית וכיון דתכלת ליכא לבן נמי ליכא ואפילו למאן דאמר אין מעכבין זה את זה מ"מ טלית שאסור בתכלת לא חייבתו תורה בלבן וכי כתיב ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם בבגד הראויה לתכלת קאמר כדכתיב ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת

1. ד י.
2. הל' קטנות ציצית יד א, הביאו רא"ש הל' קטנות ציצית סי' יז, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמו-רמז, יראים עמ' 442.
3. שהוא צמר.
4. שהוא פשתן.
5. מנחות מ א.
6. בסדין.
7. עיין רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ז, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפא, ועיין לקמן אות רמה.
8. מנחות מ א ד"ה ב"ש, ועיין שם תוס' ד"ה סדין, הביאם רא"ש הל' קטנות ציצית סי' יז ע"ש.
9. מלחמת ה' שבת רי"ף יב א, וכן המכריע סי' פח, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יג ב הביא שתי הדעות.
10. שם.

וכו' ע"כ. ולפי טעם זה אסור להטיל גם חוטי פשתן בטלית צמר, וצריך לומר דמה שלא הזכירו זאת ב"ש כי דיברו רק על פטור וחיוב[11].

ריא טעם נוסף לב"ש

ועוד טעם כתב הרמב"ן[12] וז"ל ויש שמוציאין אותה מדתניא בסיפרי כסותך פרט לסדין והיא לדעתם כסברת בית שמאי וכו' ע"כ. וטעם זה אינו מובן, מדוע סדין לא יקרא כסותך, ובעל העיטור[13] יישב קצת דכסותך הראוי ללובשו חייב בציצית וזה אינו ראוי.

ריב טעם ב"ש לדעת ר"ף

ולפי דרכו של הרי"ף ודעמיה נאמרו כמה טעמים למה ב"ש אסרו תכלת בסדין. רש"י בפירוש ראשון[14] כתב דלא דרשינן סמוכין למשרי כלאים בציצית.

ריג דעת ר"ף בזה

אך הרי"ף[15] כתב דב"ש אוסרים תכלת בסדין גזרה משום כסות לילה. ועל פירוש זה קשה ממה שמובא בגמ'[16] דאמר רב יהודה אמר רב כך היה מנהגו של ר' יהודה בר אלעי וכו' ומתעטף ויושב בסדינין המצוייצין וכו' והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותן אמר להן בני לא כך שניתי לכם סדין בציצית בית שמאי פוטרין וב"ה מחייבין והלכה כדברי בית הלל ואינהו סברי גזירה משום כסות לילה ע"כ, משמע שאין זה טעם דב"ש[17].

ריד סדין בציצית להלכה

ולהלכה[18] פוסקים דגזרינן גזירה[19] משום כסות לילה או משום תעשה ולא מן העשוי, בין אם זה טעם לב"ש כפי' השני ברש"י ואחרים, ופוסקים כב"ש, ובין אם זה גזירה חדשה, ואליבא דב"ה, כפי' הראשון של רש"י ואחרים, וכמובא בגמ'[20] אלא אמר רבא הא מילתא אמרי

11. עיין רש"י מנחות מ א ד"ה ב"ש פוטרין.
12. מלחמת ה' שם.
13. ציצית עמ' 141 ע"ש שהאריך בכל הענין.
14. מנחות מ א ד"ה ב"ש, ועיין תוס' שם ד"ה סדין שנתקשו בטעם זה.
15. שם, והוא כפירוש השני של רש"י שם ד"ה ל"א, כן משמע בסדר רב עמרם גאון ה ב, וכן משמע ביראים עמ' 442, וכן פירש הרמב"ם בפירוש המשנה עדיות ד י, וכן הראב"ד שם.
16. שבת כה ב.
17. כן הוכיח רמב"ן במלחמת ה' שם, וכן הרשב"א שם.
18. אך עיין אשכול ח"א עמ' 206 — אית מאן דאמרי האידנא נמי רמינן חוטי צמר לסדין של פשתן משום דמצות ציצית בכלאים הוא.
19. ואם הגזרה היא גם בבגד צמר שלא להטיל חוטי פשתן עיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמז, ועיין חזו"א ג כז [ויש להעיר שדבריו נכונים רק לפירוש רש"י בשמא יקרע סדינו].
20. מנחות מ ב, וגירסת הרי"ף — אמר רבה הא מילתא אמריתא אנא קמיה דשמואל ואיתמר משמיה דר' זירא במערבא כוותיה משמיה דר' יוסי גזרה וכו'.

ואיתמר במערבא משום דרבי זירא כוותי שמא יקרע סדינו בתוך ג׳ ויתפרנו והתורה אמרה תעשה ולא מן העשוי שרא רבי זירא לסדיניה רב זירא[21] אמר גזירה נמי משום כסות לילה ע״כ.

רטו דעת ר״ף

וכתב הרי״ף[22] והאידנא דלית לן תכלת רמינן ליה לסדין ציצית ממיניה ושפיר דמי ע״כ. והוא לשיטתו הולך דאנו פוסקים כב״ש ולא אמרו ב״ש אלא לאסור תכלת בסדין. אך אף לפירוש הרמב״ן דב״ש פוטרים סדין לגמרי מציצית כתב הוא[23] שפוסקים כב״ה דסדין חייב בציצית רק שגוזרים שלא להטיל תכלת בסדין משום כסות לילה.

רטז קושיות עליו

ועל פסק זה קשה פשטות לשון הגמ׳[24] שרא ר׳ זירא לסדיניה ע״כ. וכן פשטות המעשה[25] ומתעטף ויושב בסדינים המצוייצין וכו׳ והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותן אמר להן בני לא כך שניתי לכם סדין בציצית ב״ש פוטרין וב״ה מחייבין והלכה כדברי ב״ה ע״כ. וכן פשטות לשון הגמ׳[26] דמלאכא אשכחיה לרב קטינא דמיכסי סדינא אמר ליה קטינא

21. גירסת הרי״ף: רבה.

22. יג ב, הביאו רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ יז, ועיין לקמן הערה 29, שו״ת רי״ף רצו, שו״ת ר״י מיגאש קפג, שו״ת רש״י פד וכתב שאף בתשובות הגאונים מצא כן, וכן משמע בהפרדס (לרש״י) עמ׳ יט, אשכול ח״א עמ׳ 206 הביא את הרי״ף וכתב — ואנן האידנא באתרין כלהו רמו חוטי פשתן לסדין של פשתן ממינו וכו׳, ראב״ד עדיות ד י, [עיין תמים דעים סי׳ פ], כפתור ופרח סי׳ ס הביא בשם ראב״ד — מימי עולם נהגו בטלית של שליח צבור של פשתן עד שבאו היהירים נוהגין עצמן להיות כפרושים לעשות להם שם בפני עצמן בטלית של צמר במסע ר״ש ז״ל וכו׳ ואפשר כי יותר טוב של פשתן משל צמר, רמב״ם ציצית ג ה, שו״ת רמב״ם קכב, המספיק לעובדי ה׳ (דנה) עמ׳ 272, המנהיג ציצית עמ׳ תרמב בשם רי״ף וכל הגאונים ובעמ׳ תרמז — ומכאן סמך למנהג ספרד ופרובינצ׳ וכן פסק רב אלפס ז״ל כמנהגם אבל בכל צרפת אין להם אלא טלית של צמר וכן הציצית וצ״ע, ר״י מלוניל הל׳ קטנות ציצית עמ׳ כט, ראבי״ה הל׳ קטנות ציצית עמ׳ רמז, הרוקח הגדול בהל׳ ציצית, עץ חיים ציצית עמ׳ קמד, ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳ שעב, רמב״ן מלחמת ה׳ שבת רי״ף יב א וכתב שכן גם דעת רבנו חננאל ממה שפסק כב״ה ע״ש, וכן דייק כפתור ופרח סי׳ ס, אך אין זה מוכרח וגם נסתר מפי׳ רבנו חננאל שבת כז ב ע״ש, שו״ת רשב״א ח״א שצא, מאירי יבמות ד ב, ספר החינוך (שעועל) עמ׳ תפח, שו״ת רא״ש כלל ב ח, רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ יז — וכדאי הוא הרב אלפסי לסמוך עליו וכו׳ והאידנא דליכא תכלת לא שייכי הנך גזרות ולכך לא מחיתי באנשי ספרד שמתעטפים בטלית של פשתן שלא להרפות מצות ציצית בידם, ר׳ ירוחם תאו״ח נתיב יט ח״ג — על הרי״ף אנו סומכים, ועיין נספח ג׳ הערה 10 שגם סובר כן, וכן פירש בפירוש המיוחס לרשב״א מנחות מא א, וכן נוטה שו״ת משכנות יעקב י.

23. שבת רי״ף יב א, ע״ש שהאריך.

24. מנחות מ ב, ועיין ספר הפרדס (לר״א נביון) ציצית סי׳ ג שפירש שסדין כסות לילה הוא, ועיין אות שכז.

25. שבת כה ב, ועיין רמב״ן במלחמת ה׳ שם שניסה ליישב.

26. מנחות מא א, ועיין תמים דעים סי׳ רכד שכל אלה אליבא דרבי שתכלת ולבן מעכבים זה

קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית[27] מה תהא עליה אמר ליה ענשיתו אעשה אמר ליה בזמן דאיכא ריתחא ענשינן ע"כ. והרי"ף הביא גמרא זאת בשם הגאונים להקשות על עצמו ויישב בדוחק שפעמים תכלת נקראת בשם ציצית סתם, והוא כשיטתו הנ"ל[28].

ריז דעת ר"ת

ומחמת כל הגמרות הנ"ל כתב ר"ת[29] דמשום גזרת כסות לילה אסרו להטיל לא רק תכלת אלא גם לבן על אף שאינו כלאים בסדין. והוא דוחק גדול[30].

ריח דעת העיטור

ובעל העיטור[31] כתב טעם חדש שלא להטיל בסדין חוטים של פשתן וז"ל והלכך עקרי ציצת בטלית של פשתן והשתא דקי"ל כב"ה בסדין חייב בציצת מדאורייתא ורבנן הוא דגזרי ביה משום כסות לילה כי היכי דתכלת ליכא פשתן נמי ליכא דקי"ל כר"י דאמר אין לו תכלת מטיל לבן כלומר צמר לבן במקום צמר צבוע תכלת ולבן כדינו ובסדין ליכא למימר הכי הלכך פשתן לא פטור טלית כלל וכו' אבל טלית דאורייתא לא מפטר בלא תכלת או צמר לבן במקומו כי היכי דלא מחסיר ציצת אלא צבע חלזון וכו' ע"כ.

את זה [והוא לשיטתו שהלכה כרבי], וכן רצה ליישב רב שמשון משאנץ במרדכי הל' קטנות סי' תתקמא.

27. ולא גורסים: של תכלת, כגירסת דפוס וילנא כדמוכח מכל המפרשים.

28. לעיל אות סח ולקמן אות רמה.

29. הביאו סמ"ג הל' ציצית דף קט א וכתב — ורבותינו תופסין זה עיקר, בעה"מ שבת רי"ף יא ב, סמ"ק מצורף עמ' קד, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפד, תפז, ובהמכריע סי' פח, ובשו"ת רי"ד סא, תשובות פסקים ומנהגים למהר"ם מרוטנבורג ח"א (תשובות) סי' ז, תשב"ץ סי' רסה, [ובהגהות דרשות מהר"ח או"ז עמ' 108(א) כתב שבטלית משי לא גזרינן ומותר בציצית, עיין לקמן אות רלב], ראי"ש הל' קטנות ציצית סי' יז ועיין לעיל הערה 22, שו"ת מהרי"ל החדשות ה — אבל באלו הארצות מנהג כר"ת, והגר"א שו"ע או"ח ט ו כתב שהוא עיקר, וכן במעשה רב טו, מהר"ז בינגא עמ' צו ובדף צט כתב לחשוש גם לרי"ף ולכן לא יעשה טלית מפשתן כלל, ובראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמו מובא בשם רבינו שלמה בן רבינו שמע' טעם חדש שלא לתת אף חוטי פשתן בסדין והוא דלטעם שמא יקרע בתוך ג' וכו' יש לא רק חשש כלאים אלא גם חשש ברכה לבטלה שאין זה ציצית וחשש זה ישנו גם בחוטי פשתן, וע"ש שראבי"ה דחה זה, וכן הוא בתש' חכמי צרפת ולותיר סי' מד ושם בשם שלמה בן שמשון, וכן בסי' מח שם, וע"ש עוד ראיה.

30. עיין עיטור ציצית עמ' 143 שהקשה עליו, שו"ת מהר"ח ח שתמה על ר"ת וכתב שלא ימחה במי שיעשה כרי"ף ולכן בטלית משי שמעורב בה פשתן כתב לעשות ציצית מפשתן ע"ש, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמא בשם רב שמשון, עיין ראי"ש הל' קטנות ציצית סי' יז שהקשה על ר"ת.

31. ציצית עמ' 132-134, 143, וכעין זה תמים דעים סי' רכד, רק שם היא סברא בדרבנן.

ריט
דחית דעת העיטור — ראי"ש

והרא"ש[32] דחה דבריו וז"ל ופי' זר הוא לפרש אין לו תכלת מטיל לבן דווקא צמר צבוע לבן דר' יוחנן בן נורי היינו רבנן דפליגי ארבי בהך ברייתא וראיתם אותו מלמד שמעכבין זה את זה דברי רבי וחכמים אומרים אין מעכבין ומפרש מאי טעמא דר' דכתיב הכנף מין כנף וכתיב פתיל תכלת ואמר רחמנא וראיתם אותו עד דאיכא תרוייהו כחדא ורבנן וראיתם אותו האי לחודיה והאי לחודיה אלמא אכל מין כנף אמרי רבנן האי לחודיה והאי לחודיה ואף בטלית של פשתן ע"כ.

רכ
דעת הגאונים

והגאונים[33] אף הם סוברים שאין מטילים ציצית של פשתן בטלית של פשתן וז"ל תשובת הגאונים[34] והלכתא אין עושין אלא של צמר[35] דתכלת עמרא הוא ובעמרא הוא דהוי ציצית במידי אחרינא לא ואע"ג דאמר רבא צמר ופשתים פוטרין בין במינן בין שלא במינן ליתא לרבא דקאמ' תנא דבי רבי ישמעאל הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם צמר ופשתים אף כל צמר ופשתים ואמרי' עלה רב נחמן בר יצחק אמר אף כל לאתויי ציצית ותו קאמרי' מלאכא אשכחיה לרב קטינא דמכסי סדינא ואמר ליה קטינא קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסתוא ציצית מה תהא עליה ואי ס"ד הוי ציצית דפשתים לירמי ציצית דפשתים לסדין דפשתן ולא לימא ציצית מה תהא עליה וקאמ' רב יהודה אמ' רב כך היה מנהגו של ר' יהודה

32. הל' ציצית סי' יז.

33. גאוניקה ח"ב עמ' 336 — כל שיש בו פשתן וכל שכן סדין שכולו פשתן וכו', הלכות פסוקות (מילר) סי' עד, חמדה גנוזה סי' א, צ, צא, גנזי קדם ספר ה סי' יח, רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 74, רבנו חננאל שבת כז ב, ערוך ע' סדן, הביאם אשכול ח"א עמ' 206-217, תמים דעים סי' רכד, בעה"מ שבת רי"ף יא ב וכתב — הוי יודע כי כל הגאונים ז"ל שהיו מן העולם כולם אסרו להטיל ציצית של פשתן בטלית ולא היה אדם שחלק בדבר עד שבא הרי"ף ז"ל והתירו לעצמו והורה לאחרים וכו', עיטור ציצית עמ' 143-144 ע"ש שהאריך שיש לעשות כגאונים, הביאם המכריע סי' פח, הביאם אורחות חיים הל' ציצית (ב), נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יג ב הביא בשם רב האי בשם אביו וכן בשם רע"ג וכתב שכן העלה הריטב"א [עיין ריטב"א שבת כה ב — וראוי להחמיר שלא לעשו' טלית מצוייצת של צמר אלא של (צ"ל: טלית מצוייצת של פשתן אלא של צמר) וכו'] וצ"ע בטעם שכתב שם ע"ש, ועיין הלכות פסוקות (מילר) סי' סט, עג בענין סדין בעל כנפות משי או צמר גפן מה דינו, וכן חמדה גנחה סי' קמז, וכן תש' הגאונים שערי תשובה סי' קנט, [ועיין רבנו חננאל שבת כה ב ועיין רמב"ן במלחמת ה' שם מה שכתב בדעת רבנו חננאל וכן הוא בכפתור ופרח סי' ס וזה נסתר מדברי רבנו חננאל המובאים קודם].

34. אשכול ח"א עמ' 207.

35. וכן משמע בסיפרי פר' שלח — וב"ש אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת, וכעין זה בפר' כי תצא.

בר אילעאי וכו' ואינהו סבור גזרה משום כסות לילה וכן הלכה ואי ס"ד הוו חוטי דכתנא לימא להו רמו חוטי דכתנא ולא תרמו חוטי דעמרא אלא שמע מינה דכתנא כלל וכלל לא ומעולם לא אמרו רבנן מירמא חוטי דכתנא ולא שמענו זאת דחוטי דכתנא לא נקראו מעולם ציצית אלא של צמר וכל שכן ברוכי דאסור ומאן דרמי חוטי דכתנא ומברך עליהן עובר משום לא תשא וחייב מלקות ע"כ ועוד הוסיף וז"ל ודכירנא משני אבא מארי גאון ומר רב יעקב מאחריו ומר רב אוכמא מאחוריו ומר רב צדוק מאחריו וכל גאונים מאחריהם ז"ל שלא היה אחד מהם שהורה להטיל ציצית של פשתן וכו' ע"כ. והנה נראה בעליל דטעמם[36] הוא דמצות ציצית לכתחילה נעשית רק מתכלת ורק אם אין תכלת מטיל לבן וכנ"ל, א"כ אין מקור שאפשר לקיים מצות ציצית בחוטי פשתן[37], ורבא הוא דדריש[38] ציצית הכנף מין כנף שאפשר לעשות ציצית של פשתן בטלית של פשתן ומכיון דליתא לרבא כמו שכתבו הגאונים כנ"ל שוב אין מקור שאפשר לעשות ציצית מחוטי פשתן.

רכא
תמיהת ר"ף עליהם

והרי"ף[39] הביא ראיתם ומאוד תמה עליה וז"ל וחזינן למקצת רבואתא דאסרי למרמי חוטי פשתים בטלית של פשתים ואיתלו להוא בהא דאמרי'[40] סלקא דעתך אמינא כדרבא דרבא רמי כתיב הכנף מין כנף וכו' וקאמרי מדקאמר סלקא דעתך אמינא כדרבא מכלל דלית הלכתא כרבא דפטר בפשתן אלא צמר בלחוד הוא דפטר וכו' והני רבואתא דסבירא להו הכי לא דייקי בשמעתא ולא ידעי מאי קאמרי רבנן ומיהא שמעתא דאסרי ליה לכיתנא בסדינא מינה גופא גמרינן דעבדינן כיתנא בסדינא דהכי אמרינן בגמרא סד"א כי דוקיא דרבא וכו' והכי קאמר רחמנא עביד צמר לצמר ופשתים לפשתים וכו' כתב רחמנא צמר ופשתים דאפילו צמר לפשתים ופשתים לצמר האי סברא דסמכא דסמכי עליהן רבנן ושמעת מינה דפשתים בפשתים כשר הוא לדברי הכל ולית בה פלוגתא והאי דדייק רבא נמי מצמר ופשתים דפוטרין שלא במינן דשמעת מינה דשאר מינין חייבין בציצית מדאורייתא לית הלכתא כוותיה וכו' ע"כ.

36. עיין עיטור ציצית עמ' 143 וראי"ש הל' קטנות ציצית סי' יז מה שכתבו בטעמם, ועיין תמים דעים סי' רכד.
37. והוא דומה קצת לשיטת בעל העיטור.
38. מנחות לט ב.
39. הל' קטנות ציצית יג ב.
40. יבמות ד ב.

רכב ביאור מחלוקתם

ושורש מחלוקתם הוא, אם מצות התכלת שהיא צמר היא דבר נוסף על הציצית או שהיא היא הציצית. שלרי"ף היא דבר נוסף ולכן גם במסקנת הגמ'[41] שמצות תכלת נאמרה גם בטלית של פשתן לא חוזרים מדיוקא דרבא הכנף מין כנף שמשמע שאפשר לעשות ציצית של פשתן בטלית של פשתן רק נתחדש שאפשר לעשות כלאים בציצית. משא"כ לגאונים[42] שתכלת היא היא הציצית אחרי שנתחדש במסקנת הגמ' שמצות תכלת נאמרה גם בטלית של פשתן הרי הלך לו דיוקא דרבא לגמרי כי התכלת שהיא צמר אינה מין כנף של טלית פשתן.

רכג פשתים פוטרים בשל צמר — דעת רש"י

איתא בגמ'[43] אמר שמואל משמיה דלוי חוטי צמר פוטרין בשל פשתן איבעיא להו של פשתן מהו שיפטרו בשל צמר צמר בשל פשתים הוא דפטר דכיון דתכלת פטרה לבן נמי פטר אבל פשתים בצמר לא או דלמא כיון דכתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו גדילים תעשה לך לא שנא צמר בפשתים ולא שנא פשתים בצמר ת"ש דאמר רחבה אמר רב יהודה חוטי צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל צמר חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו בשיראין וכו' ע"כ. ופירש רש"י חוטי צמר פוטרין בשל פשתן וכו' ואע"ג דליכא השתא מין כנף דהוי של צמר כיון דתכלת שנים חוטין הן דתכלת עמרא נינהו ופוטר בשל פשתן דהא תכלת כתב רחמנא בהדיא לבן דצמר נמי פוטר בשל פשתן משום לבן ע"כ. ואין דבריו מובנים[44] מהו הלימוד מתכלת, שהרי דין מין כנף נאמר רק בלבן ותכלת לא צריכה להיות מין כנף ואין ללמוד מאחד לשני[45].

רכד דעת תוס'

והתוס' פירשו[46] אלא הכי פירושא אע"ג דכלאים נינהו ע"כ. לפירושם קשה[47] דאין סברא מדתכלת פטרה לבן נמי פטר קיימת אלא בזמן שיש תכלת שאז בין כך ובין כך יש כלאים אבל לא בזמן שאין תכלת ובא להטיל רק לבן, וזה לא כפשטות הגמ'. וגם הלשון דכיון דתכלת פטרה לבן נמי פטר אינו הולם את פירושם, דהוי ליה למימר דכיון דעם תכלת יש כבר איסור כלאים אין לבן מוסיף מידי.

41. שם.
42. עיין לעיל אות פ.
43. מנחות לט ב.
44. עיין פירוש המיוחס לרשב"א שם שהקשה כן.
45. עיין ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח שמפרש כרש"י ות"ש שהסביר קצת.
46. שם ד"ה לבן.
47. עיין חוו"א ב ב שנתקשה בדבריהם.

רכה קושיא עליהם

ולשני הפירושים קשה מנין לגמ' כלל שאפשר לעשות ציצית מחוטי פשתן וכל מה שהסתפקו בגמ' אם מין כנף מעכב או אם הותרו כלאים. וזה אין לומר, שהתורה לא הקפידה כלל על חוטי ציצית ממה הם עשויים כמו שמוכח מהמשך הגמ' וז"ל הכי נמי מסתברא דקתני סיפא הן במינן פוטרין וכו' אי אמרת בשלמא דרבנן היינו דמיפטרו במינן אלא אי אמרת דאורייתא צמר ופשתים הוא דפטר וכו' ע"כ. וצ"ל[48] לפירושם שזה נלמד מן הפסוק ציצית הכנף מין כנף ולתנא דבי ר' ישמעאל כל הבגדים או צמר או פשתים הם עביד צמר לצמר ופשתים לפשתים[49] ועל זה בא הספק של הגמ' מהו לעשות להיפך לרש"י כטעמו ולתוס' כטעמם. וזה דחוק שאין זה מוזכר בגמ' ועיקר חסר מן הספר[50].

רכו ראיה לרי"ף

והרי"ף[51] גם כן דרך דרך זו ולכן הוכיח מהגמ' שאפשר לעשות חוטי פשתן בטלית פשתן, שלא כדעת הגאונים.

רכז יישוב דעת הגאונים

אומנם הגאונים יפרשו[52] שזה גופא ספק הגמ' אם חוטי פשתן ראויים לציצית ואם כן זה רק בדרך של כלאים כמו שנראה ממקור פשיטת הספק דכתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו גדילים תעשה לך וכו' ע"כ. ואין לנו מקור אחר שנלמד משם שחוטי פשתן פוטרין בשל פשתן. וא"כ יוצא שלדעת גאונים יש שתי דרכים לקיים מצות ציצית: האחת לתת חוטי תכלת ואם אין תכלת צמר לבן במקומו והשניה בדרך של כלאים חוטי פשתן בטלית של צמר דווקא או חוטי צמר ופשתים יחד בטלית של שאר מינים לדעת הסוברים שחיובם מדאורייתא.

רכח ראיה לפירוש זה

ומהמשך הגמ' משמע[53] כפירוש זה שדברי רחבה צמר ופשתים פוטרים בכל מקום הוא צמר ופשתים יחד. וז"ל הגמ'[54] איתיביה רבא לרב

48. אך מה נתרץ שלא לפי תנא דבי רבי ישמעאל, ועיין המכריע סי' פח שהסביר שאין קרוי ציצית מן התורה אלא מצמר ופשתים דכתיב צמר ופשתים יחדו וסמיך ליה גדילים וכו', והוא דוחק שנלמד מאותה דרשה ב' ענינים אחד ודאי ואחד מסופק, ועיין פירוש המיוחס לרשב"א מנחות לט ב.
49. וכמו שמחכר ביבמות ד ב.
50. עיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 221-223 שדן בפירוש הסוגיא.
51. הל' קטנות ציצית יג ב, והביאו רא"ש הל' קטנות ציצית סי' יז.
52. עיין עיטור ציצית עמ' 140, 142, עיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 236, ועיין מהר"ז בינגא עמ' ל שלא הבין כן.
53. ראיה זו הביא הנשיא רב יצחק ב"ר ברוך תמים דעים סי' רכד נגד הרי"ף אך הוא לשיטתו שהלכה כרבי שתכלת ולבן מעכבים זה את זה.
54. מנחות לט ב.

נחמן השיראין וכו' חייבין בציצית וכו' אי הכי אימא סיפא וכולן צמר ופשתים פוטרין בהן אי אמרת בשלמא דאורייתא היינו דמישתרן בהו כלאים וכו' אימא או צמר או פשתים ע"כ. משמע שסתם הבנת הגמ' צמר ופשתים פוטרים הוא צמר ופשתים יחדיו ורק כאן היא אוקימתא מיוחדת.

רכט קושיא על גמ' הנ"ל מדעת ר"ל ויישוב הראשונים

ובזה גם תתישב קושיא גדולה — איך אמרו חוטי צמר פוטרין בשל פשתן וחוטי פשתן פוטרין בשל צמר הא אפשר במינן ואמר ריש לקיש[55] כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב וכו' ע"כ. והראשונים[56] דחקו בזה מאוד. ונאמרו שלשה תירוצים: האחד שאין דברי ר"ל אלא מדרבנן ודברי הגמ' שלנו הם מדאורייתא. ומלבד שעצם החילוק הוא דחוק מאוד[57] דבר זה נסתר מגמ'[58] בענין אם מצות עשה דמילה דוחה לאו דקציצת בהרת שמחמת דינו של ר"ל יש יתור בפסוק ללמד שהיא דוחה ומוכח דדינא דר"ל דאורייתא.

רל עוד יישובים

והתירוץ השני[59] שדברי ר"ל נאמרו רק במקום שאין תכלת ודברי הגמ' שלנו הם במקום תכלת דווקא. ואין זה משמע בלשון הגמ' וגם אינו מובן מהו הטעם שבמקום תכלת יותרו כלאים אף שאפשר לקיים שניהם. ויש שהוסיפו[60] שאף בלי תכלת כל שיש שני חוטי פשתן ושני חוטי צמר הותרו כלאים ולא נאמר הכלל דר"ל, והכלל של ר"ל נאמר רק במקרה שכל החוטים הם צמר בטלית של פשתן שאז אומרים אפשר במינו וזהו דבר שאינו מובן כלל. והתירוץ השלישי[61] שהגמרות חלוקות הן, ואין זה מובן במה הן חלוקות.

55. מנחות מ א ועוד.
56. עיין תוס' שם ד"ה כיון, כתובות מ א ד"ה כגון.
57. עיין חזו"א ב ב שנתקשה בזה.
58. שבת קלג א ע"ש.
59. עיטור ציצית עמ' 140-142, כן משמע בסמ"ג הל' ציצית דף קט א, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 208-210, תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 124-125 ע"ש, מיוחס לרשב"א שם, ועיין תמים דעים סי' רכד.
60. ופסקי ר"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפב הסביר שדברי הגמ' לט ב פירדשם שהותרו כלאים לגמרי, וערוגת הבשם ח"ג עמ' 209 הקשה עליו, וכן כתב עיטור ציצית עמ' 147 בשם רבנו אפרים.
61. פסקי ר"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפד והוא לשיטתו, עיין לעיל הערה קודמת, וכך דייק עיטור ציצית עמ' 147 בדברי רב ברוך, עיין תמים דעים סי' רכד, וכן פירש ב"י או"ח סי' יא ד"ה ועתה בדעת הרמב"ם, ומאירי יבמות ד ב תירץ שכלאים הותרו כשאין לו ממינו, ואף הוסיף — שמא תאמר והאיך אפשר שלא יהא לו ממינו והרי אפשר לו להוציא חוטין מן הבגד עצמו ויטיל בכנף [קושיתו צ"ע שהחוטים לא טווים לשמה, ועיין

רלא יישוב לדעת הגאונים

אך לפירוש הגאונים מובן היטב, שהגמ' שלנו סוברת שמצות ציצית היא בדרך כלאים דווקא כנ"ל אך הגמ' שהביאה את דברי ר"ל הולכת אליבא דרבא שדורש הכנף מין כנף שמשם נלמד שחוטי פשתן פוטרים בטלית של פשתן וא"כ אפשר במינם ואומרים את הכלל של ר"ל. וכמו שאמרו הגאונים עצמם ז"ל האשכול[62] ונשאל רבינו האי גאון ז"ל וכו' וששאלתם הא דאמר ריש לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה וכו' כיצד קיום שניהם וכו' אם אתה יכול לקיים את שתיהן מוטב אליבא דשמעתא דאמר רבא וכו' ע"כ. ובזה סרה עוד ראיה של הרי"ף שמטילים חוט פשתן בטלית של פשתן כי גמ' זאת היא אליבא דרבא.

רלב חוטי פשתן בטלית משי — דעת סמ"ק

וכתב סמ"ק[63] וכלאים בציצית אסור לגמרי לדידן שאין לנו תכלת וכו' וצמר ופשתים פוטרים בין במינם בין שלא במינם וכו' בזה יש שני פירושים וצ"ע במסכת מנחות ע"כ. וכוונתו[64] בודאי להסתפק אם מה שנאמר בגמ' הנ"ל צמר ופשתים פוטרים וכו' יחדיו דווקא או אפילו כל אחד לחוד. ולכן כתב הגהה[65] שם מיהו נכון שלא לעשות שום ציצית מפשתן אפילו בטלית של משי ע"כ, כי חושש לצד הראשון של הספק[66].

רלג חוטי צמר בטלית משי — דעת ר"ם

אומנם כל דברי ההגהה נאמרו בחוטי פשתן דווקא אבל חוטי צמר פוטרים בטלית משי[67], וכמו שכתב המהר"ם מרוטנבורג בתשובה[68] וציצית של פשתן בטלית של שיראים לא מהני דאין זה

ריטב"א שם, ועיין אגרות משה או"ח ח"ד ה] אין זה כלום שכל שאין לו אא"כ בקרעת כנף ובהפסד טלית הרי זה כמו שאין לו ויפטר של צמר בפשתים ושל פשתים בצמר, וכ"כ הרשב"א שם, וכן ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג [ועיין ב"י או"ח סי' יא ד"ה ועתה שחלק עליו], ועיין נספח ג' הערה 10 שגם פירש כן, ועיטור ציצית עמ' 147 הביא בשם ר"ת עוד תירוץ ששמואל מדבר בכלי קופסא שסובר שחייבים בציצית.

62. ח"א עמ' 213, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 81.
63. סמ"ק מצורף עמ' קד.
64. פסקי ר"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפב — יחדיו דווקא, וכן עיין הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ו).
65. אורחות חיים הל' ציצית (א) הביא זה בשם הר"ף, עיין דרשות מהר"ח או"ז עמ' 108 בהגהה (א), ובשו"ת מהר"ח ח חלק על רבו ואמר שציצית פשתן פוטרת במשי, ועיין מהר"ז בינגא עמ' צו, ועיין ב"י או"ח סי' ט מה שפירש בזה, ועיין הגר"א שו"ע שם סע' ב.
66. וזה כדעת התירוץ השני הנ"ל שלדעת הגאונים אף אין להטיל חוטי משי בטלית משי שאין הלכה כרבא וכדלקמן אות רלז.
67. ולדעת העיטור אפשר לתת רק שנים צמר ושנים משי או כולם צמר, ע"ש עמ' 141.
68. תשובות פסקים ומנהגים למהר"ם מרוטנבורג ח"א (תשובות) סי' ו, וכן תשב"ץ סי' רסו,

הכנף מין כנף והתורה אמרה פתיל תכלת דהיינו צמר צבוע בתכלת ואי ליכא תכלת יקח צמר שאין צבוע כי הצבע אינו מעכב אבל ציצית (אמרה) תורה והא דאמר גדילים תעשה לך מהן היינו ביחד שני חוטי תכלת אבל היכא דא"א להטיל שניהם יחדיו כגון לדידן אין לעשות ציצית אלא או מצמר דכתיב פתיל תכלת או ממינו כדכתיב הכנף מין כנף ע"כ. וקשה על דבריו, דבשלמא לדעת הגאונים דליתא לרבא ולא דורשים הכנף מין כנף כלל אם אין צמר צבוע בתכלת מטיל צמר לבן שהצבע אינו מעכב, אבל לדבריו דאיתא לרבא דבעינן מין כנף או פתיל תכלת כשאין תכלת אין להטיל צמר לבן אלא מין כנף שהוא חוטי משי דווקא.

רלד
בגד צמר או פשתים חייבו מהתורה — דעת הגאונים

ונחלקו בגמ'[69] אם בגד[70] של שאר המינים חוץ מצמר ופשתים חייב בציצית מדאורייתא או רק מדרבנן. הרי"ף[71] פסק כר' נחמן שאמר השיראין פטורין מן הציצית[72] דתנא דר' ישמעאל כוותיה ח"ל[73] הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם צמר ופשתים אף כל צמר ופשתים ע"כ.

רסז, וכן הגהת סמ"ק מצורף עמ' קד (קנה), אבל שו"ת מהרי"ל החדשות ה, והאגור סי' ט בשמו, ותרומת הדשן סי' מד, ור"י שטיין על סמ"ג הל' ציצית — כולם הבינו בדעת מהר"ם שנותנים דווקא משי שהוא מינו, וכן הבין הגר"א שו"ע או"ח סי' ט ב, ועיין ב"ח שם, וע"ש מקור חיים, ועיין לקט יושר עמ' 9 שתרומת הדשן חלק על מהר"ם בזה, ועיין ארצות החיים המל"א ט כו מה שפירש בדעת מהר"ם.

69. מנחות לט ב.

70. דווקא בגד כלומר דבר הארוג, [ולבדים אינם בגדים שהרי בכמה מקומות הוצרכו לרבותם, עיין תודת כהנים פר' שמיני פ"ו ופר' קדושים פ"ד, אומנם עיין רמב"ם כלים א יא — והלבדים כבגדים לכל דבר, אך עיין פירוש רבנו מיחס ב"ר אליהו דברים כב יב ועיטור ציצית עמ' 146 שגרסו בסיפרי פר' דברים — כסותך פרט ללבד, ועיין בעיטור שם שמצא גירסא אחרת — כסותך לבד] אבל עור וכדומה פטור לכר"ע כמ"ש מנחות מ ב, עיין ר"ע גאון גאוניקה ח"ב עמ' 336 — היא שלבגד וכנפיה שלעור חיבת בציצ' מאי טעמ' כיון דכולה טלית בגד היא אף על גב דציצ' בעור קא ראמי ועור לא מחייב בציצית אמרינן זיל בתר עיקר ועיקר בגד הוא, וכן כתב המספיק לעובד"י ה' (דנה) עמ' 270 [אך ע"ש שנימק זאת שלא גזרו חכמים אלא במה שדרך האנשים לעשות ממנו כסויות], וכן משמעות כל המפרשים, אומנם עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 104 שגרס בגמ' — היא של עור חייבת, וע"ש פירוש הגמ', ונחלקו שם על כסות שחלקה עור וחלקה בגד אי בתר עיקר אזלינן או בתר כנף ונחלקו הפוסקים כמי ההלכה, **ואלה שפסקו דבתר עיקר אזלינן**: הלכות פסוקות (מילר) סי' עג העתיקו אשכול ח"א עמ' 218, [עיין מג"א ט ח שלא ראה תשובה זו ועיין משנ"ב ט יט], הלכות גדולות הל' ציצית עמ' 504, ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 242 שהעתיקו להיפך וע"ש, ר"ף הל' קטנות ציצית, רמב"ם ציצית ג ד, עיטור ציצית עמ' 144, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמה, יראים עמ' 443, הרוקח הגדול בהל' ציצית, עץ חיים ציצית עמ' קמד, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסח, שו"ת

הלה ורש"י בתשובה[74] פסק כרבא שהוא בתרא וז"ל הגמ'[75] דרבא רמי כתיב הכנף מין כנף וכתיב צמר ופשתים הא כיצד צמר ופשתים פוטרין בין
דעת רש"י

מהר"ח ח, ראי"ש הל' קטנות ציצית סי' י, ר' ירוחם תאר"ח נתיב יט ח"ג, כפתור ופרח סי' ס, טור או"ח סי' י, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכח, אהל מועד ח"א דף קיא ב, ועיין גאוניקה ח"ב עמ' 336 והלכות פסוקות (מילר) סי' ע לרב עמרם גאון שסתם ולא הכריע, אומנם פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפה כתב — עבדינא לחומרא ובעינן היא של בגד וכנפיה של בגד, וכן שו"ת מהר"ק קמט, וכן משמע במרדכי הל' קטנות סי' תתקמב בשם תוס' שאנץ, אך התיר חיפוי עור על הכנף, וכן הביא סמ"ק מצוה"ך עמ' קח (קסב), אומנם מהר"ז בינגא עמ' מ בשם מהר"ל ושם עמ' ק חשש לזה גם בחיפוי [טלאי] וכתב לעשותו רק מצמר, ועיין מרדכי שם בשם מהר"ם שפסל טלאי מטעם אחר, וע"ש שחלק עליו, ועיין שו"ת רשב"א ח"ז ש שגם פסלו מטעם אחר ע"ש, ועיין עיטור ציצית עמ' 144 שהביא ראיה להכשירו, ובשו"ת רשב"א הנ"ל דחאה, והאגור סי' לב וב"י או"ח סי' יא ד"ה כתוב במרדכי כתבו שלא נהגו לחשוש לזה, ועיין מג"א סו יד, ועיין שו"ת משכנות יעקב יז, ויש להסתפק אם מחלוקת זאת אי בתר עיקר או בתר כנף אזלינן נוגעת גם לענין צבע החוטים לדעת הסוברים שלענין צבע יש דין מין כנף, עיין אות רמז, ולכאורה אין הדברים נוגעים זה לזה וגם מ"ד בתר עיקר אזלינן כאן יודה דבתר צבע הכנף אזלינן, שכל דבריו נאמרו לענין חיוב בציצית כי בגד חייבה תורה ולא דבר אחר ודבר שרובו בגד בגד הוא [ועיין טעם אחר בשו"ת מהר"ק קמט בשם רב מנחז] משא"כ לענין צבע החוטים מין כנף בעינן, אך עיין ארצות החיים ט ומשנ"ב ט סז שלא כתבו כן, ואותו דיון יהיה לענין מין כנף אליבא דרבא לגבי חומר החוטים, ועיין חוו"א ג לג, ועיין שו"ת אגרות משה או"ח ח"א ב, ולענין טלית בוקרנ"א כלומר ארוגה מחוטי פשתן ומשי וכדומה עיין תשובות פסקים ומנהגים למהר"ם מרוטנבורג ח"א (תשובות) סי' ז, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 108, שו"ת מהר"ח ח, תשב"ץ סי' רסו, סמ"ק מצוה"ך עמ' קד (קנה), אורחות חיים הל' ציצית (א), מהר"ז בינגא עמ' כד בהגהה, לד, האגור סי' ט, מקור חיים ט.

71. הל' קטנות ציצית יד ב, רמב"ם ציצית ג א-ב, המספיק לעובדי ה' (רנה) עמ' 270, הרוקח הגדול בהל' ציצית, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 249 ע"ש, רמב"ן שבת כז ב, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שעג, מאירי יבמות ד ב, שו"ת רשב"א ח"ג רפ, ובפירושו ליבמות ד ב, מגדל דוד ספר ב עמ' סח, צדה לדרך כלל ד פ"ה, עץ חיים ציצית עמ' קמד, אהל מועד ח"א דף קיא ב, ספר התניוך (שעועל) עמ' תפז, וכן פסק שו"ע או"ח סי' ט א, שו"ת משכנות יעקב ט נטה לדעת הרי"ף, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יג ב כתב שיש לחוש לדבריהם ודרש כן לרבים ופשט המנהג ללבוש טלית צמר דווקא, וכן מהר"ז בינגא עמ' צו בשם מהר"ל — לצאת ידי כולם ללבוש צמר בחוטי צמר, ובאגודה מנחות לט ב — יש לובשין טליתות של צמר כדי לברך בלא פלוגתא ואחרי כן מסירין אותו החוטין ומתעטפין בטליתות של משי ע"כ, וצ"ע.

72. כלומר: מדאורייתא.

73. מנחות לט ב.

74. מובא בראי"ש הל' קטנות ציצית סי' יח, הפרדס (לרש"י) עמ' יח, וכן דעת רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 89, עיטור ציצית עמ' 141 ע"ש טעמיו, רי"ז ב"ד ברוך בתמים דעים סי' רכד ע"ש טעמו, ועיטור ציצית עמ' 141 דחה טעמו, בן פשטות כוונת ראב"ד בהשגות (על רמב"ם) ציצית ג ב, יראים עמ' 443 הסתפק בזה וכתב — וירא שמים יצא ידי כולם ויעשה טלית מצמר או מפשתים, סמ"ג הל' ציצית דף קח ד, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפג, ובהמכריע סי' פח וכתב — ולי נראה שהלכה כרבא אבל רבותי הקדמותים זכרונם לברכה פסקו כרב נחמן וכתנא דבי רבי ישמעאל והרוצה לצאת ידי שמים

במינן בין שלא במינן שאר מינין במינן פוטרין שלא במינן אין פוטרין. והרא"ש[76] תמה על פסקו של הרי"ף שפסק כר' נחמן כיון דרבים פליגי עליה רב יהודה רחבה ורבא, ואי משום תנא דבי רבי ישמעאל הא איכא תנא דבי ר' ישמעאל אחר דסבר כוותייהו דקאמר בפרק התכלת אמר אביי האי תנא דבי רבי ישמעאל מפקא מאידך תנא דבי ר' ישמעאל וכו' ע"כ.

רלז
ראיה לפסק הגאונים

ובתשובת הגאונים[77] הוכיחו מגמ'[78] שהלכה כתנא דבי ר' ישמעאל ח"ל ואע"ג דאמרינן צמר ופשתים פוטרי' בין במינן בין בשלא במינן ליתא לדרבא דקאמרי' תנא דבי ר' ישמעאל הואיל ונאמרו בגדים בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם צמר ופשתי' אף כל צמר ופשתים ואמרי' עלה אמר רב נחמן בר יצחק אף כל לאתויי ציצית ציצית בהדיא כתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו וסמיך ליה גדילים תעשה לך סד"א כרבא דמעיל פשתים קמ"ל דלא כרבא תוב אמר לי' רב אחא בריה דרבא לרב אשי ותנא דבי ר' ישמעאל מ"ש לענין טומאה דמרבי שאר בגדים (מדכתיב או בגד הכי נמי לימא לרבות שאר בגדים) מאשר תכסה בה אמר ליה רב אשי אשר תכסה בה לרבות כסות סומא הוא דאתא ולא מייתר לרבויי ביה שאר מינין לציצית וכו' ע"כ.

רלח
שאר המינים נפטרים בחוטי צמר בלבד — דעת הגאונים

ויש לעיין לדעת מי שלא פוסק כרבא ושאר מינים חייבים רק מדרבנן איזה מיני חוטים פוטרים בהם. והנה לדעת הגאונים דליתא לדרבא לגמריה דלא רק זה ששאר מינים פטורים מדאורייתא אלא גם ליתא לדרשה הכנף מין כנף כלל אין מקום לעשות חוטים משאר המינים אלא בצמר בלבד וכנ"ל. וגם רבנן שחייבו גם בגדים של שאר המינים מסתבר דכעין דאורייתא תיקנו שיש להטיל בהם חוטי צמר בלבד.

ולאפוקי נפשיה מפלוגתא יעשה טלית של צמר והיא מצחה מן המובחר, הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (א), ראי"ש הל' קטנות ציצית סי' יח בשם רש"י ור"ת, אגודה מנחות לט ב בשם ר"ת, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכח, מיוחס לר"ן שבת כז ב, וכן פסק רמ"א שו"ע או"ח סי' ט א, עיין מהר"ז בינגא עמ' כה בהגהה, ועיין שו"ת מהר"ם מינץ עח, [עיין ראב"ן סי' שמג שמצד אחד לא פסק כתנא דבי רבי ישמעאל וחייב שאר המינים, אך מצד שני לא פסק כרבא שדרש הכנף מין כנף ואין עושים ציצית בכל הבגדים אלא מצמר, וכתב שכך נהגו].

75. מנחות לט ב.
76. הל' קטנות ציצית סי' יח.
77. חמדה גנוחה סי' א, ובאשכול ח"א עמ' 209, וכפתור ופרח סי' ס כתב — ורבינו האיי מביא בפירושיו ראיה דהלכתא כתנא דבי רבי ישמעאל, והובא ברשב"א שבת כז ב וע"ש שתמה עליו, ועיין רמב"ן שבת כז ב, ועיין מקור חיים ט שהוכיח כדעת הרי"ף, ועיין הגר"א או"ח ט א, ועיין שו"ת משכנות יעקב ט, ועיין חזו"א ג כד ד"ה ולענין הלכה.
78. שבת כז ב.

רלח קושיא עליהם

אומנם קשה על זה מלשון הגמ'[79] איתיביה וכו' השיראין וכו' כולן חייבין בציצית מדרבנן אי הכי אימא סיפא וכולן צמר ופשתים פוטרין בהן אי אמרת בשלמא דאורייתא וכו' אלא אי אמרת דרבנן היכי מישתרי בהו כלאים אימא או צמר או פשתים ע"כ, משמע שאם שיראין חיובם מדרבנן נפטרים הם ע"י חוטי פשתן. אך יש ליישב דאין זה אלא דחיה בעלמא ואין למדים ממנה ובפרט שאחר זה הגמ' פירשה את הברייתא הזאת אליבא דרבא, ואולי זהו הפירוש האמיתי בברייתא זו וכל שכן אחרי שהוכח לעיל מכמה מקומות שאין מטילים בטלית של פשתן חוטי פשתן ואפילו רבנן לא תיקנו לעשות כן, ולשון התשובה מרב האי גאון המובאת בעיטור[80] וז"ל (שאלוהו אי) דעבדו רבנן תקנתא למירמי חוטי דכיתנא (בגלימא דכיתנא והשיב) מעולם לא כתבו במתיבתא דמתא מחסיא הכי וכו' ע"כ.

רלט יישוב קושית ר"ף על הגאונים

ובזה סרה השגת הרי"ף[81] על שיטת הגאונים שאין מטילים ציצית של פשתן בטלית של פשתן ז"ל ועוד דאידהו עדיף מצמר גפנים דצמר גפנים חיובא דרבנן הוא ופשתים בפשתים חיובא דאורייתא הוא ע"כ, שגם בצמר גפנים אין מטילים אלא צמר בלבד.

רמ חקירה לדעת ר"ף בדיוקא דרבא

אומנם שלא לדעת הגאונים שאין דיוקא דרבא ציצית הכנף מין כנף נדחה לגמרי יש להסתפק האם למין כנף יש עדיפות ומה שאמרו אפילו צמר לפשתים ופשתים לצמר הוא רק בדיעבד, או אחרי שדרשו סמוכים דכלאים בציצית הורשו שני מינים אלה זה לזה לגבי טלית של פשתן או לגבי טלית של צמר ואין עדיפות למין כנף חה נדרש רק כמקור לחוטי פשתן בלבד. ובספק הזה תהיה גם נ"מ לשאר המינים שחיובם מדרבנן. שאם נאמר כצד השני של הספק שאין כלל מצות מין כנף רק נלמד שאפשר לעשות חוטי ציצית או בצמר או בפשתים בכל מקום גם בשאר המינים תקנת חז"ל היא בצמר ובפשתים בלבד. משא"כ לפי הצד הראשון שעל אף שצמר ופשתים פוטרים בכל מקום יש מצות מין כנף גם בשאר המינים מדרבנן ולכתחילה יש להטיל חוטים של שאר המינים, כי רבנן כעין דאורייתא תיקנו.

79. מנחות לט ב.

80. ציצית עמ' 143, תעיין הלכות פסוקות (מילר) סי' עא תשובת רב יוסף גאון שסובר דעבדו רבנן תקנתא לאחותיה חוטי דכיתנא למנא דכיתנא, ועיין שם סי' עד תשובת ר"ע גאון שמתיחס לדבריו וחולק עליו.

81. הל' קטנות ציצית יד א.

רמא דעת רמב"ם

והנה הרמב"ם[82] כתב כצד הראשון ח"ל כסות של צמר עושין לבן שלה חוטי צמר וכסות של פשתן עושין לבן שלה חוטי פשתן ממינה ושאר בגדים עושין לבן של כל מין ומין ממינו וכו' ואם רצה לעשות לבן לכל שאר מינים מצמר או מפשתים עושה וכו' ע"כ ואף הוסיף את לשונו של רבא אף שאינו פוסק כמוהו וז"ל[83] מפני שהצמר והפשתן פוטרין בין במינן בין שלא במינן ושאר מינין במינן פוטרין שלא במינן אין פוטרין ע"כ וכנ"ל[84].

רמב דעת ר"ף

אך דעת הר"ף[85] כצד השני כמו שמשמע מתשובת הרמב"ם[86] ח"ל אבל מה שנראה לנו נוסף על מה שאמר רבי יצחק זצ"ל שמותר לעשות הציצית ממשי בטלית של משי וכו' בהסתמך על מאמר רבא צמר ופשתן פוטרין בין במינן בין שלא במינן שאר מינין במינן פוטרין שלא במינן אינן פוטרין ומה שהזכיר ר' יצחק זצ"ל שלא תהיה הציצית אלא מצמר ופשתים בין במינן בין בשאר מינין לא מצאתי לו עיקר בשום פנים ואין היקש שהעיון מביא אליו אלא מה שהזכרנו ע"כ.

רמג פסול צמר רחל בת עז לציצית

כתב הרמב"ם[87] רחל בת עז צמרה פסול לציצית ע"כ. ומקורו גמ' בכורות[88] ח"ל אמר רב פפא הכל מודים שצמרו פסול לתכלת שנאמר לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך מה פשתן שלא נשתנה אף צמר שלא נשתנה ע"כ. ולכאורה הדין נותן שצמרה של רחל בת עז פסול בכל מקום[89] שיש להשתמש בצמר לענין ציצית. המקום האחד הוא תכלת שאין תכלת אלא צמר והמקום השני הוא לבן שצמר ופשתים

82. ציצית ג ה, המספיק לעובדי ה' (רנה) עמ' 273, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 210 ע"ש, ספר המאורות הלי קטנות ציצית עמ' שעג, עץ חיים ציצית עמ' קמד, מאירי יבמות ד ב, צדה לדרך כלל ד פ"ה, ועיין מוד וקציעה שהקשה על זה ואורצות החיים המל"א ט ט שדחק ליישב, ועיין פירוש מיוחס לרשב"א מנחות לט ב.

83. שם.

84. ויש להוסיף לשון הרמב"ם ציצית א א — ענף שערשין על כנף הבגד ממין הבגד וכו' ויוצא לדעת הרמב"ם שאף שצמר ופשתים פוטרים בכל מקום לכתחילה יש להדר אחר מין כנף, וכן משמעות המספיק לעובדי ה' (רנה) עמ' 273, וכן עץ חיים ציצית עמ' קמד — חוטי צמר למצוה עושה בכסות צמר וכו' ומשי למשי מין במינו וצמר ופשתים אם ירצה יעשה לשאר מינים, ובענין אם חלק מהחוטים עשה מין כנף וחלק צמר עיין תרומת הדשן סי' מד, מקור חיים ט, ארצות החיים סוף סי' ט.

85. וכן משמע בשו"ת ר"י מיגאש קפג, וכן משמע בשו"ת רשב"א ח"ג רפ.

86. שו"ת רמב"ם קכב.

87. ציצית ב א.

88. יז א.

89. כן דעת העיטור ציצית עמ' 131, 147, וכן פירש בדעת הרמב"ם מהר"ן בינגא עמ' קג, וכן סתם ב"י או"ח סי' ט ד"ה ודע.

פוטרים ואין שאר המינים פוטרים אלא במינם, ובכללם יהיה צמר של רחל בת עז.

רמד הפסול לתכלת דווקא — דעת רמב"ם

אך המעיין ברמב"ם יראה שאין הדבר כך, שהרי הרמב"ם ייחד את פרקיו לענינים שונים כאשר פרק שני מהלכות ציצית מדבר על דיני תכלת ופרק שלישי מדבר בדיני לבן איזה מין פוטר בו ועוד ענינים. ואם כוונת הרמב"ם היתה כנזכר לעיל היה עליו לכתוב דין רחל בת עז בפרק שלישי ולא בפרק שני המדבר אך ורק בדיני תכלת. אלא ברור שדעתו שצמר רחל בת עז נפסל לצמרה של תכלת בלבד.

רמה הסבר דעתו

בדבר זה הלך הרמב"ם בשיטתו ובשיטת רבו הרי"ף שדעת שניהם שבכל מקום שנזכר תכלת בגמ' הכוונה לתכלת בלבד ולא לציצית בכללה[90]. וז"ל הרי"ף[91] דתנו רבנן סדין בציצית בית שמאי פוטרין ובית הלל מחייבין וקאמר ר' אלעזר עלה והלא כל המטיל תכלת בסדין בירושלים אינו אלא מן המתמיהין דשמעת מינה דהאי דתנו רבנן סדין בציצית אתכלת קאי וכו' ע"כ, הרי להדיא שדעתו שכל מקום שמוזכר תכלת הכוונה לתכלת בלבד, וכן דעת הרמב"ם וז"ל[92] ואם כרך התכלת על רוב הציצית כשרה ונוי התכלת שיהיו כל החוליות בשליש החוטין וכו' העושה לבן בלא תכלת לוקח אחד משמונה החוטין וכורך אותו על שאר החוטין עד שלישן וכו' ויש מי שאינו מדקדק בדבר זה בלבן וכו' ע"כ. ומקור דבריו בגמ'[93] וז"ל אמר רב הונא וכו' אמר רב תכלת שכרך רובה כשרה וכו' ונוי תכלת שליש גדיל וכו' ע"כ. הרי שפירש[94] לשון תכלת תכלת ממש ולא כלל הציצית[95]. וא"כ גם גמ' דידן שפוטלת צמר רחל בת עז לא יוצאת מן הכלל ותתפרש לדעתם בענין תכלת ממש.

רמו טעם לדעתו

וטעם החילוק בין צמר לענין תכלת לבין צמר לענין לבן יש להבין לפי דרכו של הרמב"ם הנ"ל[96], שגם לאחר דחיית רבא עדיין סבירא לן הכנף

90. וכן דעת רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 51. [וכן עיין נספח ג' הערה 5] שלא כדעת מפרשים אחרים, עיין לעיל אות עט וצ"ע כיצד ליישב ראיותיהם.
91. ציצית יד א.
92. ציצית א ח-ט, עיין בי' אריח סי' יא ד"ה כתב הרמב"ם.
93. מנחות לט א.
94. וכן פירש נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב ועי"ש מ"ש בדעת רש"י.
95. אגב, לשיטתו זו יש מקום שהכריכות נעשות בתכלת בלבד וכלשון הגמ' תכלת שכרך רובה, אך פירוש זה קשה להולמו שאין זה לשון מתוקן היה להם לומר תכלת שכרך בה רוב ציצית, ועיין רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 51 שלפירושו זה מיושב.
96. אות רמא.

מין כנף, שא"כ הצמר הפוטר לענין לבן מכוח הכנף מין כנף הוא בא. ומכיון שלדעת תנא דבי ר' ישמעאל כל מקום שנאמרו בתורה בגדים מדובר על צמר ופשתים וצמר רחל בת עז בכללם שהרי לא נתמעט זה בשום מקום, הרי צמרה של רחל בת עז יהיה כשר לענין לבן שמין כנף הוא ולא נתמעט צמר זה אלא לענין תכלת בלבד.

ציצית בטלית צבועה

רמז אין פוטר בה אלא מינה — דעת רש"י

איתא בגמ'[97] ת"ר טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן מיתיבי טלית אין פוטר בה אלא מינה טלית שכולה תכלת מביא תכלת וד"א ותולה בה וקלא אילן לא יביא ואם הביא כשר אמר רב נחמן בר יצחק לא קשיא כאן בטלית בת ארבעה חוטין כאן בטלית בת שמונה חוטין וכו' ע"כ. ופירש רש"י[98] מיתיבי טלית אין פוטרין בה לשם לבן אלא מינה אם אדומה היא יטיל בה שני חוטין אדומים ושני חוטין תכלת וכן שאר גוונים ע"כ[99].

רמח קושית תוס' עליו

והתוס'[100] הקשו על דבריו מהגמ'[101] ח"ל לא נצרכא אלא לטלית שכולה תכלת דמצוה לאקדומי תכלת ברישא דהכנף מין כנף וכו' אמר רבא מידי ציבעא קא גרים ע"כ. אך קושיתם מתישבת בדברי רש"י[102] עצמו וז"ל אפי' כולה תכלת נמי מצוה להקדים לבן לתכלת וכו' לבן קא גרים ולהכי כתיב תכלת אחר הכנף דלעולם יהא המאוחר ע"כ, כלומר ודאי יש לקיים מין כנף גם בצבע אלא דברי רבא נאמרו לענין אחר שהתורה מעונינת באיחור התכלת ולא בהקדמת מין הדומה בצבעו לטלית.

97. מנחות מא ב.

98. וכן רמב"ם ציצית ב ח, [עיין ב"י או"ח סי' ט בשם מהרי"ן חביב בפי' דברי הרמב"ם], העתיקו אורחות חיים הל' ציצית (לח), שו"ת ראב"ד רכח ובהשגותיו (על רמב"ם) ציצית ב ח, מאירי יבמות ד ב, אגודה מנחות לח ב ע"ש, כפתור ופרח סי' ס, ב"י או"ח סי' ט כתב — ונכון להזהר בדבר וכן ראיתי המדקדקים נהגים לעשות הציצית מצבע הטלית, ועיין עיטור ציצית עמ' 133, 148, 149, שכתב שכשיש חוטי לבן נותן לבן וכשאין נותן חוטים בצבע הטלית וזו כוונת הברייתא ומיישב בזה קושית התוס' לקמן אות רמח.

99. ועיין מקור חיים יא א שאין חיוב לצובען לשמה כתכלת.

100. מנחות מא ב ד"ה אין.

101. שם לח ב.

102. שם ד"ה מידי, וכן שו"ת ראב"ד רכח ובהשגות (על רמב"ם) ציצית ב ח, ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 211-217 דיון ארוך מהו מין כנף אם הוא לענין צבע או לענין חומר הבגד או כל דבר שאינו תכלת ומקשה ומיישב שם גם קושיות של רש"י.

רמט קושיית סמ"ג עליו

וסמ"ג[103] הקשה מגמ'[104] ח"ל גזירה משום קלא אילן ולא יהא אלא לבן ע"כ ודחה את פירוש רש"י מחמת קושיא זו. ויש ליישב[105] קצת בדוחק, שאין דברי ברייתא זאת אמורים אלא בשני חוטים בלבד שיש לעשותם בצבע הטלית משא"כ בחוטים האחרים אע"פ שאינם תכלת מכיון שבאים רק במקום התכלת כדי להשלים את המנין אינם צריכים להיות בצבע הטלית. וכ"ש לדעת הרמב"ם שהתכלת הוא רק החוט הכורך רק הענף צריך להיות בצבע הטלית אבל הכורך לכתחילה יהיה תכלת ואם אין תכלת יכול להיות בכל צבע שהוא ועליו נאמר בגמ' לא יהא אלא לבן. ולשון לא יהא אלא לבן קצת קשה על תירוץ זה.

רנ דעת תוס'

ובתוס'[106] פירשו שני פירושים אחרים. האחד שאין דין זה אלא משום זה אלי ואנהו. וזה לא יתכן שהרי טעם זה הוא רק לכתחילה ולשון הברייתא אין פוטר בה אלא וכו'. והשני[107] שמדובר בחומר הטלית ולא בצבע וכוונת הברייתא ששיראים נפטר בחוטי שיראים וכדומה. ואין זה נכון, שהרי צמר ופשתים פוטרים בהם, וגם בלשון הברייתא לא יתכן פירוש זה שהרי בהמשך נאמר טלית שכולה תכלת מביא תכלת וכו' ולפי פירוש זה אין לזה כל קשר לנאמר קודם.

רנא דעת שאילתות ור"ף

ולא השאילתות ולא הרי"ף[108] הביאו דין זה. ונראה לי בדעת השאילתות שאין דין זה אלא לדעת הדורש הכנף מין כנף אבל הוא וכל הגאונים לא פסקו כדעה זאת אלא פתיל תכלת הוא בלבד הציצית וכנ"ל[109] וא"כ

103. ציצית דף קט א, וספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שע כתב בשם רש"י שבכל הצבעים עושים לבן [ועיין במיוחס לר"ן שבת כז ב] וצ"ע, ועיין שר"ת בשמים ראש קי, פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצ, דרשות מהר"ח ארז עמ' 45, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמח, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכג, הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ו), עיין מהר"ז בינגא עמ' צו בשם מהרי"ל שכן דעת ר"ת ושאר רבותינו שאין להקפיד על צבע ולכן יש לעשות טלית לבנה לצאת ידי כולם, וכן בעמ' ק בשם מהרי"ל לא לעשות טלאי צבוע בכנפות, וכן כתב בשו"ת מהרי"ב עג, וכן דעת מהרי"א שמובא בב"י ארח סי' ט, וכתב דרכי משה שם — ולא ראיתי מימי ציצית אלא לבן ואין לשנות, ותרומת הדשן סי' מו כתב — ואפי' בט"ק שהוא ממיני צבעים לא ראיתי מימי אחד שהיה מצייץ רק בציצית לבן ולא צבוע ואע"ג דאין קפידא בצבע כלל, ועיין לקמן אות רנא.

104. מנחות מ א.

105. וכן יישב ערוגת הבשם ח"ג עמ' 217, וכן ארצות החיים המל"א ט לב, וכן חזר"א ג כה.

106. מנחות מא ב ד"ה אין.

107. כעין זה פירש פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצ — לא יביא אלא מינה דהיינו צמר לצמר ואל יטיל פשתים לצמר וכו' דסבירא ליה להאי תנא כריש לקיש [שאין עשה דוחה לא תעשה אם אפשר לקיים שניהם], ועיין לעיל אות רכט.

108. עיין עיטור ציצית עמ' 149 ששאל זה.

109. לעיל אות פ ואות רכב.

אין מקום גם לדין זה. ובדעת הרי"ף אין טעם זה נכון אך גם הוא לא פסק להלכה כדעת הדורש הכנף מין כנף וכנ"ל[110]. ועוד אפשר לומר[111] שמכיון שנאמר בגמ' לא יהא אלא לבן חולקת שם הגמ' על הברייתא הזאת שאע"פ שדורשים הכנף מין כנף הוא רק לענין החומר ולא לענין הצבע.

רנב טלית שכולה תכלת — דעת תמ"ה

ומה שאמרו טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרים בה פירש רבינו גרשום[112] וז"ל כל מיני צבעונין פוטרין במקום תכלת הואיל והיא עצמה של תכלת ע"כ ודבריו קשים[113] ביותר, שהרי פסוק מפורש הוא שמצות תכלת היא בציצית ולא בטלית.

רנג דעת רש"י

ורש"י פירש וז"ל כל מיני צבעים פוטרין בה לשום לבן דכיון דמין כנף ליכא לקיומי בה אין לך לחזר אחר לבן אלא שיהו בה שני מינין ע"כ[114].

רנד פסול קלא אילן בה — דעת רש"י

ומה שאמרו חוץ מקלא אילן נתפרש ברש"י בשני פירושים. האחד[115] שמא יחשבו שהוא תכלת ויתנו במקום כלאים לשם תכלת ויהיה כלאים בלא מצוה. ופירוש זה מתאים ללשון הברייתא השניה וז"ל וקלא אילן לא יביא וכו' ע"כ, אבל אין זה מתאים לברייתא הראשונה שכתוב בה שאין קלא אילן פוטר בטלית שכולה תכלת.

רנה דעה שניה של רש"י

ומחמת זה כנראה כתב רש"י שהפירוש השני הוא העיקר והוא שהתורה הקפידה על שני מראות[116] ואלו מראיהם שוים[117]. וצ"ל שאע"פ שקי"ל שתכלת ולבן אינם מעכבים זה את זה ואם עשה כל החוטים לבנים כשר בעינן לבן שראוי להיות מין שני לתכלת ולבן שאין התכלת ניכרת בו פסול[118]. ועל פירוש זה קשה הברייתא השניה וז"ל מביא

110. לעיל אות רמב.
111. וכן בשו"ת רשב"א ח"ג רפ ע"ש.
112. שם.
113. וכן הוא נגד משמעות התוספתא פ"ב קדח — א"ל קדח טלית שכולה תכלת אינה פוטרת עצמה וארבעה חוטין פוטרין אותה, אומנם רש"י בפירוש החומש שם הביא בלשון אחרת ע"ש, ועיין מה שהגיהו בדפוס וילנא בדברי רבנו גרשום ואין להגהה זאת מקום לפי הענין.
114. עיין מהר"ז ביננא עמ' נד בהגהה.
115. וכן פירש פסקי הרי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תצ, וכן אהל מועד ח"א דף קיב ב, וכן בתשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 131 ע"ש פירושם ועיין לעיל אות ז.
116. עיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 210 על חיוב שני מינים.
117. וחזמה לזה דעת הרמב"ם ציצית ב ח.
118. ויש ליישב בדרך אחרת, שבאמת אם עשים רק לבן אפשר לקיימו גם בקלא אילן ורק כאשר רוצים לקיים מצות תכלת אם נעשה הלבן מקלא אילן לא מקיימים בכך מצות תכלת שהיא לא ניכרת, וזה נראה בדעת הרמב"ם ע"ש ומובן מעתה מדוע הוא מביא הלכה זו בפרק ב שהוא פרק התכלת.

תכלת וד"א ותולה בה וקלא אילן לא יביא ואם הביא כשר ע"כ, כי איך יכשר זה והרי אין כאן שני מראות. ודחק רש"י שקלא אילן הנאמר בברייתא הוא בנוסף לתכלת ודבר אחר, וכבר יצא בתכלת ודבר אחר ידי מצוה, ורק לא יוסיף לכתחילה קלא אילן שמא יחשבו שתכלת הוא ויתנו במקום אחר במקום כלאים. ואין זה נראה כלל בלשון הברייתא.

רנו
קושיות בסוגיא

ויש לעיין עוד בלשון הברייתא השניה — מדוע החזרה תכלת בטלית תכלת יותר משאר הטליתות והרי דבר פשוט הוא שיש להביא גם תכלת בנוסף ללבן וזאת היא הסיבה שלא החזרה בברייתא הראשונה. ועוד שקשה לפרש שהלשון דבר אחר שהחזר עם התכלת מוסב ללבן שבציצית, שהרי לשון זה משמש לדבר הטפל המוסף באופן לא קבוע, והלבן הוא גוף הציצית והענין העיקרי המדובר בברייתא.

רנז
פירוש חדש

ולכן נראה לפרש פירוש חדש והוא, שהענין המיוחד[119] שבטלית שכולה תכלת הוא בכך שאין התכלת ניכרת בה ולכן אין מתקיימת המצוה בטלית כזאת אלא בשאר הצבעונים, ואף קלא אילן החכר בה להיפסל מחמת שדומה לתכלת וכמו שמחכר בברייתא הראשונה. ובברייתא השניה החזרה עצה נוספת לקיים מצות ציצית בטלית שכולה תכלת — להביא תכלת וד"א שבכך התכלת תהיה ניכרת בטלית כשהדבר האחר אינו מעיקר הציצית אלא משמש להבליט את ציצית התכלת, ובדרך זו אפשר להטיל גם חוטי קלא אילן שאין זה גרוע מתכלת עצמה. וזו כוונת אומרם וקלא אילן לא יביא ואם הביא כשר, כלומר, לא במקום הדבר האחר ולא בנוסף לכל מה שמחכר כבר אלא במקום התכלת כדי לקיים את הדין הראשון טלית אין פוטר בה אלא מינה משום הכנף מין כנף. ונשאלה השאלה בגמ' — מהו ההבדל בין שתי הברייתות, שבראשונה לא מצאו דרך לקיים מצות ציצית ע"י התכלת בטלית שכולה תכלת ובברייתא השניה מצאו. ובאה על כך התשובה ע"י ר' נחמן בר יצחק כאן בטלית בת ארבעה חוטין כאן בטלית בת שמונה חוטין. כלומר שתי דרכים[120] יש לקיים מצות ציצית — ע"י ד' חוטים או ע"י ח' חוטים, ובדרך הראשונה כל החוטים משמשים

119. ועיין על טענת קודח ועדתו בדבר טלית שכולה תכלת סנהדרין קי א, ירושלמי שם י א, תנחומא ריש פר' קודח, ומשמע שרצה לפטרה לגמרי מציצית אך לא החכר שם מה דינה באמת, ועיין תרגום יונתן ריש פר' קודח שקודח רצה לעשות בה ציצית שכולה תכלת, וע"ש מה דינה האמיתי לדעת התרגום ועיין לעיל אות ע הערה 9.

120. עיין מנחות מב א, ועיין לעיל אות יב.

לתכלת ואין להפחית ממספר זה ואין ממילא מקום לדבר האחר הנוסף, משא"כ בדרך השניה ע"י ח' חוטים.

רנח יישוב קושית התוס'

והדיוק של הגמ' שמע מינה מתירין מבגד לבגד הוא מהדין האחר הנאמר בברייתא וקלא אילן לא יביא שהוא מהחשש שמא יטעו שזה תכלת ויבואו להתיר מטלית זאת ולהטיל במקום אחר. ומעתה ניחא עוד שיתכן[121] והחשש שמא יתיר חוטי קלא אילן ויתנם במקום כלאים קיים גם בטלית בת ד' חוטים שזה דבר סביר מאוד, רק דיוק הגמ' שמעת מינה מתירין מבגד לבגד לא ממה שיישב רב נחמן בר יצחק שהוא אמר זאת כדבר בפני עצמו ליישב את שתי הברייתות אלא מעצם הדין של הברייתא השניה שלכתחילה לא יביא קלא אילן.

רנט סמך לדעת שאילתות

אומנם יש להודות שאין הפירוש הזה נקי מפקפוקים ועדיין הסתום בסוגיא קשה זאת רבה על המפורש, אך זאת בהחלט אפשר לומר שסוגיא זאת ובמיוחד לשון הברייתות, מראה פנים שוחקות לשיטת השאילתות[122] שכל חוטי הציצית מצותם להיות תכלת ודווקא בטלית שכולה תכלת יש להביא איתם דבר אחר שיהיו ניכרים.

רס קושיות על דעת רמב"ם

ועל דעת הרמב"ם[123] שתכלת ולבן ענינם שונה, שתכלת היא הכריכה ולבן הוא הענף, יקשה מהסוגיא למה יש חשש שיקחו חוט של קלא אילן שיחשבו שהוא תכלת הרי החוט ההוא נמצא בענף ולא בכריכה. וגם איך ישתמשו בו לתכלת והרי כולו צבוע ולתכלת צריך לדעת הרמב"ם חוט שחציו צבוע תכלת וחציו לבן.

שיעור הבגד ודרך לבישתו

רסא שיעור הבגד

איתא בגמ'[1] טלית שהקטן מתכסה בו ראשו ורובו[2] והגדול יוצא בה דרך עראי חייבת בציצית אין הקטן מתכסה בו ראשו ורובו אע"פ שהגדול

121. עיין תוס' מנחות לח א ד"ה התכלת שהקשו כן.
122. עיין לעיל אות סט ואילך, ועיין היטב פירוש רגמ"ה כאן שגם נוטה לשיטה זאת.
123. עיין לעיל אות כ.

1. מנחות מ ב, [עיין ב"ח או"ח סי' טז שאם גדול יוצא קבע חייב אפי' אין בו שיעור זה, ועיין ביה"ל ט ד"ה ואז מה שכתב בדעתו].
2. עיין שו"ת רדב"ז ח"ו שני אלפים קו אם רוב גופו הוא מלבד הראש, ועיין ספר החינוך (שעוועל) עמ' תפו ור' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג שכתבו בפירוש — ראשו ורוב גופו, הביאם

יוצא בה עראי פטורה ע"כ. ובסיפרי[3] תכסה וכו' בה פרט למעפורת שלא יכסה בה ראשו ורובו ע"כ, משמע שלא משערים בקטן אלא בבעל הכסות עצמו. וכן פשטות המובא במסכת ציצית[4] וז"ל טלית שהוא מכסה ראשו ורובו חייבת בציצית ע"כ. ונראה[5] שברייתות חלוקות הן שנחלקו בפירוש הכתוב כסותך אשר תכסה בה, שהתנא דסיפרי סובר שזה מתקיים בבעל הטלית עצמו, ולכן טלית שאין בה כדי לכסות ראשו ורובו פטורה. והתנא שבגמ'[6] סובר שזה מתקיים באדם הקטן ביותר הרגיל להתכסות בכסות ולכן קבע שיעור הטלית החייבת בציצית לפי ראשו ורובו של קטן.

רסב מהות הקטן

ובביאור מהות קטן זה נאמרו כמה פירושים. הרמב"ם[7] כתב קטן המתהלך לבדו בשוק ואינו צריך אחר לשומרו ולילך עמו ע"כ. ויש שכתבו[8] הקטן שהגיע לחינוך. ובטעם הפירוש הראשון יש לומר שמכיון שענין הכסות הוא לצניעות ולכבוד עיקרו בהליכה לחוץ, ולכן בגד שיכול לשמש לכך את הקטן הנוהג בענין הזה, כסות קרינן ביה[9] וחייב

ארצות החיים טז ב-ג, ועיין חזו"א ג לא ד"ה ועיקר, ועיין עתה בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 70 ובמספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 270 שכתבו מפורש גם כן — ראשו ורוב גופו [ששני החכמים הנ"ל כתבו את ספריהם בערבית חזה אשר גרם להם לפרש דבריהם ולהחכים אותנו]. וכן עיין שו"ת רדב"ז שם שדן במה שכתב אורחות חיים שרובו הוא לאורך ולרחב [וכן הובא בב"י או"ח סי' טז בשם אורחות חיים, ואין זה אורחות חיים הידוע לר"א מלוניל]. וכן עיין ארצות החיים סוף טז שהביא **ד' שיטות בשיעור הטלית**: א. אמה על אמה ב. ג' רביעי אמה על חצי אמה ג. אמה וחצי על אמה וחצי ד. ב' אמות על אמה, ועיין ב"י או"ח סי' י ד"ה סודר שסודר אמה אמתים אורך מספיק לשיעור חיוב ציצית, ועיין חזו"א ג לא שהאריך בזה, ועיין מאמרי בעמ' רט.

3. פר' כי תצא, כן פסק הרוקח הגדול בהל' ציצית [ארצות החיים המל"א טז ה כתב שהוא טעות דפוס], עיין נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב, וכן עיין המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 270 — שיהא מכסה את הגוף או מרביתו ככסות לא כמצנפת שהיא מכסה את הראש בלבד [עיין לקמן אות רע] וכד' או ככסות קטנה ששיעורה אינו מספיק לכיסוי הראש ומרבית הגוף, ולא ציין שמשערים בקטן.
4. ועיין הגדות שם.
5. ובעיטור ציצית עמ' 146 השוה את שתי הברייתות.
6. מנחות שם.
7. ציצית ג א, והסכים עמו ראב"ד בהשגות שם, סמ"ג הל' ציצית דף קט א, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג בשם רש"י, עץ חיים ציצית עמ' קמד, אהל מועד ח"א דף קיא ב, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב, ספר החינוך (שעוועל) עמ' תפו ופירש שהוא כבר שית כבר שבע, שו"ת רדב"ז ח"ו שני אלפים קו כתב שהוא בן ה'.
8. סמ"ק מצוריך עמ' קג, והעתיקו אורחות חיים הל' ציצית (כא), ועיין רלב"ג דברים כב יב — הקטן שאפשר שתנהג בו זאת המצוה וכו' שנאמר אשר תכסה בה שתוכל לכסות בה, ועיין לקמן אות שלו מה הוא גיל חינוך.
9. ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז — דמלבוש חשוב לגבי קטן ומקיים בה אשר תכסה בה, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית שם.

בציצית. וטעם[10] הפירוש השני הוא שכיון שזמן חינוך מצות ציצית הוא בקטן היודע להתעטף וכמו שמובא בתוספתא[11] בגד שראוי לכסות ראשו ורובו של קטן כזה נקרא כסות וחייב בציצית. וההבדל בין שני הפירושים הוא רק בשאלה — אם הקטן יש לו להתעטף ראשו ורובו בגלל ענין היציאה לחוץ או לא. והטור[12] כתב שמדובר בקטן בן ט' וקשה לדעת לאיזה פירוש כוונתו.

רסג הבגד העשוי לעטיפה בלבד חייב בציצית

מ"מ לדברי כולם למדנו שהבגד שחייב בציצית הוא הבגד שראוי ללובשו דרך עטיפה שעשוי חתיכה פשוטה והוא אשר נקרא כסות[13]. וכלשון המכילתא[14] כי היא כסותה לבדה זו טלית היא שמלתו לעורו זו חלוק וכו' ע"כ. וכן פשטות כוונת הסיפרי זוטא[15] אשר תכסה בה פרט לחלוקים ע"כ. וכן הדבר מוכרח מעצם דין חינוך קטן בציצית שחיובו משעה שיודע להתעטף[16] שרק אז ראוי הוא לקיים מצות ציצית ולא ראוי לקיים מצות ציצית בלבישה בעלמא.

רסד עוד ראיות לכך

וכן הדברים מסתייעים מנוסח ברכת ציצית שהוא להתעטף בציצית כמו שכתוב בתוספתא[17]. ונראה שזה גם פירוש הסיפרי[18] בסותך פרט ליגא

10. כן הסביר בסמ"ק מצוריך שם.
11. חגיגה א ג.
12. או"ח סי' טז, כבר הקדימו דרשות מהר"ח או"ז עמ' 105, ועיין ב"י או"ח סי' טז מה שפירש בדעת הטור, ועיין מה שפירש בדעתו מג"א טז א, ועיין מקור חיים שם שפירש כמג"א, ועיין שם בפי' ראשון שהטור כרמב"ם וחלק בכך על ב"י ע"ש.
13. עיין תרגום אונקלוס במדבר טו לח — על כנפי בגדיכם כסותיהון ולא לבושיהון כרגיל, ועיין לקט יושר עמ' 11, ועיין שו"ת תשב"ץ ח"ב מ — והתורה לא הזכירה אלא כיסוי על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה ואפילו כיסוי כל דהו סגי ועטיפה כיסוי כל דהו ע"ש, והוא דוחק, ועיין תרגום יונתן שם — על ארבעת אנפי גוליתהון דמתעטפין בהון, ועיין תרגום רס"ג שתרגם בגדיהם — אזארהם, שהוא טלית שאדם מתעטף בה רוב גופו [עיין פירושי רס"ג, קאפח], [וכל זה לא כנמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב שכתב שכסות הוא כל מלבוש].
14. משפטים פרשה יט (הורוביץ עמ' 317) ובמכילתא דרשב"י להיפך, וע"ש שינוי נוסחאות, ועיין לקח טוב פר' שלח — אשר תכסה בה הטלית והרדיד.
15. מובא בהגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ג) ע"ש ולפנינו אין, ועיין בפירוש רבנו מיוחס ב"ר אליהו דברים כב יג שהביאו — אשר תכס' בה שהוא מתעטף בה ולא חלוק זהו שתקנו רבותי' לברך להתעטף בציצית, והוא כדבריי.
16. סוכה מב א, עיין עיטור ציצית עמ' 150 שגם גדול חייב רק אם יודע להתעטף ודייק מכאן, אך עיין שו"ת תשב"ץ ח"ב מ שכתב שכל ציציותיהם דרך עטיפה היו מכסי' בהם כדמוכח בפי' לולב הגזו' קטן היודע להתעטף וכו'.
17. ברכות ו טו.
18. פר' כי תצא, עיין עיטור ציצית עמ' 146 שהביא את הסיפרי וכתב — וכגון אלו הבגדים החתוכים באמצע הטיבורא שיש להם קרנות ואין כנגדן שתים אלא מצד אחד הן, ועיין שו"ת

ולתכלא ולתבלטירים לתקרקים לסדסים לבורדסים לפי שאינן מרובעים ע"כ. שאם נפרש שכל אלה פטורים מחמת שקרנותיהם עגולים[19] ואינם מחודדים, למה לו לתנא דסיפרי למנות סוגים רבים של בגדים וכי יש שוני בקרנותיהם, וגם לא מובן איך זה נלמד מלשון כסותך[20]. אך לפי הנ"ל אתי שפיר, שכל אלה נפטרו מציצית מחמת שאינם חתיכה פשוטה מרובעת והרבה מינים יש מאלה ולא נקרא כסותך אלא חתיכה פשוטה מרובעת וכנ"ל. וכן הלשון שאינן מרובעים מטה לפירוש זה שזה קאי על בגדים ולא על כנפות. וכן דעת הרבה מן הראשונים[21].

מהרי"ק קמט שהביא זה בשם ספרא [ועיין מה שפירש ב"י או"ח סי' י בזה], אומנם עיין בפירוש רבנו מיוחס ב"ר אליהו דברים כב יג — על ד' כנפות כסותך כלים מרובעים ולא כלים עגולים שאין להם ד' כנפות, וכן לקח טוב פר' דברים — כסותך פרט לכסות שאינו מרובע.

19. כמו שפירש מהר"ז בינגא עמ' צד — ולא עגול, וכן הביא ב"י או"ח סי' י בשם מהרי"א, ועיין לקמן אות רפב הערה 16 מש"ה בשם מהרי"ק, [ועיין שו"ת מהרי"ל החדשות ו (ב) שאם חותכים קצת בעיגול חשוב כנף ולא צריך חד כמחט, ועיין לעיל אות רד הערה 33].

20. ואין צורך בשינוי גירסא שכתב הגר"א שם, ועיין משנ"ב י לא שנמשך אחר הגהתו.

21. רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 71 ע"ש וע"ש הערה 60, עיטור ציצית עמ' 150 עיין לעיל הערה 16, ובוודאי שכן דעת הגאונים שהביא העיטור, עיין לקמן אות רסט, וגם העיטור לא חלק עליהם בענין זה [אך עיין ב"י או"ח סי' ח מה שדחק לפרש בו בשם מהרי"א], מרדכי הל' קטנות סי' תתקמג בשם רב שמשון בשם רבו ע"ש, ואחריו נמשך רבנו יונה בספר היראה — ואותו טלית קטן טוב שיהיה כעין סרבל כי אין בזה פקפוק, וכן מובאת תשובתו של רב שמשון משאנץ בשו"ת מהר"ם ב"ב (פראג) רפז — ואותן טליתות העשויין כמין קפרוניש שמעתי שזו היא טליתות של חסידי אשכנז ויש לו ד' כנפים וכשפושט מעליו שוטחן ומתכסה בו וי"א דלא מקרי טלית אלא כעין שלנו שעשוי להתעטף בו ולהתכסות כדכתי' כסותך ומברכי' להתעטף ואני נזהר מללובשן לאפוקי נפשאי מספק אבל אותו קוטיוש שיש להן בית זרוע לא דמי כלל ואין כאן מיחוש [דכנף] דידהו לאו כנף, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 105 — וטלית העשוי כמין מלבוש אומ' הר"מ מברך וכו' ואור זרוע כת' בשם אבי העזרי שאין לצאת בטלית כעין מלבוש והמברך הוי ברכה לבטלה וכן היה למהר"ח וכו', וכן שו"ת מהר"ח ד, ח, הובא באגור סי' כח, [ועיין שו"ת מהרי"ל סס"י, עיין מהר"ז בינגא עמ' צז, עיין תרומת הדשן סי' מה, עיין שו"ת מהר"ם מינץ עח, קי], וכן דעת הר"ר חזקיה בשם אביו שהביא בשו"ת מהרי"ק קמט ע"ש, ועיין לקמן אות רסו דעת רשב"א, ועיין בהמספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 269 שכתב — ודבריו בפסוק אחר על ארבע מורים על כך שהכוונה לכסות וכ' שהיא בעלת ארבע קצוות לא איזה בגד שיהיה כבגדי הגוף בעלי השרוולים והצווארונים וכד', וכן ע"ש עמ' 281 — והציצית אות בלבוש וכו' ונקבע אות זה בטלית על פני מלבוש זולתו משום שהטלית היא מעל כל המלבוש [עיין לקמן אות רסז] ומקיפה את הראש והגוף ואינה כמצנפת המכסה את הראש בלבד ולא כבגד המיוחד לגוף בלא הראש וכן היא מלבוש של כבוד וכו', ובוודאי שכן היא דעת אביו הרמב"ם עיין לקמן אות רע הערה 44, ועיין רמב"ם בפירוש המשנה מנחות ד א — מצות ציצית כוללת שני ציווים האחד שיהו ציציות בכנפות הטליתות [תורגם בלשון "אללחף" בערבית שאין בכללו סתם בגד אלא טלית או סדין שאדם מתעטף בה, הערת

רסה
פטור "קוטא" — דעת ר"ם מרוטנבורג

וכתב בהגהות מיימוניות[22] וז"ל נשאל לרבינו שמחה על קוטא בת ארבע כנפים אמאי אינו מתחייב בציצית ומורי אמר משום דקתני פרק התכלת היא של עור וכנפיה של בגד פטורה היא של בגד וכנפיה של עור חייבת בציצית אלמא דלא אזלינן אלא בתר הגוף ה"נ קוטא שלנו כיון דגופה סתום אזלינן בתר הגוף לפטור וכו' ע"כ. וסברה זאת קשה[23] ביותר ואינה מובנת כלל, מהו הקשר בין שני הענינים. ששם השאלה אם טלית שיש לה כנפי עור נקראת בגד ואמרו כיון שגופה בגד בגד נקראת וחייבת בציצית והכנפים לא מעלים ולא מורידים לגבי ציצית, משא"כ בענייננו השאלה אם קוטא נקראת על ד' כנפות כסותך. ובודאי ובודאי שאין ללמוד מהשואה זו נ"מ לדינא שאם הרוב פתוח הקוטא חייבת בציצית.

רב קאפח שם], רב יהודה ב"ר יקר בפירושו לתפילות (ירושלמי, תשל"ט) ח"ב עמ' כד כתב — אלא ודאי יש לומר כל בגד שרגילות הוא שמתכסין ממנו לפעמים כגון דרך ענוי או בשביל הקור או להגן מן החמה ואלו הן טלית עליוני או הגלימות שקורין קאפוניש ודאי אותן חייבין בציצית כיון דכתוב אשר תכסה בה אבל החלוקין שקורין [קאמישנש] או הגנאיי"ש שיש להם ארבע כנפות או הגונילא"ש כמו כן שאין דרך לתת אותם על ראשם אם לא הנערים דרך הפקר לא קרינן בהו אשר תכסה כלל ופטורין מן הציצית וכו' ויש בני אדם שלבם נוקפם על החלוקים ועל הגוטלייש [הגונילא"ש] ותופרין אותן מאחוריהן או מעגלי אותן וכו' אבל בעיני פטורים הם לגמרי בלא תפירה ועגול, ועיין אברבנאל במדבר טו לח — ואמרו על כנפי בגדיהם רמז אל הכסות העליון והטעם שבזמניהם היו נוהגים ללבוש על כל בגדיהם מעיל בעל ארבע כנפים ומתעטפים במעיל בעל ארבע כנפים ומתעטפים במעיל ההוא כצורת טלית אשר לנו היום וכנפי המעיל מתפשטים אנה ואנה וכו', תשובת רב חסדאי שהביא ב"י או"ח סי' י ד"ה יש — לא מחייבי בציצית אלא חתיכה מרובעת כעין טלית שלנו [ועיין שם בב"י שלא נהגו להטיל ציצית בבגדים שלנו, וע"ש שנדחק ביותר, וכן בדרכי משה שם נדחק מאוד], ועיין מעשה רב להגר"א סוף יז, ועיין שו"ת משכנות יעקב ה.

22. ציצית פרק ג (ג), עיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקנ מה שהביא בשם חיי עולם, כפתור ופרח סי' ס הסכים על ידו, ועיין שו"ת מהרי"ק קמט, עיין מהר"ז בינגא עמ' לז שכתב — ונראה אפי' אותן קוט' שהן סתומים [למעלה ומיפטרו אפי'] היכא שיש להם ד' כנפים למטה היינו דווקא כשהד' כנפים [קטנים אבל כשהם כדי] טלית שהקטן מתכסה בו וגדול יכול לצאת בו עראי וכדמפרש לקמן בברייתא נראה דחייב בציצית וכו' ע"ש, ואף כתב שגם בכנפים קטנים נראה לו לחייב בציצית שמא יקרע החתך יותר, והוסיף — והנה החסידים הראשונים לא היו נוהגים כלל לעשות שליצ"א [חתך הבגד] לטבר"ט לאחריו [קטן או גדול, גלוין] אלא רק לפניו ולאחוריו היה סתום כולו כי היכי דלא ליהוי ליה אלא ב' כנפיים וכו', ועיין שם בהגהה בשם מהר"ר אליעזר בשם אביו החסיד מהר"ר פרץ — כשהוא מגיע לחצי' הבגד אז הוי חשיב כנף, ועיין שם עמ' צט, [ועיין שם עמ' לו אם כפתורים הם חיבור ומבטלים את הכנפות, ומסקנתו שאינם מבטלים, וכן עיין שם עמ' מא שיש לעשות כתפים רחבים יותר מן החור מזה ומזה דאתי אויר דהאי גיסא וכו' ומבטל להו וכך עושים באוסטריך, וכן עיין שם עמ' צז], ועיין ב"י או"ח סי' י בשם מהרי"א בדעת הטור, ועיין משנ"ב י כד בשם פמ"ג.

23. עיין מקור חיים י ז.

רסו
דעת רשב"א

והרשב"א בתשובה[24] נשאל על בגד זה אם חייב בציצית וזו תשובתו אין נקרא בגד של ארבע כנפים אלא בטליתות שכולן פתוחי' והן הן יש להן ארבע כנפים אבל הבגדים שתפורין ומחוברין למעלה כעין גונילה או קוט אין אלו כסו' של ארבע כנפים וכן היו נוהגים בראשונ' בכל מקומותינו להיות כנפי אותן המלבושין ארב' ומעולם לא ראינו מי חשש להם ומן הטעם שאמרתי ואותן שאמרת שמחמירין להטיל להם ציציות אין אלו אלא מן המתמיהין ע"כ. ודבריו ברור[25] מיללו שלא פטר את הקוטא הנ"ל מן הטעם של מהר"ם מרוטנבורג ובודאי לא כיון לחלק בין פתוח במיעוטו לפתוח רובו[26]. ודבריו מטים למה שפירשתי למעלה, רק לא התברר לי מה דעתו בטלית קטנה בעלת בית הצוואר ופתוחה לגמרי מן הצדדים שלדבריי הנ"ל פטורה.

רסז
טלית תחת מלבוש פטורה — דעת ר"י ב"ר לוי

וכתב בספר הפרדס[27] ורבי יצחק בן מורי' ורבינו הרב ר' לוי שלח לגדול שבחכמי פרובינסא שאלו הלובשין הטליתות תחת מלבושיהן שאינן יוצאין[28] מחובת טלית ומביא ראיה מדאמרי' במסכת מנחות בפרק הקומץ רבה[29] מלאכא אשכחיה לקטינא הוה עביד סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא אמר ליה קטינא קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית מה תהא עליה טצדקיה למפטר נפשך וכו' ואם סלקא דעתך דבציצית שתחת מלבושיו יוצא אדם ידי חובתו ילבשנו תחת סרבלו אלא שמע מינה שמצות ציצית אינה אלא למעלה מכל מלבושיו וכו' וכן כתבו קצת מפרשים ז"ל. ועוד מביא ראיה מדרב יהודה מדאמרי' דאיניש צניעא הוה ולא הוה שרי גלימא כל יומא וכו' ש"מ דמשום הכי היו משבחין אותו מפני שלא היה פושטו כל היום והיה לובשו למעלה מסרבלו ואם אתה אומר שאפשר ללובשו למטה מסרבלו מאי רבותא

24. ח"א תלד, וכן דעת אבן עזרא במדבר טו לח — יתכן על שני פירושים האחד שיעשו ציצית וכו' על כנפי בגדיהם על כל בגד חלוק או מכנסים כי אם תחלקוה הנה הוא כדמות כנף וכו' והפי' השני כאשר העתיקו חז"ל ובעבור שיש עדים נאמנים על הפירוש השני בטל הראשון והם העתיקו כי זאת המצוה עם בגד שיש לו ארבע כנפים וכו', וע"ש היטב [וקרוב אצלי שהרשב"א ואבן עזרא דעתם שאינו חייב בציצית אלא חתיכה פשוטה מרובעת כפוסקים הנזכרים לעיל הערה 21 ורק לשונם אינה מספיקה להוכיח זאת בבירור].

25. ועיין מקור חיים י ז שכתב כן.

26. שלא כדברי שו"ת מהרי"ק קמט.

27. (לר"א נבון) ציצית סי' ג, הועתק מעיטור ציצית עמ' 149 רק הלשון שם משובשת ושם מובא זה בשם הרב קרובנו שאמר בשם הרב בן מרן לוי [עיין הקדמת ר"ש אלבק לאשכול עמ' יא שהוא ר"א אב"ד בעל האשכול], עיין נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב א.

28. וכן לכאורה דעת רב יהודה ב"ר יקר בפירושו על התפילות (ירושלמי, תשל"ט) ח"ב עמ' כד, וכן עולה מפירושו של אברבנאל במדבר טו לח.

29. צ"ל: התכלת.

איכא בדרב יהודה דהוה איניש צניעא אפי' כל אדם יכול לעשות כן אלא ש"מ שמצות ציצית היא למעלה ממלבושיו ומפני זה משבחין לרב יהודה ועוד דבעי' שיהיה נראה לכל כדכתיב וראיתם אותו ע"כ. והביא בהמשך שבעל העיטור חלק על זה וז"ל וכתב הרב בעל העיטור ז"ל דאמת הוא שמצוה מן המובחר הוא כן להתעטף למעלה מסרבלו אבל אם לובשו תחת הסרבל כמו שאנו נוהגים קיים ג"כ מצות ציצית וראיה הראשונה אינה ראיה דא"כ הא דאמרי' אשר תכסה בה דאתי לאתויי כסות לילה וסומא ולרבנן לאתויי בעלת שמונה וא"כ הוה ליה למימר למיעוטי תותי גלימא ולפי עניות דעתי אין זו אלא דחייה בעלמא דשמא משום הכי לא אמרו למיעוטי תותי גלימא משום דמילתא פשיטותא היה להם דאין מתעטפין למטה מן הסרבל ומשום הכי לא אמרו תותי גלימא ומעשה דקטינא ודרב יהודה מוכיח וג"כ סתר הרב ז"ל ראיה אחרונה דוראיתם אותו דלאו להכי אתא (אלא) לאיתויי כסות סומא שחייבת בציצית מפני שישנה לאחרים ע"כ. ונראה דעיקר הראיה ממעשה דרב קטינא הוא ממשמעות לשון המלאכא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית מה תהא עליה שתלה הכל בלבישתו סדין וסרבל ולא בזה שלא לבש ציצית אחרת תחתם[30].

30. ועיין לעיל הערה 21 בדברי המספיק לעובדי ה', ומענין להביא כאן דברי מהר"ז בינגא עמ' צז-צח וז"ל שם — והגאון מ"ו מרו' מהרר"י סג"ל ומהרד"א ס"ל ז"ל מקולוניא והרבה גדולים היו נושאין אותו טלית קטן למעלה מבגדיהם [הטברט או הרוק] תחת הסרבל ואימא טעמא דידהו משום דכתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך משמע שיעשה גדילים לבגד שהוא לובש וכשהוא לובשו למעלה מן הבגד שקורין טברט אז הוי הטלית כמו סרבל קטן שקורין ריי"ז מנטיל כדפי'. אבל תחת טבר"ט אז לא הוי מלבוש כאשר מונה הת' במסכת שבת וגם אין דרך ללבוש סרבל תחת הטבר"ט ולא הוי דרך לבישה [ועוד ט"א משום דכתיב וראיתם אותו ותחת הטברט לא יכול לראותו כל כך. הגהה] וגם לא היה נושא אותו למעלה מן הסרבל לפי שהסרבל הוא גדול יותר מהטלית קטן ואין דרך ללבוש סרבל קטן למעלה מסרבל גדול ולא הוי דרך לבישה. ועוד דאיכא דעות לעיל מן אורח חיים שלא יכנס בטלית שיש בו ציצית לבית הכסא ולא לבית המרחץ א"כ צריך להסיר הטלית בכל פעם שילך לבית הכסא אבל כשהוא למטה מן הסרבל אז מכוסה בסרבל ולא הוי כולי האי גנאי בדבר. והנה ראיתי ממ"ו מדברנא דאומתיה בוצינא דנהורא מהר"ר יצחק ארווילר"א ז"ל שלבש טלית קטן תחת טברט שלו משום שהיה רגיל לפשוט את סרבלו מעליו וא"כ היה בגלוי אם היה הולך לבית הכסא ועוד לא היה טלית קטן שלו גדול כ"כ לפי שהיה סבור שיעור טלית כדי שיכסה בו קטן ראשו ורובו לא איירי בקטן שהולך מעצמו לשוק בלא שמירה כדפי' הרמב"ם אלא איירי בקטן מזה. והיה נהגו להוציא הציציות לחוץ מטברט שלו מדכתיב וראיתם אותו דמשמע בכל עת כדכתיב וזכרתם את כל מצות ה' וכו'. והנה ראיתי מהאלוף מהר"ר טודרו"ס ז"ל שהיה לובש טלית קטן אף למעלה מסרבל שלו וטעמא דידיה משום דכתיב וראיתם אותו בכל שעה יהא רואה את [הציצית] וכן משמע דעליונו של בגד שעליו היה מצוייץ בציצית. ולהכי מתעטפין נמי בטלית לפי שהיו מתעטפין בסרבלים כמו עיטוף ישמעאלים משום צניעות [וזה

רסח והרא"ש[31] הוכיח ממעשה דרב יהודה להיפך שחייב אדם לעשות ציצית בכל בגדיו, ויוצא מדבריו שגם בבגד תחתון יש חיוב ציצית. וז"ל וקשה[32] לי אמאי קמברך בצפרא גם בערב היה צריך לברך כשמתעטף טלית של לילה והל"ל ומברך צפרא ופניא וצ"ל דטלית של לילה לא היה פושטה ביום אלא מתעטף בגלימתו על טלית של לילה וכו' ע"כ אומנם לקמן[33] נתפרשה גמ' זו באופן אחר.

דעת ראש

רסט וכתב בעל העיטור[34] ודרך העטיפה רחבה לקומת האיש ומחזיר שתי

עטיפת ישמעאלים

היה בגד עליון] ובאותו בגד העליון שמתעטפין בו יהיה בו ציצית. ועוד גבי ר' יהודה בר אילעי שהיה מתעטף כל ע"ש בין השמשות והיה בו ציציות דומה למלאך ה' צבאות ומלאך ה' צבאות יש לו כנפיים למעלה ומשום הכי כתיב כנפות כסותך ולא קצוי כסותך שכל הלובש ציצית דומה כמלאך שיש לו כנפיים וכו', ועיין או"ז אבל סי' תכא — שאפשר ללבוש ציצית תחת סרבלו כל היום ואינו מן המתמיהין, ועיין רבנו יונה בספר היראה — ויהיה לו טלית קטן ולבשנו מתחת למדיו, ועיין נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב א בשם הריטב"א — ואפילו אותם שאין נוהגין אלא בטלית קטן ראוי ללבוש אותו על מלבושיהם לקיים בו יפה ולא תתורו וכו' ועוד שהרי דימו אותו חכמים לחותם של עבד שמקפיד בו רבו כשמכסה אותו, ועיין ב"י או"ח סי' ח ד"ה ומתוך, ובשו"ע יא, ובמג"א שם, והגר"א שם, ועיין שו"ת מהר"י ברונא צו אם יש בלבישת טלית קטן על הבגד משום יוהרא.

31. הל' קטנות ציצית סי' כ, וכן טור או"ח סי' ח ושו"ע שם יב, ועיין בספר הפרדס (לר"א נביו) ציצית סי' ז שכן השיב מהר"ם מרוטנבורק וכן העיד ר' יעקב מקורביל שקיבל מפי ר' יעקב ז"ל שקיבל מפי רבי שמשון משאנץ ז"ל וגם מברך על כל אחת ואחת דמצוה באפי' נפשיה היא, ובאורחות חיים הל' ציצית (ד) כתב — והיכא דלביש תרי מלבושים או ג' בעלי ד' כנפות או יותר בזה יש מחלוקת בין הפוסקים י"א שצריך להטיל ציצית בכולן וי"א שאין צריך אלא בעליון ואין אחד מהם מביא ראיה לדבריו אלא משיקול הדעת וזה דבר פשוט שאם אין לו כסות בעל ד' אלא החלוק אעפ"י שהוא תחתון חייב להטיל בו ציצית ע"כ, ואהל מועד דף קיא ב העתיקו, ועיין מושב זקנים על התורה במדבר טו לח שנחלקו בכך ר"י החסיד שסובר שכל הבגדים חייבים ור' שמואל מפליזא סובר שרק בגד אחד חייב שנאמר על ד' כנפות כסותך שמשמע לחד ולא לשנים, ועיין רלב"ג במדבר טו לח דברים כב יב שבלבישת שני בגדים עם ציצית יש איסור בל תוסיף, ועיין מקור חיים ט (קיצור הלכות) מש"כ על זה, וכן עיין ארצות החיים המל"א כד ט.

32. עיין מהר"ז בינגא עמ' עד בהגהה שנתקשה בזה.

33. אות שכה.

34. ציצית עמ' 149, ספר הפרדס (לר"א נביו) ציצית סי' ב הביאו, וכן הביאו אגור סי' ה, ועיין נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב שכתב שיש קצת מן הראשונים ז"ל שאמרו שאין מצות טלית מתקיימת אלא בעטיפת הראש לכסות בו ראשו וגופו או רובו כדכתיב אשר תכסה בה והאריך שם לדחותם, אומנם עיין שו"ת רדב"ז ח"א שמג שכתב שאין לסמוך על העיטור בזה ודברי הגאונים דברי קבלה ושכן נהגו בכל גלילות ישראל וע"ש ראיותיו, [ועיין קצות השולחן ז בה"ש יד שהעיר שמנהג טעות הוא לכסות את העינים], ועיין מעשה רב להגר"א טו שא"צ עטיפת ישמעאלים, וכן הכריע שו"ת משכנות יעקב ה.

ציצת לפניו ושתים לאחריו[35] וכו' ויכסה בו ראשו שלא יעמוד בגילוי

35. הוא לשון לקח טוב פר' שלח, **ואביא כאן דעות בצורת העטיפה**: שוח"ט (בובר, מזמור לה) — מאחריי ומלפני השלכתי הטלית שתי כנפות לאחור ושתי כנפות לפנים, הרוקח הגדול בהל' ציצית — כשמתעטף משליך הכנפות לאחוריו כדאיתא במדרש אבכיר בפסוק והמים להם חומה שהכרזו גבריאל למים שאחריהם הזהרו שעתידין להשליך ציצית לאחוריהן [עיין ילקוט שמעוני פר' בשלח רלד], או"ז סוכה סי' שיד — לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך ב' כנפות לאחוריו וב' לפניו וכו' והיינו כמנהגינו ותשובה לאומרים שאין להשליך ציציותיהן לאחוריו משום בזיון מצוה וכו', ועיין ראבי"ה סוכה סי' תרפג, תרצג, וכתב שם — ומזה אנו למדים בכל זמן שאינו משליך שתי כנפות לאחוריו דהיינו גמר מצוה כמו קשירה גבי תפילין קרי עובר לעשיתן, העתיקו מרדכי סוכה סי' תשסא, ועיין דרכי משה י ו, ועיין לקמן אות שלו, וכתוב בתשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 331 וז"ל — על דבר עטיפת טלית אשר נהגו בני אדם קדמונינו ואדירינו וגדולינו נ"כ להשים הטלית על ראשם ולאחוז בכנפות הטלית בשנים ושנים מטילים לאחריהם נ"ל שתורה שלימה היא ומנהג יפה נאה והגון הוא דאמר בשוחר טוב במזמור ל"ה על אותו פסוק והמים להם חמה מימינם ומשמאלם מימינם בזכות התורה דכת' מימינו אש דת למו בשמאלם בזכות התפילין שנתונים בשמאל על יד כהה ולפניהם שתי ציציות ולאחריהם שתי ציציות נמצא שצריך להשליכן לאחריו ועד תנן ומייתי להם פ"ק דנידה [ה ב] מי שהיה מתעטף בטליתו וטמאות בצדו ומלמעלה מראשו ספק נגע ספק לא נגע וכו' הא למדת שמשליך לאחריו הטלית דאם לא יזרוק לאחריו מה ספק יהא בו ולא כדברי אותם שלוקחים הד' ציציות לפניהם כי בזה לא יוכל לבא לידי ספק, אברהם ה"ע לעי"ץ, וגם ראיה מהא דאמרי' פ' הרואה כי מיכסי גלימא אומ' ב' אש' קדשנו להתעטף בציצית ולא כמו שנותנים הטלית על ראשם ואוחזין הציציות בידם כי גלימא נקרא על שם שאדם נעשה בו כגולם [ראה שבת עז ב] כלומ' שמכסה בו כל הגוף ואין חיתוך איברים ניכר בו ואם כדבריהם הלא ידיהם ובטנם נראה לכך מנהגינו יפה, אברהם לעי"ץ, ועיין לקט יושר עמ' 3 שתרומת הדשן נהג כמנהג הראשון, ועיין שם עוד תיאור תחילת עטיפתו וכעין זה בצרור החיים עמ' ד, ועיין תוס' ערכין ב ב ד"ה היודע — ומצאתי בסילוק א' שעשה הר' יוסף ט"ע שנותן ציצית א' מלפניו ואחד מלאחריו מימין וכן לשמאל, וכתב בשו"ת רדב"ז ח"ג אלף (תקעב) — ואיתא נמי במדרש שגבריאל היה מכריז ואומר למי ים סוף וכו' הזהרו שעתידין ישראל להתעטף מאחוריהם וכתב עלה הרמ"ה ז"ל לפי המדרש הזה צריך להשליך ציציותיו לאחוריו ונ"ל דא"צ דהא דקאמר שעתידין ישראל להתעטף בציצית מאחוריהם בשעת העטיפה וכו', וע"ש כל התשובה, ובט"ז או"ח סי' י י — ונראה לי ראיה מזה שיש להלביש הטלית באופן שישליכו הכנף עם ב' ציצית לאחוריהם ואפשר שמזה נמשך מאיזה אנשים שמקפלים חלק א' מן הטלית מאד עד שאחר הקיפול הוא דק מאד ואינו מכסה כלל אלא הצואר וכוונת' שיהיו ב' ציצית לאחוריהם ונ"ל שאין זה מן המובחר דא"כ אין כאן כיסוי הגוף אלא כיסוי הראש ויותר טוב כמנהג התוגרמים שמעטפים הטלית כמו שהוא סביב הראש והגוף והיד מפסקת בחצי הטלית מזה ומזה באופן שמב' הצדדים יהיה א' מן הציצית לפניו וחלק לאחריו, **אך מה שנראה עיקר שכוונת המדרש להשליך ב' ציציות מאחוריו היא כדעות שאביא**: עץ חיים ציצית עמ' קמח — לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך שתי כנפות לפניו ושתי כנפות לאחוריו וכו' וכן איתא במדרש וישע וכו' ונהגו בני אשכנז להשליך מאחורי כתף ימין, ובמקור חיים ח ד — ראיתי זקני חכמי אשכנז ומהם חמי הרב זלה"ה שהיה מתעטף בטלית ונוטל שתי קצות הטלית של צד ימין הארוך ומפשילו על כתף שמאלי לאחוריו וע"י זה היו ב' ציציות תלויים לפניו וב' לאחוריו, וכן הביא מג"א ח ו, ועיין מג"א ח ב [רק שהם השוו דרך מלבוש בענין יציאה בשבת לקיום

הראש[36] ורבותינו הגאונים[37] כתבו ועטיפתו כעטיפת הישמעאלים עטיפה גמורה ומסתבר' לן דעטיפת ישמעאלים לא הוזכרו אלא גבי אבילות דא"ש וכו' וכל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה וכו' אבל כ"ע לא מחייבי בעטיפת הראש כלל דא"כ יכסה את פיו וכו' וגבי ציצית נמי אע"ג דמברכין להתעטף בציצת לשון כסות היא כדכתיב אשר תכסה בה שמכסה בכסות והולכין ועוסקין בעסקיהן פעמים בכסוי הראש פעמים בגלוי הראש ע"כ. ואולי אין כוונת הגאונים בעטיפה גמורה אלא לכיסוי גמור של הגוף ואין חיוב לכסות את הראש כלל ולא כוונו לדמות ציצית לאבלות. שהרי באבל לא מדובר בעטיפת הטלית אלא בעטיפת סודר המיוחד לראש בלבד[38]. וכן מוכח[39] מהרבה מקומות בגמ' שלא היה דרכם לכסות את הראש בטלית אלא בסודר המיוחד לכך.

רע
מצנפת

וכתב הכפתור ופרח[40] וז"ל וכן המצנפת שעל ראשינו בזאת הארץ והיא שתרגמה רבינו סעדיה אל עמאמה כתוב בהלכות גדולות[41] שדרו ממתיבתא דמצנפת אינה ראויה לציצית ובסיפרי ממעט סודר הראש מכסותך דהאי לאו כסות הוא. ומסתברא שאין כל תכסיסי המצנפת שוים וזה שמצנפות ארצות המערב שמכסין ראשיהם מאמצעיתה ושני ראשיה מושלכים על כתפיהם ועל גופם כגון זה אין ראוי לפטרה שהרי מתכסה בה אבל מצנפות ארץ כנען וארץ מצרים שמקפלין כלה

מצות ציצית, אך עיין לקמן אות רע הערה 44 שהר"י מיגאש והרמב"ם חילקו ביניהם שלקיום מצוה צריך עטיפה ולא מלבוש בלבד] וכן עיין סידור בעל התניא שכתב כן, ומענין להביא לשון רב סעדיה גאון בפרשת בא המובאים בשו"ת רדב"ז שם [תרגום] — כשיתעטף הישראל בטלית צריך שישליך ד' הכנפות על צד השמאלי לא יהיה מהם כלום על צד הימין לתקן את יצר הרע דכתיב ולא תתורו וכו', והרדב"ז חלק עליו ע"ש, ועיין לעיל אות קצא הערה 12 בדברי ר"י מלוניל.

36. עיין ב"י או"ח סי' ח מה שפירש בזה, ד"מ שם, הגר"א שו"ע שם.
37. כן כתב לקח טוב פר' שלח.
38. רמב"ם אבל ה יט, ועיין רב יהודה ב"ר יקר בפירושו לתפילות (ירושלמי, תשל"ט) ח"ב עמ' כג — והא דאמרינן כל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאל אינה עטיפה גבי אבל הוא וכו' כי אותו של אבל עטיפת הראש הוא וכו' ועטוף הציצית אינו לא מענין זה ולא מענין זה אלא כל בגד שמכסה גופו קורא עטוף שהרי כתוב על כנפי בגדיהם ומשמעו כל בגדי ובלבד שיתכסה בה דכתוב אשר תכסה בה [עיין בדבריו לעיל הערה 21] ואע"פ דשיעור טלית הוא כדי שיתכסה בה קטן ראשו ורובו אינו אלא לשיעור בעלמא לפי שלפעמים מכסה ממנו ראשו ופשיטא אפי' לא יכסה ראשו מן הטלית אסור ללובשו בלא ציצית.
39. עיין ביאור הגר"א שו"ע או"ח סי' ח ב.
40. סי' ס, הביאו ב"י או"ח סי' י.
41. לפנינו ליתא.

בסבוב כעטרה ולא יראה ממנה זוית תהיה פטורה ע"כ. אומנם באורחות חיים[42] הובאו דברי הלכות גדולות בלשון אחרת וז"ל שדרו ממתיבתא דסורא מצנפת אינה ראויה לציצית שאין ראוי לציצית אלא כסות החופה רוב גופו של אדם ובסיפרי ממעט כסות ראש מכסותך דהאי לאו כסות הוא אעפ"י שיש בו שיעור כסות קטן פטור מציצית ע"כ. ולפי זה לא יצדק[43] חילוקו של הכפתור ופרח אלא כל המצנפות שוות להפטר מציצית. וכן כסות המשמשת לעטיפת הצוואר[44] תהיה פטורה שגם כן אינה משמשת לכיסוי רוב גופו של אדם אלא לחלק מסויים מגופו. ודבר זה מתאים[45] לדברי הסיפרי[46] וז"ל בה פרט למעפורת[47] שלא יכסה בה ראשו ורובו ע"כ[48].

רעא גדול יוצא בה דרך עראי חייבת בציצית — דעת תש"י

ומה שמובא בגמ'[49] טלית וכו' והגדול יוצא בה דרך עראי חייבת בציצית וכו' ע"כ, פירש רש"י[50] שאינו בוש לצאת[51] בה ע"כ. וצריך לפרש שבושה זאת אינה מחמת שגופו אינו מכוסה שהרי חלוקו עליו

42. הלכות ציצית (ה), וכן בעץ חיים ציצית עמ' קמז ובאהל מועד ח"א דף קיא ב, ועיין שו"ת הרדב"ז ח"ח ב, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 59.
43. עיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמג — ומה שאומר בערוך דסדר חייב בציצית [לפנינו אין] היינו סחר שמכסה בו ראשו ותלוי למטה הרבה שהיה יכול להתעטף בו.
44. וכמו שמשמע בשו"ת ר"י מיגאש קפג שטלית שנותנים סביבות הצואר פטורה שאינו מתעטף בה, וכן מובא בב"י או"ח סי' י שכן מנהג אנשי מצרים ואנשי ספרד וע"ש שתמה עליהם וחיפש טעמים שונים לפטור, ועיין שו"ת הרדב"ז ח"ח ב בענין השי"ד שפטור שאינו מלבוש, אומנם מהר"ז בינגא עמ' צט כתב שברשט דוך [צעיף, מטפחת חזה] יהא עגול, וראיתי להעתיק דברי שו"ת רמב"ם רכ — ומותר לפי דעתי לצאת בציצית בלילה וכן לכרוך בה על המצנפת בשבת אם ירצה או על צוארו או לחגור בה על מתניו או איך שירצה אף על פי שלא קא עביד מצוה, וע"ש לפני כן וז"ל — כללו של דבר לא יצא בציצית לפי דעתם אלא בצורה שיוצא בה ידי חובתו והוא שיהיה עטוף בה כשהוא מכסה ראשו ורובו, ועיין לעיל אות רסא, ועיין מג"א ח ב בשם משאת בנימין, וארצות החיים המל"א ח טז, יז שדן בזה.
45. ועיין לעיל אות רסא.
46. פר' כי תצא.
47. ופירש מהר"ז בינגא עמ' צה — בגד צמר שמתעטפין בארץ פלשתים, וע"ש פירוש אחר.
48. וב"י או"ח סי' י לא ראה אותו ולכן הביא שדברי העיטור שמביא לשון סיפרי הם דעת העיטור עצמו, ועשה מחלוקת בין העיטור לשאר מפרשים וגם הבין שהפטור של כסות הראש הוא פטור מיוחד ולא מחמת שאינו מכסה ראשו ורובו [ועיין חוו"א ג לד מה שדקדק מזה], ע"ש שרוצה לפטור את השי"ד מחמת שתחילה שימש לכסות את הראש, ועיין שו"ת הרדב"ז הנ"ל שסבר להיפך שאם מכסים בשי"ד את הראש יהיה חייב ופטר מחמת שאין זה תשמיש קבוע, והבנת הב"י כשלעצמה היא דחוקה כי אינו מובן מדוע כסות הראש אינה כסות, ועיין הגהות הגר"א שו"ע או"ח סי' י סע' י.
49. מנחות מ ב.
50. העתיקו אהל מועד ח"א דף קיא ב, וכן פי' ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז ובטעם

שכן היתה דרכם[52] ללבוש חלוק לכיסוי בשרם ולהתכסות בטלית לשם כבוד ולצניעות יתרה[53], אלא שהוא בוש לצאת בו מחמת שאין ראוי לאיש כמוהו להתכסות בו מאיזו סיבה שהיא. ונמצאנו למדים לרש"י ששני תנאים לטלית להתחייב בציצית: האחד שראשו ורובו של קטן מתכסה בה והוא כדי שיהיה עליה שם כסות וכנ"ל, והשני שתהיה בת שימוש לבעל הטלית ליציאה לחוץ ואם ראויה רק לכיסוי בבית פטורה מציצית וזה קצת דוחק. וכן קשה על פירושו, שאם זה שגדול יוצא בה הוא מתנאי החיוב מדוע לא כתבה הברייתא שאם אינו יוצא בה פטורה כמו שהיא כתבה גבי שיעור של ראשו ורובו של קטן.

רעב דעת רמב"ם

אומנם הרמב"ם[54] לא הביא תנאי נוסף זה אלא כתב וז"ל ותהיה מדתה כדי שיתכסה בה ראשו ורובו של קטן וכו' ע"כ. ונראה[55] שהוא מפרש שלא הוזכר זה בברייתא אלא כמציאות כלומר טלית שמספקת לראשו ורובו של קטן על כורחך הגדול יוצא בה רק עראי. ולשון יוצא הוא לאו דווקא אלא מכיון שדרכם היתה להשתמש בטלית בעיקר ליציאה לחוץ וכנ"ל נקטו לשון זה אבל באמת מתחייב המתכסה בטלית זו בכל[56] ענין

הדבר כתב — ואילו לא היה גדול יוצא בה אפילו עראי לא חייב לציית אותה דהא קטן לא מחייב בציצית [עיין מה שהקשה הגר"א או"ח טז ב שאין טעם זה מתאים למ"ד ציצית חובת מנא ומפני זה לא אבה לפרש כן בדעת הרמב"ם כדלקמן הערה 54 והנה כאן מצאנו שאף בדעת רש"י מפרשים כן, אלא שאין קושיתו חזקה שגם למ"ד ציצית חובת מנא צריך בגד המיועד לגדול, וכן כתב חזו"א ג לב, וע"ש אות לד ששינה דעתו], וכן פסק רמ"א או"ח סי' טז א ומג"א ומקור חיים שם הסכימו עמו, ועיין מהר"ז בינגא עמ' צז — טלית קטן של מהרי"ל היה ארוך וירד למטה מטיבורו בין מלפניו ובין מאחוריו ואמר מהרי"ל זהו [חשיב שיעור] שהגדול יוצא בו עראי לשוק דהוי כמו סרבל קטן שפעמים לובשים אותו ויוצאין לשוק ולדרך כמו רי"ז מנטי"ל [מעיל נסיעה] וכתב שכן עשו עד הרבה לומדים, ועיין ארחות חיים (הנהגות רב חיים מוואלאז'ין) ד — טלית קטן שאינו מגיע עד למטה מן הברכיים אין יוצאים י"ח ציצית, וכתב ארצות החיים להי"א טז יא שהגדול המדובר הוא בן י"ג, ומשנ"ב שם העתיקו, ואינו מובן כי איך נדע אם הוא בוש אם אינו אדם מסוים, ופשטות הבנת הפוסקים שגדול זה הוא המתעטף עצמו.

51. עיין ארצות החיים להי"א טז יג בשם א"ר וה"ה לפתח הבית, ואין זה פשטות הגמ' ובוודאי נגד המפרשים.
52. עיין מסכת דרך ארץ רבה פרק י ועוד.
53. ועיין ביה"ל טז ד"ה לשוק, אך בוודאי אם נאמר שאין חיוב ציצית דווקא בבגד עליון עכ"פ צריך שיהיה ראוי לבגד עליון, ועיין לעיל אות רסז.
54. ציצית ג א, עיין מהר"ז בינגא עמ' מא בהגהה שנתקשה בזה, וכן חזו"א ג ל, ועיין ב"י או"ח סי' טז בשם מהרי"א ומהרי"ן חביב, ועיין מג"א שם ב והגר"א שם, וכן פסק ב"י או"ח סי' טז א.
55. ועיין מה שפירש פרישה או"ח סי' טז, ועיין חזו"א ג ל.
56. ועיין תוס' נדה סא ב ד"ה אבל, תוס' ראש שם, הלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורג סי' ה,

וכלשון הרמב"ם[57] היאך חיוב מצות הציצית כל אדם וכו' אם יתכסה בכסות הראוי לציצית יטיל לה ציצית וכו' ע"כ.

רעג ביאור לשון עראי לדעת רמב"ם

ולשון עראי יתפרש לפי זה שהבגד הזה אינו מועיל לאדם כל כך אלא רק מכסה אותו סתם. וזה הפירוש מתבאר היטב מלשון המשנה[58] אין עראי לכלאים ולא ילבש כלאים אפי' ע"ג י' אפי' לגנוב את המכס ע"כ, וכמו שפירש שם הרמב"ם וז"ל אין עראי לכלאים ר"ל שאסור ללבשם אפי' בדרך עראי כמו שנתבאר באמרו לא ילבש כלאים אפילו על גבי שאר בגדים זה על זה וכו' ע"כ, וכן פסק[59] לא ילבש אדם כלאים עראי ואפילו על גבי עשרה בגדים שאינו מהנהו כלום ע"כ. ולפי זה תתפרש יפה הגמ'[60] אין הקטן מתכסה בו ראשו ורובו אע"פ שהגדול יוצא בה עראי פטורה וכן לענין כלאים והוינן בה מאי וכן לענין כלאים אילימא וכן לענין איסורא דכלאים והא אנן תנן אין עראי בכלאים ע"כ. ופירושה דלענין ציצית מצאנו שבלבישת עראי כלומר שאינה מועילה לגמרי לאדם, ששיעורה קטן, פעמים חייבת בציצית ופעמים פטורה, משא"כ לענין כלאים שאין עראי לכלאים כלומר אין בכלאים שום מקרה של לבישת עראי שיהיה פטור מאיסור כלאים.

רעד קושי בדעת רש"י

אבל לפירוש רש"י הנ"ל לשון עראי מתפרש שאינו קבוע כי האדם בוש לצאת בטלית זו בקביעות. וא"כ שאלת הגמ'[61] תתפרש בדוחק קצת ולכן דחק רש"י שם בפירושו וז"ל והתנן אין עראי בכלאים כלומר אין דין עראי בכלאים שאע"פ שאין הגדול יוצא בה עראי יש בה משום כלאים וכו' ע"כ.

בעלת חמש

רעה מחלוקת תנאים

איתא בגמ'[1] מיבעי להו לכדתניא על ארבע כנפות כסותך ארבע ולא שלש וכו' כשהוא אומר אשר תכסה בה הרי בעלת חמש אמור וכו'

ראש מו"ק פ"ג סי' פ שאין חיוב ציצית אלא בבגד שנהנים בלבישתו, ועיין ב"י או"ח סי' י סוף ד"ה סודר, ועיין מג"א יט ב.

57. ציצית ג י.
58. כלאים ט ב.
59. שם י יח.
60. מנחות מא א.
61. שם.
1. מנחות מג ב.

מרבה אני בעלת חמש שיש בכלל חמש ארבע ומוציא אני בעלת שלש שאין בכלל שלש ארבע ע"כ. ולא הובא שם חולק בזה. אומנם בגמ' זבחים[2] הובאה מחלוקת בזה בין הברייתא הנ"ל לבין ברייתא שבסיפרי[3] וז"ל ותניא אידך על ארבע כנפות כסותך ארבע ולא שלוש ארבע ולא חמש ע"כ. ונחלקו הראשונים מה ההלכה.

רעו הלכה בעלת ה' חייבת — ראיות לזה

יש שפסקו[4] שטלית בת חמש חייבת והוא מחמת סתימות הגמ'[5] וכן מהגמ'[6] וז"ל אמר רב שישא בריה דרב אידי האי מאן דבצריה לגלימיה לא עביד ולא כלום שוייה טלית בעלת חמש ע"כ, כלומר[7] שרצה להפטר ממצות ציצית וחתך[8] קרן באלכסון אך עדיין חייב בציצית כי גם בעלת ה' חייבת.

רעז דעת יראים

אך בעל היראים[9] למד מהגמ' הנ"ל להיפך שבעלת ה' פטורה וכן פסק להלכה. והוא כנראה מפרש את הנאמר שם לא עביד ולא מידי שרצה להטיל ציצית בקרן חתוכה ועל זה אמרו שאין זה ציצית כי טלית בעלת ה' פטורה.

2. יח ב.
3. פר' כי תצא.
4. גאוניקה ח"ב עמ' 335, הלכות פסוקות (מילר) סי' ע, הלכות גדולות הל' ציצית עמ' 506, רי"ף הל' קטנות ציצית, רמב"ם ציצית ג ג, רבנו מיוחס ב"ר אליהו דברים כב יב, לקח טוב פר' שלח, ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמד, עיטור ציצית עמ' 138, 146, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 247 בשם מפרש סיפרי ע"ש, עץ חיים ציצית עמ' קמד, סמ"ג הל' ציצית דף קח ד, סמ"ק מצוריך עמ' קג, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ג, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 104, תשב"ץ סי' רסט, ספר החינוך (שעוועל) עמ' תפו, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסז, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכא, כפתור ופרח סי' ס, צדה לדרך כלל ד פ"ה, מגדל דוד ספר ב עמ' סח, אהל מועד ח"א דף קיא א, מהר"ז בינגא עמ' צט כתב שלכתחילה אין לעשות בעלת ה' שלא להכנס לפלוגתא וכן שם עמ' קז, אגודה מנחות מג א, עיין שו"ת מהרי"ק קמט, שו"ת רדב"ז ח"ח ב.
5. מנחות שם.
6. שם לז ב.
7. כן פירשו רש"י ופסקי רי"ד הל' קטנות ציצית שם.
8. עיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמג שצריך רווח בין הקרנות לפחות ג' אצבעות וע"ש בסוף הסימן.
9. עמ' 444, עיין בתועפות ראם, נמשך אחריו תלמידו הרוקח הגדול בהל' ציצית, עיטור ציצית עמ' 138, 146 הביא דעה זו בשם צרפתי, המנהיג ציצית עמ' תרמז ע"פ סיפרי וצ"ע למה עדיף סיפרי על הבבלי וע"ש, ועיין רש"י במדבר טו מא, ועיין מפרשיו וערוגת הבשם ח"ג עמ' 247 ובארצות החיים המל"א י ד, ועיין פירושי רב חיים פלטיאל במדבר טו לח — דוראי כשיש חמש אז לאו בר ציצית הוא מיהו אם כפל ותפר כנף אחד חייב וכו' ועוד יש לחלק בין ה' מעיקרא ובין לשהיו מעיקרא ד' ושוב נגרע ונעשה כנף אחד, ובכך רצה ליישב את רש"י הנ"ל.

רעח בעלת ה' איכא בינייהו — דעת רש"י

עוד יש ראיה לפסוק שבעלת ה' חייבת מהגמ'[10] רבא בר אהינא אמר טלית בעלת חמש איכא בינייהו ע"כ, כלומר בין ת"ק שסובר ד' ציציות מעכבות זו את זו שארבעתן מצוה אחת לבין ר' ישמעאל שסובר ארבעתן ארבע מצות והסביר רש"י[11] שלדעת ת"ק מטילים בבעלת חמש ארבע ציציות ולדעת ר' ישמעאל חמש.

רעט קושיא עליו וביאור דעת רמב"ם

ויש לעיין בפירושו דלכאורה הברייתא שמחייבת טלית בעלת ה' בהכרח סוברת שמטילים רק ד' ציציות ולא ה'. והוא אומרם[12] מרבה אני בעלת חמש שיש בכלל חמש ארבע ומוציא אני בעלת שלש שאין בכלל שלש ארבע ע"כ. ופירוש הדברים הוא, שמה שנאמר בפסוק על ארבע כנפות כסותך וכו' יש לעיין בו אם יש בזה הקפדה על צורת הבגד או על מספר הציציות. ומכיון שנאמר אשר תכסה בה מתברר שאין הקפדה על צורת הבגד אך בעלת ג' פטורה שיש הקפדה על מספר הציציות שיהיו ארבע. וא"כ ר' ישמעאל שסובר שאין הקפדה על מספר הציציות בודאי לא סובר כברייתא הנ"ל אלא כברייתא דסיפרי שבעלת ה' פטורה. וכן למד הרמב"ם[13] שהביא את הלימוד הנ"ל וכתב וז"ל לפיכך כשהוא עושה ציצית לבעלת חמש או שש אינו עושה אלא לארבע כנפים המרוחקות זו מזו מאותן החמש או השש בלבד ע"כ.

רפ מטילים בכנפים המרוחקות — דעת רמב"ם

ומה שכתב הרמב"ם להטיל בכנפים המרוחקות הוא[14] מפני שלמד שהפסוק מדבר אף בבעלת ה' וא"כ למה נאמר על ארבע כנפות כסותך אלא על ארבע הכנפות המיוחדות שבבגד שהן המרוחקות, אך אין הכרח לדבר זה כי אפשר לפרש שהפסוק מדבר על בגד בעל ד' כנפות ודיבר הכתוב בהווה אך מאשר תכסה בה מרבינן גם בעלת חמש כנ"ל.

רפא ראיה לדעתו

וכן יש להוכיח כדעת הרמב"ם שאין מטילים לבעלת ה' רק ד' ציציות מהגמ' זבחים[15] שפירשו שם בהו"א שהמחלוקת בין הברייתות אם בעלת ה' חייבת אם יתר כמאן דאיתיה דמי או כמאן דליתיה דמי וא"כ

10. מנחות שם.
11. הביאו רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ד, כן משמע בראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמד, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 248, ועיין בפי' המיוחס לרשב"א שם מה שהקשה ומה שתירץ, וכן עיין שפ"א שם מה שהקשה מסברה.
12. מנחות מג ב.
13. ציצית ג ג, וכן פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכא.
14. וכס"מ שם כתב שהוא סברה וזה תמוה, ועיין הגר"א שו"ע או"ח סי' י א, ועיין ארצות החיים המל"א י ג.
15. יח ב.

מי שסובר שבעלת ה' חייבת סובר שהכנף החמישית כמאן דליתיה ובהכרח מטילין רק ד' ציציות ואין הבדל בזה בין הו"א למסקנה.

רפב דעת ר' שמחה

אך רבינו שמחה[16] פירש דלרבנן פטורה ולר' ישמעאל חייבת, ופסק שבעלת ה' פטורה. ובב"י[17] כתב דטעמו של ר' שמחה דהא בסיפרי נמי איכא ברייתא דפטרה בעלת חמש כההיא דזבחים וסמי ההיא דהתכלת מקמי תרתי ע"כ, ודבריו אינם מובנים[18], שהרי הברייתא המובאת בזבחים היא היא הברייתא המובאת בסיפרי[19].

רפג תמיה על דברי רא"ש

וכן נפלאו ממני דברי הרא"ש[20] וז"ל והא דתניא בסיפרי בפרש' ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם וכו' ת"ל ארבע כנפות יצאו בעלי ג' ובעלי ה' וכו' נ"ל דהכי פירושו אי לא כתיב אלא על כנפי בגדיהם ה"א דכל כנפים שיש לבגד אמרה תורה לעשות ציצית הן מעט הן הרבה וכו' ונתמעטו בעלת ה' ויותר שאין להטיל בכל הכנפים אלא בד' מהם ע"כ, שמלבד שהפירוש אינו כפשטות הסיפרי הרי הגמ'[21] הביאה את הברייתא הזאת ופירשה כפשוטה שהיא סוברת שבעלת ה' פטורה.

רפד דעת רשב"ח

ובעל העיטור[22] כתב בשם רב שמואל בן חפני דדווקא בעלת ה' חייבת אבל לא בעלת ו' ז' וכו' וכתב דמצוה היא שאין לה טעם.

16. הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ב) ע"ש שגירסתו מוטעית, דעתו מובאת בשו"ת בשמים ראש שע, עיין ארצות החיים המל"א י ה בביאור דבריו, ועיין שו"ת מהרי"ק קמט שכתב — ופשיטא דדברי יחיד הם וכתב עוד דדוקא חתיכה עשויה לה' קרנות או יותר הוא דפטור משום דאינה מרובעת כלשון הספרא והפסיקתא אבל באותה קאפ"ה אפי' תהיה לה יותר מד' כנפות משום כך לא פסד ממנה הרבוע, ע"ש ועיין לעיל אות רסד הערה 19.
17. או"ח סי' י'.
18. וכן אין הדברים האלה מובאים בהגהות מיימוניות שם.
19. עיין ארצות החיים המל"א י ב.
20. הל' קטנות ציצית סי' ג, וכן הבין לקח טוב פר' כי תצא ע"ש, עיטור ציצית עמ' 146 ופירש שם ובעמ' 138 עוד פירוש — ד' ולא ה' ולא ו' דבחד כנף לית ליה למירמי אלא חד [כלומר מדובר בטלית בת ד'], ערוגת הבשם ח"ג עמ' 247, תשב"ץ סי' רכט, ועיין פירוש ר"י בר שאול על השאילתות שאילתא קמד שהקשה על פירוש זה.
21. זבחים יח ב.
22. ציצית עמ' 146, עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 69, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמג בשם תוס' שאנץ שכתב כעין זה, ועיין ב"ח או"ח סי' י מה שדחק בביאורו.

טלית כפולה

רפה ר"ש פוטר טלית כפולה — דעת תש"י בטעמו

איתא בגמ'[1] ת"ר טלית כפולה חייבת בציצית ורבי שמעון פוטר ושוין שאם כפלה ותפרה שחייבת תפרה פשיטא לא צריכא דנקטה בסיכי רבה בר רב הונא איקלע לבי רבא (רבה) בר רב נחמן חזייה דהוה מיכסי (ב)טלית כפולה ורמי ליה חוטי עילוי כפלא איפשיטא ואתא חוטא וקם להדי רישיה אמר ליה לאו היינו כנף דכתב רחמנא באורייתא אתא שדייה איכסי גלימא אחריתי וכו' ע"כ. ובטעם פטור דר"ש כתב רש"י[2] וז"ל שאם תפשט נמצאת ציציות באמצעיתה ע"כ.

רפו דעת נ"י

ונמוקי יוסף[3] כתב וז"ל כפולה שהיתה ארוכה מאד כשתים כראוי לה כגון זו ואין ראוי ללובשה אלא א"כ כופלין אותה ור"ש פוטר דה"ל כבגד שאינו ראוי ללבישה וכו' ע"כ. ואין פירושו מתאים לסתימות לשון הברייתא וכן מוכח ממעשה דרבה בר רב נחמן שלא כפירושו שלבש טלית כפולה וכשנפשטה היתה ראויה ללבישה.

רפז להלכה טלית כפולה חייבת — דעת הטור

לענין אם פסקינן כרבנן או כר"ש. הנה הרי"ף[4] הביא הגמ' כצורתה ומשמע דפסק כרבנן דהם רבים. וכן משמע מזה שהשמיט לא צריכא דנקטה בסיכי שאם פוסקים כרבנן שטלית כפולה חייבת אין נפקא מינה מזה. וכן כתב הטור[5] וז"ל ומלשון א"א הרא"ש ז"ל[6] יראה שחייבת אף על פי שלא תפרה כלל ע"כ. אומנם היה אפשר לומר שהוא התכוון לפסוק כר"ש וסמך על מעשה דרבה בר רב הונא שהביא שלכאורה משמע משם כר"ש, אך אין זה נכון לדעתי כדלקמן.

רפח דעת רמב"ם

והרמב"ם[7] כתב אין כופלין את הטלית לשנים ומטילין ציצית על ד' כנפיה כשהיא כפולה אלא אם כן תפרה כולה ואפילו מרוח אחת ע"כ. ולמד הכ"מ[8] בדבריו דפסק כר"ש. וכתב שהרמב"ם למד כן ממעשה

1. מנחות מא א.
2. וכן פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפה, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכב, עיטור ציצית עמ' 144, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז.
3. רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב.
4. שם, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ח, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג כתב בפירוש שחייבת, וכן ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמה.
5. או"ח סי' י, וכן פסק רמ"א שם.
6. שהוא לשון הרי"ף.
7. ציצית א יז, העתיקו אהל מועד ח"א דף קיא ב, ולשון דרשות מהר"ח או"ז עמ' 105 — וטלית שכפלה והטיל בה ציצית פסולה אם לא שתפר הכפל.
8. עיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 241 שלמד כן ברמב"ם והקשה מנקטה בסיכי ע"ש, וכן הקשה מהר"ז בינגא עמ' מג.

דרבה בר רב הונא דאמר לרבה בר רב נחמן לאו היינו כנף דכתב רחמנא באורייתא ודחק הרבה ע"ש. אך האמת תורה דרכה כי ממעשה דרבה בר רב הונא מוכח להיפך[9] דטלית כפולה חייבת כרבנן. וזה הטעם של רבה בר רב נחמן שהטיל ציצית בטלית כפולה וגם רבה בר רב הונא לא חלק עליו בזה אלא כאשר נפשטה הטלית ועמדו הציציות באמצע הטלית רק אז העיר לרבה בר רב נחמן דאין זו ציצית כשרה. וכן נראה[10] שזו דעתו של הרמב"ם שלא כתב שטלית כפולה פטורה וכן לא הביא הלכה זאת בפרק ג', שם דן איזה בגד חייב ואיזה פטור בציצית. רק זאת כתב שאע"פ שטלית כפולה חייבת בציצית אין עושים טלית כזאת להטיל בה ציצית במקום הכפל. והוא מטעם תעשה ולא מן העשוי שהרי עשויה להתפשט כל שעה ובטל ממקום הכפל שם כנף, ואם שוב תחזור לכפילותה הראשונה אין זה תעשה אלא עשוי[11]. ודבר זה למד הרמב"ם מזה שרבה בר רב נחמן לא כפל את טליתו כמו שהיתה בתחילה אלא השליכה מעליו. ולפי פירוש זה[12] ברמב"ם מובן מדוע הוא לא הביא דין דנקטה בסיכי אלא הביא דין אחר שלא מוזכר בגמרא שאם תפרה מרוח אחת מטילים בה ציצית. והוא מהטעם הנ"ל, שכל הפסול בטלית כפולה הוא שהיא חוזרת ומתפשטת מכפילותה ואם תפרה מרוח אחת שוב אינה מתפשטת. משא"כ בדעת ר"ש שמודה בטלית כפולה ותפורה שחייבת, יתכן שמודה רק במקרה שתפרה מכל הצדדין שרק אז מקום הכפל מקבל שם של כנף.

רפט דעת יראים

אומנם בספר היראים[13] פסק כר"ש ולמד כן ממעשה דרבה בר רב הונא דלא כנ"ל.

רצ דעת כס"מ

וכתב[14] הכסף משנה הנ"ל שגם לדעת ר"ש יש להטיל ציציות בד'

9. כן הוכיח בשו"ת רדב"ז ח"ו שני אלפים רסט וכתב שם שדעת הרמב"ם והרי"ף כרבנן, ע"ש, עיין ב"י או"ח סי' י שגם פסק כן.
10. עיין מקור חיים י שפירש כן, ועיין שו"ת משכנות יעקב יא שגם פירש כן [רק כתב שלרבנן מטילים בפשוטות, ועיין לקמן אות רצ].
11. לכן דין זה מובא בפרק א' בדיני תעשה ולא מן העשוי.
12. עיין פירוש ביה"ל סי' י ד"ה אא"כ תפרה.
13. עמ' 443 עיין תועפות ראם שם, והרוקח הגדול בהל' ציצית נמשך אחריו, אבן גבירול שיר על ציצית סדר תפילות (אמסטרדם תמ"א קונה"פ עמ' 62), לקח טוב פר' שלח, עיטור ציצית עמ' 144, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפו, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכב, הגהות מיימוניות ציצית פרק א (ל), נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב, מהר"ז בינגא עמ' ק.
14. וכן בפי' שני במרדכי הל' קטנות סי' תתקמה — אבל לרבנן רק בכפולות, ועיין ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסז שכתב — טלית כפולה חייבת בציצית על הארבע כנפים אבל לא על הכפל, וכתב שהרמב"ם חלק על זה [ונראה שמפרש כן בדעת רבנן], וכן פירש

כנפות הפשוטים. ואין זה משמע[15] כלל מלשון הגמ' ת"ר טלית כפולה וכו' ור"ש פוטר ע"כ. והטעם לדעת ר"ש, שטלית זו אין לה ד' כנפות לא במקום הכפל כנ"ל וגם הכנפות הפשוטים נחשבים כאחד, שסמוכים זה לזה וחופפים זה על זה. ומה שכתב להוכיח כן מלשון הרמב"ם שם[16] אין זה ראיה אלא אדרבה מוכח שלא כמוהו. שהרי לשון הרמב"ם שם הוא אין כופלין וכו' ומטילין ציצית על ד' כנפיה כשהיא כפולה וכו' כלומר כשהטלית כפולה אין מטילים ציצית על ד' כנפיה כלל ואם כהכ"מ היה לו לכתוב אין מטילים ציצית במקום הכפל.

רצא מאן דחייטיה לגלימיה

ואיתא בגמ'[17] אמר רב דימי מנהרדעא האי מאן דחייטיה לגלימיה לא עבד ולא כלום אם איתא דלא מיבעי ליה ליפסוק ולישדייה ע"כ. ופירש רש"י בפירוש ראשון שכפל בטלית ותפרה ואפילו הכי לא עשה כלום כלומר אין מקום הכפל נחשב ככנף[18]. וזה נסתר מסוגיא דטלית כפולה כמו שכתב הוא בסוף דבריו. אך בפירוש השני[19] פירש שכפל כנפותיה כאילו הן מקוצעות ותפר הכפלים שלא ישובו אפילו הכי לא עשה ולא כלום להפקיעה מן הציצית דכל כמה דלא פסק ליה ש"מ מיבעי ליה ועדיין הן מן הטלית.

רצב הסבר החילוק בין הנ"ל לבין טלית כפולה

ונראה[20] דהחילוק בין אם כפל טלית לשנים שלא אומרים ליפסוק ולישדייה לבין אם כפל את הכנפות[21] הוא, שדרך האנשים להתכסות בטלית כפולה שבדרך זו הטלית עבה יותר משא"כ בכנפות שאין שום תועלת בקיפול הכנפות ואם לא חתכו אותם הרי זו ראיה שאין כוונה לבטלם.

רצג דעת רי"ף ורמב"ם בזה

אך הרי"ף והרמב"ם לא הביאו גמרא זאת ונראה שלמדו שזו מחלוקת סוגיות[22].

בשו"ת רדב"ז ח"ו שני אלפים רסט, וכן ב"י או"ח סי' י, וכן מקור חיים שם, ועיין לעיל הערה 10 דעת משכנות יעקב.

15. עיין דרכי משה או"ח סי' י.
16. והוא לשיטתו שמפרש שרמב"ם פסק כר"ש.
17. מנחות לז ב.
18. וכן פירש לעיל מאן דצייריה לגלימיה.
19. וכן פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית שם.
20. ועיין עיטור ציצית עמ' 144 שחילק חילוק אחר, ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 241, [עיין ערוך ע' צארי, ארצות החיים י יא, ועיין רא"ש הל' קטנות ציצית סי' ה שחל בו שיבוש בין צירייה לבין חייטיה, ועיין ב"ח או"ח סי' י שהגיה, ועיין בענין זה עיטור ציצית עמ' 138].
21. ואפילו תפרם.
22. וכן לא הביאו מאן דצייריה וכו'.

החיוב בציצית

חובת מנא או חובת גברא

רצד
חובת מנא

איתא בגמ'[1] רבה בר הונא איקלע לבי רבא (רבה) בר רב נחמן חזייה דהוה מיכסי (ב)טלית כפולה וכו' אתא שדייה איכסי גלימא אחריתי אמר ליה מי סברת חובת גברא הוא חובת טלית הוא זיל רמי לה וכו' ע"כ. וכן דעת שמואל וז"ל הגמ'[2] אמר רב טובי בר קיסנא אמר שמואל כלי קופסא חייבין בציצית וכו' ע"כ[3].

רצה
סתירה בדברי שמואל — יישוב העיטור

אומנם איתא בגמ'[4] איתמר וכו' ושמואל אמר מתירין מבגד לבגד ע"כ. וקשה הא שמואל סבר חובת טלית הוא וכתב בעל העיטור[5] אהא דדין דכלי קופסא וז"ל ומסתברא דאפי' למ"ד חובת גברא קאמר דאית ליה טלית דבר חיובא אלא האי דמונח בקופסא אפ"ה בר חיובא הוא כיון דלכסות חד יומא עבידא הו"ל ככולהו טליתות דגברא חייב למירמי

1. מנחות מא א.
2. שם.
3. עיין נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב שפירש — כלי קופסא שעיקר עשיתה לאכסוי בה מחיים משא"כ תכריכים אע"פ שלובש אותו לפעמים בחייו כיון שאין עיקר עשייתה לאיכסויי מחיים פטור לכו"ע ע"ש טעמו [שו"ע יט ב פסק כנמוקי יוסף על אף שהוא פוסק כמ"ד ציצית חובת גברא, ומג"א שם חלק עליו, וכן מקור חיים שם חלק על זה וכתב שפטור רק אם לובש דרך מקרה, ועיין שו"ת משכנות יעקב כד], וכעין זה כתב עיטור ציצית עמ' 145 רק הוא לשיטתו הולך דשמואל ס"ל ציצית חובת גברא כדלקמן אות רצה, ועל כלים המיועדים למסחר עיין המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 269, 271 שפטורים [וקשה לעמוד על דבריו אם מפרש כן בשמואל ואינו פוסק כמותו, שהוא אומנם אינו פוסק כמותו אלא כמ"ד חובת גברא, ע"ש בעמ' 270 ובעמוד 273 בענין ברכה], ועיין חזו"א ג לב על כלים המיועדים לעני ולקטן, ועיין לקח טוב פר' שלח — וטלית שאינו צריך לה והיא בתוך הקופסא אינה צריכה ציצית, משמע שפירש דברי שמואל במקרה מיוחד ולא תולה דעת שמואל בדעת מ"ד חובת מנא, ועיין לקמן אות שב הערה 20 שדעתו לפסוק כמ"ד חובת מנא ובכל זאת לא פסק כשמואל וזה כפירושו כאן, אך צ"ע מדוע אינו פוסק כשמואל, ואולי כל זה אינו וכוונתו לתכריכים וכמו שזה מוכרח מהמשך דבריו שם שמעמיד דברי ב"ה בחיוב סדין בציצית בכלי קופסא ופוסק כמותם.
4. מנחות מא ב.
5. ציצית עמ' 145, שו"ת מהר"ח סב, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 94, ועיין גנזי קדם ספר שני סי' טו פירוש רב האי גאון [משוער] לשבת — דמתירין ציצית מבגד לבגד שמ' מי' דחובת גברא היא.

ביה ציצת דאלת״ה קשיא דשמואל אדשמואל וכו׳ אלא לאו ש״מ דאפי׳ למ״ד חובת גברא קאמר ע״כ.

רצו יישוב התוס׳

ובתוס׳[6] תירצו וז״ל כיון דאין לו אלא כדי טלית אחת טוב שיתן באותה שהוא חפץ להתעטף בה ע״כ. וצריך להבין, אם חובת טלית הוא איזו עדיפות יש לטלית שהוא לובש.

רצז ברכת עשית ציצית

ובגמ׳[7] רב נחמן אשכחיה לרב אדא בר אהבה רמי חוטי וקא מברך לעשות ציצית א״ל מאי ציצי שמענא הכי אמר רב ציצית אין צריכה ברכה וכו׳ על רב חסדא למירמא דרב אדרב ומי אמר רב ציצית אין צריך ברכה והא אמר רב יהודה אמר רב מנין לציצית בעובד כוכבים שהיא פסולה וכו׳ אמר רב יוסף קסבר רב חסדא כל מצוה שכשירה בעובד כוכבים בישראל אין צריך לברך כל מצוה שפסולה בעובד כוכבים בישראל צריך לברך וכו׳ תפילין תיובתיה והרי תפילין דפסולות בעובד כוכבים וכו׳ ובישראל אין צריך לברך וכו׳ אלא לאו היינו טעמא כל מצוה דעשייתה גמר מצוה כגון מילה אע״ג דכשירה בעובד כוכבים בישראל צריך לברך וכל מצוה דעשייתה לאו גמר מצוה כגון תפילין אע״ג דפסולות בעובד כוכבים בישראל אינו צריך לברך ובציצית בהא קמיפלגי מר סבר חובת טלית הוא ומר סבר חובת גברא הוא וכו׳ ע״כ. ופירש הרי״ף[8] מאן דאמר ציצית אינה צריכה ברכה קסבר חובת גברא הוא והויא לה מצוה שאין עשייתה גמר מלאכתה וכו׳ ומאן דאמר ציצית צריכה ברכה קסבר ציצית חובת טלית הוא והויא לה מצוה שעשייתה גמר מלאכתה וכו׳ ע״כ.

רצח להלכה ציצית חובת גברא — דעת בה״ג

ופסק הבה״ג[9] דציצית חובת גברא הוא מדמברכינן להתעטף בציצית

6. מנחות שם ד״ה רב ושבת כב א ד״ה רב.
7. מנחות מב א.
8. הל׳ קטנות ציצית יא ב, רש״י שם, רמב״ם ציצית ג ח ועוד, אך עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א׳) הערה 121.
9. ציצית עמ׳ 505, הביאו ריי״ף הל׳ קטנות ציצית, עיין לעיל הערה 5 לשון רב האי גאון, הפרדס (לרש״י) עמ׳ כ, מחזור ויטרי עמ׳ 637 כנגד רש״י שם, תוס׳ שבת כה ב ד״ה סדין, יבמות צ ב ד״ה כולהו, מנחות מ א ד״ה סדין, ערכין ב ב ד״ה היודע, רמב״ם ציצית ג י, המספיק לעובדי ה׳ (דנה) עמ׳ 270, יראים עמ׳ 445, הרוקח הגדול בהל׳ ציצית, ראבי״ה הל׳ קטנות ציצית עמ׳ רמד, פסקי רי״ד הל׳ קטנות ציצית עמ׳ תצז, סמ״ג הל׳ ציצית דף קט א, רא״ש הל׳ קטנות ציצית סי׳ יז, ר׳ ירוחם תאו״ח נתיב יט ח״ג, דרשות מהר״ח או״ז עמ׳ 106, הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ג), ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳

והוא בתוספתא[10]. והרי"ף[11] הביאו ופסק כמותו רק שכתב בטעם הדבר דהא אנן לא מברכינן לעשות ציצית. וקשה על דבריו שעל זה גופא אנו דנים. ונראה שכוונתו כדברי בה"ג מדמברכים להתעטף ולא לעשות ציצית מוכח דחובת גברא הוא. ויש להעיר שגם למ"ד חובת גברא הוא מידת חסידות היא להטיל ציצית בכל הטליתות שיש לו לאדם כדמוכח מגמ'[12] וז"ל חובת טלית הוא וכו' לימא מסייע ליה חסידים הראשונים כיון שארגו בה שלש היו מטילין בה תכלת שאני חסידים דמחמרי אנפשייהו ע"כ.

רצט עוד ראיות לזה

ובפסקי הרי"ד[13] כתב עוד טעם דקי"ל דכל היכא דפליגי רב ושמואל הלכה כרב באיסורי. אומנם רש"י[14] כתב שיש מחלוקת בדעת רב בזה בין האמוראים.

ש ועוד ראיות

ועוד הביא בפסקי הרי"ד[15] להוכיח מהגמ'[16] מי סברת וכו' חובת טלית הוא וכו' ופליגא דמלאכא דמלאכא אשכחיה לרב קטינא דמיכסי סדינא אמר ליה קטינא קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית של תכלת[17] מה תהא עליה וכו' אי אמרת בשלמא חובת גברא הוא היינו דמחייב דלא קא רמי אלא אי אמרת חובת טלית הוא הא לא מיחייבא ע"כ. אך הוכחה זו תלויה בהבנת המשך הגמ' וז"ל אלא מאי חובת גברא הוא נהי דחייביה רחמנא כי מיכסי טלית דבת חיובא כי מיכסי טלית דלאו בת חיובא היא מי חייביה רחמנא אלא הכי קאמר ליה טצדקי למיפטר נפשך מציצית ע"כ. ובתוס'[18] פירשו וז"ל ומ"מ אי לאו

שסח, מאירי שבת כה ב, השלמה שם, ספר החינוך (שעועל) עמ' תפח, אורחות חיים הל' ציצית (כב), פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכו, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יא ב בשם ריטב"א שכתב – ואין לזה מדברי רב אלפס והרמב"ן [צ"ל רמב"ם] וכן הגאונין ז"ל וגם הרבה מגדולי האחרונים ז"ל פסקו כן, ספר הפרדס (לר"א נביון) ציצית סי' יא וכתב שרוב האחרונים סוברים כן וכתב שכן דעת בעל העיטור וצ"ע, צדה לדרך כלל ד פ"ה, מהר"ז בינגא עמ' צט, קז, שולחן הפנים (לר"י אבוהב) אות ו (סיני כרך נט חוברת ג).

10. ברכות ו טו.
11. הל' קטנות ציצית יב א, ראש"ש הל' קטנות ציצית סי' ט.
12. מנחות מא א, וקצ"ע מה שייך להחמיר בזה.
13. הל' קטנות ציצית עמ' תצו.
14. מנחות מב ב ד"ה בהא פליגי.
15. הל' קטנות ציצית עמ' תצו.
16. מנחות מא א.
17. ראשונים לא גורסים זה.
18. שם ד"ה הכי.

כליל תכלת

חובת גברא לא שייך למיענש עליה כיון דלית ליה ע"כ והוא כדעת פסקי הרי"ד.

שא דחיית הראיה

אך לפי גירסת[19] הגמ' אלא הכי קאמר ליה טצדקי וכו' משמע שהגמ' חזרה בה ולא מוכח מידי. ואגב, לפי זה משמע שאפילו למ"ד חובת טלית הוא ראוי ללבוש טלית בת חיובא ולא מספיק שתהיה לו טלית בת חיובא ויקיים בה מצוה, שהרי המלאך שאל את קטינא על מה שהוא לובש.

שב להלכה ציצית חובת מנא — דעת רע"ג

אומנם רב עמרם גאון[20] פסק כרבה בר הונא וכשמואל דחובת טלית הוא. ויש להביא ראיה מכרעת לדעתו מגמ'[21] אמר ר' יוחנן לא לכל אמר ר' אליעזר מכשירי מצוה דוחין את השבת וכו' ושוין שאם צייץ טליתו ועשה מזוזה לפתחו שהוא חייב מאי טעמא אמר רב יוסף לפי שאין קבוע להם זמן אמר ליה אביי אדרבה מדאין קבוע להם זמן כל שעתא ושעתא זמניה הוא אלא אמר רב נחמן א"ר יצחק ואיתימא רב הונא בריה דרב יהושע הואיל ובידו להפקירן ע"כ. משמע דחובת טלית הוא כדפירש שם רש"ר[22].

שג גם למ"ד חובת מנא יש מצוה להתעטף בציצית

ומה שמברכים להתעטף בציצית כמובא בתוספתא[23] אין זו קושיא[24] דגם לדעת מ"ד חובת טלית הוא יש לברך כן, שהרי לא יחלקו כל הני

19. והיא גירסת רש"י, עיין תוס' הנ"ל, ופלא שהיא גם גירסת פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפו, ועיין בפירוש המיוחס לרשב"א מנחות מא א.

20. גאוניקה ח"ב עמ' 332, הלכות פסוקות (מילר) סי' ע, לקח טוב פר' שלח, רגמ"ה מנחות מ א, רש"י שבת כה ב ד"ה ב"ש, מנחות מ א ד"ה ב"ש, מחזור ויטרי עמ' 637 בשם רש"י וחלק עליו ע"ש, עיטור ציצית עמ' 151 בשם גאונים קמאי ובתראי ורב טוביה, וכן הכריע המנהיג ציצית עמ' תרמו וכתב שזה מנהג הציבור וכן כתב בשם הרב מלוניל [כוונתו לראב"י אב"ד], שו"ת ר"י מיגאש קפג וצ"ע אצלי אם כוונתו לפסוק כמ"ד חובת מנא ע"ש, ראב"ן סי' מ ובסי' שמג [הבאתי את לשונו שם לקמן הערה 24] וכן כתב בשמו הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (נ), והנצי"ב בהעמק שאלה (שאילתא קכו ז) כתב שכן דעת השאילתות אך דבריו כלל אינם מוכרחים, ועיין רבנו יונה ברכות רי"ף ח א ד"ה והורה, וכן שם יא א ד"ה לא, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערות 94, 121, ועיין ארצות החיים המל"א יט א בשם מהרש"ל לחרש למ"ד חובת טלית.

21. שבת קלא א.

22. וכן רבנו חננאל שם ועיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמה והמגיה שם, ועיין תוס' מנחות מד א ד"ה טלית.

23. ברכות ו טו.

24. עיין עיטור ציצית עמ' 151 שכתב כן, ועיין לקמן אות שיד הערה 21, ועיין לקח טוב פר' שלח שפסק כמ"ד חובת מנא שיש לברך על עשית ציצית ועם זה כתב לברך כל פעם שמתעטף,

אמוראי דסבירא להון כן על תוספתא מפורשת. והסבר[25] לכך הוא שכל מה שנחלקו האמוראים אי ציצית חובת גברא או חובת טלית הוא לגבי חיוב להטיל ציצית אם הוא חל בקנית הבגד או בלבישתו אך ודאי לכו"ע יש מצוה שכל איש ישראל ילבש טלית מצויצת ועל כך מברכים להתעטף בציצית. נמצא לפי זה דלמ"ד חובת גברא הוא מברכים רק להתעטף בציצית ולמ"ד חובת טלית הוא מברכים תרתי, בשעת העשיה לעשות ציצית ובשעת הלבישה להתעטף בציצית. ודברי הירושלמי[26] העושה ציצית לעצמו אומר וכו' נתעטף וכו' ע"כ, מסייעים לדברים אלו. אומנם בפסקי הרי"ד שם הביאו וכתב וז"ל ודברי הללו מופלגים הם מתלמודינו[27].

שד
פירוש חדש בסוגית ברכת עשית ציצית

ולפי זה יש לפרש את הגמ'[28] ובציצית בהא קמיפלגי מר סבר חובת טלית הוא ומר סבר חובת גברא הוא ע"כ, בדרך אחרת. אך קודם אבאר את הסוגיא מתחילתה. וז"ל הגמ'[29] קסבר רב חסדא כל מצוה שכשירה בעובד כוכבים בישראל אין צריך לברך וכו' ע"כ. ופירש רש"י דאין יכול לומר אשר קדשנו. ובתוס'[30] דמשמע צונו ולא לאחרים. ונראה פירוש אחר, דלדעת ר' חסדא מברכים רק אם יש ענין בעשיה עצמה ולא רק בתוצאה ומזה שעכו"ם כשר מוכח דאין ענין בעשיה עצמה אלא בתוצאה וכגון אם עכו"ם כשר לעשות ציצית יש ענין שתהיה ציצית בבגד אך אין שום ענין בעשיתה. אבל אם העכו"ם פסול לעשות ציצית וזו דעת רב שם מוכח שיש ענין בעשית הציצית עצמה ויש לברך על עשיתה. והקשו על ר' חסדא מתפילין דעכו"ם פסול לעשותם ולא מברכים על עשיתם ואמרו כלל אחר שכל מצוה

וכן כתב ראב"ן סי' שמג — וכשמתחיל לעשות הציצית מברך אשר קדשנו לעשות ציצית וכאשר מתעטף מברך להתעטף בציצית, ועיין שו"ת מהר"ח סב שהסתפק בזה וע"ש מה שהביא ראיה מהיתר כלאים גם למ"ד חובת טלית, ועיין פירוש המיוחס לרשב"א מנחות מא א.

25. עיין מקור חיים ח על טסח הברכה ועתה מיושב, ועיין או"ז ברכת המוציא סי' קמ — והא דמברכי' להתעטף בציצית אע"ג שאין חובה להתעטף אפי' למ"ד חובת גברא הוא כדאמרי' פ' התכלת וכו' נהי דחייביה רחמנא כי מכסי טלית בת חיובא כי מכסי טלית דלאו בת חיובא מי חייבי' רחמנא יש לומר דחייב לכסות מדרבנן א"נ הואיל שנהג בה חייב כדפרי' לעיל גבי תפלת ערבית.
26. ברכות ט ג.
27. עיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמט אחדות דברי הירושלמי.
28. מנחות מב ב.
29. שם שם א.
30. שם ד"ה בישראל.

שעשיתה גמר מצוה אע"ג דכשרה בעכו"ם בישראל צריך לברך וכל מצוה דעשיתה לאו גמר מצוה בישראל אינו צריך לברך. כלומר עשיה שהיא גמר המצוה הענין הוא בה, וכל שאר העשיות הן רק הכנות לה ותרצאותיהן הן החשובות לענין המצוה, ולכן מברכים רק על גמר המצוה. ומה שהעכו"ם כשר או פסול לעשות את המצוה, אין זה מוכיח כלל אם יש ענין בעשית המצוה או לא כגון מילה דכשרה בעכו"ם[31], כל זה בדיעבד שאנו מסתפקים בתוצאה שהתינוק מהול אבל לכתחילה יש לאיש ישראל להשתדל גם לעשות מעשה בעצמו. וא"כ כשרות או פסלות של עכו"ם לעשות ציצית לא נוגעת לשאלה אם מברכים לעשות ציצית או לא ולכן הגמ' הסבירה פירוש אחר במחלוקת והוא אם מצות ציצית חובת גברא או חובת טלית. למ"ד חובת טלית יש לברך כי יש בעשיתה מצוה אבל למ"ד חובת גברא אין לברך כי אין בזה מצוה כלל כי עדיין לא חל החיוב. וזה לא כפירוש הראשונים שהמחלוקת היא מתי הוא גמר המצוה, שלפירושם משמע דלמ"ד חובת טלית בעשית הציצית נגמרה כבר המצוה ואין אחריה עוד. אלא שתי מצוות הן: לעשות ציצית לטלית, ובזה נחלקו באיזו טלית יש לעשותה בטלית שלו או בטלית שלובש, ויש מצוה אחרת שכל איש ישראל ילבש טלית מצויצת[32] ועל זה אין מחלוקת כלל וא"כ ברכת להתעטף בציצית היא לכ"ע.

שה דעת העיטור

ובעל העיטור[33] כתב דבר חדש דאף להפוסקים דחובת טלית הוא אין מברכים על עשיתה. שהוא פוסק כלישנא בתרא דגמ'[34] א"ל רב מרדכי לרב אשי אתון הכי מתניתו לה אנן הכי מתנינן לה א"ר יהודה אמר רב מנין לציצית בעובד כוכבים שכשירה וכו' ע"כ. ולפי זה חזר הכלל הראשון של ר' חסדא ואין צורך עוד למה שאמרה הגמ' בלישנא קמא דרב שאמר שציצית אינה צריכה ברכה מחמת שסובר שחובת גברא הוא, דאף למ"ד חובת טלית הוא אין מברכים לפי הכלל הראשון של ר' חסדא כל מצוה שכשירה בעכו"ם בישראל אין צריך לברך. ומה שקשה עליו מתפילין שלא מברכים על עשיתם אין זו קושיא, דאין זו ברייתא בשום מקום. אך כל הפוסקים פסקו כלישנא קמא דהלכה כרב אשי[35].

31. לדעת רבי מאיר.
32. לזכור את המצוות.
33. ציצית עמ' 151 וכן פסק להלכה שעכו"ם כשר לעשות ציצית ואין מברכים על עשיתה.
34. מנחות מב ב.
35. כך כתב עיטור שם בשם רי"ף ורב עמרם גאון, וכן הוא בגאוניקה ח"ב עמ' 332.

שו
יישוב קושית התוס'

ובמה שפירשתי גם מיושב היטב מה שנתקשו בתוס'[36] וז"ל וא"ת סדין בציצית היכי הוי שב ואל תעשה דכי מכסה הטלית דבת חיובא היא ואין בו ציצית הרי עובר בידים וי"ל דבשעת עיטוף אכתי לא מיחייב עד אחר שנתעטף וכו' ומיהו קשה מדמברכינן להתעטף בציצית משמע דבשעת העיטוף עביד מצוה וכו' ע"כ. ולהנ"ל הברכה להתעטף היא על מצוה מיוחדת ללבוש טלית מצויצת אבל החיוב לעשות ציצית לטלית הוא ענין אחר, שחל אחר הלבישה למ"ד חובת גברא או אחר הקניה למ"ד חובת טלית.

טלית שאולה וגדרי חיוב שונים

שז
חיוב טלית שאולה דרבנן — דעת תוס'

איתא בגמ'[1] אמר רב יהודה טלית שאולה כל שלשים יום פטורה מן הציצית מיכן ואילך חייבת ע"כ[2]. והטעם מובא בגמ'[3] וז"ל אלא כסותך למה לי לכדרב יהודה וכו' ע"כ. וכתבו בתוס'[4] דמדאורייתא פטורה לעולם כדקאמר וכו' כסותך ולא של אחרים אלא לפי שנראית כשלו חייבוהו חכמים משלשים יום ואילך וכו' ע"כ.

שח
קושיא עליהם

ובגמ'[5] מדמים דין זה למזוזה וז"ל הגמ' תניא נמי הכי הדר בפונדקי בא"י והשוכר בית בח"ל כל שלשים יום פטור מן המזוזה מיכן ואילך חייב וכו' ע"כ. וקשה לומר שגם השוכר בית פטור ממזוזה מדאורייתא, דאיתא בגמ'[6] ת"ר המשכיר בית לחבירו וכו' בעו מיניה מרב ששת מזוזה על מי מזוזה האמר רב משרשיא מזוזה חובת הדר היא ע"כ. ובתוס'[7] תירצו

36. יבמות צ ב ד"ה כולהו.
1. מנחות מד א ועיין אהל מועד ח"א דף קיא ב שכתב — ויש שכתבו טלית שאולה ליותר משלושים יום חייבת לאלתר ולא מסתברא משום דכתיב כסותך.
2. וטלית שכורה, עיין עיטור ציצית עמ' 146 שהסתפק, ועיין שם בהערות בדעת התוס', ועיין אהל מועד ח"א דף קיא ב שחייבת, ועיין ארצות החיים המל"א יד יג שפטר, ולענין חוטים שאולים לציצית עיין עיטור ציצית עמ' 137 ונמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב ב, ועיין שם ושם לענין חוטים גזולים, ועיין מהר"ז בינגא עמ' קג שצמר שנתחלף כגזול.
3. חולין קלו א.
4. שם קי ב ד"ה טלית, מנחות מד א ד"ה טלית, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 244 בשם ר"ת, ר"י מפאריש סי' פט, תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 133-132, רא"ש הל' קטנות ציצית סי' י, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב א בשם ריטב"א, שו"ת מהרי"ק קמט.
5. מנחות שם.
6. ב"מ קא ב.
7. מנחות שם ד"ה טלית, ועיין בשיטה מקובצת ב"מ שם פי' רב יהונתן, הרא"ש והריטב"א, אך

וז״ל לאו לחיובי שוכר מייתי לה אלא ה״ק פשיטא שהמשכיר אינו חייב כיון שאינו דר שם ע״כ.

שט חיוב שוכר במזוזה מדאורייתא

ועוד יש להוכיח שהשוכר בית חייב במזוזה מדאורייתא מגמ׳[8] וז״ל ואלא ביתך למאי אתא לכדרבה וכו׳ ע״כ ולא אמרו שבא לפטור בית אחרים ממזוזה[9].

שי חיוב טלית שאולה מדאורייתא

ונראה שכל דברי התוס׳ הנ״ל יש להם מקום רק אם ננקוט כמ״ד ציצית חובת גברא שאין חייב אלא הלובשה ובטלית שאולה לא נאמר כסותך אלא על השואל שהוא הלובש אבל לפטור את המשאיל אין צריך טעם כלל. ולכן הלימוד מכסותך יתפרש כסותך ולא של אחרים[10]. אבל אם ננקוט כמ״ד ציצית חובת טלית הוא אנו צריכים טעם לפטור גם את המשאיל, שהרי סוף סוף הטלית היא שלו. ולכן הלימוד כסותך קאי אמשאיל ופירושו כסותך הבגד העומד לכסות שלך חייב בציצית ולא מושאל לאחרים. ומעתה אין הכרח לומר שחיוב ציצית תלוי בבעלותו על הבגד ואדרבה בזה הוא דומה לחיוב מזוזה[11] שהמשתמש בבגד או בבית[12] גם חייב בציצית או במזוזה אפילו שאינו הבעלים. רק שנאמרה בזה סברה וגדר שכל דבר שאינו שלו, המשתמש בדבר אין לו קבע אלא לאחר שלשים יום. וזה הוא הלימוד מדין מזוזה לדין ציצית וכנ״ל. ובזה מובן למה בגמ׳[13] אמרו שכסותך בא לפטור טלית שאולה ובפסוק ביתך לא אמרו שבא לפטור בית מושכר. דבית מושכר אין מקום לחייב במזוזה דחובת הדר הוא, משא״כ ציצית חובת טלית הוא ויש לתת טעם לפטור את המשאיל. יוצא איפוא לפי זה דחיוב טלית שאולה לאחר ל׳ יום הוא מדאורייתא[14].

לשון הרמב״ם מזוזה ו א — אחר כך יתחייב הדר בו, ועיין המספיק לעובדי ה׳ (דנה) עמ׳ 267 — והחיוב במזוזה חל על הדר לא על בעל הבית וכו׳ ע״ש.

8. חולין קלה ב.
9. ועיין בתוס׳ מנחות שם ד״ה טלית שדחקו בזה.
10. לענין בעלות.
11. לפי הפשטות כנ״ל.
12. הדר.
13. חולין קלו א.
14. וכן דעת ר״י מלוניל הל׳ קטנות ציצית עמ׳ כז, והעתיקו ספר המאורות הל׳ קטנות ציצית עמ׳ שסח וז״ל — פירוש דסתם שאלה כל שלשים ותו לא מכאן ואילך כמכר היא חשובה או כמתנה ושלו היא ובגדיכם קרינן ביה, וסברא כעין זו בעיטור ציצית עמ׳ 146 וז״ל מכאן ואילך חייבת דכיון דלא תבעי׳ מני׳ דעתי׳ לשקועי׳ לי׳ וכמתנה דמי, אבל לא מטעם סתם שאלה ל׳ יום כמו שכתב שם, וכן משמע בפי׳ רגמ״ה שם, וכן משמע בסיפרי זוטא לח.

שיא ברכת טלית שאולה — דעת תוס'

וכתבו בתוס'[15] ולענין ברכה נראה שאין לברך על השאולה אע"פ שאומר ר"ת דנשים מברכות אסוכה אע"ג דפטורות וכו' מ"מ לא דמי לטלית שאולה דהתם אדם אחר היה חייב וכו' אבל הכא כל אדם פטור כשאינו שלו ואעפ"כ המברך לא הפסיד ע"כ[16].

שיב דעת רא"ש

והביא דבריהם הרא"ש[17] וכתב וז"ל ולי נראה דהא דטלית שאולה מיירי ששאל טלית שאינה מצויצת וקאמר דפטור מלהטיל בה ציצית וכו' אבל השואל טלית מצויצת אדעתא דהכי השאילה לו שיברך עליה ואם אי אפשר לו לברך אא"כ תהיה שלו הוי כאילו נותנה לו במתנה ע"מ להחזיר מידי דהוה אשואל חלוק ומת לו מת אין רשאי לקרוע[18] ואם הודיעו שהוא הולך לבקר את החולה קורע ומשלם לו פחת הקריעה ואע"פ שלא הרשהו לקרוע כיון דידע שהלך לבקר את החולה הוי כאילו הרשהו ונהגו להתעטף בטליתו של חבירו אפילו בלא ידיעה ומברך וכו' ע"כ[19].

שיג דעת העיטור

ולפי מה שכתבתי לעיל שחוץ מחיוב לעשות ציצית בטלית יש מצוה מיוחדת ללבוש טלית מצויצת והברכה להתעטף בציצית קאי על ענין זה מובן היטב שגם על טלית שאולה מצויצת יש לברך כשלובשה אף שהיא פטורה. וכנראה זה טעמו של בעל העיטור[20] שגם הוא כתב לברך

15. חולין קי ב ד"ה טלית, ועיין מאירי שם שהבין בדעתם שמדובר בשאולה לאחר ל' יום וחלק עליהם.
16. אורחות חיים הל' ציצית (ל) בשם הר"ף שאין לברך, סמ"ג הל' ציצית דף קט ב בשם מורו שר"י הסתפק, תשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 133 הסתפקו, נמוקי יוסף רי"ף הל' קטנות ציצית יב א בשם ריטב"א שהביא דעות, ועיין ריטב"א חולין קלה ב, ועיין לקמן הערה 20, ספר הפרדס (לר"א נביו) ציצית סי' ח בשם ר"ש משאנץ שהמברך לא הפסיד אבל בשם רב יעקב מקורביל ובשם הרשב"א שלא לברך, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 106 כלשון התוס', ערוגת הבשם ח"ג עמ' 243 בשם ר"ת שאפשר לברך, הגהת סמ"ק מצוריך עמ' קו (קנט) בשם תוס' שאנץ — לברך, הרוקח הגדול בהל' ציצית כתב לברך, ר"י מפאריש סי' פט — לברך, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג בשם תוס' — לברך, תשב"ץ סי' רסב — נהגו העולם לברך, וכן באגור סי' יז, אהל מועד ח"א דף קיא ב — לברך, וכן פסק שו"ע או"ח סי' יד ג.
17. חולין שם סי' כו וכן פסק בהלכות ציצית (הלכות קטנות) סי' ב, י, וכן הביא דעת העיטור, ועיין לקמן הערה 20 מש"כ משכנות יעקב.
18. מו"ק כז ב.
19. ועל טלית של קהל כתב אהל מועד ח"א דף קיא ב שמברך שדעתם קנויה אליו כל זמן שמתפלל, ועיין משנ"ב יד יא וביה"ל שם, ועיין לקמן הערה 33, ועיין ש"ש חולין פ"ח סי' נג בענין אם לקח טלית לעלות לתורה הביאו מג"א יד ו וחלק עליו.
20. ציצית עמ' 146, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 118 שנראה שסובר כן, וריטב"א חולין קלה ב כתב — ולי נראה דלא פטר הכתוב מטעם כסותך אלא בשאינה מצוייצת דכתיב גדילים תעשה לך על כנפי כסותך וכן עמא דבר וצ"ע, וכן כתב שו"ת משכנות יעקב ז [וכתב כן אף לדעת הרא"ש למסקנתו], ועיין נספח ג' הערה 4.

על טלית שאולה והסביר וז"ל ואע"ג דפטורה מיהו אטלית בציצת כיון דבת חיובא מברך עלי' ואיהו נמי חייב ציצת וכו' ע"כ.

שיד ביאור טענת מלאכא

ולפי זה נראה[21] לפרש דמה שאמרו בגמ'[22] דמלאכא אשכחי' לרב קטינא דמיכסי סדינא אמר ליה קטינא קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית של תכלת[23] מה תהא עליה אמר ליה ענשיתו אעשה אמר ליה בזמן דאיכא ריתחא ענשינן ע"כ, קאי דווקא על מצות ציצית. שמצד אחד אין זה נאמר על מצוות חיוביות כגון סוכה ובדומה שעל זה כתבו בתוס'[24] שאין אדם חייב לקנות טלית המחוייב אם אין לו אבל עשה גמור אפילו בית דין שלמטה היו מכין אותו וכו' ע"כ. אבל מצד שני אין מצות ציצית דומה למצוות קיומיות אחרות כגון מעקה, דשם אין חיוב כלל אלא אם כן יש לו בית ואין מצוה כלל לקנות בית כדי שיהיה לו מעקה ומעקה הוא רק תיקון הבית. משא"כ ציצית אומנם החיוב חל רק אם יש לו טלית בת חיובא אבל ודאי שמצוה על כל איש ישראל ללבוש בגד מצויץ, כי טעם המצוה הוא זכירת כל המצוות תמיד. ועתה לשון הגמרא ענשיתו אעשה אמר ליה וכו' ענשינן

21. עיין עיטור ציצית עמ' 145 ונראה שזוהי דעתו, ועיין לעיל אות שג הערה 24, אומנם עיין עיטור שם שאין החיוב כל רגע ורגע אלא שלא להבטל מן המצוה במשך תקופה גדולה, עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 61 שכן דעתו, וכן עיין לשונות לקח טוב פר' שלח — ומעשה דמלאך שאמר לרב קטינא וכו' ואסרם המלאך וכו' ולמדנו מדברי מלאכא שהעגולה פסולה לציצית, והבן, ועיין דרשות ופירושי רבנו יונה על התורה (ש' ירושלמי, תשמ"ח) עמ' שכ — תזכה למצות ציצית שהיא שקולה כנגד כל המצות שנ' וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' ולכן צריך אדם להזהר במצוה זו כי לפי מעלתה היא שכרה מרובה לעשה ועונשה מרובה לאשר לא יעשה ואפילו מי שאין לו בגד לארבע כנפות חייב לעשותו כמו שאמרו ממעשה דרב קטינא אשכחיה לאליהו אמר ליה קטינא קטינא סדינא בקיטא וסרבלא בסתוא ציצית מה תהא עליה אמר ליה ענשיתו אעשה אין בעידן ריתחא ענשינן ולכן ראוי כל אדם לעשותו להתפלל בו לכל הפחות אע"פ שבשאר היום נכון יותר לאדם להתעטף בו כי בשעת התפילה הרי הוא זוכר את השם אעפ"כ מחמת הרגילות ומהלכנו בין הגוים טוב הוא לכל אחד מישראל להתעטף בו בשעת התפלה ואשר לא יתעטף בו ראוי להוכיחו אחרי שאין למצוה זו הוצאה כל כך וכו', ועיין שו"ת מן השמים מא, ועיין אברבנאל במדבר טו לח — ומזה התבאר טעות האומרים שאם ירצה שלא ללבוש טלית בעל ארבע כנפים אינו חייב במצות ציצית, [עיין מג"א יט א ולפי זה לא קשה מידי], ומענין לציין שהרמב"ם ברכות פרק יא לא הביא ציצית לא בכלל מצוות חיוביות ולא קיומיות, ועיין שו"ת רמב"ם שלה, אומנם רב אברהם בנו בשו"ת ברכת אברהם מ כתב בפירוש שציצית היא מצוה קיומית כמוזה ע"ש, וכן כתב בהמספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 270.

22. מנחות מא א.

23. ראשונים לא גורסים זה.

24. שם ד"ה ענשיתו, סמ"ג הל' ציצית דף קט א, פסקי רי"ד הל' קטנות ציצית עמ' תפז.

מתפרש יותר בפשיטות דיש כאן מצות עשה ממש שלא כבמצוה קיומית אחרת.

שטו יישוב קושית מג"א

ולפי זה גם מתישבת בטוב קושית המג"א[25] מאי שנא ציצית שמברכים עליה להתעטף בציצית שחובת גברא הוא ממזוזה שגם כן חובת הדר הוא ובכל זאת אין מברכים עליה לדור בבית שיש בו מזוזה אלא לקבוע מזוזה כשקובעה[26]. שאין מצוה לדור כלל בבית שיש בו מזוזה, רק אם בא לדור בבית יש לקבוע מזוזה שהיא כתיקון הבית, משא"כ ציצית מצוה על כל איש ישראל להתעטף בציצית ועל כך הברכה, רק אין חיוב אם אין לו טלית של ד' כנפות וכנ"ל.

שטז חיוב לבישת טלית בזה"ז — דעת תוס'

אומנם בתוס' ישנים[27] כתבו וז"ל דווקא בימיהם שהיו מלבושיהם כך בארבע כנפות היו נענשים מי שלא היה להם ציצית כדמוכח גבי א"ל מלאכא לרב קטינא וכו' אבל השתא שאין העולם רגילים במלבושים כאלו אין צריך לקנות אך טוב לקנות טלית ולברך עליו בכל יום וכו' ע"כ.

שיז איסור לבישת טלית ללא ציצית — דעת ר"י

ואיתא בגמ'[28] רבינא הוה קא אזיל אבתריה דמר בר רב אשי בשבתא דריגלא איפסיק קרנא דחוטיה ולא אמר ליה ולא מידי וכו' ואיכא דאמרי מהתם א"ל וא"ל מאי דעתיך למישדייה והאמר מר גדול כבוד הבריות

25. סי' יט א, ע"ש שדחק.
26. ויתכן שאפשר לברך על קביעת מזוזה זמן רב לפני שבא לדור אם עומד לדור בו, שלא כמשנ"ב יט ד ע"ש.
27. שבת לב ב ד"ה בעון, תוס' ערכין ב ב ד"ה הכל חייבין בציצית, סמ"ג הל' ציצית דף קט א-ב בשם ר"י, תוס' ראש נדה סא ב, הלכות שמחות השלם למהר"ם מרוטנבורג סי' ה, ראש מרק פ"ג פ, ועיין או"ז אבל סי' תכא שכתב דבביהכ"נ וגם אפי' כל היום תחת סרבלו אינו כלל מן המתמיהים, ע"ש, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמה בשם ר"ש משאנץ, אגודה מנחות מא א בשם ר"י, אך הרוקח הגדול בהל' ציצית כתב — הילכך כל אדם צריך לקנות טלית וכו', וכן ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמד ובעמ' רמה — ואם אדם חשוב מדקדקים אחריו מן השמים ונענש וכו', ועיין אבן עזרא במדבר טו לט — והנה מצוה על כל מי שיש לו בגד בארבע כנפים שיתכסה בו ביום תמיד ולא יסירנו מעליו למען יזכרו והמתפללים בטלית בשעת התפילה יעשו זה בעבור שיקראו בקריאת שמע והיה לכם לציצית ועשו להם ציצית רק לפי דעתי יותר הוא חייב להתעטף בציצית בשאר השעות משעת התפילה למען יזכור ולא ישגה וכו' כי בשעת התפילה לא יעשה עבירה, עיין סמ"ג סוף הל' ציצית — לילך אף בשווקים וברחובות והעתיקו מהר"ז בינגא עמ' צה, ועיין לעיל הערה 21 בדברי רבנו יונה, ועיין רמב"ם ציצית ג יא, ועיין המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 271, 274, ועיין שערי תשובה לרבנו יונה ש"ג כב ובספר היראה — עיקר מצות ציצית לזכרון ללובשו תמיד וכו', ועיין שו"ת מן השמים טז, מא, ועיין פסחים קיג ב, ברכות מז ב, שבת קיח ב, ועיין מקור חיים כד א מה שדייק מרש"י שבת קלא ב ודבריו תמוהים.
28. מנחות לז ב.

שדוחה את לא תעשה שבתורה והא תרגומה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור הכא נמי כרמלית דרבנן היא ע"כ. ומדלא חשש מלילך בטלית ללא ציצית למד מכאן הר"ו[29] וז"ל דמ"ע דציצית אינו אלא להטיל בו ציצית כשילבשנו ולא אמר הכתוב בלשון לא תלבש בגד שיש לו ד' כנפים בלא ציצית וכו' אלא מ"ע גרידא להטיל בו ציצית ומכל מקום אין הטלית אסור ללבוש וגם אין עובר כיון שאין עתה יכול להטיל בו שהוא שבת ובחול ודאי עובר כל שעה שלובשו בעשה דהטל בו ציצית וכן במזוזה ומעקה ותדע דאטו בלא מזוזה יאסר ליכנס בבית אלא בעמוד ועשה קאי ותו לא ע"כ.

שיח דעת ר"ש מדרוש

אך ר' שלמה מדרוש אמר[30] וז"ל שאם נפסק לאיש חוט של טלית בשבת שאסור ללובשו עד שיתקן אותו שאם לובשו עובר בעשה ע"כ ועי"ע[31] מהגמ' הנ"ל.

שיט טלית שותפים

וטלית של שותפים חייבת בציצית וז"ל הגמ'[32] ציצית אע"ג דכתב רחמנא כסותך דידך אין דשותפות לא כתב רחמנא על כנפי בגדיהם לדורותם ע"כ[33].

זמן גרמא בציצית

שכ כסות לילה —דעת תוס'

איתא בגמ'[1] ת"ר הכל חייבין בציצית וכו' ר"ש פוטר בנשים מפני שמצות עשה שהזמן גרמא הוא וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים

29. מרדכי הל' קטנות סי' תתקמד, וכן מוכח בשאילתות שאילתא קמד שכתב דלרבנן שד' ציציות מצוה אחת אסור ללכת בטלית שיש לה רק ג' ציציות רק משום משוי, כלומר רק ברה"ר, ובגמ' עצמה גם משמע כן רק שאפשר לדחוק, וכן משמע מר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כז, ובשו"ת מהר"ח סב פירש שנקרע כנף כולו ונעשת בעלת ג' ופטורה, עיין תוס' יבמות צ ב ד"ה כולהו, ועיין שפת אמת וחידושי הגרי"ז הלוי שם, ומג"א יג ח כתב שגם בשבת יש איסור דרבנן בלבישה ומותר רק משום כבוד הבריות, ואין לזה עיקר.

30. מרדכי שם, וכן בגליון הרוקח הגדול בהל' ציצית מרבי שמריה מפי ר' יב"א הלוי, עיין אגודה מנחות לז ב שהתיר משום כבוד הבריות והסתפק בזה, מהר"ז בינגא עמ' יב בהגהה הסתפק בזה, ועיין שו"ת מהר"ח סא בשאלת השואל נ"מ מענינת.

31. עיין שפ"א שם מה שתירץ.

32. חולין קלו א.

33. ופלא שר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג כתב טעם אחר ע"ש, וכן תמה ב"י או"ח סוף סי' יד, [כתב מאירי חולין קי ב — וטלית של ציבור מברכין עליה שאינה אלא טלית של שותפין, ועיין לעיל הערה 19, ועל שותפות גוי ואשה עיין ארצות החיים המל"א סוף יד, ועיין שו"ת רע"א סו ובהגהותיו לשו"ע או"ח סי' יד, וכתב מהר"ז בינגא עמ' קג שבצמר של שותפים לעשות ציצית יש לשאול רשות, ועיין משנ"ב יד יח על שותפים בטלית שמקפידים זה על זה].

1. מנחות מג א.

פטורות וכו' מאי טעמא דר"ש דתניא וראיתם אותו פרט לכסות לילה אתה אומר פרט לכסות לילה או אינו אלא פרט לכסות סומא[2] וכו' ע"כ. משמע[3] מפשטות הלשון כסות לילה וכן מן הדמיון לכסות סומא שאין הפטור של ציצית תלוי בזמן[4] אלא בסוג הבגד, וכסות לילה פטורה אפילו ביום וכסות יום חייבת אפילו בלילה[5]. וקשה[6] א"כ למה ציצית היא מצות עשה שהזמן גרמא. ותירצו בתוס'[7] מכל מקום מיקרי שפיר זמן גרמא שהיום גורם לחייב המלבוש ע"כ. וכתבו כן גם ליישב[8] מדוע למ"ד ציצית חובת טלית הוא נקראת מצות עשה שהזמן גרמא.

2. ובענין מה שסומא פטור מכל המצוות עיין יראים עמ' 442 בתועפות ראם (כד) ובהגהות על סמ"ק מצוה כט ור' ירוחם נתיב תאו"ח יג ח"א, וגם עיין תש' הגאונים שערי תשובה סי' קנו, רסז שסומא פטור מציצית, אשכול ח"ב עמ' 88, הלכות פסוקות (מילר) סי' סו, תורתן של ראשונים ח"א עמ' 47, עיטור ציצית עמ' 146 (קפ), ועיין על כך ארצות החיים המל"א יז א.

3. עיין ר"ן קידושין ריף יד ב שמוכיח כן ממנהג העולם [נראה שכוונתו לשמיכות], ואצלי ראיה, וגדולה היא בעיני, מגמ' שבת כה ב — כך היה מנהגו של רבי יהודה בר אלעאי ע"ש מביאים לו עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין המצוייצין ודומה למלאך ה' צבאות והיו תלמידיו מחבין ממנו כנפי כסותן וכו' ואינהו סברי גזירה משום כסות לילה, ובודאי שהתעטף לכבוד שבת והיה עטוף בהם בליל שבת ולא חשו לזה אלא לכסות לילה, ומכאן שכסות לילה אינה כסות יום בלילה אלא כסות המיוחדת ללילה, וכן עיין סיפרי פר' שלח — שומע אני כסות לילה במשמע ת"ל וראיתם וכו' ואם היתה מיוחדת ליום ולילה תהא חייבת, מדויק מכאן שכסות לילה היא המיוחדת ללילה, ועיין לקמן אות שכא בדברי ירושלמי.

4. לילה ויום.

5. עיטור ציצית עמ' 145 ועיין שם עמ' 150 שכתב שאין מברכים בלילה על ציצית ועיין לקמן אות שכד, וכן משמע בתשובות ופסקים (חכמי אשכנז וצרפת) עמ' 131, שו"ת מהר"ח ח, שו"ת רשב"א ח"א רצח, הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ז) בשם רש"י, ועיין ב"י או"ח סי' יח שהביא בשמו בשם רש"י להיפך, ועיין רש"י שבת כה ב ד"ה ואינהו, שם כז ב ד"ה לכסות לילה, זבחים יח ב ד"ה פרט, שפירש — כסות המיוחד ללילה, אך עיין רש"י מנחות מ ב ד"ה ה"ג שפירש — שמא יתכסה בו בלילה, ועיין ארצות החיים המל"א יח ג, מאירי שבת כה ב בשם גדולי הצרפתים וכתב שזה לדעת ציצית חובת מנא, [וכן פירש בברכות יג ב, וכן פירש השלמה שבת שם, אך דעתם לפסוק כמ"ד חובת גברא ולכן פסקו שאין חיוב ציצית בלילה כלל, וכיון לדעתם שו"ת משכנות יעקב כג ובכך מיישב סתירה ברש"י הנ"ל], תוס' רבנו שמואל קידושין לג ב, וכן תוס' טוך שם, סמ"ק מצוה"ך עמ' קה וכתב שיש מחמירים ומחליפים טליתותיהם בלילה, **והרבה הביאו שריצב"א היה מברך על כסות יום בלילה:** סמ"ג הל' ציצית דף קט ב, עץ חיים ציצית עמ' קמז, ראש הל' קטנות ציצית סי' א, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, ספר הפרדס (לר"א נביו) ציצית סי' יד, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 106, הפרנס סי' תכב, ריקנטי (פסקי הלכות) עמ' 4, ועיין הגר"א שו"ע או"ח סי' יח א שמצדד כן, ועיין ב"י או"ח סי' יח בשם מהרי"א שבטלית של מצוה לכו"ע פטורים בלילה דאין זה כסות יום, וב"י חלק עליו.

6. וכן הקשה יראים עמ' 442.

7. מנחות מ ב ד"ה משום וכן קידושין לד א ד"ה ותפילין, ועיין תוס' ר"י שירליאון ברכות יד ב וארז"ש סי' לח.

שכא דעת ר"ן

והר"ן[9] תירץ וז"ל י"ל דאף על גב דכסות לילה ביום נמי פטור אפ"ה כסות יום בלילה פטור דלעולם לא מחייב עד דאיכא תרתי כסות המיוחד לראיה ובזמן ראיה דקרא דוראיתם הכי משמע וכו' ע"כ. אך בירושלמי[10] איתא ר"ש פוטר הנשים מן הציצית שהיא מ"ע שהזמן גרמא אמר להן רבי שמעון אין אתם מודין לי שהיא מצות עשה שהזמן גרמא שהרי כסות לילה פטור מן הציצית אמר רבי הילא טעמון דרבנין שכן אם היו מיוחדות לו ליום ולילה שהיא חייבת בציצית ע"כ ומוכח[11] לכאורה שלא כדעת הר"ן אלא כדעת התוס' שכסות יום חייבת אף בלילה וכל ראיתו של ר' שמעון שציצית מ"ע שהזמן גרמא היא מכך שכסות לילה פטורה.

שכב לילה לאו זמן ציצית

אומנם מפשטות לשון המשנה[12] למה קדמה וכו' והיה אם שמוע לויאמר שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד ע"כ, משמע דחיוב ציצית תלוי בזמן ולא בסוג בגד. וכמו שביאר הרמב"ם בפירוש המשנה שם וז"ל ויאמר והיא מצות ציצית אינה מחויבת אלא ביום וכו' ע"כ. וכן מתוך שלא נהגו לומר פרשת ציצית בק"ש דערבית כמובא בגמ'[13] משמע גם דאין חיוב ציצית בלילה כלל. וכן מוכח מגמ'[14] תניא אידך וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' כיון שנתחייב אדם במצוה זו נתחייב בכל מצות כולן ור"ש היא דאמר מצות עשה שהזמן גרמא היא ע"כ ופירש רש"י[15] כיון דנתחייב במצוה זו שהאיר היום נתחייב בכל המצות דרוב מצות נוהגות ביום ור"ש היא ע"כ. אומנם בפירוש שני פירש וז"ל כיון שנתחייב אדם שהגיע לכלל מצוה דהיינו י"ג שנה נתחייב בכל המצות וכו' ור"ש היא דפוטר בנשים דאי רבנן הא איכא נשים חייבות בה ופטורות מכמה מצות ע"כ, אך הפירוש הראשון פשוט יותר. ועוד יש להוכיח מגמ'[16] רב יהודה רמי תכילתא לפרזומא דאינשי ביתיה ומברך כל צפרא להתעטף בציצית מדרמי קסבר מצות עשה שלא הזמן גרמא הוא אמאי מברך

8. קידושין לד א ד"ה ותפילין, תוס' ברכות יד ב ד"ה ויאמר, ועיין רש"ש קידושין שם שנתקשה בזה, ועיין מנחת חינוך מצוה שפו בענין זה.
9. קידושין רי"ף יד ב ד"ה איזו, ערוגת הבשם ח"ג עמ' 246, נמוקי יוסף קידושין לג ב.
10. קידושין א ז.
11. עיין הגר"א שו"ע או"ח סי' יח א שכן הוכיח, וכן מובא במפרשים הראשונים.
12. ברכות יג א, וכן בסיפרי פר' שלח, אך עיין לקמן הערה 44.
13. ברכות יד ב.
14. מנחות מג ב.
15. שם בפירוש ראשון.
16. מנחות מג א.

כל צפרא וצפרא וכו' ע"כ, משמע[17] דאי קסבר ציצית מ"ע שהזמן גרמא הוא היה מובן אמאי מברך כל צפרא וצפרא, ואין לומר שאז נהג ללבוש כסות יום דזה לא ידעה הגמ' עדיין אלא בסוף השקלא וטריא[18], אלא הגמ' סברה בהו"א שרב יהודה כבר היה לבוש בטלית מצויצת ובהגיע בוקר בירך עליה.

שכג דעת רמב"ם והגאונים

ולפי כל זה, והיא דעת הרמב"ם[19] שחיוב ציצית תלוי בזמן, ובלילה כל הבגדים פטורים[20] מציצית וביום כולם חייבים, צריך לדחוק ולפרש את הלשון הנזכרת בכל מקום — כסות לילה פטורה — כשאדם מתכסה בלילה פטור. וכן לדחוק ולפרש בדברי הירושלמי הנ"ל שהיא

17. עיין שו"ת ראי"ש כלל ב יג שכן דייק וצ"ע שהרי הוא סובר שמברכים בלילה על ציצית [ועיין לקמן הערה 19], ועיין מקור חיים יח שגם דייק כן ע"ש, וכן שאגת אריה ל, ועיין ט"ז או"ח סי' ח טו והגר"א שם.
18. ע"ש בגמ'.
19. ציצית ג ז, תרגום יונתן במדבר טו לח, דברים כב יב, לקח טוב פר' שלח, גאוניקה ח"ב עמ' 336, הלכות פסוקות (מילר) סי' ע, חמדה גנוזה סי' א, רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 115, וכתב ריטב"א שבת כה ב שכן דעת הגאונים, אבן עזרא במדבר טו לט, ובאשכול ח"א עמ' 216 מובא שכך היתה גירסת הגמ' — הלכך סדין של פשתן ואיכא ביה ציצית של תכלת צמר אי לביש ליה ביום פטור וכי שקעה חמה חייב, וע"ש שקיים גירסא זו, וכן הובאה בתוס' מנחות מ א ד"ה והלכה ומחקה ר"ת, וכן היתה הגירסא לפני בעל הפירוש המיוחס לרשב"א ע"ש, ועיין תוס' רבנו שמואל קידושין לג ב שדחה כעין גירסא זו, וכן משמע בהפרדס (לרש"י) עמ' כ אך כתב שם — ונ"ל דבלילה לפני הנר שפיר דמי להתעטף וכו' ע"ש ודבריו צ"ע, ראב"ד בהשגות (על רמב"ם) ציצית ג ט, ובפירושו לעדויות ד י, ובפירוש רמב"ם שם, ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כח שפי' כסות לילה שמא יתכסה בו בלילה, יראים עמ' 442 וכן בשמו בהגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ז) ועיין שם תועפות ראם, ועיין תוס' חולין קי ב ד"ה טלית מה שכתבו בשמו, הרוקח הגדול בהל' ציצית, כן משמע בראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמד, המספיק לעובדי ה' (דנה) עמ' 271, רבנו פרחיה תלמיד הרמב"ם שבת כה ב, כן משמע פסקי ר"י ד הל' קטנות ציצית עמ' תקב, ר"י ב"ר ברוך בתמים דעים סי' רכד, עץ חיים ציצית עמ' קמד, מנהגים לר"א קלויזנר עמ' ב בשם מהר"ם, תש' חכמי צרפת ולותיר ססי' מח, הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ז) בשם ר"י, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 106 בשם ר' שמרי' שריצב"א סדר דבר לפני ר"י הזקן ושחק עליו, שו"ת מהר"ח קצה, שו"ת ראי"ש כלל ב יג [עיין לעיל הערה 5 וצ"ע שסותר עצמו, ועיין ב"י או"ח סי' ח מה שכתב ליישב, ועיין ב"ח, ט"ז והגר"א שם], ועיין תוס' ראי"ש קידושין לד א ד"ה וציצית שגם כתב כן, מאירי שבת כה ב, השלמה שם, הביאו ספר המאורות שם, ספר הפרדס (לר"א נביו) ציצית סי' ה, פסקי ריא"ז הל' קטנות ציצית עמ' רכח, אבודרהם עמ' מה, על הכל סי' יט, אהל מועד ח"א דף קיא א, שו"ת מהרי"ל החדשות ג, שו"ת משכנות יעקב כג — העיקר כרמב"ם, וריצב"א וראי"ש יחידאה הם, לקט יושר עמ' 12 — שאין לברך אף אחר ערבית אפי' הוא עדין יום.
20. אך מותר ללבוש ציצית בלילה כמ"ש רמב"ם ציצית ג ח, ועיין שו"ת רמב"ם רכ ואין בכך בל תוסיף, עיין כס"מ שם, ועיין ארצות החיים המל"א יח ד, וכתב ב"ח או"ח סי' יח שהיום שלובשים טלית רק למצוה אין ללבוש טלית בלילה.

גופא המחלוקת בין ר״ש ורבנן, שר״ש סובר שכסות לילה פטורה כלומר כשאדם מתכסה בלילה פטור מן הציצית, ורבנן סוברים שמוראיתם אותו ממעטים רק כסות המיוחדת ללילה אבל כסות המיוחדת ליום בלילה חייבת.

שכד פירוש חדש ויישוב הגמ׳

אומנם לפי מה שכתבתי למעלה שחוץ מחיוב לעשות ציצית לבגד יש מצוה מיוחדת ללבוש טלית מצויצת יש ליישב את הכל. ומה שכסות לילה פטורה מציצית זה נאמר על החיוב לעשות ציצית בבגד ונתחדש מן הפסוק וראיתם אותו שכסות המיוחדת ללילה אין חיוב לעשות בה ציצית. אך השאלה אם מצות ציצית היא מצות עשה שהזמן גרמא או לא, נאמרה על המצוה המיוחדת ללבוש טלית מצויצת. ובזה השאלה אם המצוה הזאת קיימת בלילה או לא. ור״ש מוכיח מתוך שהתורה פטרה כסות המיוחדת ללילה מלעשות בה ציצית שאין בלילה מצוה ללבוש טלית מצויצת. ובירושלמי הנ״ל פירשו דאף רבנן שחולקים עליו מודים לו שכסות המיוחדת ללילה פטורה מלעשות בה ציצית, אלא סוברים שבכל זאת יש מצוה בלילה ללבוש טלית מצויצת, כי מצאנו שכסות המיוחדת ליום וללילה חייב לעשות בה ציצית.

שכה ביאור מעשה רב יהודה

ולפי זה מיושב היטב מה שהקשו בגמ׳[21] רב יהודה רמי תכילתא לפרזומא דאינשי ביתיה ומברך כל צפרא וצפרא וכו׳ מדרמי קסבר מצות עשה שלא הזמן גרמא הוא אמאי מברך כל צפרא וצפרא וכו׳ אי הכי כל שעתא נמי רב יהודה איניש צניעא הוה ולא שרי ליה לגלימיה כוליה יומא ומאי שנא מצפרא כי משני מכסות לילה לכסות יום ע״כ ופירש רש״י שם שני טליתות מצוייצות היו אחת ליום ואחת ללילה ע״כ. וקשה[22] אמאי מברך רק בצפרא גם בערב היה לו לברך כשלובש טלית של לילה. והרא״ש[23] דחק ליישב וז״ל דטלית של לילה לא היה פושטה ביום אלא מתעטף בגלימתו על טלית של לילה וכו׳ ע״כ. ולפי מה שכתבתי לא קשה כלל, דגם מי שסובר שציצית מ״ע שאין הזמן גרמא היא ויש מצוה ללבוש טלית מצויצת גם בלילה סובר דכסות המיוחדת ללילה פטורה מלעשות בה ציצית ואינה בת ציצית כלל. רק שקשה על זה מהמשך הגמ׳[24] שמסבירה את המחלוקת בין

21. מנחות מג א.
22. ועיין רגמ״ה שם שהוא מקורו של רש״י שמשמע שהיה מברך גם על טלית של הלילה רק על הפרזומא היה מברך פעם אחת בצפרא [עכ״פ משמע שם שעל השמיכה לא היה מברך ועיין לקמן אות שכז].
23. הל׳ קטנות ציצית כ.
24. מנחות שם, ועיין רש״י סוכה יא א ד״ה לפרזומא.

ר״ש ורבנן שלא כהירושלמי[25] הנ״ל שר״ש פוטר כסות לילה מוראיתם אותו ורבנן דורשים מוראיתם אותו דבר אחר.

שכו מהות כסות לילה

ויש לעיין מה היא כסות המיוחדת ללילה. ואין זה מסתבר שאין הבדל מהותי בין הכסות המיוחדת ללילה לכסות המיוחדת ליום ושאין השינוי בדין נוצץ בהבדל בצורה או בדרך שימושם, ורק בכך ההבדל שהכסות המיוחדת ללילה בעליה לובשה רוב הפעמים בלילה והכסות המיוחדת ליום — רוב הפעמים ביום. אלא נראה[26] שהכסות המיוחדת ללילה האמורה כאן אינה עשויה ללבישה כלל אלא משמשת להתכסות בה בשעת שינה. ולפי זה יוצא שהכסות המשמשת ללבישה אף אם רוב תשמישה בלילה תהיה חייבת, והכסות המשמשת לשינה אף אם רוב תשמישה ביום תהיה פטורה. וכן אם יקח טלית ויתכסה בה בזמן השינה[27], אף שבדרך כלל הוא לובשה, עתה תפטר[28] מציצית.

25. עיין שו״ת רשב״א ח״א רצח.

26. וכן משמע בעיטור ציצית עמ׳ 145 וז״ל — כסות המיוחדת כגון הגליפקר״ן ופלצדי״ש המיוחדים בלילות וכו׳ וכן בסדינין המיוחדין בלילה, ועיין לעיל הערה 5, ועיין המספיק לעובדי ה׳ (דנה) עמ׳ 270 שכתב — ודבריו וראיתם אתו מורים על כך שדבריו אשר תכסה בה הם לזמן ההתעסקות והראיה לא כשמיכה וכסת שכל אחת משתיהן אף כי הנה בעלת ארבע זוויות ומתכסים בה הנה אין מתכסים בה אלא בעת השנה לא בעת ההתעסקות ובשעה שהעין רואה את כנפיה [יש להעיר שכתב כן על אף שדעתו כדעת אביו הרמב״ם שהלילה פטור מן הציצית], ועיין מקור חיים יח א-ב שכיון לדבריו שפירש כן בדעת רמב״ם, וכן חזו״א ג לד, לו הרגיש בזה קצת [וע״ש שפירש כסות לילה כדברינו שכתב שהיא כמיוחדת לתשמיש כלי וכן באות לה שם], ועיין מאירי ברכות יג ב — כסות לילה כגון מכסה שנתעטף בו או שמיכה אם הציעו ביום פטור, ועיין ראבי״ה הל׳ קטנות ציצית עמ׳ רמז — ומה שגזרו בסדין [כלומר משום כסות לילה] ולא גזרו בטלית של צמר משום דקשה הוא ואין שוכבין בו בלילה, ועיין בענין זה בירושלמי ב״מ ט יב — תני חובל כסות יום בלילה וכסות לילה ביום וכו׳ כר וסדין שדרכן לכסות בלילה חובלן ביום וכו׳, ועיין סיפרי פר׳ דברים רעז — מלמד שמחזיר לו כלי יום ביום וכלי לילה בלילה סגוס בלילה וכו׳, ועיין סיפרי שם רלד [בענין ציצית] — תכסה פרט לסגוס, ועיין רמב״ם בפירוש המשנה (ר״י קאפח) כלים כט א שסגוס הוא סמיכת צמר עבה, אך עיין פירוש רבנו מיוחס ב״ר אליהו דברים כב יב שהסגוס וכל הדברים שנתמעטו בסיפרי שם מכסותך הם מיני מצעות, ובענין הסדין עיין לקמן הערה 29, ועיין גם בסיפרי פר׳ שלח שמיעטו [לפי גירסא מתוקנת] כרים וכסתות וכסות לילה זה אחר זה ומשמע שכסות לילה הוא דבר שמתכסים בו בזמן שינה ע״ש והבן, וכן לשון מסכת ציצית — כסות הלילה ופרסי המטה הרי אלו פטורין מן הציצית, [אך עיין רגמ״ה מנחות מג א ורש״י שם ד״ה ומשני שכסות לילה הוא מלבוש ועכ״פ משמע שם שאין השמיכות חייבות בציצית].

27. שלא כשו״ת מהר״ם מינץ עח שכתב — וכן מנהגי כשאני ישן שינת צהרים אני מכסה עלי הטלית קטן כדי שאיני צריך לברך לסלק נפשי מכל הספקות, עיין משנ״ב ח מב, ועיין דרשות מהר״ח או״ז עמ׳ 106 — וטוב שיהא לו לאדם טלית על צוארו בשעה ששוכב על מיטתו וראיה מדוד המלך ע״ה, וכן כתב בלקט ישור עמ׳ 9 בשם או״ז, אך עיין ספר המנהגות

שכז שמיכות בציצית

ובכך ימצא מקור נאמן לפטור[29] סדינים שמתכסים בהם בבוקר בשעת שינה. אומנם הירא‍ים[30] כתב לחייבם וז״ל ואחרי שפירשנו למעלה כסות לילה כסות יום בלילה אבל כסות לילה ביום חייב יש לחוש לסדינים שיש להם ד׳ כנפות ומתכסין בהן בבקר והם חייבין בציצית ושמעתי שרבינו אליהו מפריש היה עושה להם ציצית וכו׳ ע״כ.

שכח תחילת זמן ציצית ביום — דעת רמב״ם

וכתב הרמב״ם[31] ומאימתי יברך על הציצית בשחר משיכיר בין תכלת שבה ללבן שבה ע״כ. ומקורו בירושלמי[32] מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ר״א אומר בין תכלת לכרתי וכו׳ כיני מתני׳ בין תכלת שבה ללבן שבה ומה טעמון דרבנן וראיתם אותו מן הסמוך לו ומ״ט דר״א וראיתם אותו כדי שיהא ניכר בין הצבועים

לר״א מלוניל עמ׳ 177 שנהגו שלא לשכב בטלית שיש בו ציציות וכו׳ כדי שלא יהיו מצות בזויות עליו, הביאו אורחות חיים ציצית (לד).

28. זה אמור רק אליבא דמ״ד ציצית חובת גברא אבל למ״ד חובת מנא זה לא גרע מכסות המיוחדת ליום וללילה שחייבת כאמור בירושלמי קידושין הנ״ל.

29. עיין עיטור ציצית עמ׳ 145 שפטר, ועיין ב״י או״ח סי׳ יח ד״ה וסדינים — ומנהג פשוט שלא להטיל ציצית לסדינין בין הם של פשתן בין הם של צמר ולא פקפק אדם בדבר, ועיין מהר״ז בינגא עמ׳ לה שכתב — ואותו דעיקל״ך [כיסוים] שהן של צמר לא ידעתי מאין הם פטורים בציצית ע״ש, ובשלמא לדעת הרא״ש שאין חיוב ציצית תלוי בזמן אלא בייחוד הבגד ניחא, וז״ל בעשית ציצית (הל׳ קטנות) — והסדינים אע״פ שאדם ישן בהן בבקר עיקר תשמישן בלילה וכסות לילה מיקרי, והעתיקו הטור או״ח סי׳ יח, ועיין מרדכי הל׳ קטנות סי׳ תתקמא — מצאתי בסיפרי כסותך פרט לסדין וכו׳ וני״ל שאין חייבין בציצית כלל אלא אותם שהם דרך לבישה ואשר תכסה בה משמע נמי דרך מלבוש ואפי׳ דרך העלאה שחייב בכלאים הדעת נוטה לפטור דלא איתקש אלא ללבישה וכרים וכסתות נמי משמע בספרי דממעט מאשר תכסה בה ולא הודה לי רבי, הביאו מגי״א יח ג והגר״א שם בהקשר לענינו, [ועיין שו״ת משכנות יעקב כג שפטר שמיכות מטעם זה], אך יתכן שאין כוונת המרדכי לסדין שמתכסים בו אלא שמציעים מתחת, וכן נראה שזו כוונת הראבי״ה הל׳ קטנות ציצית עמ׳ רמז — וסדינין הנפרשין על המיטות בלילה פטורים מן הציצית דכתיב כסותך וכתוב כי תראה ערום וכסיתו וגו׳ וכתיב כי היא כסותה לבדה וגו׳ ותו לא מידי, וע״ע בענין זה מהר״ז בינגא עמ׳ צה ועיטור ציצית עמ׳ 146, והרמב״ם בפירוש המשנה (ר״י קאפח) כלים כ ז פירש שסדין היא טלית קטנה של הגברים, אך עיין לעיל הערה 26 מש״ה מהירושלמי, ועיין לקט ישר עמ׳ 11 שדייק מלשון התרגום על כנפי בגדיהם שמתרגם כסותיהון ולא לבושיהון כרגיל שכל כסות חייבת בציצית כגון סדין המיוחד ליום ועיין אות רסג הערה 13.

30. עמ׳ 445, והרוקח הגדול בהל׳ ציצית נמשך אחריו, והעתיקו הגהות מיימוניות ציצית פרק ג (ז), ועיין מגי״א יח ג שחשש לשיטתו בצמר, ועיין ארצות החיים המל״א יח טו שחשש בכל המינים.

31. ציצית ג ח, העתיקו אורחות חיים עמ׳ ז אך הביא גם דעות אחרות, וכן העתיקו צדה לדרך כלל ד פ״ה, ספר הפרדס (לר״א נביון) ציצית סי׳ ה, כן פסק שו״ע או״ח סי׳ יח ג, וכן הגר״א שם.

32. ברכות א ב.

ע״כ. ואף שהירושלמי מדבר בענין ק״ש ולא בענין ציצית, מכיון שמקורו של ר״ש לפטור מציצית בלילה הוא מן הפסוק וראיתם אותו דינו של הירושלמי כוחו יפה גם לענין ציצית.

שכט ערעור על דעתו

ונראה שאינו מוכרח, דדווקא לענין ק״ש נאמר משיכיר בין תכלת ללבן והוא על פי הגמ׳[33] וראיתם אותו וזכרתם ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בו ואיזו זו זו קרית שמע דתנן מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן ע״כ. אבל ציצית למ״ד שחיובה רק ביום הרי היא ככל המצוות שחיובן ביום שזמנן מעלות השחר ולכתחילה מהנץ החמה, וכמובא בגמ׳[34] אין קורין וכו׳ עד שתנץ החמה וכולן שעשו משעלה עמוד השחר כשר וכו׳ מנהני מילי וכו׳ אמר ר׳ זירא מהכא ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים ואומר והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה מאי ואומר וכ״ת משעלה עמוד השחר לאו יממא ומכי ערבא שמשא ליליא ואינהו מקדמי ומחשכי ת״ש והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה ע״כ. ומה שר״ש פוטר ציצית בלילה מן הפסוק וראיתם אותו אינו בא ללמד אלא שחיוב הציצית ביום כל זמן שנחשב אצלנו יום וכנ״ל ואין לדקדק מהפסוק יותר מזה. ותדע לך שהוא כך, שהרי[35] אין לברך על הציצית אחר שקיעת החמה[36] אע״פ שעדיין מכיר בין תכלת ללבן. וכן משמע מהגמ׳[37] תניא אידך וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה׳ כיון שנתחייב אדם במצוה זו נתחייב בכל מצות כולן ור״ש היא וכו׳ ע״כ.

של דעת ראבי״ה

ולכאורה יוצא שיש לכתחילה לברך על הציצית רק מהנץ החמה כמשנה מגילה הנ״ל, אך המרדכי[38] הביא בשם הראבי״ה וז״ל דהני מילי בהנהו דכתיב בהו ביום בהדיא אבל ציצית לא כתיב ביה יום

33. מנחות מג ב.
34. מגילה כ א.
35. עיין שו״ת מהרי״ל קנג (ז) שלכאורה כתב לא כך.
36. דגם הרמב״ם סתם בזה, עיין מג״א יח ד, וע״ש רע״א, ועיין משנ״ב שם.
37. מנחות מג ב, הראיה לפי פירוש הראשון של רש״י, וע״ש פי׳ שני ומקורו רגמ״ה והוא דוחק רב.
38. מגילה סי׳ תתא, ראבי״ה מגילה סי׳ תקע, וכבר קדמו עיטור ציצית עמ׳ 150 רק כתב שזמן עמוד השחר חמן שיכיר בין תכלת ללבן שוים, הגהות סמ״ק מצוריך עמ׳ ק (קמב), תוס׳ חכמי אנגליה קידושין לג ב, ועיין שו״ת מהרי״ל קנג (ז), ועיין לקח טוב פר׳ שלח — וכשיאיר היום מברך וכו׳, וכן לשון התוס׳ מנחות לו א ד״ה וכשיגיע, ועיין מקור חיים יח שנטה לדעת המרדכי.

בהדיא אלא וראיתם אותו בראייה תליא מילתא ומעמוד השחר שרי לכתחילה וכן עמא דבר ע"כ. ואינו מובן, שהרי הטעם שאין מקיימים את המצוות שחיובן ביום לכתחילה מעמוד השחר הוא רק גדר שלא יבואו לטעות בעמוד השחר וכמו שפירש רש"י[39] א"כ איך זה תלוי אם נאמר יום בהדיא או לא וצ"ע.

שלא
חיוב נשים בציצית

ולהלכה[40] כסות לילה פטורה[41] שבכמה מקומות[42] מובא דכסות לילה פטורה בסתם. אך לענין אם ציצית היא מ"ע שהזמן גרמא ונשים פטורות כדעת ר"ש יש לעיין[43]. דבשלמא אם נפרש דכסות לילה פטורה פירושו שאין חיוב ציצית בלילה אחרי שפסקנו שכסות לילה פטורה זה אומר שציצית מ"ע שהזמן גרמא. אבל אם נפרש דכסות לילה פטורה כפשוטו שכסות המיוחדת ללילה פטורה עדיין אין זה אומר שציצית מ"ע שהזמן גרמא[44]. וכמו שהבאתי לעיל מהירושלמי[45] שגם רבנן דר"ש הסוברים שציצית מ"ע שאין הזמן גרמא ונשים חייבות סבירא להו דכסות לילה פטורה וכנ"ל. ואף שהגמ' דילן[46] לא מפרשת כן אולי זה הטעם[47] דרב יהודה רמי תכילתא לפרזומא דאינשי ביתיה[48] שם שקשה לומר שהוא חולק על הדין הפשוט בגמ' דכסות לילה פטורה מציצית וכנ"ל. וכן אולי זה גם הטעם דרב עמרם חסידא דרמי תכילתא לפרזומא דאינשי ביתיה והגמ'[49] מביאה זה בסתם. וכן משמע בסיפרי דמנהג פשוט היה

39. מגילה שם.
40. כן דעת כל המפרשים.
41. בין אם נפרש כסות המיוחדת ללילה בין אם נפרש שאין חיוב ציצית בלילה.
42. שבת כה ב, מנחות מ ב, וכן מוכח במשנה ברכות יג א ובגמ' שם יד ב, ועיין זבחים יח ב, ועיין שבת כז א, ועיין תוס' במקומות הנ"ל.
43. לא מצאתי בזה חבר, ולמעשה אף אין הנשים מחזרות אחרי מצות ציצית, ועיין מהר"ז בינגא עמ' עח בהגהה טעמים לזה, ועיין עוד שם עמ' סז, ומהרי"ל אף אסר זה לנשים, עיין שו"ת מהרי"ל החדשות ז, ועיין מהרי"ל (מנהגים) ציצית, ועיין תרגום יונתן דברים כב ה — לא יהוון גוליין דציצית ותפילין דהינון תיקוני גבר על איתא.
44. ואע"פ שבגמ' ברכות יד ב משמע שלילה אינו זמן ציצית ולא רק שכסות לילה פטורה אפשר לדחוק ולפרש שכוונת אומרם שם שציצית אינה נוהגת אלא ביום שכסות לילה פטורה [וכעין המובא בסיפרי פר' שלח — שומע אני כסות לילה במשמע ת"ל וראיתם אותו ביום ולא בלילה וכו' ע"ש, וע"ש בטעמי קדימת והיה אם שמוע לפר' ציצית] ולכן לא מצוי הוא לקיים מצות ציצית בלילה ולכן גם לא היו אומרים פרשת ציצית בלילה.
45. קידושין א ז.
46. מנחות מג א, ועיין הגר"א שו"ע או"ח סי' יז ב.
47. אך עיין ר"ן קידושין דף יד ב מדפי הרי"ף שמדת חסידות עשה.
48. מנחות שם.
49. סוכה יא א.

אצל חז"ל להטיל ציצית לטלית של אשה, רק נחלקו רבנן ור"ש בטעם הדבר. וז"ל הסיפרי[50] ועשו להם ציצית אף הנשים במשמע ר' שמעון פוטר את הנשים וכו' רבי יהודה בן בבא אומר בייחוד פטרו חכמים את הדרדור[51] של אשה מן הציצית ולא חייבן בטלית אלא מפני שפעמים שבעלה מתכסה בו ע"כ. ומה שמובא בגמ'[52] ת"ר איזוהי מצות עשה שהזמן גרמא וכו' וציצית וכו' בסתם דמשמע שכן היא הלכה יש בזה גירסא אחרת שלא גורסים ציצית כלל כמובא בראשונים[53]. וגירסת התוספתא[54] והירושלמי[55] איזו היא מצות עשה שהזמן גרמא וכו' איזו היא מ"ע שלא הזמן גרמא כגון וכו' וציצית ר"ש פוטר את הנשים מן הציצית וכו' ע"כ.

שלב כלאים בציצית בשעת הפטור — דעת ר"ת

איתא בגמ'[56] אמר ר' זירא אמר רב מתנא אמר שמואל תכלת אין בה משום כלאים ואפי' בטלית פטורה ע"כ. וכתבו התוס'[57] מדקאמר ואפילו ולא קאמר אפי' בלא וי"ו משמע דבלא טלית פטורה איצטריך לאשמועינן דתכלת אין בה משום כלאים וכי האי גוונא דייק פ' טרף בקלפי[58] וכו' ואור"ת דהכא נמי אשמעינן דאפילו בלילה אין בה משום כלאים אף על גב דלאו זמן ציצית היא דלגמרי התיר הכתוב כלאים של ציצית וכו' ע"כ[59]. ועל ראיה זו אפשר לערער, דגם בלא טלית פטורה יש בדבר חידוש בפני עצמו שתכלת אין בה משום כלאים שהרי נחלקו בזה אבות העולם ב"ה וב"ש ודנו בזה גם אחרים.

שלג ראיותיו

וראיותיו הנוספות הביא אותן הרא"ש[60] וז"ל וכן משמע מהא

50. פר' שלח.
51. נ"א: הרדיד.
52. קידושין לג ב.
53. רמב"ן שם, ריטב"א שם, ר"ן שם, וכן היא גירסת כת"י מינכן, ועיין או"ז ק"ש סי' לח שכתב — מיהו יש ספרים דלא גרסי התם ציצית ובפר"ח גרסי לה, וכן גרס רב ניסים גאון ברכות כ ב, וכן גרס רי"ף קידושין שם.
54. קידושין א ח.
55. שם שם ז.
56. מנחות מ ב.
57. שם ד"ה תכלת, הביאו רא"ש הל' קטנות ציצית סי' א, ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג, וכן דעת עיטור ציצית עמ' 148, אגודה מנחות מ ב בשם ר"י, אבל ראב"ד בהשגות (על רמב"ם) ציצית ג ט חולק על זה, הביאו אורחות חיים עמ' ז, וכן ערוגת הבשם ח"ג עמ' 243, 246 חולק על זה, וכן חולקים על זה י"מ בתוס' חולין קי ב ד"ה טלית, וכן מאירי ברכות יג ב, וכן הרוקח הגדול בהל' ציצית, וזה גם נסתר מתרגום יונתן דברים כב יב ע"ש.
58. יומא מג א.
59. ובתוס' חולין קי ב ד"ה טלית הוסיפו בין להתעטף בין להציע וכו'.
60. הל' קטנות ציצית סי' א.

דקאמר[61] גבי סדין בציצית גזירה משום כסות לילה ולא קאמר גזירה שמא יתכסה בו בלילה וכן אמר בפרק התכלת[62] דטלית שאולה חייבת בציצית משלשים ואילך משום דנראית כשלו ומשתרי בה כלאים אע"ג דפטורה מדאורייתא אצלו כיון דהותרה אצל בעל הטלית ובסיפרי תניא אם היתה מיוחדת ליום ולילה חייבת בציצית ועוד תניא התם רבי יהודה בן בבא אומר ביחוד בטלו חכמים כסות אשה מן הציצית אלא פעמים שמתכסה בה בעלה וכו' ע"כ. ועל ארבע ראיותיו אפשר לערער, שהראיות הראשונה והשלישית בנויות על שיטת הרמב"ם שלילה לאו זמן ציצית הוא ואם כן קשה לו לר"ת איך הותרו כלאים בכסות יום בלילה שכן משמעות לשון הגמ', אך אם ננקוט כדעת הרא"ש שלילה זמן ציצית והפטור הוא רק בבגד המיוחד ללילה אין מכאן שום ראיה. ועל הראיה השניה אפשר להשיב במה שכתבתי[63] שחיוב טלית שאולה לאחר ל' יום הוא דאורייתא. ואף על הראיה הרביעית החזקה מכולן אפשר להשיב, שמה שחייבו חכמים טלית אשה בציצית מפני שפעמים מתכסה בה בעלה בטלית של צמר מדובר שאין בה כלאים בהטלת תכלת ובטלית פשתים ממילא לא מטילים ציצית משום גזרה.

שלד
הבנת ראי"ש ברי"ת

והרא"ש[64] הביא עוד מדברי ר"ת וז"ל הלכך נראה דכלאים בציצית שרי בטלית של איש בין לאיש בין לאשה בין ביום בין בלילה ואפ"ה חשיב מצות עשה שהזמן גרמא כיון דכסות לילה פטור ועוד דטלית של יום נמי אם נפסק בלילה שרי ולא מיחייב עד ביום ע"כ. וכתב על זה הרא"ש[65] וז"ל נראה לי דהני תרי שינויי סתרי אהדדי דלשנויא קמא מתעטף בלילה כסות יום חייב לברך מדלא משכח דהוי מצות עשה שהזמן גרמא אלא משום דכסות לילה פטור משמע הא כסות יום חייב אף בלילה ולאידך שינויא משמע דכסות יום אין מברכין עליו בלילה מדקאמר שאם נפסק בלילה דלא מיחייב לתקנה עד היום ע"כ. וזהו דבר קשה, לומר ששני תירוציו של ר"ת חולקים בזה.

שלה
הבנה חדשה ברי"ת

ולולי דבריו נראה[66] שדעת ר"ת שלילה לאו זמן ציצית הוא כדעת הרמב"ם שזהו כל יסוד דבריו הנ"ל. רק זאת חידש ר"ת, שכל מה

61. מנחות מ ב.
62. שם מד ב.
63. לעיל אות שי.
64. הל' קטנות שם.
65. שם, עיין ר' ירוחם תאו"ח נתיב יט ח"ג שדעתו ששני התירוצים חד הוא.
66. וכן הבין רב חיים פלטיאל במנהגים לר"א קלויזנר עמ' ב, ועיין תוס' רבנו שמואל קידושין לג ב, וכן תוס' טוך שם, [וכן פירש שו"ת משכנות יעקב כג], ובזה מתישבת גם הסתירה בדברי ר"ת בין שני תוס' מנחות מ ב ד"ה משום וד"ה תכלת ע"ש.

שנאמר שלילה לאו זמן ציצית הוא לענין לחייבו להטיל ציצית בתחילה אבל אם כבר ניתנו הציציות בטלית מבעוד יום, מה שיש ציציות בטלית גם בלילה זהו מצב שיש בו מצוה והתורה מעונינת בו. וזוהי באמת הסיבה שאין בציצית משום כלאים גם בלילה אף שאינו זמן ציצית. וה"ה והוא ההסבר בטלית של איש כשאשתו לובשתו וכן בטלית שאולה. ולפיכך שני התירוצים לפי דעה אחת הם נאמרו, ורק שתי סיבות הן למה לשיטת ר"ת שגם בלילה יש מצב של מצוה, ציצית היא מצות עשה שהזמן גרמא. האחת שיש גם בלילה מקרה שאין בו מצב של מצוה והוא כסות לילה. והשניה שאף בכסות יום החיוב בציצית הוא רק מחמת שהוא נמשך מן היום אבל אין בו חיוב בהטלת הציצית מתחילה כנ"ל. ובאמת לפי שני התירוצים איש בר חיובא המתכסה בטלית שיש בה ציצית של מצוה צריך לברך עליה אף בלילה.

חינוך בציצית

שלו זמן החינוך

איתא בתוספתא[1] קטן וכו' היודע להתעטף חייב בציצית ע"כ. וכתב הראבי"ה[2] וז"ל בירושלמי לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך[3] שתי

1. חגיגה א א, גמ' סוכה מב א, ערכין ב ב.
2. סוכה סי' תרצג בשם אביו ושם סי' תרפג, או"ז סוכה סי' שיד, מרדכי סוכה סי' תשסג, הגהות מיימוניות ציצית פרק ציצית ג (כ), עץ חיים ציצית עמ' קמח, ובירושלמי שלנו ליתא, ועיין הערת אופטוביצר ראבי"ה שם, ועיין תוס' ערכין ב ב ד"ה היודע מה שפירשו ביודע להתעטף ועיין צרור החיים עמ' ד, ופשוט הוא, ובמיוחד מכאן, שאין הכוונה בזה בידיעת הפעולה הראשונית, כלומר הקטן היכול להתעטף אלא בידיעת ההתמדה בעיטוף כלומר יודע להיות עטוף [ומסתבר שיש לו להיות נוהג בכך — ומכאן יש לפקפק בחיוב חינוך בציצית בימינו שאין אנו נוהגים בעיטוף], ולא החזכר במפרשים גיל מסויים לכך רק עיין מג"א טז א שפירש בדעת הטור שקטן זה הוא בן ט', ועיין ב"ח שכתב שהוא בן שש או שבע, ועיין מקור חיים טז א בשם הגהות ספר ירייעות עזים שהוא בן ה' שפושט ולובש סרבלו בלי סיוע ע"ש, ועיין שערי תשובה או"ח סי' יז ב — להלביש ט"ק כשיודע לדבר ולפחות מחוייב להלבישו כשיגיע לבן ג' וכו', והוא תמוה ונסתר מן התוספתא שהוא זמן שונה מיודע לדבר, ובדאי שהוא נסתר מן הירושלמי הנ"ל, ובמהרי"ל (מנהגים) הלכות חתונה [נישואין] מובא — אמרתי מאחר שהורגלתי במדינות אחרים ללבוש ציצית מיום שנעשיתי בר מצוה ולא נהגתי בארץ מולדתי ברייני"ס שנוהגין שגם נערים גדולים אין מתעטפין בציצית עד נושאין אשה וסמכה להא דכתיב גדילים תעשה לך וסמיך ליה כי יקח איש אשה, וכן מהר"ז בינגא עמ' קח שכן רגילים באשכנז, ושיורי כנה"ג תמה על מנהג זה, עיין באר היטב יז ד, ומנהג זה השתרבב ממנהג אחר עיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמח — וגם הראשונים הרגילו שחתן מתעטף בציצית משום דדרשינן סמוכין וכו', ועיין עיטור ציצית עמ' 149 — וכן חתנים, והעתיקו ספר הפרדס (לר"א נביו) ציצית סי' ב, והוא כמנהג הספרדים היום, ואין זה קשור לגמ' קידושין כט א שלא מדובר שם בטלית ולא בזמן החתונה עיין באר היטב שם.
3. עיין לעיל אות רסט.

כנפות לפניו ושתי כנפות לאחוריו וקורא קריאת שמע ואוחז[4] בציציות ע"כ. ובטעם הדבר נראה שאף שדברים אלה אינם מעכבים בקיום המצוה, הם מוכיחים על ההבנה של הקטן בקיום מצות ציצית ואין מעשיו סתם לבישת בגד שמקושט בחוטי ציצית. והוא כעין האמור[5] במצות לולב היודע לנענע חייב בלולב ע"כ.

שלז חיוב קנית טלית

ויש לשאול מדוע בציצית נאמר[6] חייב בציצית ובתפילין נאמר[7] שם אביו לוקח לו תפילין ע"כ. והיה אפשר לחלק[8] בין תפילין לציצית, שתפילין זו מצוה חיובית ולכן אביו לוקח לו תפילין שא"א בלעדיה משא"כ ציצית שהיא מצוה קיומית[9] וחייב בציצית רק כאשר יש לו טלית בת חיובא ולכן אין חיוב על האב ליקח לבנו טלית ורק אם הקטן ילבש טלית בת חיובא יתחייב בציצית. אך אין זה מוכרח, ויותר נראה[10] ששינוי לשון זה נובע מכך שהטלית מצויה לו לקטן משא"כ תפילין.

4. עיין לקמן אות שמב.
5. תוספתא חגיגה הנ"ל.
6. תוספתא שם, אומנם לשון מרדכי סוכה סי' תשסג — אביו לוקח לו טלית, ולשון ראבי"ה סוכה סי' תרפג — לוקח לו ציצית, אך שם סי' תרצג — חייב בציצית, ולשון טור או"ח סי' יז — אביו צריך ליקח לו ציצית, ועיין ב"ח שם.
7. תוספתא שם.
8. עיין ב"ח או"ח סי' יז וחה"ג שם.
9. אומנם עיין לעיל אות שיד.
10. עיין תוס' ערכין ב ב ד"ה אביו שפירשו כן, וכן פירש ר"י מלוניל הל' קטנות ציצית עמ' כט, ומכאן ששיעור הטלית של הקטן משערים בקטן עצמו עיין משנ"ב יז ט ועיין לעיל אות רסב.

הנהגת ציצית

ראיית הציצית

שלח מצות הסתכלות בציצית — דעת סמ"ק

כתב סמ"ק[1] וז"ל מצוה כ"ט להסתכל בציצית דכתיב וראיתם אותו ע"כ. וכתב הריב"ש[2] שאין ראוי שתמנה הראיה מצוה לעצמה וז"ל כי אין זה כי אם נתינת טעם למצוה זו כמו שאמרו[3] ז"ל וראיתם אותו ראיה מביאה לידי זכירה זכירה מביאה לידי עשיה וטעם המצוה אין ראוי שתמנה מצוה לעצמה ושאר מוני המצות לא מנוה מצוה לעצמה ע"כ.

שלט ההסתכלות בזמן ק"ש — דעת הגאונים

ובענין ההסתכלות על הציצית בזמן קריאת שמע השיב[4] רב נטרונאי גאון וז"ל וששאלתם בשיקרא אדם ק"ש צריך לאחוז ארבע ציציותיו או לא דבר זה לא דרך חכמים ותלמידים הוא זה דרך יהירות[5] הוא

1. סמ"ק מצוריך עמ' ק, דרשות מהר"ח או"ז עמ' 104, זהר הרקיע לרשב"ץ מ"ע יח וע"ש אות כ, ועיין שוחר טוב (בובר) מזמור לה ב — בעיני אני מקיים וראיתם אותו, ועיין לקמן הערה 9.
2. שו"ת ריב"ש תפו.
3. מנחות מג ב.
4. תש' הגאונים שערי תשובה סי' פח, תש' גאוני מזרח ומערב סי' לח, גנזי שכטר ח"ב עמ' 105, אשכול ח"א עמ' 103, אורחות חיים הל' ציצית (לב) גם בשם רב משה גאון, ועיין מש"כ ב"י או"ח סי' כד בשם אורחות חיים ולא נמצא שם, כפתור ופרח סי' ס, אבודרהם הלכות ק"ש, ספר הפרדס (לר"א נביו) ציצית סי' ד, אומנם עיין לקח טוב סוף פר' שלח — וכשמקבצים הציצית בשעת ק"ש ומעבירים על גבי עיניהם אע"פ שנראים הדברים שמשום חבובי מצוה מכל מקום לא נתחייבו ישראל בזה שא"כ היו ממשמשין גם בתפילין בשעה שקורא וקשרתם אלא מנהג בעלמא הוא ואין בדבר איסור והיתר, הביאו עיטור ציצית עמ' 150 והוסיף טעם אחר שאפשר שנהגו כן משום דכתיב וראיתם אותו ע"ש שהיה עטיפתם תחת המלבוש, והעתיקו ספר הפרדס ד, וכן הביא מנהג זה מהר"ז בינגא עמ' קט, ועיין ד"מ כד שנהגו אף לנשקם, ועיין ספר היראה לרבנו יונה — כשיגיע לוראיתם אותו יעיין בציציותיו, ועיין טור או"ח סוף סי' סא, ועיין מנהג טוב (הצופה שנה 13 חוברת ג-ד) אות עח, ועיין המנהיג דיני תפילה עמ' עו — ומנהג להגבי' כנפי הטלית להראות הציצית באומ' והיה לכם לציצית וראית' אותו לזיכרון תרי"ג מצות לציצית לשון מציץ מן החרכי' למען תזכרו, ועיין מעשה רב להגר"א לב שאחז ב' ציציות שלפניו ולא נשקן כלל, ועיין תוספת מעשה רב שם ובכתר ראש לר"ח וולאז'ינר ו, ועיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמו שצריך לאחז שתי ציציותיו בידיו ולהפשיל שתים לאחוריו בשעת ק"ש כדאיתא בירושלמי, ועיין ב"י או"ח סי' כד שהביא טעם לאחיזת ב' ציציות, ועיין מג"א כד א, ועיין ארצות החיים המל"א כד ז.
5. גירסת תש' גאוני מזרח ומערב סי' לח יתירות.

וכי מאחר שהתבונן בציציותיו בשעת עטיפתן[6] וברך עליהם לאחר מכאן למה אוחזן ביד אלא מעתה כשמגיע לוקשרתם צריך נמי לאחוז בתפילין וא״ת יאחוז כשמגיע לוכתבתם צריך לבא לביתו להניח ידו על מקום מזוזה הלכך העושה כן צריך ללמדו ולהסביר אותו שלא יעשה ע״כ.

שמ תמיהת ריב״ש עליהם

והריב״ש[7] הרבה לתמוה על דברי רב נטרונאי גאון וז״ל ואתה שנהגת להסתכל בה בשעת קריאת שמע כשאתה מגיע לוראיתם אותו אל תניח מנהגך כי מנהג יפה הוא וחבובי מצוה הוא וכך היה נוהג מורי החסיד הרב רבי פרץ הכהן זצ״ל ומה שהקשו שאם כן יעשה כן בתפילין יעשה ויעשה שהרי חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה כדי שיהא זריז בהם כדאמרי׳ בפ״ק דשבת[8] חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה קל וחומר מציץ מה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה והיה על מצחו תמיד שלא יסיח דעתו ממנו תפילין שיש בהן כמה אזכרות על אחת כמה וכמה ואם כשמגיע לוקשרתם ממשמש בהם כל שכן שהוא מנהג יפה והרב רבי יונה ז״ל בספר היראה כן כתב גם בתפילין ומה שהקשו יעשה כן במזוזה אינו ענין שאם אמרו במה שהוא לבוש ומזומן לפניו לא אמרו במה שהוא קבוע בכותל ואינו לפניו ועוד שבציצית הזכיר הכתוב הראיה כדי שיבא לידי זכירה ובתפילין גם כן שמשמוש בהן מצוה כדי שיהא זריז בהן ואם עושה כן כשמזכיר וקשרתם משום חבובי מצוה כל שכן שמפליא לעשות אבל במזוזה אינו כן ולכן אחוז במנהגך אל תרף והלועגים עליך בזה לא יפה הם עושים ע״כ.

שמא ביאור דעתם

ונראה להסביר את הקפדת הגאונים, בכך, שזה יסוד מוסד להם שאין[9] כוונת הפסוק וראיתם אותו שיש מצוה לראות ולהסתכל על הציציות כדעת סמ״ק אלא הפסוק בא להורות[10] שהציציות צריכות להיות נראות וממילא יראה אותם הלובש והוא רק תיאור המציאות.

6. עיין שו״ת ריב״ש תפו שטוב וראוי להסתכל בציצית בשעת העטיפה כשמברך עליה ושכן הוא נוהג, ועיין צרור החיים עמ׳ ד.
7. שו״ת ריב״ש תפו, ועיין שו״ת רשב״ש כו, ועיין תש׳ הגאונים שערי תשובה סי׳ פח בהוספה על תשובת רב נטרונאי גאון שמחייב משמוש בתפילין ואינו מקפיד על משמוש בציצית אא״כ נטרד מכך ע״ש, ועיין אשכול ח״א עמ׳ 16 — והקורא את שמע אין צריך לאחוז בציציותיו אבל המניח תפילין חייב למשמש בהן תדיר, ועיין בהערות שם.
8. יב א.
9. ואין להקשות על זה משוחר טוב (בובר) מזמור לה ב — בעיני אני מקיים וראיתם אותו, שאין מדובר על קיום המצוה אלא על קיום כל עצמותי תאמרנה, והבן.
10. עיין אבן עזרא במדבר טו לט ועיין מהר״ז בינגא עמ׳ פז.

וא"כ האדם המתבונן בכוונה על הציציות כשמגיע לפסוק וראיתם אותו נותן הוראה חדשה ואינה נכונה בפסוק זה והרי הוא דומה למי שאוחז בתפילין בשעה שמגיע לפסוק וקשרתם שבודאי אין הוראת הפסוק וקשרתם לאחוז בתפילין וכן במזוזה. והיהירות היא בכך[11] שהוא משים את השתדלותו בדבר שלא צווה עליו ואין צורך להשתדל בו והרי הוא מתכבד במעלה מדומה שאינה מעלה כלל. וכמובן שאין להקשות על דעת הגאונים מחיוב משמוש התפילין בכל שעה שטעם דבר זה הוא משום היסח הדעת שנצטווינו שלא להסיח דעת מן התפילין ובודאי שאין לכוון משמוש זה דווקא בזמן קריאת וקשרתם אלא לפי הצורך. אך לא נצטווינו על היסח הדעת בציצית ואין לנו בה אלא קיום לבישת ציצית בלבד ורק בזמן שהאדם מתחיל ללבוש ציצית ממילא הוא נותן את דעתו עליה כמוזכר בתשובת רב נטרונאי גאון.

שמע אחיזת ציצית כחיבוב מצוות

ועל פי זה יש ליישב את דברי הגאונים עם דברי המדרש[12] וז"ל בחזה שימת ציצית כנגד הלב כל זמן שאני קורא את שמע שנאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך וכו' יד שמאל וכו' ובה אני אוחז ציציותי בזמן קריאת שמע ע"כ. המעיין בדברי המדרש יראה שאין דבריו מוסבים על ההסתכלות בציצית בזמן שקורא וראיתם אותו אלא דבריו מוסבים על שימת הציציות כנגד הלב בזמן קריאת כל פרשת שמע ובמיוחד בפסוק והיו הדברים וכו' על לבבך ומכאן שענין המדרש הוא חיבוב[13] המצוות כולן. ומכיון שהציציות רומזות למצוות כולן והן המזומנות לו בזמן קריאת שמע והדבר המבטא חיבוב הדבר הוא נתינתו על הלב הרי ראוי הדבר להעשות. משא"כ דברי הגאונים, שהם מוסבים על ענין הוראה לא נכונה בפסוק וראיתם אותו וכנ"ל, אינם נסתרים מדברי המדרש.

11. ועיין ב"י או"ח סי' כד שעכשיו שנהגו בהם קצת בני אדם תו לא מיחזי כיוהרא, וצ"ע ועוד שעדיין לא תיקן שמנהג זה יהיה "מדרך חכמים ותלמידים".
12. שוחר טוב (בובר) מזמור לה ב, עיין ראבי"ה סוכה סי' תרצג בשם אביו שהביא ירושלמי — לא סוף דבר להתעטף וכו' ואוחז ציצית כשורה בשעת ק"ש, ועיין שו"ת רדב"ז ח"א שמג, ועיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמו.
13. עיין לעיל הערה 4 מש"ה בשם לקח טוב, ועיין עיטור ציצית עמ' 150 שאחרי שהביא דברי לקח טוב שהוא משום חיבוב מצוה כתב — ואפשר שיש סמך בהגדה.

ציצית במתים

שמג
סתירת סוגיות

איתא בגמ'[1] אמר רב טובי בר קיסנא אמר שמואל כלי קופסא חייבין בציצית ומודה שמואל בזקן שעשאה לכבודו מ"ט אשר תכסה בה אמר רחמנא האי לאו לאיכסויי עבידא בההיא שעתא ודאי רמינן[2] ליה משום לועג לרש חרף עושהו ע"כ. וקשה[3] שהרי בגמ' נדה[4] איתא ת"ר בגד שאבד בו כלאים וכו' אבל עושה ממנו תכריכין למת וכו' ע"כ. וכן הוא במשנה[5] וז"ל תכריכי המת וכו' אין בהם משום כלאים ע"כ.

שמד
יישוב רשב"ם

ונאמרו בזה כמה תירוצים. הראשון[6] והוא תירוץ הרשב"ם, שאין בכלאים למת משום איסור כלל, שאין המת נהנה בם וגם לחיים בדרך זו מותר. אך קשה[7] על דבריו, שאם באנו להבדיל בין חיים למתים בכלאים כמו כן יש להבדיל באותו אופן בין החיים למתים בציצית. והרי לשון הגמ'[8] ומודה שמואל בזקן שעשאה לכבודו מ"ט אשר תכסה בה אמר רחמנא האי לאו לאיכסויי עבידא ע"כ. כלומר שאין עטיפת המת נקראת כיסוי שהכיסוי הוא עטיפה לשם צרכי האדם החי ובכל זאת אין דבר זה מבטל את איסור לועג לרש חרף עושהו וא"כ גם בכלאים נאמר כן.

שמה
יישוב ר"ת

ור"ת[9] תירץ דשאני מצות ציצית ששקולה כנגד כל המצוות, ודווקא בה יש משום לועג לרש. אך אין זה מובן, שהרי הליעוג הוא בכך שנוהגים במת כפטור מן המצוות וזה מתקיים בכל מצוות ועברות וכ"ש באיסור לאו דכלאים.

1. מנחות מא א.
2. יש שדחקו לפרש שמתירים, עיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמח, ועיין תורת האדם לרמב"ן (שעועל) עמ' צח שדחה פירוש זה מכל וכל, ועיין המנהיג ציצית עמ' תרמה.
3. כן הקשו בתוס' פסחים מ ב ד"ה אבל, ע"ז סה ב ד"ה אבל, נדה סא ב ד"ה אבל ועוד הרבה ראשונים.
4. סא ב.
5. כלאים ט ד.
6. מובא בתוס' נדה שם ובתוס' רא"ש שם, אר"ז אבלות סי' תכא, ר"ש כלאים ט ד, הלכות שמחות השלם למהר"ם מרוטנבורג סי' ה, רא"ש מו"ק פרק ג סימן פ, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמו, תורת האדם לרמב"ן (שעועל) עמ' צט ועוד.
7. כעין זה הקשו בתוס' שם ועוד.
8. מנחות מא א.
9. מובא במפרשים הנ"ל פרט לרמב"ן וכן בתוס' פסחים מ ב ד"ה אבל, ע"ז סה ב ד"ה אבל, תשובות ופסקים (מאת חכמי אשכנז וצרפת) פא, תוס' הרשב"א פסחים שם, רא"ש כלאים ט ד, וכבר הקדימו במחזור ויטרי (הורביץ) עמ' 246 בכעין סברה זו.

שמו עוד יישוב

ועוד תירצו[10] שאינו ניכר שהוא בגד של כלאים כמו שניכרת עטיפת טלית בלא ציצית. ותירוץ זה מספיק ליישב דין בגד שאבד בו כלאים, אך אין בו כדי ליישב את המשנה שאין בתכריכי המת משום כלאים ואפילו כלאים הניכרים[11].

שמז יישוב ר"י מפרישׁ

ור' יהודה מפרישׁ[12] תירץ שדברי שמואל שמטילים ציצית בטליתו של המת תלויים במחלוקת אם מצוות בטלות לעתיד לבא[13]. ושמואל לשיטתו הולך שסובר[14] שאין המצוות בטלות לעתיד לבא, משא"כ היתר לקבור מתים בכלאים קאי אליבא דר' יוחנן שסובר שהמצוות בטלות לעתיד לבא כמבואר בגמ'[15] שם. וכל זה דוחק, שא"כ אין טעמו של שמואל משום לועג לרש אלא משום שאין המצוות בטלות לעתיד לבא[16]. ועוד, שלא נחלקו ר' ינאי ור' יוחנן אם קוברים בכלאים אלא בבגד שאבד בו כלאים שאינם ניכרים ואם אין המצוות בטלות לעתיד לבא אנו מכשילים באיסור כלאים את הקמים בתחית המתים. וזאת היא הסיבה שרב יוסף דייק זאת אומרת מצוות בטלות לעתיד לבא מברייתא דווקא. משא"כ[17] המשנה שמדברת בכלאים הניכרים מתפרשת כפשוטה גם אליבא דר' ינאי שסובר שאין המצוות בטלות לעתיד לבא שאין בקבורת המת בכלאים הניכרים שום חיסרון, שכאשר יקום לתחיה יכיר בהם ולא ילבשם. וא"כ ה"ה לציצית שאין בקבורת המת בלי ציצית שום חיסרון גם למ"ד שאין המצוות בטלות לעתיד לבא שאין בכך שום הטעיה[18].

10. תורת האדם שם, רא"ש מו"ק שם.
11. עיין תורת האדם שם שנדחק ליישב זה וכן ריטב"א סא ב, אומנם יש שפירשו שגם המשנה בכלאים מדברת על בגד שאבד בו כלאים דווקא, עיין רא"ה לברכות שם, שטמ"ק שם, ועיין ב"ח יור"ד שא, והוא דוחק גדול.
12. הובא בתוס' ע"ז שם, או"ז שם, הלכות שמחות שם, רא"ש מו"ק שם, ובתוס' ב"ב עד א ד"ה פסקי הביאו כן בשם רב חיים כהן צדק, ועיין שם תירוץ אחר בשם ר"י, וכן מובא בתשובות ופסקים שם בשם הר"ץ, וכן כתב ראב"ן ח"ג נז ב, וכן רשב"א ברכות שם.
13. נחלקו המפרשים מהו לעתיד לבא, הרא"ה ברכות שם והריטב"א נדה שם סוברים שהוא לזמן תחית המתים, וכן הוא סתימת לשון המפרשים, אך הרשב"א נדה שם פירש שהוא בשעת המיתה אבל בתחית המתים לכו"ע אין המצוות בטלות, ועיין רשב"א בחי' אגדות ברכות יב ב ורשב"א ברכות יח א, ועיין ריטב"א שם שהאריך לדחותו, ועיין רמב"ם בפי' המשנה כלאים ט ד ומשמע דמפרש כרשב"א שלעת"ל הוא בשעת המיתה, והוא ודאי לשיטתו הולך שתחית המתים ועולם הבא שני דברים הם ואכמ"ל, ועיין שו"ת ריב"ש קכד.
14. עיין שבת קנא ב — אמר שמואל אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד.
15. נדה סא ב.
16. ועיין במפרשים הנ"ל מה שנדחקו לפרש בזה.
17. ועיין או"ז אבלות סי' תכא ושאר מפרשים שהביאו פירוש זה מה שדחקו בפי' המשנה.
18. ועיין תורת האדם לרמב"ן (שעועל) עמ' צט שהקשה על פי' זה שלא נחלקו ר' ינאי ור' יוחנן

שמח
דעת ר"י בן מלכי צדק

ועוד קשה על דברי שמואל שמטילים ציצית בתכריכי המת, מברייתא במסכת שמחות[19] וז"ל אבא שאול בן בטנית היה אומר וכו' והתירו תכלת מטליתי ע"כ. וכתב בעל המאור[20] וז"ל שמעתי עליה בשם ה"ר יצחק ברבי מלכי צדק הלכה למעשה כשנושאין את המת לבית הקברות מוציאין טליתו שהצניע לתכריכיו מן הקופסא והוא לית ליה ציצית מפני שעשויה לכבוד ולא לכסות בה וכורכין בה את המת ואותה שעה מטילין לה ציצית שלא יהו נושאי המטה מעוטפין בטליתותיהן ומצווייצין בציצית שלהן והוא הולך בלא ציצית ונראה כעובר משום לועג לרש וכשגונזין אותו בקברו מתירין לו את הציצית לקיים דברי ר' יוחנן דאמר מצוות בטילות לעתיד לבא ע"כ.

שמט
קושיות עליו

פירוש זה אינו מתישב היטב בלשון שמואל בההיא שעתא ודאי רמינן ליה, וגם אינו מובן[21] - מהו הצורך להתיר הציציות בשעת הגניזה בקבר ואף לדעת ר' יוחנן שמצוות בטלות לעתיד לבא אין חיוב להתיר הציציות. ועוד[22] שיש בהתרת הציציות לפני גניזתו בקבר לעג יותר גדול מאשר אם לא יטילו למת ציציות כלל.

שנ
דעת ראב"ד

והראב"ד[23] דחק ביישוב קושיא זו וחידש פירוש בדברי שמואל בההיא שעתא ודאי רמינן ליה וז"ל שודאי רמינן ליה ולא קטרינן ליה ואי הוה קטור שרינן ליה מרמא רמינן לה משום לועג לרש וכיון דאיכא שם ציצית ליכא לעג מן החיים עליו וכיון דשרי ליה ליכא לעג מיניה על שאר מתים וסתמא דמלתא כל המתים אין להם ציצית נתקנה בטליתות שלהם וכו' ע"כ.

אלא לקוברו אבל לסופדו לכו"ע מותר ועדיין יש בכך משום לועג לרש, אך עיין רשב"א נדה שם שדחק לפרש שאין בלסופדו משום שעטנז שאין זה אלא לכבודו בלחוד ולא דומיא ללבישה ונמשך אחריו מאירי שם, ולפי"ז לא קשה קושית הרמב"ן, וגם עיין או"ז אבלות סי' תכא ועוד מפרשים שהביאו את פירושו של ר"י מפאריש ונשמרו מקושית הרמב"ן שאין לועג לרש אלא כאשר חייבים בציצית ובכלאים והוא לעת"ל וגורמים למת לעבור איסור לעת"ל משא"כ בשעת המיתה כיון שהמת אינו חייב בכלאים אין בכך לועג לרש.

19. הוצ' היגער יב יא ועיין שם ש"נ.
20. מו"ק רי"ף טז א, הביאו רמב"ן בתורת האדם (שעועל) עמ' צח, הלכות שמחות שם, תוס' ראש"ש נדה שם וראש"ש מו"ק שם, וכעין פירוש זה מובא בתוס' ב"ב שם בשם ר"י ע"ש.
21. כן הקשו הראב"ד מו"ק רי"ף טז א ורמב"ן שם עמ' צט.
22. רמב"ן שם.
23. מו"ק רי"ף טז א וע"ש עוד פירוש, ונאמרו בדעת אבא שאול עוד פירושים, עיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמח, הרוקח הגדול בהל' ציצית, ומה שהביא מהר"ם מרוטנבורג בהלכות שמחות השלם סי' ה בשם רב שמחה.

שנא דעת רמב"ן

אומנם הרמב"ן[24] גילה את מכסה התעלומה[25] מעל טעמו של אבא שאול על פי הברייתא שמצא במסכת ציצית[26] וז"ל אין מתירין ציצית על המת אבא שאול בן בוטנית מתיר אמר אבא שאול אבא אמר לי כשאמות התר לי ציציתי לפי שיש בה משום קדושה וחכ"א אין בה משום קדושה אלא עושה אותה תכריך למת ומרדעת לחמור ע"כ. ובכך רצה ליישב את הסתירה הנ"ל — שהלכה כדברי חכמים שקיימא לן תשמישי מצוה נזרקים[27] ואין בהם משום קדושה ואין להתיר ציצית מן המת כדעת אבא שאול.

שנב הערה עליו

אך עדיין אין בכך כדי ליישב את הסתירה. שהרי לא נחלקו חכמים על אבא שאול אלא בכך, שאין חיוב[28] להתיר ציצית מן המת שאין בה משום קדושה אלא יכול לעשותה תכריך למת ומרדעת לחמור, אבל כולי עלמא מודו שאין חיוב בהטלתה ולא חשו כלל לאיסור לועג לרש חרף עושהו. ועדיין הקושיא על שמואל במקומה עומדת.

שנג ביאור חדש באיסור לעג לרש

ונראה שאין איסור מטעם לועג לרש לנהוג במת כפטור מן המצוות. כי מאחר שהוא באמת פטור מהן אין בכך לעג כלל אם ננהוג בו כפטור מהמצוות. וזאת היא הסיבה שתכריכי המת אין[29] בהם משום כלאים. אומנם איסור לועג לרש של שמואל נובע מענין הסכמי, שהרבה דברים נהוגים במת משום כבודו ובכללם עניני מלבוש וכמו שלקבור מת בתכריכים פחותים ובלויים וכדומה יש בכך משום פגיעה בכבודו של מת, ואחד מן הדברים האלה הוא בגד ללא ציצית. וזו כוונת שמואל[30] בהיא שעתא ודאי רמינן ליה משום לועג לרש חרף

24. מו"ק ריש"ף שם ובהרחבה תורת האדם שם.
25. עיין תוס' נדה שם שכתבו — מיהו טעמו של אבא שאול לא נתברר.
26. ועיין עיטור ציצית עמ' 145 שגרס כן במס' שמחות, ועיין מחזור ויטרי (הורוביץ) עמ' 246 שכתב בטעמו של אבא שאול כעין זה — משום שאין נכון שאותו ציצית שהיה בו בחייו שהיה חייב בציצית ובכל המצות יהיה בו בשעה שפטור מן המצות, ועיין שם שכתב שאבא שאול צווה לנטלו ולשום בו אחר, וכן כתב הרמב"ן שם ושם.
27. מגילה כו ב.
28. אומנם עיין עיטור ציצית עמ' 145 שכתב בטעם החכמים שאין מסירים את הציצית מן הטלית אם היה שם מחיים, שמשמע שיש בהסרת הציצית איסור, אך זה קשה שאין איסור בהסרתה אלא במוכר טלית לישראל אחר שעדיין הטלית חייבת בציצית והוא מבטלה מן המצוה אבל במוכרה לגוי מותר, עיין על כך שאילתות (מירסקי) פר' שלח שאילתא קמג הביאו עיטור ציצית עמ' 149 עצמו, וכדברי משמע מהמשך הברייתא דציצית — וחכ"א אין בו משום קדושה אלא עושה תכריך למת ומרדעת לחמור, כלומר מותר לעשותה.
29. כדלעיל אות שמג.
30. מנחות מא א.

עושהו. וכן מוכח בדברי השאילתות[31] וז"ל והלכתא יום טוב שני כחול שויוה רבנן לגבי מת למיזבן ליה זוודתא ולמיחט ליה לברושיה ולמירמא ליה תכלתא ואם גברא רבה למעבד ליה ערסא שנאמר לועג לרש וגו' ע"כ.

שנד יישוב דעת שמואל עם מסכת ציצית

מעתה לא יקשה מהברייתא במסכת ציצית על דברי שמואל. שהחכמים ואבא שאול לא דיברו אלא על עיקר הדין האם מותר להשתמש בציצית לכבודו של המת כאשר הציצית היא לשם קישוט הבגד בלבד, ומאחר שהדין כחכמים וכן הוא המנהג הפשוט ואבא שאול הוא יחיד ויוצא מן המנהג הפשוט, יש בקבורת המת ללא ציצית משום זרות ושינוי מהכבוד המקובל ויש בכך משום ביזוי ועוברים בכך על הפסוק לועג לרש חרף עושהו.

שנה דעת סיפרי זוטא

אומנם איתא בסיפרי זוטא[32] למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית לומר לך מת חייב בציצית ע"כ, וזה ודאי שלא כשמואל, שלדעת שמואל אין המתים חייבים בציצית מעיקר הדין מ"ט אשר תכסה בה אמר רחמנא האי לאו לאיכסויי עבידא וכל הטעם להטיל ציצית משום לועג לרש. ונראה[33] שמדרש זה סובר שגם תכריכים בכלל אשר תכסה בה, והוא חיוב על החיים להטיל ציצית בתכריכי המתים, והסמיך דין זה לדרשת הסמיכות של פרשת מקושש לפרשת ציצית.

שנו טעמים למנהג להסיר ציצית מהמתים

וכתבו התוס'[34] שלא נהגו להטיל ציצית למתים, והשתדלו למצוא את טעם[35] הדבר. וכתבו בשם ר"ת ששמע מזקני לותיר[36] שהציצית עדות היא שקיים כל התורה ואין הדור ראוי לאותה עדות[37]. ועוד כתבו

31. (מירסקי) פר' אחרי מות שאילתא קיא, וכן משמע קצת בלשון רב עמרם גאון גאוניקה ח"ב עמ' 332 שכתב — בההיא שעתא ודאי רמיינן לה כי היכי דלא נבזי משום שנאמר לועג לרש וכו'.
32. פר' שלח לו.
33. ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 101 שכתב כן, אך עיין מחזור ויטרי עמ' 246 שכתב בטעמו של סיפרי זוטא שאין לסלק ציצית מטלית הנפטר כי עדותו היא לפני בוראו שקיים מצות ציצית ששקולה כנגד המצוות.
34. ברכות יח א ד"ה למחר, פסחים מ ב ד"ה אבל, ב"ב עד א ד"ה פסקי, ע"ז סה ב ד"ה אבל, נדה סא ב ד"ה אבל, תוס' ראש"ש שם, אור"ז אבלות סי' תכא, ומשם בהלכות שמחות השלם למהר"ם מרוטנבורג סי' ה, ומשם בראש"ש מו"ק פ"ג פ, ראש"ש הל' קטנות ציצית סי' ט, תשובות ופסקים (לחכמי אשכנז וצרפת) פא, תוס' רשב"א פסחים מ ב, ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסח, מרדכי הל' קטנות סי' תתקמו, וכתבו שלא רק שלא נהגו להטיל אלא נהגו להסיר, אומנם רשב"א ברכות שם כתב שאין מטילים ציצית בטליתו של מת וכן עמא דבר, ומאירי שם כתב סתם — ומ"מ אין אנו נוהגים בזה כלל, אבל עיין מחזור ויטרי עמ' 246

שכתב — אית דוכתא דנהגי לסלק הציציות מטלית מתים משום דכתיב במתים חפשי ומשמע שאין זה מנהג רווח, וכן בראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמח — יש שנוהגין לקבר את המתים בלא ציצית ויש שקוברין אותן עם הציצית ויש שמניחין אותן לתלות חוץ לארון, וכן כתב בהלכות שמחות השלם שם שהיו בזה מנהגים שונים, וכן רא"ש מו"ק שם, ועיין המנהיג ציצית עמ' תרמט — ואני ראיתי מנהג באניוב שמסירין אותו מכל וכל ומקפלין אותו בכנפי הטלית אך בצרפת בעיר מלאון ראיתי מחלוקת בין חכמים על זה, ובתוס' ב"ב שם כתבו — נוהגים בארץ אשכנז להשים ציצית בטלית של מת שיהא ניכר שקיים מצות ציצית ומיד מסירין, וכתב רשב"א ברכות שם — וכן העידו משמו של ר"ת שאין מטילים ציצית בטליתו של מת, וכן כתב אורחות חיים הל' ציצית (לו) בשם ר"ת, ומשמע שהרשב"א שם סובר כמותו, וכן פסק השלמה ברכות שם, ועיין תוס' ברכות שם שכתבו שהריצב"א היה רגיל שלא להסירם מן הכנף אלא לקושרם ולהדקם בתוך הכנף לאפוקי נפשיה מפלוגתא, וכן כתב ספר המאורות הל' קטנות ציצית עמ' שסח — ויש שכורכין הכנף שהציצית תלויה בו והציצית בפנים וקושרין אותו כרך בחוט שלא יראה הציצית וכן יפה לעשות, ועיין מרדכי הל' קטנות סי' תתקמו — ולסוף כתב ר"י ח"ל כי שכיבנא אצוה את בני לקשור הציצית בכנפי הבגד שיהיו מזומנים לעתיד להתיר הבגד הקשור והרי הן תלויין ממילא וכו', וכן סמ"ק מצורף עמ' קח, וכן כתב במחזור ויטרי עמ' 246 — ואני שמעתי כי רב אליהו לא הניח לסלקו וצוה לבניו שלא יסלקוהו מטליתו וכו' ושמעתי כי הרב אליהו כשצוה שלא לסלקו אמר לקפלו בטלית, ועיין רב חיים פלטיאל במדבר טו לח — ולכך נהגו העם לשים הציציות עם המתים בארון ולהתירם מן הטלית ולקושרם בכנף הטלית כדי שישא עמו מצוותיו, ע"ש טעמיהם, והרמ"א שו"ע יו"ד שנא ב — ונהגו לקברו בציצית אך שפוסלין תחילה הציצית או כורכין אחד מן הבנפות, ועיין ב"ח שם, ועיין מקור חיים כג ג — והמנהג ברוב המקומות שבבית פוסלין א' מציצית טליתו של מת והנשאים לבושים בט"ק שלהם ומ"מ נ"ל במקום שאין מנהג עדיף טפי שלא לפסול ציצית טליתו רק אצל הקבר, ועיין הלכות שמחות השלם שם שכתב — ושמעתי שרבינו גרשום אמר בשעת פטירתו הציציות חוץ ונסתפקו בדבריו אם יש להסירם מן הטלית או להרציאם חוץ לארון, ועיין ראבי"ה הל' קטנות ציצית עמ' רמח שכתב — ונראה הדבר שאין להניח ציצית במותו אלא לאדם שהוא רגיל בו בחייו, הביאו או"ז אבלות סי' תכא וכתב על זה — וכן עשה מעשה בעצמו וקברוהו בציצית והיה בעל הוראות וראוי לסמוך עליו, אומנם עיין רמב"ן בתורת האדם (שעועל) עמ' צט שכתב — ואנו ברחמי שמים עמדנו על עיקר ונסלק הספק הזה מישראל וכו' נמצינו למדים הלכה רווחת שאין קוברין המת אלא בטלית שיש בה ציצית בין טלית חדשה בין טלית מצויצת ישנה שלו וכו' ואין כאן בית מיחוש, וכן הוא במלחמת ה' מו"ק סוף ר"ף, ואחריו נמשכו הרא"ה על הר"ף ברכות שם וריטב"א שם, ועיין נמוקי יוסף ר"ף הל' קטנות ציצית יא ב בשם ריטב"א שמנהג יפה הוא לתת ציציות בתכריכין כיון שרגילין במצוה מחיים משום והלך לפניך צדקך, וכן הרבה ראשונים כתבו להטיל ציצית למת, עיין לעיל אות שנג דעת שאילתות, וכן דעת רב עמרם גאון גאוניקה ח"ב עמ' 332, ועיין מחזור ויטרי עמ' 246 — הלכך ודאי אין לסלק הציצית מטלית הנפטר, ועיין המנהיג ציצית עמ' תרמט שכתב — והגיד לי הרב ר' ידידיה ז"ל שראה את רבנו משולם מנרבו' שצוה בשעת פטירתו שלא להסירו מעליו וכן ראה לרבנו הקדוש הרב ר' אליהו מפריש העירה וכן צוה גם הוא את הרב בנו ר' יהודה ש"צ וע"ש עוד בשם הרב הקדוש ר' יעקב ב"ר יצחק מקורביל שיש להטיל לבן בטלית המת ודוקא תכלת שהיא דוגמת כסא הכבוד אין ראוי להטיל למי שחופשי מן המצות, וע"ש עוד בשם רב יהודה מקורביל שיש להסיר הציצית הישנה ולהטיל חדשה, ועיין מאירי ברכות שם שכתב — והרבה רבנים ראינו שמצוים לקברם בטלית מצוייצת שלהם בלא שום פקפוק ואף לגדולי קדמונינו אשר בנרבונה שמענה כן, ועיין אורחות חיים הל' ציצית (לו) שכן פסק בעל האשכול, וכן פסק ראב"ן ח"ג נז ב, וכן פסק הרוקח הגדול בהל' ציצית בשם ר' יב"ק ממגנצא ור' יב"ק משפירא

בשם ר"י[38] שבימי חכמים שכולם היו לובשים ציצית בחייהם, אם לא היתה להם גם במותם, לעג גדול היה שדומה כמו שהיו אומרים הואיל ומת אין צריך עוד ציצית, אבל עכשיו שאין הכל לובשים ציצית בחייהם אם ישימו ציצית לכולם הוא יותר לועג לרש שבחייו לא קיים ובמותו יקיים ואם ישים למי שהיתה לו בחייו ולא למי שלא היתה לו יתביישו[39] החיים.

שנז טעם חדש

ולפי מה שכתבתי למעלה בהסבר איסור לועג לרש יש להבין היטב סיבת המנהג שלא האיסור לועג לרש גורם למנהג להטיל ציצית במתים אלא להיפך המנהג להטיל ציצית במתים גורם לאיסור לועג לרש. ומכיון שבימים הראשונים טלית מצויצת היתה הלבוש הרגיל ולא היה לבוש מיוחד למתים אלא נקברו בלבושיהם ממילא נהגו לקבור את המתים בציצית. ואם נזדמן שלא היתה בתכריכיו של מת ציצית,

ור' ראי"ם וע"ש שכתב שאין להטיל תכלת למת שהוא כלאים ניכרים ע"ש טעמו, וכן פסק שו"ע יו"ד סי' שנא כדעת הרמב"ן, וכבר הבאתי לעיל דברי רמ"א, ועיין פ"ת שם בשם שאי' יעב"ץ, ועיין הגר"א שו"ע או"ח סי' כג ד, ועיין עליות אליהו הערה קיט, ועיין ארץ חיים לר"ח סתהון יו"ד סי' שנא בשם מהריק"ש שנהגו בצפת כר"י בן מלכי צדק, ועוד כתב שם שכן מנהג ירושלים גם עכשיו על פי סוד הקבלה כמ"ש מהר"י ניניו בספרו אמת ליעקב מערכת ל אות מז, ועיין גשר החיים לרי"מ טוקצינסקי ח"ב פרק יד שדחק מאוד ליישב את מנהג א"י ולהראות פנים לשיטת ר"י בן מלכי צדק, אך יש לדקדק עוד שאין מנהג א"י דומה לשיטת ר"י בן מלכי צדק, שלשיטתו יש להסיר את הציצית מהטלית ולא טלית כולה כמנהג א"י וגם לשיטתו יש להטיל ציציות בכל הבגדים המחוייבים בציצית משום לועג לרש ואין כן במנהג א"י שבנוסף לטלית המצויצת המת עטוף בבגדים אחרים בעלי חיוב, עיין גשר החיים ח"א פ"י, [אלא שיש לעיין כי בדרך כלל הם עשויים מפשתן והוא במחלוקת שנוי אם חייב בציצית, וא"כ ממ"נ לר"י בן מלכי צדק אין צורך להוסיף למת במיוחד טלית בת חיוב ודי לו בתכריכים שלו שאינם בני חיובא ואין בזה לועג לרש ואם יש לעג בכך שאין לו ציצית יש להטיל בתכריכים שלו], ויש לעיין עוד האם חיוב ציצית במת הוא בתכריכים ממש שכורכים בהם את המת ולא בטלית הניתנת לכסות עליו או לא.

35. ועיין במפרשים הנ"ל טעמים שונים, או שאנו סומכים על אבא שאול דמסכת שמחות או שאנו פוסקים כר' יוחנן שמצוות בטלות לע"ל או שפירשו בדעת שמואל שמטילים ציצית רק בשעת לויה, ולא הבאתים להלן כי הם בנויים על פירושים דחויים.
36. ובתשובות ופסקים שם ובתוס' רשב"א פסחים שם בשם זקני אלמניא.
37. ועיין תוס' ב"ב שם שהוסיפו ממדרש [והוא בסדר אליהו רבה (מהדורת מאיר איש שלום) פכ"ד עמ' 132] ועשו להם ציצית וכו' לדורותם לדור תם וכן הובא בעוד מפרשים, ועיין תוס' ברכות שם שדחו את דבריו.
38. ובתוס' ברכות שם בשם ר"ת.
39. ועיין הלכות שמחות השלם שם וראי"ש מו"ק שם שאין אומרים שמי שביטל מצות ציצית שיתבייש על כך שבזמן הזה אין בה חיוב כל כך ע"ש ועיין לעיל אות שטז, אך באו"ז אבלות סי' תכא חלק על כך ע"ש.

כגון במקרה של שמואל, היה בכך משום בזיון ולעג לרש. אבל בימים המאוחרים שהטלית המצויצת איננה עוד הלבוש הרגיל וממילא בטל המנהג לקבור את המתים בציצית ולכן במצב זה אין גם משום לועג לרש בקבורה בלא ציצית[40]. אומנם הרבה כתבו[41] שגם בזמן הזה יש להטיל ציצית למתים.

שנח ציצית בבית הקברות

איתא בגמ'[42] והתניא לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו וכו' ע"כ. מוכח מכאן שמותר להלך בציצית בבית הקברות שהרי דרכם היה ללבוש טלית מצוייצת ואעפ"כ לא כלל התנא באיסור הנזכר את מצות הציצית אלא תפילין ועוד. וכן מוכח בהמשך הגמ'[43] וז"ל רבי חייא ורבי יונתן הוו שקלי ואזלי בבית הקברות הוה קשדיא תבלתא דרבי יונתן אמר ליה רבי חייא דלייה כדי שלא יאמרו למחר באין אצלנו ועכשיו מחרפין אותנו וכו' ע"כ. הרי שלא הקפיד ר' חייא אלא לדלות את הציצית אך לא לפושטה. ונראה שגם ההקפדה על שציציתו של ר' יונתן נגררה על הקברות אינה מחמת קיום המצוה שבדבר, ושיש בכך ליעוג יתר[44] על המתים שאינם בני מצוה, אלא ההקפדה היא מחמת שיש בכך ביזוי הקברים[45]. וכמו שזה מוכח בירושלמי[46] המביא את אותו המעשה וז"ל ר' חייא רובא ור' יונתן היו מהלכין קומי ערסיה דר"ש בר יוסי בר לקוניא והוה ר' יונתן מפסע על קיבריה אמר ליה רבי חייא רובא כדון אינון מימר למחר אינון גבן ואינון מעיקין לן וכו' ע"כ. ויש לעיין מהו ההבדל בין קיום מצות ציצית בבית הקברות שאין בזה משום לועג לרש לבין שאר המצוות.

שנט דעת רבנו יונה

וכתב רבנו יונה[47] וז"ל ודווקא בתפילין או בשאר מצות כיוצא בהן אסור אבל בציצית שהוא חובת מנא מותרת שאינו יכול להסיר המלבוש

40. אומנם אין בכך כדי להסביר מדוע נהגו להסיר בכוונה ציציות מהמתים, אך הטעם למנהג זה מובא במפרשים שנהגו כך כדי לרמוז לענין במתים חופשי כמובא במחזור ויטרי עמ' 264, ראב"ן ח"ג נז ב בשאלת השואל ועיין לעיל הערה 21.
41. עיין לעיל הערה 34.
42. ברכות יח א.
43. שם.
44. לשון מאירי ברכות יח א — ומ"מ כשהם נגררין על הקבר ראוי להגביהם ולהצניעם שלא יהא לועג לרש לגמרי.
45. ומיושב בכך מה שהתקשו המפרשים שאם למתים יש ציצית אין במעשה של ר' יונתן משום לועג לרש.
46. ברכות ב ג.
47. שם רי"ף יא א והובאו דבריו בשאר המפרשים ועיין ב"י או"ח סי' כג בדעת הרא"ה.

שלובש בשעה שהולך בבית הקברות וכו' ע"כ. וכתב על פי זה וז"ל מיהו אפשר לומר דדוקא בציצית שמטיל במלבוש שלובש לצורך עצמו כמו שהיה מנהגם באותו זמן שהיו הולכים כל היום מלובשין בטליתות כגון זה אמרינן דמותר וסגי ליה בדלייה אבל בטליתות שאינם מכוונים בהם למלבוש אלא לקיים המצוה של ציצית בלבד כדי שלא תשתכח תורת ציצית יש לו ליזהר[48] שלא יהלך בבית הקברות משום לועג לרש חרף עושהו ע"כ.

שס הסבר חדש להיתר ציצית בבה"ק

ואפשר להסביר בדרך אחרת את ההבדל בין מצות ציצית לדברים המוזכרים בברייתא הנ"ל. שאין טעם איסור הליכה בבית הקברות בתפילין ועד מחמת שמקיים מצוות בפני המתים הפטורים מן המצוות, אלא מחמת שהוא מפנה את ליבו לענינים ועיסוקים אחרים בבית הקברות ואינו נוהג בבית הקברות בכובד ראש והוא דרך בזיון. וכן משמע מלשון מסכת שמחות[49] וז"ל היה עובר בין הקברות לא יהיו תפילין עליו ולא כתבי הקודש בידו מפני שהוא דרך בזיון ע"כ. וא"כ אין בהליכה בציצית בבית הקברות משום איסור, שהרי אינו נותן את דעתו על הציצית בשעה שלובשה ואין זה עיסוק מיוחד אלא שלובש מלבוש כדרכו והמצוה מתקיימת מאליה. משא"כ תפילין שאין להסיח דעת מהם ועיסוקו של האדם בהם תמיד, וכ"ש לקרוא בספר תורה יש בכך הסחת דעת מבית הקברות והוא דרך בזיון. וע"פ זה אין לחלק את החילוק של רבנו יונה בין הזמנים הקדומים לזמננו וכל לבישת ציצית בכלל התר היא.

שסא דעת רמב"ם באיסור לעג לרש

והרמב"ם לא הביא את הדין של שמואל שמטילים ציצית למת משום לועג לרש, ולא עוד אלא שלא נמצא בספרו שום זכר לאיסור זה.

48. עיין מאירי ברכות שם שכתב — אבל רבותי היו נוהגין כשהיה מזדמן להם לויה למת בשעת יציאה מבית הכנסת שהיו נכנסין בבתיהם ופושטין טליתם והולכין ומלווין את המת, ועיין לקט ירושר עמ' 11 שאין לילך לבית הקברות בטלית קטן אפי' תחת בגדו וכן כשהולך עם המיטה אבל עם מיטת אשה מותר, ועיין ב"י או"ח סי' כג מש"כ בשם הגהות מיימוניות וכתב עוד שבזמנו נהגו להכנס בבה"ק וציצית בבגדיהם וע"ש מש"כ בשם ר"י אבן חביב והוא עצמו כתב שכל שהוא מתחת למדיו מותר, ודייק מלשון הגמ' ברכות יח א — ותפילין בראשו, אך זה נסתר מלשון מסכת שמחות — היה עובר בין הקברות לא יהיו תפילין עליו, וכן מלשון רבנו יונה ברכות שם לא משמע כב"י שכתב בהתר הציצית בבית קברות שאינו יכול להסיר המלבוש שלובש בשעה שהולך בבית קברות ולא כתב להחביא המלבוש או הציצית ועיין שטמ"ק שם ומאירי שם, וכן לשון הרמב"ם תפילין ד כג — לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וכו' צריך לחלוץ תפילין עד שירחיק ארבע אמות, משמע שלא מועיל לכסותם, אומנם הוא לשיטתו הולך עיין לקמן אות שסג.

49. פרק יג, אומנם בשאילתות (מירסקי) חיי שרה שאילתא יד הסביר — כיון דאינון לאו בני

ומה שמוזכר בגמ'[50] לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא ואם עושה כן עובר משום לועג לרש התם תוך ארבע אמות הוא דאסור חוץ לארבע אמות חייב דאמר מר מת תופס ד' אמות לק"ש ע"כ, לא הביא מטעם לועג לרש, וכמו שיראה המעיין בדבריו. וז"ל בהלכות ק"ש[51] אין קורין לא בבית המרחץ ולא בבית הכסא וכו' ולא בבית הקברות ולא בצד המת עצמו וכו' ע"כ. הרי שמהקשר דבריו מבואר שטעם איסור קריאת ק"ש בצד המת ובבית הקברות הוא שאין מקומות אלה ראויים לק"ש. וכמו שזה מוכח מדבריו בהלכות תפלה[52] וז"ל טהרת מקום התפלה כיצד וכו' כללו של דבר כל מקום שאין קורין בו קריאת שמע אין מתפללין בו וכשם שמרחיקין מצואה וממי רגלים וריח רע ומן המת ומראיית הערוה לקריאת שמע כך מרחיקין לתפלה ע"כ. וכמו כן בדבריו בהלכות תפילין[53] ובהלכות ספר תורה[54] איסור תפילין וס"ת בבית הקברות אינו מחמת לועג לרש אלא מחמת בזיון התפילין וספר תורה עצמם. וכן המעיין בהלכות אבל[55] יראה שאין טעמו מחמת איסור לועג לרש הידוע שהוא מקיים מצוות בפני הפטורים מהן, אלא מחמת קלות ראש בבית הקברות. וז"ל שם בתי הקברות אסורין בהנאה כיצד אין אוכלין בהן וכו' ולא קורין בהן ולא שונין בהן כללו של דבר אין ניאותין בהן ולא נוהגין בהן קלות ראש לא ילך אדם בתוך ארבע אמות של קבר ותפילין בידו וספר תורה בזרועו ולא יתפלל שם וכו' ע"כ.

שסב ביאור דעתו

ונראה לבאר דעת הרמב"ם. כי אחרי שמצאנו בגמ'[56] סברת ר' יוחנן במתים חופשי כיון שמת אדם נעשה חופשי מן המצוות ופסקנו כמותו, והוא העיקר שעליו נסמוך בכל מקום, כל מה שיראה סותר לכלל זה אינו להלכה. ודעת הרמב"ם היא שדינו של שמואל הנ"ל הוא נוגד את

הכי חלשא דעתיהדר, וכן בשאר מפרשים ועיין מש"כ בדעת הרמב"ם.

50. ברכות יח א.
51. ג ב, ועיין שם השגת הראב"ד וע"פ הבנה זאת לא קשה מידי, ועיין כס"מ שם שנדחק.
52. ד ח, ועיין המספיק לעובדי ה' לרב אברהם בן הרמב"ם (רנה) עמ' 72 שכתב — אשר לטהרת מקום התפילה וכו' ואין מותר לנזהר שיתפלל במקום שיש בו קברים או לכלוך או שהוא מזוהם כפי שמובא בדברי המסורה שלהם שהמכובדים שבהם היו נמנעים מלהתפלל במקומות העיפרש ואפילו אין בה זוהמה, ויש להעיר על הבדל קטן ביניהם שלרמב"ם תפילה ליד הקבר פסולה אף בדיעבד ולרב אברהם הוא רק איסור לכתחילה.
53. ד כג.
54. י ו, ועיין שם כס"מ שנדחק.
55. יד יג.
56. נדה סא ב ועוד.

העיקר הזה וממילא אין לפסוק כמותו. וכן כתב הוא עצמו בפירוש המשנה[57] וז"ל לפי שכשמת האדם נפטר מכל המצות ואין החיים חייבין להזהר בו בשום לאו או לקיים בו שום מצוה מכל המצות האמורות בתורה כגון הציצית והתפלין וזולתם ע"כ. וכן האמור בגמ'[58] כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר בן יעקב מת תופס ארבע אמות לק"ש דכתיב לועג לרש חרף עושהו ע"כ, גם כן נוגד את העיקר הזה ואינה הלכה ואמוראי נינהו אליבא דר' יוחנן.

שסג טעמים אחרים לדעת רמב"ם באיסור ק"ש, תפילין וס"ת בבה"ק

ומה שאמרו בגמ'[59] לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וכו' ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו וכו' ע"כ, אינו נוגד את סברתו של ר' יוחנן שאין זה מטעם קיום המצוות בפני המתים הפטורים מן המצוות, אלא הטעם הוא כמו שכתבתי לעיל[60] שהוא מנהג קלות ראש בבית הקברות וכמו שהסביר הרמב"ם בהלכות אבל[61]. ושלשה ענינים הם. האחד — בית הקברות כולו, השני — ד' אמות של הקבר שאינו בבית הקברות, והשלישי — ד' אמות בפני המת, והטעם של לועג לרש שהוא קלות ראש במקום שיש לכבדו אינו נוהג אלא בשני הענינים הראשונים משא"כ תוך ד' אמות של מת איננו מקום מיוחד שראוי לכבדו ואין באיסור לקרוא בו קריאת שמע אלא טעם אחר: מחמת שאין זה מקום הראוי לק"ש. ומכיון שבגמ' השוו את הדברים, איסור ק"ש בד' אמות של מת ואיסור הליכה בתפילין וס"ת בבית הקברות, מוכרחים לומר ששני טעמים ישנם בבית הקברות, גם מצד לועג לרש שהוא מנהג קלות ראש בבית הקברות וגם מצד בזיון התפילין וס"ת שנכנס בהם למקום שאיננו ראוי להם. ומה שנאמר שם ואם עושה כן עובר משום לועג לרש צריכים לומר שלאו טעם יחיד הוא אלא שבא לומר שגם על כך הוא עובר.

שסד יישוב לשונות הרמב"ם

ומעתה דברי הרמב"ם הם בדקדוק. שבהלכות תפילין הביא את שלשת הענינים, בית הקברות, ד' אמות של קבר וד' אמות של מת שכולם נאסרו מחמת בזיון התפילין, וכן הוא בהלכות ק"ש. משא"כ בהלכות

57. כלאים ט ד (נוסחת הרב קאפח).
58. סוטה מג ב.
59. ברכות יח א.
60. ויש לסייע לפירוש כזה באיסור לועג לרש מן הירושלמי ברכות ב ג — ר' זעירא בשם ר' אבא בר ירמיה לא יכנס אדם לבית הקברות ויעשה צרכיו שם ואם עשה כן עליו הכתוב אומר לועג לרש חרף עושהו.
61. יד יג.

אבל שלא הזכיר שם אלא שני הענינים הראשונים בית הקברות וד' אמות של מת. ועוד שינוי שינה הרמב"ם בין הלכות תפילין להלכות אבל, שבהלכות תפילין כתב לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו ובהלכות אבל ותפילין בידו[62]. וכן לענין ס"ת בהלכות ספר תורה[63] הזכיר קריאה בו ובהלכות אבל לא הוזכרה קריאה כלל. אלא הכוונה כמו שביארתי ששני טעמים בדבר, האחד בזיון התפילין וס"ת וזה מתקיים בהנחת התפילין במקום שאינו ראוי וגם מתקיים בקריאה בס"ת במקום שאינו ראוי ואלה דברי הרמב"ם בהלכות תפילין וס"ת, והטעם השני הוא מחמת מנהג בזיון בבית הקברות וזה מתקיים באחיזת תפילין וס"ת בידו שבכך עסוק הוא בענינים אחרים בבית הקברות וזה דברי הרמב"ם בהלכות אבל. וכל דברי הרמב"ם על מקומם באו בשלום.

62. וע"ש פי' רדב"ז שדחק אך בודאי שמקורו במסכת שמחות פרק יג הנ"ל.

63. ועיין כס"מ בהלכות ס"ת שם מה שנדחק ובכס"מ בהלכות אבל שם שתמה על הרמב"ם ולא זכר דבריו בהלכות ס"ת, ועיין רדב"ז אבל שם, ויש לציין שהרמב"ם לגבי בזיון ס"ת חילק בין כניסה לבית הקברות עמו לבין קריאה בו תוך ד' אמות המת ויש לעיין מנין החילוק הזה, ועיין רבנו יונה ברכות יח א ושאר המפרשים שם מה שפירשו בלשון הברייתא — וספר תורה וקורא, והוא לשיטתם שמפרשים הכל משום לועג לרש שלא כרמב"ם.

מפתח הענינים המוזכרים בהערות אגב אורחא

[הציון הוא לפי אות בספר ומספר הערה שבא כאן בסוגריים]

בגד מין אחד וכנפות ממין אחר, מאיזה מין עושים ציציות רלד(70)

בגד פשתן בעל כנפות משי או צמר גפן, מה דינו רכ(33)

בגד של עור וכנפות של צמר או הפוך, אם הולכים אחרי עיקר הבגד או אחרי הכנפות רלד(70)

בגד שלא נהנים בלבישתו, חיובו בציצית רעב(56)

בגדים המיועדים למסחר, חיובם בציצית רצד(3)

בגדים המיועדים לעני וקטן, חיובם בציצית רצד(3)

בוקרנ"א (בגד עשוי ממשי ופשתן), מה דינו רסה(22)

הרבה מלבושים על אדם אחד, האם כולם חייבים בציצית רסט(35)

זוית הבגד מעוגלת קצת, להחשב ככנף רד(33), רסד(19)

חוט הכורך שנפסק בחוליא ראשונה נא(31)

חוטי ציצית, שיהיו שווים משום נוי פז(21)

חוטים גזולים, עשית ציצית מהם שז(2)

חוטים קשורים לפני שזירה, לעשות מהם ציצית סד(19)

חוטים קשורים, לעשות מהם ציצית סד(19)

חוטים שאולים, עשית ציצית מהם שז(2)

טלאי שאינו מצמר, עשיתו בכנפות רלד(70)

טלית שכורה, חיובה בציצית שז(2)

טלית של קהל, חיובה בציצית שיב (19), שיט(33)

טלית שלוקחים לעליה לתורה, חיובה בציצית שיב(19)

כלאים, מהות חיבור צמר ופשתים האוסר מח(18)

כנפות צבועים, האם לעשות ציציות צבועות רלד(70)

כפתורים, האם חיבורם מבטל כנף רסח(31)

לבדים, חיובם בציצית רלד(70)

מלל, האם עולה לשיעור כמלוא קשר גדל רז(38)

מנהג ללבוש ציצית בחופה שלו(2)

מנהג ללבוש ציצית מיום החתונה שלו(2)

סומא, חיובו בציצית שכ(2)

עור, חיובו בציצית רלד(70)
עטיפת הטלית, כיצד רסט(35)
עשית ציצית בטלית המיוחדת ללילה ואח"כ ליחדה ליום קסד(2)
עשית ציצית בטלית שאולה תוך ל' יום להועיל לאחר ל' יום קסד(2)
עשית ציצית בלילה קסד(2)
ציציות ארוכות, מותר לקצרן והוא תעולמ"ה פז(12)
ציצית בלא תכלת, לבישתה בשבת ברשות הרבים פא(3)
ציצית, לבישתה בשעת לויית המת שכט(48)
צעיף וטלית שנותנים סביבות הצוואר או סביבות המותניים, חיובם בציצית רע(43)
קשר נוסף על ה' קשרים שנעשה בטעות מג(2), קסו(9)
קשר עניבה, מהותו לענין שבת סז(38)
קשר, עשיתו בקצות חוטי הציצית ד(19), ק(42)
רווח בין הקרנות, שיעורו רעו(8)
שינה בציצית שכו(27)
תפירה בקרנות הטלית בתוך ג' אצבעות על ג' אצבעות בחוטים שאינם כשרים לציצית קעד(33)
תפירה בקרנות הטלית בתוך ג' אצבעות על ג' אצבעות כאשר כבר יש שם ציצית קעד(33)

נספח א

כתאב אחכאם שרע אלציצית

[ספר דיני מצות הציצית]

מאת רב שמואל בן חופני גאון (נפטר ד' תשע"ג)

כתאב אחכאם שרע אלציצית

[ספר דיני מצות הציצית]

מאת רב שמואל בן חופני גאון (נפטר ד' תשע"ג)

רב שמואל בן חופני גאון היה גאון ישיבת סורא, היא מתא מחסיא, בימי רב האי חתנו גאון ישיבת פומבדיתא. הראשון אשר הפיץ אור על תולדות חיי הגאון, הוא אברהם אליהו הרכבי בספרו זיכרון לראשונים (פטרבורג, תר"ב, ח"ג) ואחריו באו חכמים אחרים והוסיפו גילויים אחר גילויים בתולדות חייו. אציין כאן את מבואו של אהרן גרינבוים לפירושו של רשב"ח על התורה, בו הוא מרחיב את הדיבור אודות הגאון.

ספרים רבים חיבר הגאון, אך שום ספר מספריו ואף לא חלק ממנו לא הגיע אלינו עד לגילוי הגניזה, ורק ידענו עליהם מדברי הראשונים אשר הביאו דבריו. הרכבי בספרו מנה שנים עשר ספרים, מהם מצא שרידים בספרית פטרבורג, ואחרים שנזכרו על ידי הגאון עצמו או על ידי הקדמונים. מאז מצאו חכמים אחרים בספריות שונות מתוך הגניזה קטעי ספרים או מובאות מדברי הגאון. (ראה רשימת קטעי ספריו שנתפרסמו במאמרו של גרינבוים בספר זיכרון לש. ק. מירסקי.)

כבר הרכבי מזכיר שראה בספרית פטרבורג בין שאר כתבי יד הגאון את הספר בדיני מצות ציצית. מאז, פורסם ממנו ע"י י. ישראלסון בהקדם (עמ' 93-40) הפרק העשירי, אך לא תורגם, ואחריו הפרק התשיעי ע"י הרב י"א הרצוג ברבעון האנגלי JQR (N.S.) V (1914-15), עמ' 27-17.

בתחילת עיסוקי בעניני ציצית, משנודע לי על קיום ספרו של הגאון על הלכות ציצית, גבר אצלי הרצון להשיגו. פניתי למכון תצלומי כתבי היד אשר בירושלים, אך לא נמצא שם לא צילום של כת"י זה ולא כל זכר להמצאותו באיזה מקום. אולם תוך כדי חיפושיי פגשתי שם אדם אשר גילה לי, לשמחתי, שהוא ביקר בספרית לנינגרד אשר ברוסיה ואף ראה את כתב היד המבוקש על ידי וגם סיפר לי שיש בידו להשיג את הצילום ממנו ולא נותר לי אלא להמתין. ועל כגון זה יש לברך את ה' יתברך ברוך אשר נתן עולמו לשומרים. וכאן גם מקום להודות לאדם זה, דוד סקליר, הבקי הגדול בכתבי יד של הגניזה, שבאותה הזדמנות גם מסר לי כתבי יד נוספים מן הגניזה המדברים אודות הלכות ציצית ושאני מפרסמם כאן (ראה נספח ב', ג', ד').

הספר מתפרסם כאן על פי שני כתבי יד. כתב היד העיקרי הוא כת"י ספרית סלטיקוב-שדרין אשר בלנינגרד [Firkovitch, Second Collection, Hebrew-Arabic First Series #1467 folios 30-45]. והוא כתה"י המוזכר ע"י הרכבי. כתה"י אינו מתחיל מהתחלת הספר אלא מאמצע הפרק השלישי ומכיל רק שבעה פרקים שלמים מעשרת פרקי הספר. מסיום כתה"י מובן שכת"י זה נעתק והוגה מכת"י של הגאון עצמו. אך למרות זאת נמצאו בו דילוגי שורות לפחות בשני מקומות (עיין הערות 37, 68) שהושלמו ע"י כתה"י השני. כתה"י כולו ברור, להוציא התחלה בלויה ומטושטשת וקצת טשטוש בסופו. להלן הבאתי את עמודי כתה"י כפי שהם בלי לשנות שום אות. אציין רק, שלא תמיד אפשר להבדיל אצל הסופר את ההבדל בין אות ואו לאות יוד וכן אין המרווחים בין המילים מודגשים, ולכן בדברים אלה נהגתי כפי הבנתי. [אומנם יש להעיר שמספר מילים כתובות בספר בעקביות בצורה אופינית לו — ר' זורא (במקום ר' זירא), או (במקום אי), טלות (במקום טלית), חיליה (במקום חוליה). כל אלה העתקתי כצורתן.] לציון הקיצור השתמש הסופר בנקודות מעל למלה המקוצרת, כדרך כותבי זמנו, ציינתי זאת בגרש או גרשיים כמקובל היום. המקומות המחוקים וההשלמות יבואו בסוגרים מרובעים.

כתב היד השני הוא כת"י ספרית קמברידג' וסטמינסטר Talmudica II frame] [47-51 ומספרו במכון לתצלומי כתבי היד בירושלים 12578. כת"י זה מכיל את הפרק הרביעי וחלק מהפרק החמישי מהספר. כתה"י בלוי ומטושטש מאוד והשתמשתי בו רק במקומות הניתנים לקריאה לשם השוואה. להלן יסומן כת"י זה באות ק, כשיובאו השינויים שבו בהערות.

הספר מתפרסם כאן במקורו, בשפה הערבית, ובתרגומו שנעשה עבורי ע"י הרב שמואל קרויזר. כמו כן התיעצתי הרבה בענייני תרגום עם הרב דוד פינק.

קצת מתכונות הספר:

מטבע הדברים הולך הגאון כאן בהרבה ענינים בשיטת שאר הגאונים (עיין הערות 7, 8, 18, 27, 74, 81, 83, 85, 115). לעתים מפלס לו הגאון דרך שונה משיטתם (עיין הערות 84, 102), ובכלל בולטים בספר פירושים שלא מצויים אצל המפרשים המקובלים (עיין הערות 10, 15, 16, 24, 84, 94, 101, 121, 150, 158), ורבים מהם שאף מתמידים את לומדם. מצויות בספר גם גירסאות חדשות המשנות את פירוש הגמרא (עיין הערות 92, 104, 127, 142, 151). דרכו של הספר היא לאסוף שמועות מהגמרא השייכות לענין הספר לפי סידור הספר, לתרגמן לערבית, לפרשן פירוש קל ולהשמיט כל משא ומתן של הגמרא. לעתים נזקק הגאון להכנס לפולמוס סוער כאשר הוא מתווכח עם שואל מדומה ובתשובותיו,

המלאות ביטחון, הוא מלמדנו פרקי יסוד בגישה לדברי חז"ל (עיין הערות 69, 98, 120). פירוש הגמרא בספר הוא פירוש אחיד בלי להביא דעות שונות בפירוש הגמרא, להוציא מקום אחד בלבד (הערה 114).

בארבעה מקומות בספר מזכיר הגאון את ספריו האחרים. פעמיים מוזכר ספר המצוות (ראה הערות 80, 117) שקטעים ממנו פורסמו ע"י הרכבי בהקדם (ח"ג עמ' 107-110), פעם אחת (ראה הערה 23) מבוא לתלמוד שקטע מקצורו פירסם א. קוילעי בספר הזיכרון לא. א. הרכבי (עמ' 161) [לאחרונה פורסמו קטעים ממנו ע"י ש. אברמסון (ירושלים תש"ן)] ופעם נוספת (ראה הערה 134) מזכיר הגאון את תוכניתו לכתוב ספר פרקי הברכות והוא הספר שערי ברכות שפורסם באוצה"ג לברכות (חלק הפירושים עמ' 65-77, ועיין שם בעמ' 73 שהם הדברים המוזכרים כאן בהערה 134 והשווה ביניהם).

דברים מן הספר מוזכרים אצל שלשה מחברים:

א. שו"ת הרמב"ם (בלאו, רפו), עיין הערה 56.

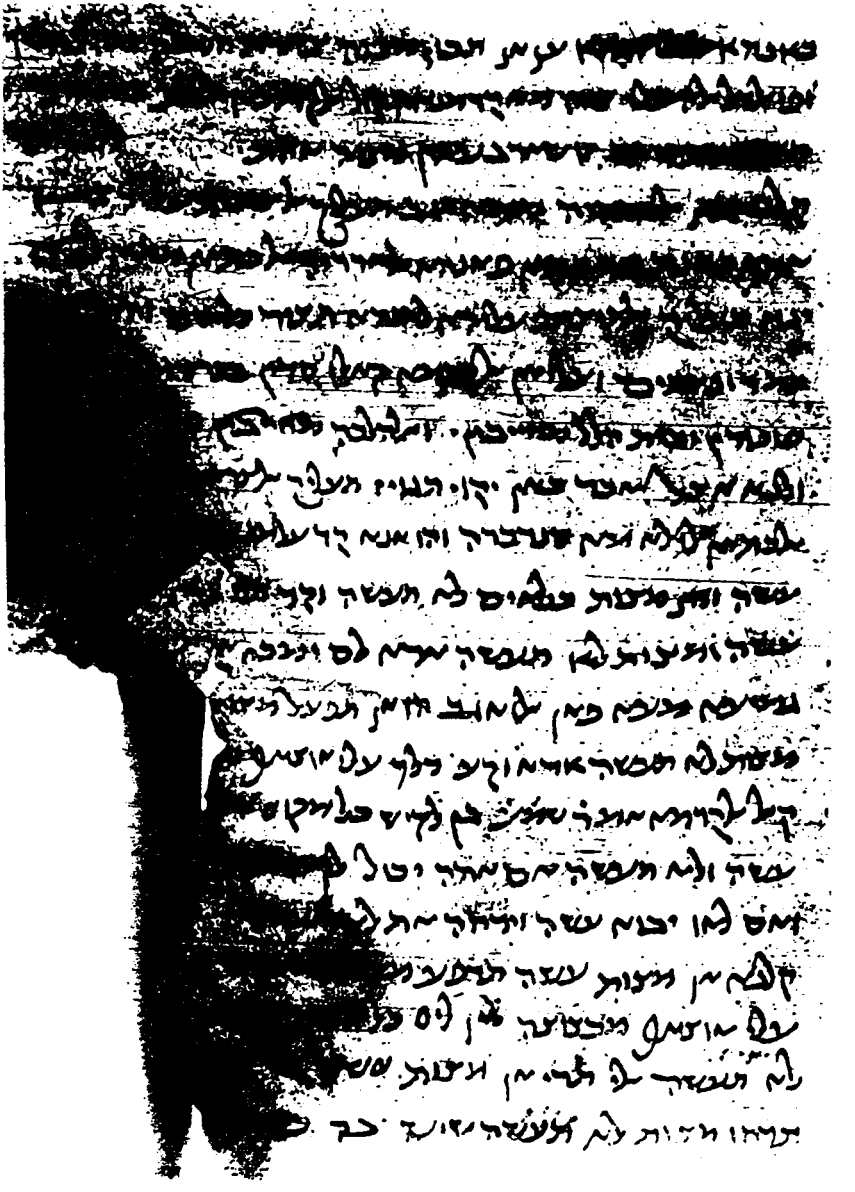
ב. עיטור (רמ"י, ציצית עמ' 146), עיין הערה 69.

ג. כת"י שבנספח ב' (עיין לקמן) מצטט מדברי הספר והיא הלשון אשר לפנינו, עיין הערה 107.

לבסוף ראוי עוד לציין, שלגאון שיטה מיוחדת משלו בדרך עשית הציצית, שונה משיטות הגאונים הידועות לנו. והיא ששני חלקים לציצית חוטי לבן שהם הם הנקראים ציצית וחוט התכלת שכורכים בו על חוטי הלבן. וכריכה זאת תיעשה ע"י חוליות חוליות שכל אחת מהן עשויה משלש כריכות וקשירה בסופן (עיין הערות 51, 53, 56, ועיין פרק עשירי). ומענין לציין שכבר ר' יהודה אבן בלעם בפירושו לתורה בערבית (כת"י, במדבר סוף שלח) מפרש בדרך זו את הפסוק ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת בשם בעלי המסורת על פי לשון התלמוד ובודאי שדבריו בנויים על דברי הגאון. וכן הרמב"ם בתשובה (בלאו, רפו) ובהלכותיו (ציצית) נמשך בענין זה אחר דברי הגאון.

כת"י לנינגרד, עמוד 4

בלם יכין להמאה אן יניח ז עבאדה זתי סמעהמא
ולא אן יתעדי ז קדר זדי חפטאה ואדא צח .
מא דכרנאה פי דלך פאן מא ראם זסאיל
זאמנהה לס ילזמתה פאמא ז קדר ז מקולפי
רואיה ר יעקב נעני קולה כמלוא קשר גודלפאני
קד קדמנא תפסירה ואמא הדא ז קשר אימא
הו פאן בעץ עלמאינא ז מתאכרין קאלו אנה ז
עקד ז אוסט זדי יבהאם זיד ואסתרהם
ידי אנה ז עקד ז אול מן ז יבהאם ולים כדלך
תפאות: ואפעל אסאבע
ז קולפי ז זמאן אלדי
תנבפיה אל ציצית
פנקול אן ז נהאר מן כל יום הזמאן ונב ז ציצית
חדא לבס ז אזר פאמא ז ליל פאן ונב ז ציצית
יפקט פיהא לקולה וראיתם אתו פרט לכסות
לילה ואתה אומר פרט לכסות לילה או אינו
אלא פרט לכסות סומה בשהוא אומר אשר
תכסה בה הרי כסות סומה אמור הא מה
אנ מקיים וראיתם אתו פרט לכסות לילה

כת"י וסטמינסטר

[מקור]

.....

..... [דתנא רב]

[המנונא] בריה דראבה מפש[רוניא ספר תורה תפילין]
ומזוזות שכתבן מין [מסור עובד כוכבים ועבד אשה] וקטן [ ]
וישר' משומד פסולין שנ' וקשרתם וכתבתם כל
שישנו בקשירה ישנו בכתיבה כל שאינו בקשירה
אינו בכתיבה. וכתאבה אלשמות פי ספר תורה יגב
אן תכון לשמן לקולהם פי תלמוד גטין כל ספר תורה
שאין הזכרות שלו כתובות לשמן אינה שווה כלום
ודכאג'ה מא יכתב פיה ספר תורה יגב איצ'א אן יכון
לשמן לקולהם ההוא דאתא לקמיה דר' אבהו אמ'
[ספר] תורה שכתבתי לפלני גלילים שלו לא עיב[דתים]
[לשמן] .... ג'זל אלציצית יגב אן יכון אלדי יג'זלה...
..... פאנהם קד קאלו ... בענן

.....

מדליקין .....

.... מצוה .....

.....

2 וקד תקדם כלאמנא פי וגוב ג'זלהא ל .....
לשם ציצית ואד'א כאן הד'א הכדי לם יגזל...
גזאלהא מן כ'יוט ולא מן כבה לם תג'זל לקול אל
קדמא אמ' רב יהודה אמ' רב עשאה מן הקוצין מן
הנימין מן הגרדין פסולה מן הסיסין כשרה כי אמרתה
קמיה דשמואל אמ' לי אף מן הסיסין נמי פסולה
אלמא בענן טויה לשמה. ותפסיר קולהם מן הקוצין

אלצוף אלד'י יתעלק באלשוך אדא בסט עליה והר'א
אנמא כאן פסול לאנה לא תכון אלמצוה אדא פעלת
עלי הר'א אלוגה מן המובחר. ותפסיר מן הנימין אל
שעראת ותפסיר מן הגרדין אלכ'יוט ותפסיר מן
הסיסין כבאב אלנ'זלי ולים לנא אן נחל אלציצ[ית מן]
ת'וב פנעלקה עלי אכ'ר אלא עלי אחד וגה[ין]
אמא עלי וגה אלאעואז או יכ'לק אלת'וב ...
עליה ..... גאיזא [לקולהם רב אמר]
אין מתירין [מבגד לבגד ושמואל אמר מתירין רב אמר אין הלכה כרבי]
שמעון ב[גרירה ושמואל אמר הלכה כרבי שמעון בגרירה]
מן אל ..... [אמר]

3 [אביי כוליה] מיליה דמר עאביד כרב [לבר מהני]
[תלת] דעאביד כשמואל מתירין מבגד לבגד [ומדליקין]
מנר לנר והלכה כר' שמעון בגרירה דתניא [רבי שמעון]
אומ' גורר אדם מטה כסא וספסל ובלבד שלא
יתכון לעשות חרץ פאנהם קד קאלו קול מנסוב אלי ג...
אהל אלתלמוד עלי וגה אלקישוי שמעת מינה מתירין
מבגד לבגד ואנמא אקשו עלי ד'לך לאנה לם יכן ענדהא
גאיזא ופרקו פי דלך פרקין אחדהמא קאלו פיהא דילמא
דאו בלאי וארדו בה גואז ד'לך אד'א כ'לק אלת'וב אלד'י
קד חלת אלציצית מנה ואלפרק אלאכ'ר קאלו פיה דלמא
דאו עבד איתמר וארדו בה גואז ד'לך אדא פעלה
עלי וגה מכ'צוץ ונקול איצ'א אנה עלי וגה אלאעואז
ג[איז] פקד אתצ'ח במא קדמנאה תפסיר קולהם
[מתירין] מבגד לבגד ואמא קולהם מדליקין מנר
לנר פאנהם אראדו בה אלמנע מן אסראג סראג
מן סרג אלחנוכה וקד קיל ד'לך פי תלמוד במה
מדליקין ועללוה [ב]על[תין אמ]א משום דקא
...מצוה [ואמא ... משום דקא מ]כחיש מצוה
..ק .....וצה אלסראג אלתי תשעל

4 ..אכ'ר נהאר יום אלגמעה ללילה אלסבת א[ן יסראג]

[מנ]הא סראג אכ'רי והד'א אן כאן מחט'ורא פאנהם [לם]
מקצוד אליה ולא הו מראד בהד'א אלקול ואמא קולהם
הלכה כר' שמעון בגרירה פאנהם איצ'א אראדו בה
קול ר' שמעון פי גר אלסריר ומא אשבהה פי אלסבת
מן מכאן מכ'צוץ אלי מכאן מכ'צוץ אד'א לם יקצד
בגרה פיה אלי אן יחפר חפאיר פי אלארץ' והדא תפסיר
קולה ובלבד שלא יתכון לעשות חרץ ואמא קולהם
פי אלתלמוד רב יהודה מסר לה לקצרא רב חנניה
עביד לה סיסא ראבינא חאייט לה מיחט פאן תפסירה
אן רב יהודה כאן אדא דפע אזארה אלי אלקצאר
ליקצרה ופיה ציציות יוציה בחפט'הא אן לא תתקטע
ורב חנניה כאן ישד עליהא אדא דפעהא ללקצאר
כ'וט חתי תוקיהא פתציר כאלסכה פאמא [ראבינא]
פאנה כאן יכ'יטהא מע טרף אלאזאר תכ'ייטא לחפט'הא
אלי אן יכדהא אלקצאר וג'מיע ד'לך אחתיאל פי חפט'הא.

ואלפצל אלראבע
אלקול פי עדד כ'יוט אלציצית
וקדר אטואל [חיוט אלמגדול.]

5 ...[אן] עדדהא יגב[1] אן יכון עלי כל טרף ד' אכ'[יאט]
[חתי][2] אדא טויות צאראת ח' אכ'יאט ופי דלך קאלו כמה
חוטין הוא נותן בית שמאי אומ' ארבעה ובית הילל
אומ' שלשה ואלהלכה פי דלך כקול בית שמאי לא
כקול בית הילל לקולהם אמ' רב פפא הילכתא
ארבעה בתוך שלש משולשלת ארבע והד'ה אחדי
אלרואיאת אלתי אלהלכה פיהא[3] כבית שמאי עלי מא
ביננאה פי כתאבנא פי אלמדכ'ל אלי אלתלמוד ואלד'י
ידל עלי אן הד'ה אלד' אלאכ'יאט תטוא חתי אדא
טויות צארת ח' קולהם רב אחא בר יעקב ראמי

1. בק נוסף: עליה.
2. תוקן עפ"י ק.
3. אלהלכה פיהא] ק: פיהא אלהלכה.

ארבעה דאינון תמניה ואביק להו מיבק פאמא
קולהם רב ירמיה מדיפתי[4] ראמי תמניה דהאוו
שתסר פאנה ג'יר מעמול עליה פאמא קדר
אטואלהא[5] פאן אקל מא יגב אן יכון אלמתדלי מנהא
בעד טיה ד' אצאבע והדא תפסיר קול רב פפא
משולשלת ארבע אלא תרי אן אלתדליה פי לגה
אבאנא תקאל בלשון שלשול והדא כקולהם משלשלין
את הפסח לתנור עם חשיכה ואקשו עלי קול
רב פפא משולשלת ארבע וקאלו עלי וגה אל

6 מעארצ'ה לה למימרא דאית לה שיעור והא [תניא][6]
ציצית אין ציצית אילא יוצא ואין ציצית אילא כל
שהוא וכבר עלו זקני בית שמאי וזקני בית הלל
לעליית יונתן בן בתירא ואמרו ציצית אין לה
שיעור כיוצא בו לולב אין לו שיעור מאי לאו אין
לה שיעור כלום ופרקו וקאלו עלי וגה אלאנפצאל לא
אין לה שיעור למעלה אבל יש לה שיעור למטה
ותפסיר ד'לך הו מא קדמנאה והו אן[7] קולהם אין
לה שיעור אראדו בה למעלה פי כתרה טולהא
אלי מא שא וקולהם משולשלת ארבע אראדו בה
אקל מקאדיר אטואלהא והו ד' אצאבע ופי ד'לך
קאלו אבל יש לה שיעור למטה ושידו ד'לך בקולהם
דאו לא תימא הכי דקאתאני לולב אין לו שיעור
הכי נמי דאין לו שיעור כלל והא תנן לולב שיש
בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר אילא
מאי אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה
הכא נמי אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור
למטה. ופסרו ד'לך בקולהם תנו רבנן ציצית אין
ציצית אילא ענף וכן הוא אומר וישלח תבנית יד

4. מדיפתי] ק: מדפתי.
5. אטואלהא] ק: טולהא.
6. והא תניא] ק: והתניא.
7. אן] בק ל"ג.

7 ויקחני בציצית ראשי ואמא קולהם אמ' אביי וצריך
לפרודה כצוציתא דארמא פאנהם אראדו בה אנה
יגב אן יפרק בין אלכ'יוט אד'א אלתף בעצ'הא עלי בעץ'
פאן אכ'לקת אלציצית וכד'לך אלתכלת וכקי מנהא
קדר אלעקי גאז ד'לך ופיה קאלו אמרי בני ר' חייה
גרדומי תכלת[8] לולאות תכלת ענובין דתכלא אלתי
הי ערי ללקרסים אלתי כאנת כאלאזראר[9] והד'א אנמא
יצח מהמא לם ינקטע אחד כ'יוט אלציצית מן אצלה
פאן אנקטע אחד כ'יוטהא[10] מן אצלהא נפסלת
לקולהם אמ' ראבה בר רב אדה אמ' רב אדה אמ'
רב אם נפסק החוט מעיקרו פסולה וקד רוי ען רב
נחמן ד'לך וצובה לקולהם יאתיב[11] רב נחמן קא אמ'
לה להא שמעתא ועלי אנהם קד קאלו אותיביה
ראבא לרב נחמן במה דברים אמורים בתחלתו
אבל בסופו שיריו וגרדומיו כל שהן[12] וקאל ראבא[13]
מאי שיריו ומאי גרדומיו לאו שיריו דאיפסיק
מיניהו גרדומיו דאיגרדם איגרדומי פאן רב נחמן
קד קאל לה לא חדא קא תאני שירי גרדומיו כל שהן
ואעתרץ' ראבא פקאל וניתני גרדומיו כל שהן שיריו

8 למא לי פאנפצל רב נחמן מן ד'לך בקולה דבענן
שיורא הא קא משמע לן דגרדומין כדי לעגבן.
וינבג'י אן יכון אחד אלד' אלאכ'יאט אלמטויה אטולהא
ליתם לה לפה עליהא עלי מא סנצפה לקולהם
יאתיב ראבה קא אמ' משמא דרב חוט שלכרך
עולה לו מן המנין אמ' ליה רב יוסף שמואל אמרה
ולא רב איתמר נמי אמ' ראבה בר בר חנה נוח
לי ר' יאשיה דמן אושא חוט שלכרך עולה לו מן

8. יש כאן דילוג ונמצא בק: כשרין גרדומי אזוב... חמא אמ' שמואל כדי לענבן... קול אלתרגום.
9. כאלאזראר] ק: כאלאזאר.
10. כ'יוטהא] ק: מהמא.
11. יאתיב] ק: יתיב.
12. כל שהן] ק: כלשהוא.
13. ראבא] ק: רבא.

המנין והד'א אלכ'ט אלד'י קלנא אנה אטולהא קד
יכון תכלת פי זמאן וגוד אלתכלת ולו לף אכת'ר כ'ט
אלתכלת עלי אלציציות לכאן גאיזא לקולהם אמ'
רב הונא בר יהודה אמ' רב ששת אמ' רב ירמיה
בר אבה אמ' רב תכלת שכרך רובה כשרה ואפילו
לא כרך בה אילא חיליה אחת כשרה. וינבג'י אן
יכון אלמגדול מנהא נעני אלמפתול אלפתל אלמכ'צוץ
אלתולת' ואלבאקי מחלול ופי ד'לך קאלו נויי תכלת
שליש גדיל ושני שלישי ענף ויגב[14] אן ילף מן ד'לך
אלכ'ט תלת חלק זהו[15] אלקדר אלמסמי חיליה[16] ת'ם
יעקד עליהא לקולהם וכמה שיעור חיליה תניא

9 ר' אומ' כדי יברך[17] וישנה וישלש ואקל מא יגב אן [יכון]
מן אלחליות סבע חליות ואכת'רהא י"ג לקולהם
הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על
שלוש עשרה פאדא צ'רבנא אלשבע חליות בשלוש
כריכות צארת כ"א לפה ואדא צ'רבנא שלוש
עשרה חליות בשלוש כריכות צארת ל"ט לפה
ויגב אן יכון אול לפה מן אול חיליה מן אלכ'ט אל
אבי'ץ' אלדי ללציציות לא מן אלתכלת ואעלאהא הם
מן אלכ'ט אלאבי'ץ' לקולהם כשהוא מתחיל מתחיל
בלבן כשהוא מסיים מסיים בלבן וד'כרו עלה
ד'לך פי קולהם כשהוא מתחיל מתחיל בלבן כנף
מין כנף כשהוא מסיים מסיים בלבן מעלין בקודש
ולא מורידין.

ואלפצל אלכ'אמס
אלקול פי אלתיאב אלתי יגב
אן תעלק עליהא אלציציות.
פנקול אן אללה תעאלי קאל פי אחד אלקולין על כנפי

14. ויגב] ק: וינבג'י.
15. זהו] ק: והו.
16. חיליה] ק: חוליא.
17. יברך] ק: שיכרך.

בגדיהם ולו תרכנא עלי הד'א לקד כאן ד'לך
עאמא לגמיע אלבגדים ולסאיר מא יתנאולה

10 אסם אלבגדים עלי צנופהא ממא כאן לה כנף
מנהא כאלכ[ ]ר ואלעמאים ואלממאטר וג'ירהא אלא
תרי אלי קולה ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד
ומעיל וג' ולכנה כ'צה פי קולה על ארבע כנפות
כסותך כאלאזר ואלאכסיה ואלארדיה[18] ומא אשבההא
אלא תרי אן הדה אלבגדים אלתי דכרנאהא הי[19] אלתי
קד יכון להא ארבע כנפות דון ג'ירהא ממא לא
ישבההא ולהד'א מנענא מן לבם אלטיאלסה אלתי
להא שתי כנפות או שלש כנפות לאנהא ליס
ממא יצח אן תטרח לה ציצית פיכון לבסהא
מודא אלי אבטאל אלמצוה פאמא מא כאן לה חמש
כנפות פאנה יגוז לבסה ותעלק אלציצית עליה
לקול אלקדמא על ארבע כנפות כסותך ארבע
ולא שלש אתה אומ' ארבע ולא שלש או אינו אילא
ארבע ולא חמש כשהוא אומ' אשר תכסה בה
הרי בעלת חמש אמור הא מה אני מקים ארבע
ארבע ולא שלש ומה ראיתה לרבות בעלת חמש
ולהוציא בעלת שלש מרבה אני בעלת חמש שיש
בכלל חמש ארבע ומוציא אני בעלת שלש שאין

11 בכלל שלש ארבע ופי הדה אלהלכה אלבר[אניה]
קצ'יה צחיחה והי אנה אד'א עלק עלי אלאזר אלד'י
לה ה' אטראף פקד עלק עלי ד' כמא אלזם פי אלנץ
ואלכנף אלכ'אמס זאיד וג'אז ד'לך באלכ'בר פאמא
אדא עלק עלי אלאזר אלד'י ליס לה אלא ג' אטראף
פאנה לם יעלק עלי ארבעה פיה כמא אלזם וקד
אוצ'[ ]ח ד'לך באן אלה' אעדאד קד אנטות
ואשתמלת עלי ד' וג'ירהא ודכ'לת אלד' פי גמלתהא

18. ואלאכסיה ואלארדיה] ק: ואלארדיה ואלאכסיה.
19. הי] בק ל'ג.

פאמא אלג' פאן אלד' לם ידכל[20] אלכנפות אלי אלסאדם
ואלסאבע ומא עלאהמא פתעלקו עלי אלאזר
אלד'י[21] קד יכון להא ו' אטראף או ז' או מא הו אכת'ר
מן דלך קיל לה אן תגויז הד'א מוקוף עלי דלאלה
וקד פקדנא אלדלאלה עלי תגויזה פאן קאל איש
תנכרו אן תכון עלה קדמאכם והי קולהם שיש
בכלל חמש ארבע גאריה פי בעלת שש ובעלת
שבע לאן לכם אן תקולו שיש בכלל שש ארבע
ושיש בכלל שבע ארבע ויכון ד'לך צחיחא ואד'א
כאן הד'א הכד'י פמא תנכרו אן תכון הד'ה אל
עלה דלאלה לכם עלי תגויז תעליק אלציצית עלי

12 בעלת שש כנפות ועל בעלת שבע כנפות ועלי מא
...עלי ד'לך מן אעדאד אלכנפות ולא תכונו פי
ד'לך פאקד'ן ללדלאלה עלי מא זעמתם קיל לה אן
אלעלל אלעקליה הי אלתי תכון גאריה פי מעלולאתהא
פפי אי שי וגדת או גבת חכמהא פאמא אלעלל
אלשרעיה פאנהא ענדנא אלא ימתנע אן תכון
מכ'צוצה באלמד'כורה פיה דון ג'ירה ואדא כאן
הד'א הכד'י ולם ימתנע אן תכון הד'ה אלעלה מן
אלעלל אלמכ'צוצאת לם יכן פי מא ד'כרה אלסאיל
דלאלה עלי מא ראם אן יגעלה דלאלה עליה. ואל
אזאר אלצנ'יר אלד'י קד יתג'טא בה אלצבי פיג'טי בה
ראסה ואכת'ר גסמה אדא תעטף בה אלרגל
לזמה אן יעלק עליה ציציית לקולהם טלות שהקטן
מתכסה בה ראשו ורובו והגדול יוצא בה עראי
חייבת אין הקטן מתכסה בה ראשו ורובו אף על
פי שיוצא בה הגדול עראי פטורה וכן לעינין
כלאים. ואעלם אן מגמוע אלארבע ציציות מצוה
ואחדה כמא אן מגמוע ארבעת מינין שבלולב
מצוה ואחדה ותאת'יר ד'לך הו אנא אדא פקדנא

20. יש כאן דילוג ונמצא בק: פאן קאל קאיל אדא כנתם קד עדית... פהל תעדון.
21. אלד'י] ק: אלתי.

13 אחדי ארבע ציציות לם יגז אן נכרג בשלוש ציציות
פי אלסכת לאנהא[22] בכרוגהא ען אן תכון מצוה תציר[23]
חמלא מחט'ורא ופי אלדלאלה עלי צחה מא קדמנאה
קאל אלקדמא ארבע ציציות מעכבות זו את זו
שארבעתן מצוה אחת. ואנמא קלנא אן אלארדיה
ממא יגב תעליק אלציצית עליה אד'א כאנת ג'יר
כתאן פאמא[24] אלארדיה אלכתאן פאנהא[25] ממא לא
יגוז תעליק אלציצית עליה לאנהא תציר כלאים
והמא צמר ופשתים ועלי אן אלקדמא קאלו סדין [ ]
בציצית בית שמאי פוטרין ובית הילל מחייבין והלכ'
כבית הילל[26] ולנא אצל אכ'ר כאן יקוי תגויז תעליק
אלציצית עלי ארדיה אלכתאן לולא מא סנדכרה
והו אנא קד עלמנא אן מצות ציצית עשה ואן
מצות כלאים לא תעשה וקד תבת אן מצות עשה
ומצות לא תעשה אד'א לם ימכן אן יפעלא גמיעא
מעא פאן אלואגב הו אן תפעל מצות עשה ואן ת'
תנדפע מצות לא תעשה אדא וקע ד'לך עלי אוצאף
מכ'צוצה ופי דלך קאל אלקדמא אמ' ר' שמעון בן
לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם

14 אתה יכול לקיים את שניהם מוטב ואם לאו יבא
עשה וידחה את לא תעשה. ואנמא קלנא אן מצות
עשה תדפע מצות לא תעשה אד'א וקעא עלי אוצאף
מכ'צוצה לאן לים כל מצות עשה תדחו מצות לא
תעשה אלא תרי אן מצות עשה שאין בה כרת לא
תדחו מצות לא תעשה שיש בה כרת ולא מצות לא
תעשה שיש בה מיתת בית דין והד'א כשביעי שלמצורע
המיטהר שחל להיות בשבת שאינו רשאי לגלח ומא

22. לאנהא] ק: כאנהא.
23. תציר] ק: צארת.
24. פאמא] ק: פאנהא.
25. פאנהא] בק ל"ג.
26. והלכ' כבית הילל] ק: ואלהלכה מחייבין כ...

אשבהה ואנמא תנדפע מצות לא תעשה שיש בה
כרת מן בינידי מצות עשה שיש בה כרת והמא
פריצתאן פסח ומילה ואיצ'א אין עשה דוחה את
לא תעשה ועשה וקד אוצ'חנא שרח גמיע דלך
ואמת'לתה פי פצל מן כתאבנא פי אלשראיע ואדא
כאן הד'א הכד'י פללקאיל אן יקול לם לם תדחו מצות
ציצית והי מצות עשה למצות כלאים והי מצות
לא תעשה שאין בה כרת פנקול אן אלקדמא קד
ד'כרו ד'לך וקאלו אנהא אנמא תדפעהא ולא תציר
כלאים פי אלזמאן אלד'י תגב פיה מצות ציצית והו אל
נהאר מן כל יום פאמא אלליל אד'א כאן קד ת'בת אן

15 לים הו זמאן וגוב אלציצית פיה פאנהא תציר
כלאים ויחרם ד'לך פיה לקולהם רב זורא[27] אמ'
גזירה משום כסות לילה ועלי אן ראבא[28] קד כאן
קאל למאי איצטריך למישרא סדין בציצית פשיטא
התוכף תכיפה אחת אינה חיבור פאנהם קד
עולו עלי קול רב זורא[29] פי ד'לך וקאלו איצא מלאכא
אשכחיה לרב קטינא דהוה מכסי סדינא אמ' ליה
קטינא קטינא סדינא בקיטא וסורבאלא[30] בסיתוא
ציצית מה תהא עליה[31] ואלאזר אלחריר ואלדיבאג
יגב תעליק אלציצית עליהא[32] לקול אלקדמאה שיראין
והכולך והסירקון חיבין בציצית ועלי אנהם קד
קאלו חיובא מדרבנן וכאצ'ו פי ד'לך כ'ון טויל לם
נרי את'באתה והד'ה אלת'יאב אלמסמאה מעמולה
מן אלחריר והדא כקולהם פי מסכת כלאים ה'
השיראין והכולך אין בהם משום כלאים ולהד'א
שרח פי תלמוד במה מדליקין ופי ג'ירה לם נרי אל

27. זורא] ק: זירא.
28. ראבא] ק: רבא.
29. זורא] ק: זירא.
30. וסורבאלא] ק: וסרבלא.
31. עליה] ק: עלה.
32. עליהא] ק: עליהם.

אשתג'אל בד'כרה. ואן כאן אלאזאר מטויא בטאקין וקד כ'יט מוצ'ע אלטי לכת'רה טולה או לסעה ערצ'ה או זי לקום וגב תעליק אלציצית עליה לקולהם טלות

16 כפולה חייבת בציצית ור' שמעון פוטר ושוין שאם כפלה שהיא חיבת ולו כ'אט מואצ'ע אמסאכהא יגב ד'לך לקולהם ראבה בר רב הונא איקלע לבי ראבה בר רב נחמן חזייה דמכסי טלות כפולה ורמי ליה חוטי עילאוי כפאלה אפשיט קם להדי רישיה אמ' ליה הינו כנף דכתב רחמנא באוריתא אזל שדיה וכסי אחריתי ומן כאנת לה אזר מטויה פי תכ'ת או ג'רה יגב עליה תעליק אלציצית עליהא לקולהם אמ' רב טובי בר קיסנא אמ' שמואל כלי קופסא חיבין בציצית אלא אן יכון קד אעדהא לאכפאנה פלא ילזמה ד'לך פיהא לקולהם אמ' ראבא ומודי שמואל בזקן שנשאה לכבודו שהיא פטורה מאי טעמ' אשר תכסה בה אמ' רחמנ' והא לאו לאיכסויי עיבידא. ובעד ופאתה יגב'י אן יעלק עליהא ציצית ליכפן בהא לקולהם והך שעתא ודאי ראמי לה מישום לעג לרש חרף עשהו. פאן קאל קאיל או ליס קד קאלו כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות וקד דלת אלדלאלה עלי צחה הד'א אלקול מן וגה אכ'ר והו אן קד זאל ענה באלמות פלאי וגה אלזמו תעליק אלציצית

17 עלי אלכפן אלמכצוץ. קיל לה אנהם לם יקולו ד'לך עלי וגה אלאלזאם ללמיית ואנמא קאלוה עלי אחד וגהין אמא עלי וגה אלאולי או עלי וגה תכליף אלאחיא ד'לך פיה ואן לם יכן אלמית מכלפא כמא כלף כבארנא אלמילה פי צג'ארנא ואן לם יכן אלצג'אר מכלפין ד'לך פי חאל צג'רהם.

ואלפצל אלסאדם
אלקול פי אלכנף אלדי יגב
אן תעלק עליה אלציצית.

פנקול אן אלכנף הו טרף אלאזאר והד'א כקולה
ויכרת את כנף מעילו ולא אעתבאר באלכנף
אדא כאן מכ'אלפא לאצל אלבגד פי גוהרה בל יגב
אן יכון אלאעתבאר בנפס אלבגד לקולהם אמ'
ראבא הא מילתא אמר ואיתמר במערבא משמא
דר' זורא כואת היא שלבגד וכנפיה שלעור חיכת
היא שלעור חיכת היא שלעור וכנפיה שלבגד
פטורה מאי טעמא עיקר בגד הוא ועלי אנהם
קד קאלו רב אחאי אזיל בתר כנף פאן אלהלכה כקול
ראבא וקד וגדנא לראבא רואיה אכ'די כאנהא

18 תנאפי הד'ה והי קולהם ראבא ראמי כתיב על
ציצית הכנף כנף מין כנף פנקול פי אלתופיק בין
האתין אלרואיתין אן אלרואיה אלתי קאל פיהא היא
שלעור וכנפיה שלבגד פטורה מקולה פי אנה
אנמא לא יעתד באלכנף אד'א כאן מכ'אלפא לגוהר
אלבגד פאמא אד'א כאן מואפקא ללכנף פי גוהרה
פאנה יכון מעתדא בה ואדא כאן הדא [הכד'י] פאל
רואיה אלתי קאל פיהא כנף מין כנף אנמא אראד
בהא אלכנף אלממאת'ל לגוהר אלבגד פאמא קדר
אלכנף אלד'י תעלק אלציצית עליה פאן פיה רואיתין
אלרואיה אלאולי הי אנה יגב אן יכון תעליקהא פי מא
דון ג' אצאבע מן חאשיה אלאזאר והי קולהם
אמ' רב פפא הילכתא ארבעה בתוך שלש
ותפסירה בתוך שלש אצבעות מן הכנף והו אן
יכון תעליק אלציצית עלי וסט בעד ג' אצאבע
מן חאשיה אלאזאר ואלמקדאר אלתאלת' הו קולה
משולשלות ארבע ותפסירה משולשלת ארבע
אצבעות אן אל[א]כ'יאט אקל קדר תדליתהא יגב
אן יכון ד' אצאבע וקד קדמנא שרח ד'לך. ואלרואיה

19 אלתאניה הי קולהם אמ' ר' יעקב אמ' ר' יוחנן צריך
שירחיק כמלוא קשר גודל ותפסירה אן מעלק

אלציצית יחתאג אן יבעד תעליקהא מן אלחאשיה
קדר מלי עקד אלאבהאם ואעלם אן האתין אל
רואיתין גמיעא הלכות מעמול עליהא ומרגוע
אליהא פי ד'לך ולים אלקדרין מתבאעדין ולא המא
מתפאותין ואלדליל עלי צחה וגוב אלעמל בהאד'ין
אלכ'ברין קול אלקדמא איצטריך דרב פפא ואיצטריך
דר' יעקב דאו מדרב פפא הוה אמנא בתוך שלש
דלא ניחיק טפי וכמא דמרחיק מעאלי צריכה
ותפסיר ד'לך אנא כנא מחתאגין אלי אלעלם בהאד'ין
אלכ'ברין גמיעא לאנה לו אקתצר בנא עלי כ'בר
רב פפא וחדה פי ד'לך לקד כאן לנא אן נקול אנה
אנמא אראד בקולה בתוך שלש אן לא יבעד מן
אלחאשיה אכת'ר מן הד'א אלקדר וכנא נט'ן אנה
כל מא קרב אלציצית מן אלחאשיה כאן אפצ'ל
ולו מע אלחאשיה נפסהא פאבטל הד'א אלט'ן מנא
כ'בר ר' יעקב עז ר' יוחנן פי קולה צריך שירחיק
כמלוא קשר גודל פאפאד כ'בר ר' יעקב אנה יגב

20 יבעד עז אלחאשיה כמלו עקד אלאבהאם ולו אקתצד
בנא עלי כ'בר ר' יעקב פי ד'לך כאן לנא אן נקול אנה
אנמא אראד בקולה צריך שירחיק כמלוא קשר
גודל אן עליה אן יבעד מן אלחאשיה כמלוא קשר
גודל לא אקל מן ד'לך בל לה אן יבעד מנהא אכת'ר
מן ד'לך ואנה כל מא אבעד אלציצית מן אלחאשיה
ולו אכת'ר מן קשר גודל כאן אפצ'ל ואן קולה כמלוא
קשר גודל אקל אקדארהא ואן לה אן יבעד אכת'ר
[מנה] פבטל ד'לך בכ'בר רב פפא פי אלדי לה אן
יבעד בתוך שלוש לא אכת'ר מן ד'לך פלד'לך
[יחתיג] אלי אן ית'בת לנא האד'ין אלכ'ברין ועלמנא ד'לך
[פמ]גמועהמא פקד אתצ'ח תקארבה מא ונפי
תפאותה מא פאן קאל קאיל אד'א כאן אלאמר פי
האד'ין אלכ'ברין עלי מא ד'כרתמוה פלם לם יגמע
לכם ד'לך פי כ'בר ואחד פכנתם תסתג'נון עז

תכלף אלתופיק בין האד'ין אלכ'ברין קיל לה אן כל
ואחד מן האד'ין אלראויין נעני רב פפא ור' יעקב
רוי מא סמעה באלעבארה אלתי חפט'הא באלקדר
אלד'י קדר לה ואד'א כאן הד'א הכד'י לם יכן עליה מא

21 בל לם יכן להמא אן יגירא אלעבארה אלתי סמעאהא
ולא אן יתעדיא אלקדר אלד'י חפט'אה ואדא צח
מא ד'כרנאה פי ד'לך כאן מא ראם אלסאיל
אלזאמנאה לם ילזמנא פאמא אלקדר אלמקול פי
רואיה ר' יעקב נעני קולה כמלוא קשר גודל פאנא
קד קדמנא תפסירה ואמא הדא אלקשר אימא
הו פאן בעץ' עלמאינא אלמתאכ'רין קאלו אנה אל
עקד אלאוסט אלד'י פי אבהאם אליד ואכת'רהם
ירי אנה אלעקד אלאול מן אלאבהאם ולים בינהמא
תפאות. **ואלפצל אלסאבע**
אלקול פי אלזמאן אלד'י
תגב פיה אלציצית.
פנקול אן אלנהאר מן כל יום הו זמאן וגוב אלציצית
אד'א לבם אלאזר פאמא אלליאל פאן וגוב אלציצית
יסקט פיהא לקולה וראיתם אתו פרט לכסות
לילה ואתה אומר פרט לכסות לילה או אינו
אילא פרט לכסות סומה כשהוא אומר אשר
תכסה בה הרי כסות סומה אמור הא מה
אני מקיים וראיתם אתו פרט לכסות לילה

22 ומה ראיתה לרבות כסות סומה ולהוציא כסות
לילה מרבה אני כסות סומה שהיא בראייה
אצל אחרים פאמא אלתפילין פאנהם קאלו פיהא
לילה זמן תפילין ואין מורין כן. וקד עדדנא פי
פצל מן פצול כתאבנא פי אלשראיע אלמצות אלתי
תגב פי אלנהאר לא פי אלליל ופי אלליל לא פי אל
נהאר ואסתופינא שרחה הנאך. ואלאזאר אל
מסתעאר אד'א לם תכן פיה ציצית לם ילזם אל

מסתעיד פי לבסה לה אן יעלק עליה ציצית פי
מדה ל' יום מן אול זמאן אלאסתאארה פאן גאזת
אלל' יומא לזמה תעליק אלציצית עליה לקול אל
קדמא אמ' רב יהודה טלות שאולה כל שלשים
יום פטורה מן הציצית מיכן ואילך חייבת ב'
בציצית תניא נמי הכי הדר בפונדקאות שבארץ
ישר' והשוכר בית בחוצה לארץ כל שלשים יום
פטור מן המזוזה מיכן ואילך חיב אבל השוכר
בית בארץ ישר' עושה מזוזה אלתר משום ישוב
ארץ ישר' פאן קאל קאיל אלים קד חמל אלציצית
פי הד'א אלכ'בר עלי אלמזוזה וחמלו אלאסתאארה

23 עלי אלאסתיגאר ונעלו אלחכם פיהא ואחד והד'א
הו אלקיאם פלם אביתמוה ולם תסתעמלונה קיל
לה אן וגוב אלעמל באלקיאם פי אלסמעיאת ואן
כאן מחתאגא אלי סמע יוגבה לאנה אנמא יודי
אלי ג'אלב אלמט'ן ולא יודי אלי אלעלם פאנא נחן נסתעמל
מת'ל מא כאן קדמאנא יסתעמלונה מהמא לם
ירדה כ'בר ולא לה ג'ירה.

ואלפצל אלת'אמן

אלקול פי כיפיה אלברכה עלי לבם אלציצית.

פנקול אן אלד'י יעלק אלציצית עלי אלאזאר לים
יגב עליה אן יברך לעשות ציצית לקולהם רב
נחמן אשכחיה לרב אדה בר אהבה דראמי
חוטי ומבריך לעשות ציצית אמ' ליה מאי האיי
ציי ציי דקא שמענא הכי אמ' רב ציצית אינה
צריכה ברכה וכד'לך אלד'י יעמל אלסכה לא ילזמה
אן יברך לעשות סכה לקולהם ואילו לעשות
סכה לא מבריך וכד'לך אלד'י יצנע אלתפילין לא
יגב עליה אן יברך לעשות תפילין לקולהם ואילו
לעשות תפילין לא מבריך ואנמא ילזם לאבם אל

24 אזאר אלד'י פיה אלציצית אן יברך פי וקת לבסה

אדא כאן וגובהא וכאן הו מכלפא אשר קדשנו
במצותיו וצונו להתעטף בציצית ולו לכם אלאזאר
אלד'י פיה ציצית דפעאת כת'ירה פי כל יום וגב
עליה אן יברך להתעטף בציצית פי כל דפעה
מנהא ועלי אנהם קד קאלו רב יהודה ראמי תכילתא
לפריזמא דאינאשי ביתיה ומבריך כל צפרא
להתעטף בציצית ת'ם קאלו עלי וגה אלקשוי או
הכי כל שעתא וקאלו עלי וגה אלפידוק רב יהודה
איניש צניעא הוא ולא שאדי גלימיה כוליה דיומא
ומאי שנא מצפרא מיכי משני בין כסות לילה
לכסות יום פקד אנתט'ם הדא אלכ'בר וגוב אל
ברכה עליה פי כל דפעה ישתמל באזארה עלי
וגה אלעיטוף ואן רב יהודה אנמא כאן יברך עלי
דלך פי ג'דאה כל יום פקט לאנה לם יכן יטרח כסאה
ענה טול אלנהאר וכד'לך אלדאכ'ל אלי אלסכה
ללקעיד פיהא פי איאם אלסכה אדא כאן מכלפא
לד'לך ילזמה אן יברך לישב בסכה ולו דכלהאי
דפעאת פי כל יום לזמה אן יברך פי כל דפעה מנהא

25 ולאבם אלתפילין ילזמה אן יברך עליהא לקולהם שלח
רב חייה בריה דרב הונא משמא דר' יוחנן על תפילה
שליד הוא אומ' אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח
תפילין על שלראש הוא אומ' אשר קדשנו במצותיו
וקידשנו במצות תפילין ולו לבסהא דפעאת פי כל יום
לזמה אן יברך עליהא פי כל דפעה מנהא לקולהם תפילין
כל זמן שמניחן מברך עליהן דברי ר' וחכמ' אומ'
אינו מברך אילא שחרית בלבד ועלי אנהם קד קאלו
פי אלתלמוד איתמר אביי אמ' הלכה כר' ראבא אמ'
הלכה כרבנן פאנהם לו תרכו אלקול עלי הד'א לכאנת
אלהלכה כרבנן כמא קאל ראבא ולכנהם קאלו אמ' רב
מארי ברה דבת שמואל חזינא ליה לראבא דלא
עאביד כשמעתיה אילא כל אימת דמחית תפילי
מבריך אמ' מר זוטרא חזינא להו לרבנן דבי רב פפי

דכל אימת דמחתין תפילי מברכינן. רבנן דבי רב אשי
כל אימת דממשמשין בהו מברכינן משום דראבה
בר רב חונא יענון קולה אמ' ראבה בר רב חונא חיב אדם
למשמש בתפיליו בכל שעה כדי שלא יסיח דעתו מהן
וסנסתופי שרח ד'לך ומא מאת'לה פי פצול אלברכות

26 בתופיק אלרחמן. **ואלפצל אלתאסע**
אלקול פי צפה אלתכלת.
פנקול אן אללה תעאלי קאל ונתנו על ציצית הכנף פתיל
תכלת וגאנא אלכ'בר באנה כאן יצבג' בדם חיואן מאיי
יסמי חלזון מע אכלאט אכ'ר ופי ד'לך קאלו חלזון זה גופו
דומה לים בריתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה
ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיה יקרין וכאן יגב
אן יכון צבג' אלתכלת ללציצית בקצד להא וניה מן אגלהא
לקולהם בענן צביעה לשמה וקאלו פי שרח ד'לך אמ' ליה
אבה לרב שמואל בר יהודה הא תכילתא היכי צבעינן
לה אמ' ליה מתיינן דם חלזון וסממנין ושרינן להו ביורה
ומרתחינן ושקלינן פורתא בביעתא וטימינן לה באודרא
ושרינן ליה להוא דבביעתא וקלינן ליה לאודרא שמע
מינה תלת שמע מינה טעמה פסלה ושמע מינה
טעומה פסולה ושמע מינה בענן צביעה לשמה ואקשו
וקאלו הינו טעימה לשמה הינו צביעה לשמה ופרקו
בקולהם אמ' רב אשי מה טעם קא אמ' מה טעם טעומה
פסולה משום דבענן צביעה לשמה ולצעובה אמר אל
תכלת מא כאנת תשתרא אלא מן משהור באלת'קה ואל

27 אמאנה וכאנת מע ד'לך תמתחן לילא תכון מצבוג'ה בג'יר
אלצבג' אלמכ'צוץ ופי דלך קאלו תכלת אין לה בדיקה ואינה
נקחת אילא מן המומחה ספרים יש להן בדיקה ואינן
נקחין אילא מן המומחה תפילין ומזוזות יש להן בדיקה
ונקחין מכל אדם ואקשו וקאלו תכלת אין לה בדיקה והא
רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק לה מיתי מגביא
גילא ומיא דשבלילתא ומי רגלים בני ארבעים יום

ותרי לה מאורתא לצפרא או אפרד חזותה פסולה
ואילא כשרה ורב אחא בריה דרב עוירא מש[מא]
דראבא אמ' מיתי חמירא חרסכא דספרי ואפי לה
או אשתנאי למעליותא כשרה ואילא פסולה וסימנך
שינוי שקר שינוי אמת ופרקו וקאלו מאי אין לה בדיקה
נמי מישום טעימה מר ממשיכי איתי בשני רב אחאי
בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה ואישתנאי
לגריעותא בדקוה בדרב אחא ואישתנאי למעליותא
אמ' להו רב אחאי הא לא תכלת היא ולא קלא אילן
היא אילא שמע מינה שמועתא אהדדי איתמר ר'
מני דאייק וואבין כחומרי מתניאתא אמ' להו ההוא
סאבא הכי עבוד קמאי דקמך ואצליח בעיסקיהו
פאן אשתרי אזאר עליה ציצית וכאן
שראה מן ישר' כאן דלך

28 דלך ג[איז ו]לו אשתראה מן גוי תאגר גאז איצ'א פאן
אשתראה כאן עליה חלהא ותעליק בדלהא ופי ד'לך
קאלו הלוקח טלות מצויצת מן השוק מישראל הרי
היא בחזקתה מן הגוי מן התגר כשרה מן ההדיוט
פסולה אף על פי שאמרו אין אדם רשאי למכור טלות
מצויצת בשוק עד שיתיר ציציותיה וקד תבין ממא
קדמנאה פי כלאמנא אן תפסיר קולהם מן ההדיוט
כותי והוא אלסאמרי לאנהם קד קאלו פי מוצ'ע אכ'ר
מאן הדיוטות כותאי.

ואלפצל אלעאשר

אלקול פי הל בעדם אלתכלת יעדם וגוב אלציצית.

פנקול אן אלכ'לאף פי מא בין אלקדמא כאן פי ד'לך עלי
ג' צ'רוב אלצ'רב אלאול הו קול סתם משנה נעני סתם
מתניתין התכלת מעכבת את הלבן והלבן אינו
מעכב את התכלת ותפסיר ד'לך הי אן אלתכלת אד'א
פקדת אוקפת וגוב אלציצית אלד'י סמאה אלקדמא
לבן לביאצ'ה בל אסקטת וגובה פהמא פקדת אל
תכלת פאמא אלציצית אלתי הי לבן פאנהא אן פקדת

וגדת אלתכלת לם יסקט וגוב אלתכלת בפקד אללבן
ואלעיכוב פי אצל אללג'ה הוא אללבת' ואל

29 וקוף עץ אלשי לאנה תרגום ולא יכלו להתמהמה והו
פי אסתעמאל קדמאנא מקול עלי אסקאט וגוב אלשי
אלמד'כור אד'א פקד אלשי אלמד'כור מעה וקד ד'כרו
ד'לך פי כת'יר מן אלמצות. ואלצ'רב אלת'אני [הו קול] רבינו
הקדוש אלד'י סמוה ר' והו אן אלתכלת מהמא [פקדת] סקט
וגוב אללבן ומהמא פקד אללבן סקט וגוב אלתכלת חית יקול
וראיתם אתו מלמד שמעכבין זה את זה דברי ר' ואל
צ'רב אלתאלת' הו קול אלגמאעה פי אלבראניה וחכ' אומ'
אין מעכבין ואראדו בר'לך אנה אד'א פקד אחדהמא
לם יסקט וגוב אלאכ'ר ובעד דכרנא לדלך נעוד עלי
תביין אלהלכה פי אי אלאקואל הי פנקול אן אלהלכה הי כקול אל
חכמ' אלד'י רווה פי אלבראניה ולים אלהלכה פי ד'לך כסתם
מתניתין ואלד'י ידל עלי צחה ד'לך הו אן אהל אלתלמוד
כאצ'ו פי דכר וגה אלמתנית אלבראניה ותכלמו עלי צחתהא
ותרכו אלכלאם עלי סתם משנה אלתי הי אלמתניתין פקאלו
מאי טעמיה דר' כתיב על ציצית הכנף כנף מין כנף
וכת' פת' תכ' ואמ' רח' וראית' את' עד דאיכא תרויהו כחד ורבנן
האי ורא' א' דאפילו האי לחודיה והאי לחודיה וראם אהל
אלתלמוד אן יתרצו קול ר' חתי יואפק קול אלמתניתין בקולהם
אמ' רב יהוד' אמ' רב אפילו תימא ר' לא צריכה ליקדם דתניא
מצוה להקדים לבן לתכלת ואם הקדים תכלת ללבן יצא

30 אילא שחיסר מצוה ופסרו קולהם אילא שחיסר מצוה וקאלו
מאי חיסר מצוה או נימא חיסר מצוה דלבן וקיים מצוה דתכלת
לרבי עכובי מעכבי הדאדי פתרכו הד'א אלוגה וצארו אלי וגה
אכ'ר [והו אן קאלו אמ'] רב יהודה אמ' רב חיסר מצוה נעשה
מצוה [דלא עבד] מצוה מן המובחר ואכרו דלך בקולהם
[אמ' ליה לוי לשמו]אל לא תיתיב אכרעך עד דמפרשת לה
להא [מילתא] התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו
[מעכב את] התכלת מנא לן אמ' ליה לא נצרכה אילא לסדין

בציצית מצוה לאקדומי לבן ברישא כנף מין כנף ואו
אקדים לבן ברישא לית לן בה ת׳ם קאלו התינח לבן דאינו
מעכב את התכלת התכלת דאינה מעכבת את הלבן
מנלן אמ׳ ראמי בר חמא לא נצרכה אילא לטלות שכולה
תכלת [דמצוה] לאקדומי תכלת ברישא ואו אקדים לבן
ברישא [לית לן] בה וקאל ראבא קול מעמול עליה אמ׳ ראבא
[מידי] ציבעא גרים מינא גרים לא נצרכה אילא לגרדומין
[דאו] איגרדם תכלת וקם אלבן איגרדם לבן וקם אתכלת
[כשר] פקד אתצח במא קדמנאה אן אלמעמול עליה מן ד׳לך
הו אן אלהל׳ כרב׳ דבריתא פי קולהם התכלת אינה מעכבת את
הלבן פאן קאל קאיל אלים מן אצולכם אנה אדא כאן סתם
מתניתין ומחלוקת דבריתא אן אלהלכה כסתם מתניתין ועלי
אלמתניתין תעמלו פי מת׳ל דלך לא עלי אלבראניה פלם לם

31 תעמלו פי מעני אלתכלת עלי הד׳א קיל [לה אנמא][33]
נעמל עלי מא ד׳כרתה אד׳א לם יעמל [...עלי][34]
אקואלהם מן אהל אלתלמוד עלי [קול רבנן דבריתא][33]
פאמא אד׳א עמלו עלי קולהם פי אמ[ר בריתא[35] לזמנא][33]
נחן אלאקתדא בהם ואלעמל עלי קולהם [ואלאתצאל אלי][33]
ביאנהם וכן הלכה.

תם אלכתאב וללה אלחמד
ונוסכת וצוחחת מן אלאם

33. תוקן עפ״י ישראלסון ב״הקדם״.
34. ישראלסון גורס: כד׳אך עלי, אך בכתה״י נראה שא״א לגרוס כך.
35. ישראלסון גורס: מתניתין, אך אין זה מתאים לפי הענין.

[תרגום]

.....

..... [דתנא[1] רב]

[המנונא] בריה דראבה מפש[רוניא ספר תורה תפילין]
ומזוזות שכתבן מין [מסור עובד כוכבים ועבד אשה] וקטן [ ]
וישר' משומד פסולין שנ' וקשרתם וכתבתם כל
שישנו בקשירה ישנו בכתיבה כל שאינו בקשירה
אינו בכתיבה. וכתיבת השמות בספר תורה צריכה
להיות לשמן כאומרם בתלמוד גטין[2] כל ספר תורה
שאין הזכרות שלו כתובות לשמן אינה שווה כלום
ועיבוד מה שכותבים עליו ספר תורה צריך גם להיות
לשמן כאומרם[3] ההוא דאתא לקמיה דר' אבהו אמ'
[ספר] תורה שכתבתי לפלני גלילים[4] שלו לא [עיבדתים]
[לשמן].....טוית הציצית צריכה להיות אשר יטוונה...

..... והם כבר אמרו ...בענן

.....

מדליקין .....

.... מצוה .....

.....

2 וכבר קדם דברנו בחיוב טויתה ל.....
לשם ציצית ואם כן אין טווים[5]...
טויתה מחוטים ולא מפקעת שלא נטוית כמאמר[6]
הקדמונים אמ' רב יהודה אמ' רב עשאה מן הקוצין מן
הגימין מן הגרדין פסולה מן הסיסין כשרה כי אמרתה

1. גיטין מה ב, מנחות מב ב בשינויים, תוקן על פי גיטין.
2. נד ב.
3. שם, ועיין בספר אות קכ.
4. לפנינו: גוילין.
5. מחמת המדיקות סגנון הגאון אינו ברור אך כוונתו ברורה שאין עושים ציצית מחוטים שאינם טווים, כמו שמפרש להולך, ועיין בספר אות קמד.
6. מנחות מב ב, סוכה ט א בשינויים.

קמיה דשמואל אמ' לי אף מן הסיסין נמי פסולה
אלמא[7] בענן טויה לשמה. וביאור[8] אומרם מן הקוצין
הצמר אשר נתפס בקוץ ונתלש על ידו וזה
אומנם פסול כי לא תהיה המצוה הנעשית
בדרך זו מן המובחר[9] וביאור מן הנימין
השערות וביאור מן הגרדין החוטים וביאור מן
הסיסין פקעיות הממווה. ואין לנו להתיר הציצית [מן]
הבגד ולתלות באחר אלא באחד[10] משני דרכ[ים]
או בדרך העניות או כשנקרע הבגד [שהיא]
עליו..... [כאומרם[11] רב אמר]
אין מתירין [מבגד לבגד ושמואל אמר מתירין רב אמר אין הלכה כרבי]
שמעון ב[גרירה ושמואל אמר הלכה כרבי שמעון בגרירה]
..... [אמר]

3 [אביי] כוליה מיליה דמר עאביד כרב [לבר מהני]
[תלת] דעאביד כשמואל מתירין מבגד לבגד [ומדליקין]
מנר לנר והלכה כר' שמעון בגרירה דתניא [רבי שמעון]
אומ' גורר אדם מטה כסא וספסל ובלבד שלא
יתכון לעשות חרץ וכבר אמרו מאמר מיוחם לשאר
בעלי התלמוד בדרך הקישוי שמעת[12] מינה מתירין
מבגד לבגד ולא הקשו על זה אלא מפני שלא היה מותר
אצלם ותירצו על זה שני תירוצים האחד מהם אמרו[13] בו דלמא
דאו בלאי וכיונו בו שזה מותר אם נחלק הבגד אשר

7. עיין רש"י סוכה שם שאינו גורס זה, ע"ש טעמו, אך הגאון הולך כאן בשיטת שאר הגאונים שנחלקו רב ושמואל אם צריך טוויה לשמה, עיין בספר אות קה.
8. כל הביאור כשאר הגאונים, עיין בספר אות קד.
9. עיין בעה"מ סוכה שם שכתב טעם אחר בדעת הגאונים, אומנם הב"י או"ח סי' יא ד"ה ואם עשאה כיוון לדעת הגאון, וכן רמז לזה רע"ג גאוניקה ח"ב עמ' 331 ח"ל שם — ואין נידבק בקרצין אילא רע שבצמר.
10. דברי הגאון תמוהים, שלפי שמואל, שהלכה כמותו, מותר להתיר בכל ענין, ואילו הגמ' שהוא מביא ראיה ממנה היא אליבא דרב.
11. הושלם על פי מנחות מא ב, רק קשה להכניס את כל דברי הגמרא במקום המחוק, ואולי דילוג שורה יש כאן, ועיין שבת כב א, מ א, פסחים קא א.
12. מנחות מא ב.
13. שם.

כבר הותרה הציצית ממנו והתירוץ האחר אמרו[14] בו דלמא
ראו עבד איתמר וכיונו בו שזה מותר אם עשה זאת
בדרך מיוחדת[15] ונאמר גם אנו שבדרך העניות
מותר וכבר נתברר במה שהקדמנו ביאור אומרם
מתירין מבגד לבגד ובאומרם מדליקין מנר
לנר כיונו אל האיסור להדליק נר
מנר החנוכה וכבר נתבאר זה בתלמוד במה
מדליקין[16] ונתנו לזה שתי סיבות או משום דקא
...מצוה [או ... משום דקא מכ]חיש מצוה
..... הנר אשר הודלק

4 מיומו של יום השישי לליל השבת להדליק
ממנו נר אחר ואע"פ שזה אסור[17] הם לא
מתכונים לכך ולא זאת הכונה במאמר הזה ואומרם
הלכה כרבי שמעון בגרירה גם הם כיונו בזה
למאמר רבי שמעון בגרירת המטה וכיוצא בה בשבת
ממקום מסוים למקום מסוים אם אינו מתכון
בגרירתו לחפור חפירה בארץ וזה ביאור
אומרו ובלבד שלא יתכון לעשות חרץ ומאמרם
בתלמוד[18] רב יהודה מסר לה לקצרא רב חנניה[19]
עביד ליה סיסא ראבינא חאייט לה מיחט ביאורו
שרב יהודה כשהיה מוסר מליתו לכובס

14. שם.
15. כוונת הגאון — בדרך חריגה ויוצאת מן הכלל, ודברי הגאון תמוהים כי הפירוש הפשוט בגמ', כמו שפירש רש"י שם — אם עבר והתירן, וממילא אין ללמוד מכאן להתיר בדרך העניות.
16. שבת כב ב, ושם פירשו שמדובר בהדלקת נר חנוכה אחד מנר חנוכה אחר, וצ"ע.
17. עיין ראבי"ה שבת סי' קצט (אופטוביצר עמ' 265 הערה 10), סה"ת שבת סי' רכט.
18. מנחות מא א, עיין רש"י שם שפירש כגאון, שכל אלו תחבולות לשומרה שלא תנתק, רק במעשה רב יהודה פירש רש"י שלא חשש שינתק התכלת, ע"ש, ועיין פי' רגמ"ה שם וערוך ערך קצר אחרון שבזה פירשו כגאון, אך בכללות פירושים שונה שכל התחבולות האלו כדי שלא יתקלקל מראה התכלת, ועיין גאוניקה ח"ב עמ' 333 פי' רע"ג שהוא כפירוש הגאון כאן [רק שם כתב שכולם סוברים כרב שאין מתירין מבגד לבגד והגאון כאן סובר שהוא לדעת שמואל, ועיין בהערה 10].
19. לפניו: חנינא, ובגאוניקה ח"ב עמ' 332 כנוסחת הגאון.

שיכבסה ובה ציצית היה מצוה לו לשומרה שלא תנתק
ורב חנניה היה קושר עליה חוטים כשמסרה לכובס
כדי להבטיחה והיה נעשה כמנעול אבל ראבינא
תפרה בשפת הטלית לשומרה
שלא יטלם הכובס וכל אלו תחבולות לשמירתה.

והפרק הרביעי
המאמר על מספר חוטי הציצית
ושיעור אורך הגדיל.

5 ...מספרם צריך להיות על כל שפה ד' חוטים
וכשנתלים נעשים ח' חוטים ועל זה אמרו[20] כמה
חוטין הוא נותן בית שמאי אומ' ארבעה ובית הילל
אומ' שלשה וההלכה בזה כמאמר בית שמאי לא
כמאמר בית הילל כאומרם[21] אמ' רב פפא הילכתא
ארבעה בתוך שלש משולשלת ארבע וזו אחת מן
השמועות[22] שההלכה בהן כבית שמאי כפי מה
שביארנו זאת בספרנו מבוא התלמוד[23] ומה
שמורה על כך שד' חוטים אלה נתלים באופן שאחר
התליה נעשים ח' הוא אומרם[24] רב אחא בר יעקב ראמי

20. מנחות מא א.
21. שם.
22. השווה סידור רע"ג (ווארשא, תרכ"ה, עמ' ה), וכן הובאו דבריו בתוס' שבת כה ב ד"ה סדין.
23. עיין מבוא.
24. מנחות מב ב, ולפנינו הגירסא שונה: רמי ארבע ועייף להו מיעף ומעייל להו בגלימא ואביק להו מיבק, ולפי הגירסאות ישתנה הפירוש, שלפי הגירסא שלפנינו היה כופלם לפני התליה, כמו שפירשו רש"י ורגמ"ה שם, ולפי גירסת הגאון היה כופלם אחרי התליה כמו שאנו עושים, ולפי פירוש רש"י אין מעשה ר' אחא בר יעקב להלכה, אבל לדעת הגאון הם דברי הלכה, וצע"ק מהגמ' בהמשך מר ברירה דרבינא עביד כדידן, אך עיין נספח ג' הערה 7, עוד יש להעיר שהפירוש אביק להו מיבק ישתנה לשתי הגירסאות, שלרש"י הוא שחזר ומכניס שתים ראשים בתוך הכפל, ע"ש, אבל לגירסת הגאון ולפירושו אין מקום לזה, אלא פירושו שכורך הגדיל [הפירוש הראשון מלשון אבקתא שהוא חזר להכניס בו ציר והפירוש השני מלשון אבוקה שכורכים חוטים זה בזה כאבוקה, וכן פירש ערוך ערך בק א' — אביק להו מיבק פירוש ענין דבוק כלומר היה עובן ומדבקן סמוך לכנף], ועיין בנספח ג' הערה 7 שגם פירש כן, לפי זה יוצא שרב ירמיה מדפתי שנאמר עליו ולא אביק להו אינו סובר שיש לעשות גדיל לציצית כלל [עיין מנחות לט ב בדעת רבה בר בר חנה], וכן אין לעשות כל קשר שאין לאחד את החוטים כלל, שהרי גם ר' אחא בר יעקב וגם ר' ירמיה מדפתי מודים שיש לעשות שמונה חוטים, שזה נדרש מגדיל גדילים [עיין בספר אות

ארבעה דאינון תמניה ואביק להו מיבק אבל
אומרם[25] רב ירמיה מדיפתי ראמי תמניה דההאוו
שתסר אין עושים כן. אבל שיעור
אורכם צריך להיות אחרי התליה
לפחות ד' אצבעות וזה ביאור מאמר[26] רב פפא
משולשלת[27] ארבע הלא תראה שהתליה בלשון
אבותינו תאמר בלשון שלשול וזה כאומרם[28] משלשלין
את הפסח לתנור עם חשיכה והקשו על מאמר
רב פפא משולשלת ארבע ואמרו[29] בדרך

6 קושיה למימרא דאית לה[30] שיעור והא...
ציצית אין ציצית אילא יוצא ואין ציצית אילא כל
שהוא וכבר עלו זקני בית שמאי וזקני בית הלל
לעליית יונתן בן בתירא ואמרו ציצית אין לה

ח], רק בזה נחלקו שר' אחא בר יעקב סובר שיש להשיג זאת ע"י הכפלתם בבגד [שדורש גדיל גדילים במקום פתיל, כלומר שמונה חוטים וכריכות עליהם, עיין בספר אות כט, עה, עו ובנספח ג' הערה 7], ור' ירמיה מדפתי סובר שיש לקחת שמונה חוטים מתחילה ולא לקחת ארבעה ולאחדם אחר תליתם לשמונה, ועיין בספר אות ה, יב, נג.

25. שם.

26. שם מא ב.

27. לפנינו: משולשת, ועל הגירסא שלפנינו נבנה הפירוש ששיעור זה מוסב על הגדיל מלבד הענף, עיין בספר אות פד, וכמו שכתב רגמ"ה בכורות לט ב וז"ל — ולהכי קאמר כמה תהיה משולשת דגדיל הוא שליש מן הענף וכו' [ומעניין לציין שבפירושו למנחות מא ב כתב שהשיעור מוסב על כל אורך הציצית וגירסתו שם (בסוף דבריו) — משולשלת], אך הגירסא ברוב ספרות הגאונים [להרציא רע"ג גאוניקה ח"ב עמ' 333 שגורס — משולש, וכנראה שהוא המקור לרגמ"ה והבאים אחריו, אך עיין שם שכוונתו היא שונה מדעתם, שדעת רע"ג שם שאורך הציצית כולה ד' אצבעות רק שאפשר להאריכה שלש פעמים ולמד זאת מלשון משולש ארבע, ועיין בספר אות פז] — משולשלת כמו שהביא הגאון כאן, וא"כ אורך הציצית כולה הוא ד' אצבעות כמו שהגאון מפרש כאן, ועיין בספר אות פו, [ועיין תוס' מנחות מא ב ד"ה בית שמאי שהביאו לשון הפיוט לאבן גבירול — המשולשל יהיה נפשל אורך אצבעות ארבע וכתבו שדעתו שהשיעור מוסב על הגדיל בלבד, ועיין ערוגת הבשם ח"ג עמ' 230 שפירש כתוס' וכתב — המשולשל ארוגה וגדולה כמו המשלשל דפנות מלמעלה למטה שאורגן מלמעלה למטה, וקשה על פירושו ממה שהביא הגאון משלשלין את הפסח, ובודאי שגם כוונת אבן גבירול כדעת הגאון, שגם לשון נפשל כוונתו לתליה ולא לגידול, ועיין ערוגת הבשם שם מה שדחק בזה].

28. שבת יט ב.

29. מנחות מא ב.

30. לפנינו: להו.

שיעור כיוצא בו לולב אין לו שיעור מאי לאו אין
לה שיעור כלום[31] ותרצו ואמרו[32] בדרך הרחבה לא
אין לה שיעור למעלה אבל יש לה שיעור למטה
וביאור זה הוא מה שהקדמנו והוא שבאומרם אין
לה שיעור כוונתם למעלה להרבות אורכה
כרצונו ובאומרם משולשלת ארבע כיונו
לשיעור הקטן של אורכה והוא ד' אצבעות ועל זה
אמרו אבל יש לה שיעור למטה וחזקו זאת באומרם[33]
דאו לא תימא הכי דקאתאני לולב אין לו שיעור
הכי נמי דאין לו שיעור כלל והא תנן לולב שיש
בו שלשה טפחים כדי לנענע בו כשר אילא
מאי אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור למטה
הכא נמי אין לו שיעור למעלה אבל יש לו שיעור
למטה. וביארו זאת באומרם[34] תנו רבנן ציצית אין
ציצית אילא ענף וכן הוא אומר וישלח תבנית יד

7 ויקחני בציצית ראשי אבל באומרם[35] אמ' אביי וצריך
לפרודה כצוציתא דארמא כיונו
שצריך להפריד בין החוטים אם הסתבכו זה בזה
ואם נקרעה הציצית וכן התכלת ונשאר מהן
שיעור לולאה כשר ועל זה אמרו[36] אמרי בני ר' חייה
גרדומי תכלת[37] לולאות תכלת[38] ענובין דתכלא[39]

31. לפנינו: כלל.
32. מנחות מב א.
33. שם.
34. שם, ויתכן שכוונת הגאון בלשון — ביארו זאת, שלא נאמר הואיל ואין לה שיעור למעלה מותר לעשות ארוך ביותר, כי אין זה נראה כענף, אלא אין לה שיעור למעלה בתנאי שתישמר צורת ענף שבו, ועיין בספר אות פז.
35. שם.
36. שם לח ב, ונראה שמפרש בלשון ר' חייא תכלת ממש, שהדגיש — וכן התכלת, ועיין לקמן הערה 51.
37. יש כאן דילוג שורה ועל פי כת"י ק יש להשלים: כשרין גרדומי אזוב... חמא אמ' שמואל כדי לענבן... אמר התרגום.
38. שמות כו ד.
39. תרגום אונקלוס לפסוק זה, ומביא זה לראיה מהו כדי עניבה, ועיין בספר אות סז.

שהן לולאות לקרסים שהם ככפתורים וכל זה
ברור כשלא נפסק אחד מחוטי הציצית מעיקרו
אבל אם נפסק אחד מחוטיה מעיקרו נפסלת
כאומרם[40] אמ' ראבה בר רב אדא אמ' רב אדה אמ'
רב אם נפסק החוט מעיקרו פסולה וכבר השמיע
זאת רב נחמן והעמידה על דיוקה באומרם[41] יאתיב רב נחמן קא אמ'
לה להא שמעתא ואע"פ שכבר אמרו[42] איתביה
ראבא לרב נחמן במה דברים אמורים בתחלתו
אבל בסופו שיריו וגרדומיו כל שהן ואמר ראבא
מאי שיריו ומאי גרדומיו לאו שיריו דאיפסיק
מניהו גרדומיו דאיגרדם איגרדומי שרב נחמן
כבר אמר[43] לו חדא קא תאני שירי גרדומיו כל שהן
והקשה ראבא ואמר[44] וניתני גרדומיו כל שהן שיריו

8 למא[45] לי והרחיב רב נחמן מזה באומרו[46] דבענן
שיורא הא קא משמע לן דגרדומין כדי לענבן.
וראוי להיות אחד מן החוטים התלוים ארוך
יותר כדי לכרוך בו עליהם כמו שאבאר[47] כאומרם[48]
יאתיב ראבה קא אמ' משמא דרב חוט שלכרך
עולה לו מן המנין אמ' ליה רב יוסף שמואל אמרה
ולא רב איתמר נמי אמ' ראבה בר בר חנה נוח[49]
לי ר' יאשיה דמן אושא חוט שלכרך עולה לו מן
המנין והחוט שאמרנו שהוא ארוך יותר

40. מנחות לט א.
41. שם.
42. שם.
43. שם.
44. שם.
45. צ"ל: למה.
46. שם.
47. בסוף הפרק.
48. מנחות שם, היה אפשר לפרש שהגאון מפרש מימרא זו כפירוש הרא"ש שיש לעשותו ארוך כדי שאחרי הכריכה יסתיים יחד עם שאר החוטים, עיין בספר אות לד, אך זה אינו כמבואר בהמשך הערה 51, אלא כוונת הגאון רק להביא מכאן ראיה שצריך לכרוך באחד החוטים.
49. צ"ל: סח, כלפנינו.

יהיה[50] תכלת בזמן שהתכלת מצוי ואף אם כרך רוב חוט התכלת על הציצית כשר כאומרם[51] אמ' רב הונא בר יהודה אמ' רב ששת אמ' רב ירמיה בר אבא אמ' רב תכלת שכרך רובה כשרה ואפילו לא כרך בה אילא חיליה אחת כשרה. וראוי שיהיה הגדיל הייגו הכרוך בבריכה מסויימת שליש והנותר מפורד ועל זה אמרו[52] נויי תכלת שליש גדיל ושני שלישי ענף וצריך לכרוך בחוט הזה שלשה חלקים והוא השיעור הנקרא חיליה אחר כך יקשור[53] עליו כאומרם[54] וכמה שיעור חיליה תניא

9 ר' אומ' כדי יכרך וישנה וישלש וצריכות להיות לפחות שבע חליות ולכל היותר י"ג כאומרם[55] הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על שלוש עשרה ואם נכפיל שבע חליות בשלש כריכות יהיו כ"א כריכות ואם נכפיל שלוש עשרה חליות בשלוש כריכות יהיו ל"ט כריכות וצריכה להיות תחילת הכריכה מתחילת החיליה מחוט הלבן של הציצית לא מהתכלת והחלק העליון שלהם מחוט הלבן כאומרם[56] כשהוא מתחיל מתחיל

50. קצת משמע שהגאון סובר כדעת הרמב"ם שרק אחד משמונה החוטים תכלת, אבל אינו מוכרח ואפשר שכוונתו כדעת הראב"ד שאחד מארבעת החוטים יהיה תכלת ואחרי ההכפלה יהיו שני חוטי תכלת, עיין בספר אות יט, כ.

51. מנחות לט א, ומפרש שתכלת מוסב על התכלת עצמה ולא על כל הציצית, ולכן הבין שכוונת הגמ' לא על רוב הציצית אלא על רוב החוט שכורך בו שהוא תכלת, עיין למעלה הערה 36, ועיין בספר אות רמו, וא"כ יוצא לדעתו שחוט של כרך לא צריך להשתלשל יחד עם שאר החוטים, כמו שרמזתי לעיל בהערה 48, ועיין בספר אות לג.

52. שם.

53. וכן היא דעת הרמב"ם שאין צריך לקשור לפני הכריכה רק בסוף כל חוליה וחוליה, עיין בספר אות נא, ועיין לקמן הערה 84.

54. מנחות שם.

55. שם.

56. שם, עיין שו"ת הרמב"ם רפו שמבין את כוונת הגאון כאן שיש לכרוך כריכה ראשונה וכריכה אחרונה בחוט לבן ושאר כריכות בחוט תכלת, וע"ש שהרמב"ם סומך על דברי הגאון ופוסק כמותו, ועיין בספר אות כב, ואין כן דעת רע"ג עיין בספר אות לז, וכל צורת הגדיל, שמזה שנאמר שבע ושלש עשרה הן חוליות ולא כריכות ושכולן תכלת ושקושרים בסוף

בלבן כשהוא מסיים מסיים בלבן והזכירו הטעם
לכך באומרם[57] כשהוא מתחיל מתחיל בלבן כנף
מין כנף כשהוא מסיים מסיים בלבן מעלין בקודש
ולא מורידין.

והפרק החמישי
המאמר על הבגדים שחייבים
להטיל בהם ציצית.

ונאמר שה' יתעלה אמר באחד הפסוקים[58] על כנפי
בגדיהם ואילו השאיר אותנו בכך כבר
היה כולל כל הבגדים ושאר מה שיכונה

10 בשם בגדים למיניהם ממה שיש לו כנף
כמו "אלכזר" ו"אלעמאים"[59] ו"אלממאטר"[60] וזולתם הלא
תראה באומרו[61] ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד
ומעיל וגו' אבל ייחד ואמר[62] על ארבע כנפות
כסותך כטלית ו"אלאכסיה" ו"אלארדיה"[63] והדומה להם
הלא תראה שאותם הבגדים שהזכרנו
יש להם ארבע כנפות ולא זולתם שלא
ידמו להם ולכן אנו מנועים[64] מללבוש "אלטיאלסה"[65] אשר

כל חוליה וחוליה, אומצה ע"י הרמב"ם, אך יש בדבר זה שיטות שונות עיין בספר מאות כו עד אות נה.

57. מנחות שם.
58. במדבר טו לח.
59. מצנפת, עיין בספר אות רע [ויש להעיר שהגאון מנמק פטור מצנפת בכך שאין לה ד' כנפות, והרי יש לה שהיא בגד מלבני ארוך שכורכים אותו על הראש, אלא מוכח שהמושג כנף תלוי בצורת העיטוף ולא בצורת הבגד עצמו ועיין בספר אות רד].
60. מעיל, עיין תרגום רס"ג שמות כח לא ועיין אבן עזרא שם שהוא כדמות הנקרא סרבל רק פי ראשו בתוך המעיל [ולפי זה ט"ק שלנו פטור מציצית עיין בספר אות רסג, רסד ועיין הערה קודמת].
61. שמות כח ד.
62. דברים כב יב.
63. עיין פי' המשניות לרמב"ם כלים כט א שתרגם טלית — אלרדא.
64. מוכח מדברי הגאון שיש חובה ללבוש טלית בת חיוב ולקיים מצות ציצית, וכן מוכח מהמשך דבריו שמדבר תמיד על היתר לבישת הבגד או על איסור לבישת הבגד, ועיין בספר אות שיד.
65. טילסאן — חתיכת בד שזורקים על הראש והכתפים ולפעמים רק על הכתפים ורק מורי דת הותרו ללובשו, על פי מילון דוזי.

לה שתי כנפות או שלש כנפות כיון שאין
בה מה שאפשר להטיל בו ציצית ותהיה לבישתה
מביאה לביטול המצוה אבל מה שלו חמש
כנפות מותר ללובשו ולהטיל בו ציצית
כמאמר[66] הקדמונים על ארבע כנפות כסותך ארבע
ולא שלש אתה אומ' ארבע ולא שלש או אינו אילא
ארבע ולא חמש כשהוא אומ' אשר תכסה בה
הרי בעלת חמש אמור הא מה אני מקים ארבע
ארבע ולא שלש ומה ראיתה לרבות בעלת חמש
ולהוציא בעלת שלש מרבה אני בעלת חמש שיש
בכלל חמש ארבע ומוציא אני בעלת שלש שאין

11 בכלל שלש ארבע ובהלכה הזאת של הברייתא
ענין נכון[67] והוא שבהטלה בטלית אשר
לה ה' שפות כבר הטיל בד' כמו שהצריך הכתוב
והכנף החמישי יתר וזה הותר בשמועה אבל
בהטלה בטלית שאין לה אלא ג' שפות
לא יוטלו בה ארבע כמו שחייב וכבר
נתברר שהה' מורכב
מד' ועוד ונכנם הד' בכללותו
אבל בג' אין הד' נכנס[68] הכנפות הששׁ
והשבע ומה שיותר מזה אם כן הטילו בטלית
אשר יהיה לה ו' שפות או ז' או מה שהוא יותר
מזה אמור לו שלהתיר זאת אנו זקוקים לראיה
וכבר חסרה לנו ראיה על התרה ואם יאמר למה
תתעלמו ממה שיהיה נימוק קדמוניכם והוא אומרם שיש
בכלל חמש ארבע וזה יפה לבעלת ששׁ ובעלת
שבע כי עליכם לאמר שיש בכלל ששׁ ארבע

66. מנחות מג ב.
67. הגאון מאריך כאן להסביר מדוע מיעטו בעלת ג' וריבו בעלת ה', כי הציווי להטיל ד' ציציות בד' כנפות אפשרי בבעלת ה' ואינו אפשרי בבעלת ג', שכלל חשבוני הוא, שמספר חמש כולל בתוכו ארבע ומספר שלש אינו כולל בתוכו ארבע.
68. יש כאן דילוג שורה וחסרה כאן התחלת שאלת השואל, ונמצאת בכ"י ק אך חלקה מטושטשת.

ושיש בכלל שבע ארבע ויהיה זה נכון ואם
כן למה תתעלמו שיהיה
הנימוק הזה ראיה לכם על היתר הטלת הציצית

12 בבעלת שש כנפות ובבעלת שבע כנפות ובמה
שיותר מכן ממספר הכנפות ולא תהיו
בזה מחוסרי ראיה כמו שאתם טוענים אמור לו
שהסיבה השכלית היא השולטת במסובביה
ובכל דבר שתמצא יש לחייב דינה אבל הסיבה
התוריית שהיא המחייבת אצלנו לא יימנע שתהיה
מיוחדת רק למה שנזכר לא זולתו ואם
כן ולא יימנע שיהיה הנימוק הזה
מן הסיבות המיוחדות לא יהיה במה שזכר השואל
ראיה על מה שהוא חפץ לעשות לו ראיה[69].
והטלית הקטנה שיתכסה בה הנער ויכסה בה
ראשו ורוב גופו[70] אם יתעטף[71] בה האיש
חייב להטיל בה ציצית כאומרם[72] טלות שהקטן
מתכסה בה ראשו ורובו והגדול יוצא בה עראי
חייבת אין הקטן מתכסה בה ראשו ורובו אף על
פי שיוצא בה הגדול עראי פטורה וכן לעינין
כלאים. ודע שכל ארבע הציציות מצוה
אחת כמו שכל ארבעת המינים שבלולב
מצוה אחת ותוצאת זה הוא שאם חסרנו

69. כוונת הגאון בתשובתו לשואל שיתכן שמה שאמרו חז"ל כדי לחייב בעלת ה', שיש בכלל חמש ארבע, אינו סיבת הדין אלא רק גילוי לרבות בעלת ה' ולמעט בעלת ג' ולא להיפך, ואין לנו אלא מה שהזכירו חז"ל בדרשתם, והסיבה האמיתית מדוע בעלת ה' חייבת נעלמת היא מאיתנו ויתכן שלפיה אין בעלת ו' ויותר חייבות, וכבר הזכיר העיטור דעה זו של הגאון בשמו, עיין בספר אות רפד [ויש להעיר שכל זה הוא בגדר ספק אצל הגאון ולא אמר את דבריו אלא על מי שבא לקיים חובת מצות ציצית, לשיטתו בהערה 64, שאינו יכול לקיימה בטלית בעלת ו' ויותר, שאין אנו בטוחים בחיובה, אבל הבא ללבוש טלית בעלת ו' ויותר אינו רשאי לקיימה עליו ללא ציצית, שיתכן שגם היא חייבת], אומנם הרמב"ם ציצית ג ג וכן שאר הפוסקים חולקים על דעת הגאון.

70. דעת הגאון לפרש ראשו ורובו ראשו ורוב גופו, ועיין בספר אות רסא הערה 2.

71. משמע שדעת הגאון שחיוב ציצית הוא בדרך עטיפה דווקא, עיין לקמן הערה 125, עיין בספר אות רסג, רסד.

72. מנחות מ ב.

13 אחת מארבע הציציות אסור לצאת בשלש ציציות
בשבת שכן ביציאתן מהיות מצוה נעשית
נשיאתן אסורה והראיה על נכונות מה שהקדמנו
מאמר[73] הקדמונים ארבע ציציות מעכבות זו את זו
שארבעתן מצוה אחת. ואומנם אומרנו שב"ארדיה"
צריך להטיל ציצית הוא כשהיא אינה
של פשתן אבל ה"ארדיה" של פשתן הרי היא מכלל אלו
שאסור[74] להטיל בהם ציצית כיון שתעשה כלאים
והמה צמר ופשתים ואע"פ שהקדמונים אמרו[75] סדין
בציצית בית שמאי פוטרין ובית הילל מחייבין והלכ'
כבית הילל ולנו עיקר אחר יותר חזק בהיתר הטלת
הציצית ב"ארדיה" של פשתן כפי מה שנזכיר
והוא שכבר ידענו שמצות ציצית עשה
ושמצות כלאים לא תעשה וכבר נקבע שמצות עשה
ומצות לא תעשה אם אי אפשר לקיים שתיהן
יחד חובה לקיים מצות עשה
ותדחה מצות לא תעשה והוא באופן
מסויים ועל זה אמרו[76] הקדמונים אמ' ר' שמעון בן
לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם

14 אתה יכול לקיים את שניהם מוטב ואם לאו יבא
עשה וידחה את לא תעשה. ואומנם אמרנו שמצות
עשה תדחה מצות לא תעשה אם מתקיימים תנאים
מסויימים שאין כל מצות עשה תדחה מצות לא
תעשה הלא תראה שמצות עשה שאין בה כרת לא
תדחה מצות לא תעשה שיש בה כרת[77] ולא מצות לא
תעשה שיש בה מיתת בית דין וזה כשביעי שלמצורע
המיטהר שחל להיות בשבת שאינו רשאי לגלח ומה

73. שם כח א, וע"ש לז ב.
74. דעת הגאון כדעת שאר הגאונים שאין להטיל ציצית בטלית פשתן כלל, עיין בספר אות רכ.
75. עדיות ד י, מנחות מ א, שבת כה ב.
76. שבת קלג א, יבמות כ ב, נזיר מא א, נח א, מנחות מ א.
77. יבמות ח א.

שדומה לו ואומנם תדחה מצות לא תעשה שיש בה
כרת מפני מצות עשה שיש בה כרת[78] והם
מצוות פסח ומילה וגם אין עשה דוחה את
לא תעשה ועשה[79] וכבר בירדנו ביאור כל זה
ודוגמאותיהם בפרק מספרנו[80] על המצוות ואם
זה כך יוכל האומר לאמר למה לא תדחה מצות
ציצית והיא מצות עשה למצות כלאים והיא מצות
לא תעשה שאין בה כרת ונאמר שהקדמונים כבר
זכרו זה ואמרו[81] שאומנם תדחה ולא תהיה
כלאים בזמן שיש בו חיוב במצות ציצית והוא
יום מכל יממה אבל הלילה כיון שכבר נקבע[82]

15 שאינו זמן חיוב ציצית יהיה בו
כלאים ויאסר בזה כאומרם[83] רב זורא אמר
גזירה משום כסות לילה ואע"פ שראבא כבר
אמר[84] למאי איצטריך למישרא סדין בציצית פשיטא
התוכף תכיפה אחת אינה חיבור כבר
סמכו בזה על מאמר רב זורא ואמרו[85] גם מלאכא
אשכחיה לרב קטינא דהוה מכסי סדינא אמ' ליה
קטינא קטינא סדינא בקיטא וסורבאלא בסיתוא
ציצית[86] מה תהא עליה ומלית של משי ושל "דיבאג"[87]

78. פסחים נט א ועוד.
79. ר"ה לב ב ובהרבה מקומות בגמרא.
80. עיין מבוא.
81. דבר זה לא נאמר בפירוש ואדרבה אמרו בגמרא מנחות מ א שאין ציצית דוחה כלאים כיון שאפשר לקיים את שניהם, אך דעת הגאון כדעת שאר הגאונים שגמרא זו אינה להלכה, עיין בספר אות רלא, וכל הסיבה לאיסור כלאים בציצית היא משום גזרה, כמו שהגאון מפרש והולך.
82. עיין לקמן פרק שביעי.
83. מנחות מ ב, ומפרש כסות לילה כסות יום בלילה ועיין לקמן פרק שביעי.
84. שם לט א, ולפנינו: רבה, ומוכח מדבריו כאן שקשר עליון לאו דאורייתא ושאין בציצית קשר עליון כלל, שאם יש אין בדבריו קושיא כלל, ועיין לעיל הערה 53 ובספר אות נא, והוא תמוה מאוד.
85. מנחות מא א, וכבר הביאו ראיה זו שאר הגאונים, עיין בספר אות רכ.
86. ואינו גורס ציצית של תכלת כמו שנדפס לפנינו, וגירסתו גירסת כל המפרשים.
87. ברוקדה, משי רקום זהב וכסף.

צריך להטיל בו ציצית כמאמר[88] הקדמונים שיראין
והכולך והסירקון חיבין בציצית ואע"פ שכבר
אמרו חיובא מרדבנן ודנו בזה דיון ארוך לא
נראה[89] קביעתה (להלכה) והבגדים הנזכרים עשויים
ממשי וזה כאומרם במסכת כלאים[90]
השיראין והכולך אין בהם משום כלאים ולזה
ביאור בתלמוד במה מדליקין[91] ובזולתו ולא נראה
לעסוק בהזכרתו. ואם המלית מקופלת בשתי שכבות
וכבר נתפר מקום הכפל בגלל רוב אורכה או רוב רוחבה
או לשם קישוט לאנשים חייב להטיל בה ציצית כאומרם[92] מלות

16 כפולה חייבת בציצית ור' שמעון פוטר ושוין שאם
כפלה שהיא חיבת ואם תפר מקום חיבוריה צריך
זאת כאומרם[93] ראבה בר רב הונא איקלע לבי ראבה
בר רב נחמן חזייה דמכסי טלות כפולה ורמי ליה
חוטי עילאוי כפאלה איפשיט קם להדי רישיה אמ'
ליה הינו כנף דכתב רחמנא באוריתא אזל שדיה
כסי אחריתי ומי שיש לו טלית בתיבה
וכדומה חייב להטיל בה ציצית כאומרם[94]
אמ' רב טובי בר קיסנא אמ' שמואל כלי קופסא
חיבין בציצית אלא אם כן הבינם לתכריכים
פטור בזה כאומרם[95] אמ' ראבא ומודי
שמואל בזקן שנשאה[96] לכבודו שהיא פטורה מאי
טעמ' אשר תכסה בה אמ' רחמנ' והא לאו לאיכסויי

88. מנחות לט ב.
89. שלא כדעת שאר הגאונים, עיין בספר אות רלד-רלו.
90. פרק ט משנה ב.
91. כ ב.
92. מנחות מא א, לפנינו: ושוין שאם כפלה ותפרה, וכן מוכרח מהמשך הגמ' שם ע"ש.
93. שם, ותמוה מה ראה הגאון כאן יותר מדברי הברייתא שהביא מקודם.
94. מנחות מא א, ולכאורה שמואל סובר שציצית חובת מנא היא כמו שהבינו המפרשים, עיין גאוניקה ח"ב עמ' 332, בה"ג הל' ציצית, רי"ף הל' ציצית יב א ועוד, ועיין בספר אות רצד, שב, וא"ב יוצא שדעת הגאון להלכה שציצית חובת מנא, אך עיין לקמן פרק שמיני שלכאורה הוא פוסק כמ"ד חובת גברא, רצ"ע, ועיין בספר אות רצה, ועיין לקמן הערה 121.
95. מנחות שם.
96. לפנינו: עשאה.

עיבידא. ואחרי מותו ראוי להטיל בה ציצית
להיותה תכריכים כאומרם[97] והך שעתא ודאי ראמי לה מישום
לעג לרש חרף עשהו. ואם יאמר האומר האם לא
אמרו[98] כבר כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות וכבר
יש ראיה על נכונות מאמר זה בדרך אחרת[99] והוא
שכבר פקע במוות החיוב ולמה חייבו להטיל ציצית

17 בתכריכים במיוחד. אמור לו שלא אמרו כן
בדרך החיוב של המת אלא אמרו באחת משתי דרכים
או בדרך הראשונה[100] או על דרך[101] ציווי החיים בזה
אע"פ שלא יהיה המת מצווה כמו ציווי גדולינו
על מילת קטנינו ואע"פ שלא יהיו הקטנים מצווים בזה
בקטנותם.

והפרק הששי
המאמר על הכנף שצריך
להטיל בו ציצית.

ונאמר שהכנף הוא שפת הטלית וזה כאומרו[102]
ויכרת את כנף מעילו ולא ייחשב לכנף
אם הוא שונה מעיקר הבגד בעצמותו אלא צריך
שיהיה נחשב מעצם הבגד כאומרם[103] אמ'
ראבא הא מילתא אמר ואיתמר במערבא משמא
דר' זורא כואת היא שלבגד וכנפיה שלעור חיבת

97. שם.
98. מאמר ר' יוחנן שבת ל א, קנא ב, נדה סא ב, ועיין רמב"ם פי' המשנה כלאים ט ד.
99. דעת הגאון לפרש מאמר זה על זמן המיתה ולא לעתיד לבא, עיין בספר אות שנז, וכוונתו שר' יוחנן הביא ראיה לדבריו מדרשת הפסוק במתים חופשי, עיין מקורות, והגאון מביא לכך ראיה מן הסברה שלא שייך במתים ציווי וחיוב.
100. משום לועג לרש.
101. תמה, מדוע הגאון אינו מסתפק בטעם שנתנה הגמרא ונותן טעם משלו כאשר משמעות הגמרא שהיא אינה מסכימה עם טעמו, שכל חיוב ההטלה הוא משום לועג לרש, ועיין בספר אות שנה, ועיין רמב"ם בפי' המשנה כלאים ט ד שחולק על הגאון, ועיין בספר אות שנז.
102. שמואל א כד א, וצ"ל: ויכרות את כנף המעיל, ושובש בגלל דימיון לפסוק אחר שמואל א טו כז: ויחזק בכנף מעילו ויקרע.
103. מנחות מ ב.

היא שלעור[104] חיבת היא שלעור וכנפיה שלבגד
פטורה מאי טעמא עיקר בגד הוא ואע"פ
שכבר אמרו[105] רב אחאי אזיל בתר כנף ההלכה כמאמר
ראבא וכבר מצאנו לראבא שמועה אחרת

18 סותרת זאת והוא אומרם[106] ראבא ראמי כתיב על
ציצית הכנף כנף מין כנף ונאמר בישוב בין
שתי השמועות האלו שהשמועה אשר נאמר בה היא
שלעור וכנפיה שלבגד פטורה אומרת
אומנם שלא יחשב לכנף אם הוא שונה מעצם
הבגד אבל אם הוא מתאים לכנף בעצמותו
יהיה נחשב לו (לכנף) אם כך
השמועה אשר נאמר בה כנף מין כנף אומנם כיוונה
לכנף הדומה לעצם הבגד ושיעור
הכנף שמטילים בו ציצית יש על זה שתי שמועות
השמועה הראשונה שצריכה להיות המלתה במה
שתוך ג' אצבעות משולי[107] המלית והוא אומרם[108]
אמ' רב פפא הילכתא ארבעה בתוך שלש
וביאורו בתוך שלש אצבעות מן הכנף והוא
שתהיה המלת הציצית בתוך מרחק ג' אצבעות
משולי המלית והשיעור השלישי[109] הוא אומרו[110]

104. לפנינו לא גורסים: היא של עור חיבת, ואדרבה המפרשים הסבירו שהלכה זאת בנויה על היסוד שדווקא בגד שהוא דבר הארוג חייב בציצית ולא עור, ורק נחלקו האמוראים במקרה שעיקר הבגד עור והכנף בגד או להיפך אם הולכים אחר העיקר או אחר הכנף, עיין גאוניקה ח"ב עמ' 336, ועיין בספר אות רלד, אומנם הגאון מפרש אחרת את כל ההלכה שגם בגד וגם עור חייבים בציצית והסיבה לפטור היא של עור וכנפיה של בגד מחמת שאין הכנף חלק מן הבגד, כי לא נחשב כנף מה שלא המשך של עיקר הבגד אלא רק כתוספת לו, וצ"ל שבמקרה ההפוך כשהיא של בגד וכנפיה של עור הכנף טפל לבגד, ועדיין צ"ע.

105. מנחות שם.

106. שבת כז ב, יבמות ד ב, נזיר נח א, מנחות לט ב, וביאור הסתירה, שהגאון מדייק מלשון — מין כנף, שהכנף הוא לאו דווקא שזה לבגד בחומרו אלא יכול להעשות מחומר אחר ועדיין נקרא כנף.

107. השתמשתי במלה זו לתרגם מלה ערבית "חאשיה", ועיין נספח ב' הערה 5 ביאור רחב למונח זה ומשמעותו להלכה.

108. מנחות מא ב.

109. השיעור השלישי בלשון רב פפא, ארבע הוא השיעור הראשון, בתוך שלש הוא השיעור השני, משולשלת ארבע הוא השיעור השלישי.

110. מנחות שם.

משולשלות ארבע וביאורו משולשלת ארבע
אצבעות שהשיעור הפחות של החוטים כשהם תלויים צריך
להיות ד' אצבעות וכבר הקדמנו[111] ביאור זה. והשמועה

19 השניה היא אומרם[112] אמ' ר' יעקב אמ' ר' יוחנן צריך
שירחיק כמלוא קשר גודל וביאורו שמטיל
הציצית צריך להרחיק הטלתם מן השוליים
שיעור מלוא קשר הבוהן ודע ששתי
השמועות האלה כולן הלכות למעשה וסומכים
עליהן בזה ואין שני השיעורים רחוקים זה מזה ולא
סותרים והראיה על נכונות הצורך לעשות כשתי
השמועות האלו מאמר[113] הקדמונים איצטריך דרב פפא ואיצטריך
דר' יעקב דאו מדרב פפא הוה אמינא בתוך שלש
דלא נירחיק טפי וכמא דמרחיק מעאלי צריכה
וביאור זה שהיו צריכים להודיע את שתי
השמועות שאילו הסתפקו בשמועת
רב פפא לבדה בזה היינו אומרים
שהכוונה באומרו בתוך שלש שלא ירחיק מן
השוליים יותר מן השיעור הזה אבל היינו סבורים
שכל מה שיקרב את הציצית אל השוליים יותר טוב
ואף בשוליים עצמם וביטל סברה זו
בשמועת ר' יעקב בשם ר' יוחנן באומרו צריך שירחיק
כמלוא קשר גודל והועילה שמועת ר' יעקב שצריך

20 להרחיק מהשוליים כמלוא קשר הבוהן ואילו הסתפק
בהודעת ר' יעקב בזה היינו יכולים לאמר
שאומנם כיוון באומרו צריך שירחיק כמלוא קשר
גודל שעליו להרחיק מן השוליים כמלוא קשר
גודל לא פחות מזה אלא שיכול להרחיק מהם יותר
מזה וכל כמה שירחיק את הציצית מן השוליים

111. לעיל בתחילת פרק רביעי.
112. מנחות מב א.
113. שם.

ואף יותר מקשר גודל טוב יותר ושאומרו כמלוא
קשר גודל הוא השיעור הקטן ויכול להרחיק יותר
מזה ובטל זאת בשמועת רב פפא שצריך
להרחיק בתוך שלוש לא יותר מזה ולכן
היה צורך להשמיע לנו את שתי השמועות והודיענו זאת
[בהכללתן] וכבר בירר קירבתן והסיר
ההבדל ביניהן ואם יאמר האומר מאחר שהענין
בשתי השמועות כאשר זכרנו למה לא כללו
אותן בשמועה אחת ולא היה צורך
ליישב את השוני בין שתי השמועות אמור לו שכל
אחד מבעלי השמועות האלו כלומר רב פפא ור' יעקב
השמיע מה ששמע בסגנון אשר שמע בשיעור
אשר שיער לו וכיון שכן

21 אין להם לשנות את הסגנון אשר שמעו
ולא לעבור על השיעור אשר זכרו ואם נכון
מה שהזכרנו בזה מה שרצה השואל
לחייבנו אינו מחייבנו והשיעור הנאמר
בשמועת ר' יעקב כלומר אומרו כמלוא קשר גודל
כבר הקדמנו ביאורו אבל הקשר הזה
מקצת החכמים האחרונים אמרו שהוא
הקשר האמצעי אשר בבוהן היד ורובם
הורו שהוא הקשר הראשון של הבוהן ואין ביניהם
הבדל[114].

והפרק השביעי
המאמר על הזמן
שמחוייב בציצית.

ונאמר שהיום מכל יממה הוא זמן חיוב הציצית
אם לבש טלית אבל הלילות פוסק בהן חיוב הציצית

114. מוכרחים לומר שכוונתו שאין הבדל בין שיעור כמלא קשר גודל לשיעור ג' אצבעות, שלשיטת רוב החכמים שהקשר גודל הוא הקשר הראשון בגודל, שני שיעורים אלה שוים, משא"כ לפי השיטה הראשונה, אך עדיין בסגנון הגאון זה דחוק, ועיין בספר אות רז ואות רי.

כאומרו[115] וראיתם אותו פרט לכסות
לילה ואתה אומר פרט לכסות לילה או אינו
אילא פרט לכסות סומה כשהוא אומר אשר
תכסה בה הרי כסות סומה אמור הא מה
אני מקיים וראיתם אתו פרט לכסות לילה

22 ומה ראיתה לרבות כסות סומה ולהוציא כסות
לילה מרבה אני כסות סומה שהיא בראייה
אצל אחרים אבל התפילין אמרו[116] עליהם
לילה זמן תפילין ואין מורין כן. וכבר מנינו
בפרק מפרקי ספרנו[117] על המצוות את אלה
שחיובן ביום ולא בלילה ובלילה ולא
ביום ומיצינו הביאור שם. והטלית
השאולה שאין[118] בה ציצית לא חייב
השואל בלובשו אותה להטיל בה ציצית
במשך ל' יום מתחילת זמן השאלה וכשיעברו
ל' יום חייב להטיל בה ציצית כמאמר[119]
הקדמונים אמר רב יהודה טלות שאולה כל שלשים
יום פטורה מן הציצית מיכן ואילך חייבת
בציצית תניא נמי הכי הדר בפונדקאות שבארץ
ישר' והשוכר בית בחוץ לארץ כל שלשים יום
פטור מן המזוזה מיכן ואילך חיב אבל השוכר
בית בארץ ישר' עושה מזוזה אלתר משום ישוב
ארץ ישר' ואם יאמר האומר[120] האם כבר לא הושוותה הציצית
בשמועה זו אל המזוזה והושוותה השאלה

115. מנחות מג ב, והוא דעת ר"ש ע"ש, ומפרש כאן שחיוב מצות ציצית תלוי ביום ולילה כדעת הגאונים והרמב"ם ולא שתלוי ביחדו של הבגד, ועיין בספר אות שכג.
116. מנחות לו ב, ועיין ב"י או"ח סי' ל דעות שונות בזה.
117. עיין מבוא.
118. מדויק מלשונו שאם יש בה ציצית מקיים השואל מצוה ומברך עליה, עיין בספר אות שיג, ועיין נספח ג' הערה 4.
119. מנחות מד א.
120. כוונת השואל, מדע אנו זקוקים למימרא של רב יהודה לפטור טלית שאולה מציצית, מאחר שיש לנו ברייתא הפוטרת בית שכור מן המזוזה נוכל לערוך בעצמנו השוואה הגיונית בין בית שכור לטלית שאולה, שהרי הדעת נותנת להשוותם, ועל כך השיב הגאון שבשביל ידיעת

23 לשכירות ועשו את הדין בהן אחת וזה
הוא הקש למה תדחוהו ולא תשתמשו בו אמור
לו שחובה להשתמש בהקש בשמועות ואעפ"כ
יש הכרח בשמועה כי הוא אומנם מביא
לידי חיזוק הסברה אבל אינו מביא לידי ידיעה ואנחנו נשמש
כדומה למה שהשתמשו קדמונינו כל זמן שלא
נסתרת משמועה ואין אחרת זולתה.

והפרק השמיני
המאמר על אופני הברכה בלבישת הציצית.

ונאמר שהמטיל ציצית בטלית אינו
צריך לברך לעשות ציצית כאומרם[121] רב
נחמן אשכחיה לרב אדה בר אהבה דראמי
חוטי ומבריך לעשות ציצית אמ' ליה מאי האיי
ציי ציי דקא שמענא הכי אמ' רב ציצית אינה
צריכה ברכה וכן העושה סוכה לא חייב
לברך לעשות סוכה כאומרם[122] ואילו לעשות
סכה לא מבריך וכן העושה תפילין לא
צריך לברך לעשות תפילין כאומרם[123] ואילו
לעשות תפילין לא מבריך ואומנם חייב לובש

24 הטלית שבה ציצית לברך בעת לבישתה
אם היא מחוייבת והוא מצווה אשר קדשנו
במצותיו וצונו להתעטף בציצית ואם לובש טלית
שבה ציצית פעמים רבות בכל יום צריך
לברך להתעטף בציצית בכל פעם

הדין אין די בעריכת השוואה הגיונית בעצמנו אלא יש להיווכח שגם הקדמונים כבר ערכו השוואה זו.

121. מנחות מב א, ע"ש בעמוד ב שדין זה למ"ד חובת גברא, אך עיין לעיל הערה 94 שהגאון פוסק כמ"ד חובת מנא וצ"ע, אומנם מלשונו כאן משמע שהוא אינו תולה דין זה במ"ד חובת גברא ומתעלם משום איזו סיבה מדברי הגמרא ולדעתו גם למ"ד חובת מנא אין מברכים אלא בזמן הלבישה [ובטעם הדבר יש להסביר שאף שיש חובה להטיל ציצית בכל הטליתות אין גמר המצוה אלא בלבישתה ורק על כך מברכים].

122. מנחות שם.

123. שם עמוד ב.

ואע"פ שכבר אמרו[124] רב יהודה ראמי תכילתא
לפריזמא דאינאשי ביתיה ומבריך כל צפרא
להתעטף בציצית לאחר מכן אמרו בדרך הקושיה או
הכי כל שעתא ואמרו בדרך התירוץ רב יהודה
איניש צניעא הוא ולא שאדי גלימיה כוליה דיומא
ומאי שנא מצפרא מיכי משני בין כסות לילה
לכסות יום וכבר נכלל בשמועה זו חיוב
הברכה בכל פעם שישתמש בטלית
בדרך העיטוף[125] ורב יהודה אומנם ברך
עליה רק פעם בכל יום לפי שלא טרח להסירה
במשך היום וכן[126] בכניסה לסוכה
לישב בה בימי הסוכות אם הוא מצווה
בזה חייב לברך לישב בסכה ואף אם יכנס
י' פעמים בכל יום חייב לברך בכל פעם

25 ולובש התפילין חייב לברך עליהן כאומרם[127] שלח
רב חייה בריה דרב הונא משמא דר' יוחנן על תפילה
שליד הוא אומ' אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח
תפילין על שלראש הוא אומ' אשר קדשנו במצותיו
וקידשנו במצות תפילין ואם לובשן פעמים בכל יום
חייב לברך עליהן בכל פעם כאומרם[128] תפילין
כל זמן שמניחן מברך עליהן דברי ר' וחכמ' אומ'
אינו מברך אילא שחרית בלבד ואע"פ שכבר אמרו
בתלמוד[129] איתמר אביי אמ' הלכה כר' ראבא אמ'
הלכה כרבנן ואילו השאירו את המאמר בכך היתה
ההלכה כרבנן כמו שאמר ראבא אבל אמרו[130] אמ' רב
מארי ברה דבת שמואל חזינא ליה לראבא דלא

124. שם מג א.
125. עיין לעיל הערה 71.
126. על פי סוכה מו א.
127. מנחות לו א, מב ב, נוסח הברכה על תפילין של ראש כאן שונה מהגירסא שלפנינו ומהמקובל.
128. סוכה מו א, מנחות מג א.
129. סוכה שם.
130. שם, הגאון קיצר את לשון הגמרא.

עאביד כשמעתיה אילא כל אימת דמחית תפילי
מבריך אמ' מר זוטרא חזינא להו לרבנן[131] דבי רב פפי
דכל אימת דמחתין תפילי מברכינן. רבנן דבי רב אשי
כל אימת דממשמשין בהו מברכינן משום[132] דראבא
בר רב חונא הייגו אומרו[133] אמ' ראבה בר רב חונא חיב אדם
למשמש בתפיליו בכל שעה כדי שלא יסיח דעתו מהן
ונשלים ביאור זאת ומה שדומה לה בפרק הברכות[134]

26 בהסכמת הרחמן. **והפרק התשיעי**
המאמר על איכות התכלת.

ונאמר שה' יתעלה אמר[135] ונתנו על ציצית הכנף פתיל
תכלת ובאה אלינו הידיעה שהיה נצבע בדם בעל חיים מימי
שנקרא חלזון עם תערובת אחרת ועל זה אמרו[136] חלזון זה גופו
דומה לים בריתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה
ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיה[137] יקרין וצריך
לצבוע תכלת לציצית בכוונה אליה ובמחשבה למענה
כאומרם[138] בענן צביעה לשמה ואמרו[139] בביאור זה אמ' ליה
אבה לרב שמואל בר יהודה הא תכילתא היכי צבעינן
לה אמ' ליה מתיינן דם חלזון וסממנין ושרינן להו ביורה
ומרתחינן ושקלינן פורתא בביעתא וטימינן לה באודרא
ושרינן[140] ליה לההוא דבביעתא וקלינן ליה לאודרא שמע
מינה תלת[141] שמע מינה טעמה פסלה ושמע מינה

131. לפנינו רב פפי לבד.
132. מכאן ואילך הוספת הגאון.
133. מנחות לו ב, ועיין תוס' סוכה מו א ד"ה דכל שגם קישרו בין הדברים, ועיין טור או"ח סוף סי' ח שלא פירש כן.
134. עיין מבוא.
135. במדבר טו לז.
136. מנחות מד א.
137. לפנינו: דמיו.
138. שם מב ב.
139. שם.
140. צ"ל: ושדינן, כלפנינו.
141. הגירסא כאן מתוקנת מאוד, טעמה פסלה הכוונה לצבע שטעמו בו, טעימה פסולה הכוונה לאודרה הצבוע לשם ניסיון, ולפנינו הגירסא משובשת.

טעומה פסולה ושמע מינה בענן צביעה לשמה והקשו
ואמרו הינו טעימה לשמה הינו צביעה לשמה ותירצו
באומרם אמ' רב אשי מה טעם קא אמ' מה טעם טעומה
פסולה משום דבענן צביעה לשמה ומפני קושי שבמצות
התכלת לא היתה נקנית אלא מן המפורסם באמת

27 ובאמנה ועם זאת תיבחן שלא תהיה צבועה בזולת
הצבע המסויים ועל זה אמרו[142] תכלת אין לה בדיקה ואינה
נקחת אילא מן המומחה ספרים יש להן בדיקה ואינן
נקחין אילא מן המומחה תפילין ומזוזות יש להן בדיקה
ונקחין מכל אדם והקשו ואמרו[143] תכלת אין לה בדיקה
והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק לה מיתי מגביא
גילא ומיא דשבלילתא ומי רגלים בני[144] ארבעים יום
ותרי לה מאורתא לצפרא או אפרד חזותא פסולה
ואילא כשרה ורב אחא[145] בריה דרב עוירא מש[מא]
דראבא אמ' מיתי חמירא חרסכא דספרי[146] ואפי לה
או אשתנאי למעליותא כשרה ואילא פסולה וסימנך
שינוי שקר שינוי אמת ותירצו ואמרו מאי אין לה בדיקה
נמי משום טעימה מר ממשיכי איתי בשני רב אחאי
בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה ואישתנאי
לגריעותא[147] בדקוה בדרב אחא ואישתנאי למעליותא
אמ' להו רב אחאי הא לא תכלת היא ולא קלא אילן
היא אילא שמע מינה שמועתא אהדדי איתמר ר'
מני דאייך וזאבין כחומרי מתניאתא אמ' להו ההוא

142. מנחות מב ב, ובמקום ספרים לפנינו תפילין ובמקום תפילין ספרים, ועיין רמב"ן מלחמת ה' סוכה ד ב מדפי הרי"ף שהביא כגירסת הגאון וכתב שזו גירסת הרי"ף וכל ספרי הגאונים, וע"ש נ"מ בזה, ועיין בספר אות קכג, ועיין נספח ג' הערה 13.

143. מנחות שם.

144. לפנינו: בן, ועל פי הגירסא אשר לפנינו פירש רש"י שהם של תינוק בן ארבעים יום, אבל לפי הגירסא כאן אין מקום לפירוש זה, אלא לפירוש השני של רש"י שעברו ארבעים יום משיצאו מגוף האדם.

145. לפנינו: ורב אדא קמיה דרבא משמיה דרב עוירא.

146. לפנינו: ארכסא דשערי.

147. לפנינו: ואיפרד חזותא, והיינו הך.

סאבא הכי עבוד קמאיי דקמך ואצליח בעיסקיהו
ואם קונה טלית שבה ציצית ואם קנאה מישראל הרי

28 זה מותר ואם קנאה מגוי תאמר מותר גם כן ואם
קנאה[148] והיו עליה מתירן ומטיל אחרות ועל זה
אמרו[149] הלוקח טלות מצויצת מן השוק מישראל הרי
היא בחזקתה מן הגוי מן התגר כשרה מן ההדיוט
פסולה אף על פי שאמרו אין אדם רשאי למכור טלות
מצויצת בשוק עד שיתיר ציציותיה וכבר נתבאר ממה
שהקדמנו בדברינו שביאור אומרם מן ההדיוט
כותי והוא השומרוני שכבר אמרו[150] במקום אחר
מאן הדיוטות כותאי.

והפרק העשירי

המאמר על השאלה האם בהעדר התכלת יעדר חיוב הציצית.

ונאמר שנשתנו דעות הקדמונים בזה
לג' אופנים האופן הראשון הוא מאמר סתם משנה[151] היינו סתם
מתניתין התכלת מעכבת את הלבן והלבן אינו
מעכב את התכלת וביאור זה הוא שאם חסרה התכלת
פסק חיוב הציצית שהקדמונים קראו לה
לבן לפי שפוסק חיובה בחסרון
התכלת אבל אם הציצית שהיא הלבן חסרה
והתכלת מצויה לא יפסק חיוב התכלת בחסרון הלבן
והעיכוב בעיקר הלשון הוא השהיה

148. סגנון הגאון אינו ברור אך כוונתו ברורה, שזה מוסב על הקונה מן ההדיוט, כמו שמפרש והולך.

149. מנחות מג א.

150. סנהדרין כא ב, תמוה שהגאון מקשר בין הדברים, כמו שכבר העיר הרב י"א הרצוג ברבעון האנגלי JQR (N.S.) V (1914-15) עמ' 26 הערה 17, ועיין גאוניקה ח"ב עמ' 335 ורגמ"ה מנחות שם שהסבירו את ההבדל בין תגר להדיוט, ולפי דבריהם אין לפירוש הגאון מקום.

151. מנחות לח א, ולפנינו: התכלת אינה מעכבת את הלבן, ולא נזכרה גירסת הגאון באף לא אחד מן המפרשים, אך עיין בספר אות פא בדברי בעל המאור שהעיר שבה"ג לא הביא את לשון המשנה והוכיח מזה שפוסק כרבי שהתכלת מעכבת את הלבן, אומנם אם נאמר שהבה"ג גרס כמו כאן אין לדברי בעל המאור מקום, וכן יתכן לומר זאת גם בדעת השאילתות, עיין בספר שם.

29 וההפסקה של איזה דבר שתרגום ולא יכלו להתמהמה[152] והוא
בשימוש קדמונינו אמור על הפסקת חיוב דבר
הנזכר בחסרון דבר הנזכר עמו וכבר זכרו
זה בהרבה מן המצוות. והאופן השני הוא מאמר רבינו
הקדוש שנקרא ר' והוא שבחסרון התכלת יפסק
חיוב הלבן ובחסרון הלבן פסק חיוב התכלת ועל זה נאמר[153]
וראיתם אתו מלמד שמעכבין זה את זה דברי ר'
והאופן השלישי הוא מאמר הרבים בברייתא[154] וחכ' אומ'
אין מעכבין וכיונו בזה שאם יחסר אחד מהם
לא יפסק חיוב האחר ואחרי זוכרנו זה נחזור
לבאר כמי ההלכה באלו המאמרים ונאמר שההלכה[155] היא כמאמר
החכמ' שנשמע בברייתא ואין ההלכה בזה כסתם
מתניתין והראיה על אמתת זה הוא שחכמי התלמוד
דנו בזכרון דרך המתניתא של הברייתא ודברו בבירורה
ועזבו את הדיבור על סתם משנה שהיא המתניתין ואמרו[156]
מאי טעמיה דר' כתיב על ציצית הכנף כנף מין כנף
וכת' פת' תכ' ואמ' רח' וראית' את' עד דאיכא תרויהו כחד ורבנן
האיי ורא' א' דאפילו האיי לחודיה והאיי לחודיה והשתדלו
חכמי התלמוד לתרץ מאמר ר' שיתאים למאמר המתניתין באומרם[157]
אמ' רב יהוד' אמ' רב אפילו תימא ר' לא צריכה ליקדם דתניא
מצוה להקדים לבן לתכלת ואם הקדים תכלת ללבן יצא

30 אילא שחיסר מצוה וביארו אומרם אילא שחיסר מצוה ואמרו
מאי חיסר מצוה או נימא חיסר מצוה דלבן וקיים מצוה דתכלת
לרבי עכובי מעכבי אהדאדי ועזבו את הדרך הזאת ופנו לדרך

152. שמות יב לט, וחסר כאן תרגומו: ולא יכילו לאתעכבא.
153. מנחות שם.
154. שם.
155. הגאון כאן פסק כרבים מן הפוסקים שהתכלת אינה מעכבת את הלבן, עיין בספר אות פא, אך לפי גירסתו במשנה אין ההלכה כמשנה אלא כחכמים בברייתא, והוא מחמת שהגמרא דנה בדברי הברייתא ולא בדברי המשנה, כמו שהגאון מפרש והולך, וכוונתו לגמרא מנחות לח ב אמר ליה לוי לשמואל, עיין לקמן הערה 158.
156. מנחות לח א.
157. שם.

אחרת והוא שאמרו אמ' רב יהודה אמ' רב חיסר מצוה ועשה מצוה ולא הוה מצוה מן המובחר ואחרי כן אמרו[158] אמ' ליה לוי לשמואל לא תיתיב אכרעך עד דמפרשת לה להא מילתא התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת מנא לן[159] אמ' ליה לא נצרכה אילא לסדין בציצית מצוה לאקדומי לבן ברישא כנף מין כנף ואו אקדים לבן ברישא לית לן בה אחר כך אמרו התינח לבן דאינו מעכב את התכלת התכלת דאינה מעכבת את הלבן מנלן[159] אמ' ראמי בר חמא לא נצרכה אילא לטלות שכולה תכלת דמצוה לאקדומי תכלת ברישא ואו אקדים לבן ברישא לית לן בה ואמר ראבא מאמר שעושים לפיו אמ' ראבא מידי ציבעא גרים מינא גרים[160] לא נצרכה אלא לגרדומין דאו איגרדם תכלת וקם אלבן איגרדם לבן וקם אתכלת כשר וכבר נתברר במה שהקדמנו שהדבר שעושים על פיו הוא שההלכה כרב' דבריתא באומרם התכלת אינה מעכבת את הלבן ואם יאמר האומר האם אין זה מעיקריכם[161] שאם יש סתם מתניתין ומחלוקת דבריתא שההלכה כסתם מתניתין ועל המתניתין סומכים למעשה לא על בריתא ולמה לא

31 תעשו בענין התכלת לפי זה אמור לו אומנם נעשה כמו שזכרת אם אין ויכוח ודברים

158. שם עמ' ב, ומפרש הגאון שאין זה מוסב על לשון המשנה ולא לדעת רבי, כדברי המפרשים אלא זה מוסב על לשון הברייתא לדעת חכמים, עיין לעיל הערה 155, ולפירושו לשון הגמרא יותר מרווח שאינו קשור לדיון הקודם ליישב את דעת רבי עם לשון המשנה אלא דבר בפני עצמו, אך קשה לפירושו שאם שאלת לוי לשמואל היא לדעת חכמים אינו מובן מה הקושיא בפירוש המאמר, ואפשר לפרש שכוונת הגמרא למצוא מקרה רגיל בו יש נ"מ בהלכה זו, שהיה קשה להם לפרש שהברייתא מדברת על המצב כמו היום שפסקה מאיתנו התכלת, ולכן אמרו על זה פירושים שונים [ועיין מאמרו של י' ישראלסון ב"הקדם" עמ' 40 שהתקשה בשיטת הגאון בפרק זה, וכן עיין ר"א הרצוג ברבעון האנגלי JQR (N.S.) V (1914-15) עמ' 17], ועיין בהערה הבאה.

159. צ"ל: מאי היא, כלפנינו, אך יתכן לקיים גירסא זו ולהסביר שלדעת שמואל אין מקור שהתכלת אינה מעכבת את הלבן ולכן פירש שכוונת החכמים לענין הקדמה, שלזה מצאנו מקור, כמו שמפרש והולך, משא"כ לדעת רבא.

160. לפנינו ליתא, ועיין מנחות לח ב תוס' ד"ה מידי.

161. עיין יבמות מב ב.

אצל בעלי התלמוד על מאמר רבנן דבריתא
אבל אם דנו במאמרם בדברי הבריתא
נלך לפי זה ונעשה לפי מאמרם ונדבק
בביאורם וכן הלכה.

תם הספר לה' התהילה
ונעתק והוגה מן האם[162]

162. הכוונה שהספר נעתק והוגה על פי כת"י של הגאון.

נספח ב

קטע מהגניזה בהלכות ציצית

קטע מהגניזה בהלכות ציצית

כאמור לעיל, גם כת"י זה הומצא לידי ע"י דוד סקליר, המומחה לכתבי יד הגניזה. כתה"י שייך לספרית בודילי אשר באוקספורד (Catalog #2839,7 דפים 29-34, ומספרו במכון לתצלומי כת"י שבירושלים 21397). כת"י זה הוא חלק מספר שהוא לקט ענינים שונים בהלכה, כאשר הקטע על הציצית, אותו הבאתי כאן, מסומן באות י"ב, לפניו נמצא סוף קטע המדבר בסימני סריס ואחריו נמצא קטע שלם המסומן באות י"ג המדבר על עניני בדיקת חמץ ובו מוזכרים שמו ודבריו של הפייט הקדמון ר' שלמה אלסנגארי. שמו של מחבר הספר אינו ידוע אך בודאי שהוא אחד מן המחברים הבאים מיד אחר הגאונים.

הקטע על הציצית חשוב לנו ביותר, כי מלבד מה שהוא מצטט מלשונו של הספר על הציצית אשר לרשב"ח ובכך מאשר את הנוסחא המובאת בנספח א', הרי הוא גם מפרשה וגם מביא לידיעתנו דעות גאונים אחרים, החולקים על דעתו של רשב"ח, בענין מקום הטלת הציצית בטלית. [עיין על כך בספר אות קצא.]

להלן מובאים המקור והתרגום שנעשה ע"י הרב שמואל קרויזר. המקומות המחוקים וההשלמות יבואו בתוך סוגריים מרובעים. והנקודות שהסופר השתמש בהן לשם קיצור המלה יוחלפו בגרש.

כת"י אוקספורד, עמוד 1

כת"י אוקספורד, עמוד 2

כת"י אוקספורד, עמוד 3

כת"י אוקספורד, עמוד 4

[מקור]

למא אסתקרת אלהלכה פי אלציצית אנהא כבית
שמאי עבד רב פפא בגרץ קולהם פי דלך וג'מלה
וקטע אלהלכה בה פקאל אמ' רב פפא הילכתא
ארבעה בתוך שלש משולשת ארבע ורוי פי
דלך רב יעקב רואיה אכרי והי קולהם אמ' רב
יעקב צריך שירחיק כמלא קשר גודל פגא
אלתופיק בין האתין אלרואיתין פי אלתלמוד באן קיל
איצטריך דרב פפא ואיצטריך דרב יעקב

וכו' ותפסיר דלך אננא לו אקתצרנא עלי דכר
רב פפא לכנא נעתקד אנה נהאיה מא ינבגי
אן יבעד וצ'ע אלציצית תלת אצאבע וגאז אן
יקרב וצעה מע אבתדי אלג' אצאבע לאן מן
אבתדי אלג' אצאבע אלי נהאיתהא יסמי מא
מא בינהמא תוך ולו אקתצרנא עלי רואיה
רב יעקב כנא נקול אן ליס יגוז לנא אן נקרב
וצ'עה אקל מן כמלוא קשר גודל ואן לנא אן
נבעדה מא שינא פאנצ'בט לנא מן קוליהמא
אלגרץ' והו אן וצ'עה לא יכון פי מא דון כמלא
קשר גודל ולא יבעד אכתר מן ג' אצאבע.
וקד אכתלף אלעלמא פי מואצ'ע הדה אלמקאדיר
מן אלאזר פמנהם מן קאל אן דלך מקול פי ערץ'
אלתוב מן אלחאשיה אלי דאכל והו רבנו שמואל
גאון זכ' לב' ודלך מוגוד פי כתאבה פי אלציצית
פי תפסירה וצריך שירחיק וכו' פקאל בהדה
אלעבארה אן מעלק אלציצית יחתאג אן יבעד
תעליקהא מן אלחאשיה קדר מלו עקד אלאבהאם
ותכרר הדא אלמעני פי כלאמה ומנהם מן קאל
אן דלך מקול פי טול אלתוב מן אלטרף והו רבינו

והו רבנו שרירא ורבנו האיי זכ' לב' פי תשובת
שאלה והו קולהם פי תפסיר וצריך שירחיק וכו'
בהדה אלעבארה ומענאה אנה יחתאג אן יבעד
וצ'ע אלציצית מן טרף אל ת'וב אלדי הו טולה הדא
אלמקדאר וכדלך איצא רבנו סעדיה גאון זכ' לב'
יקול פי כיפיה עמל אלציצית יוכד ארבע חואשי
אלאזאר פי מסח מן טרפה ממא ילי אלהדב מ'
מקדאר טול אלבהאם פצאר קולה מואפקא
לרבנו שרירא ורבנו האיי זכ' לב' ופי אלתלמוד
מא יקוי דלך והו קולהם פי מנחות פי התכלת
אינה מעכבת את הלבן בעד אוראד אלהלכות
אלמקדם דכרהא רבינא ורב סניא הוו יתבי קמיה
דרב אשי חזייה רב סניא לקרנא דגלימיה
דרבינא דסתר ובצר ממלוא קשר גודל אמ' ליה
לא סבר לה מר להא דר' יעקב אמ' ליה בשעת
עשייה איתמר איכסיף אמ' ליה רב אשי לא
תתקוף לך חד מיניהו כתרי מינן פפהמנא
מן קולה קרנא דגלימיה אנהא זאויה אלאזאר
וזאויה אלאזאר הו טרפה אלדי ילי אלהדב לאנהא
זאויה קאימה לכון אלאזאר מרבע ופהמנא

איצ'א מן קולה דסתר ובצר אי אנתקץ' ונקץ'
ואלאנתקאץ' לא יכון אלא ממא ילי אלהדב

[תרגום]

כיון שנקבעה ההלכה בציצית כבית
שמאי[1] עשה רב פפא לפי כוונת מאמרם בזה והסיק
ופסק את ההלכה בה ואמר[2] אמ' רב פפא הילכתא
ארבעה בתוך שלש משולשת ארבע והשמיע
בזה רב יעקב שמועה אחרת והיא אומרם[3] אמ' רב
יעקב צריך שירחיק כמלא קשר גודל ובא
היישוב בין שתי השמועות האלה בתלמוד באומרם[4]
איצטריך דרב פפא ואיצטריך דרב יעקב

וכו' וביאור זה שאילו היינו מסתפקים בזכירת
רב פפא היינו מעלים על דעתנו שלא ראוי
להרחיק מקום הציצית שלש אצבעות ומותר
לקרב מקומה בתוך ג' אצבעות שכן
מתחילת ג' אצבעות עד סופן נקרא מה
שביניהן תוך ואילו היינו מסתפקים בשמועת
רב יעקב היינו אומרים שלא מותר לנו לקרב
מקומה פחות מכמלוא קשר גודל ושעלינו
להרחיק כמה שנרצה וממאמריהם
נתבררה כוונתם שמקומה לא יהיה במה שתוך כמלוא
קשר גודל ולא ירוחק יותר מג' אצבעות.
וכבר נחלקו החכמים על מקום שיעור זה
במלית מהם מי שאמר שזה נאמר ברוחב
הבגד מן השוליים[5] לצד פנים והוא רבנו שמואל

1. כותנתו למנחות מא ב — כמה חוטין הוא נותן ב"ש אומרים ד' וב"ה אומרים ג' וכמה תהא משולשת ב"ש אומרים ד' וב"ה אומרים ג' [והוא ברייתא בסיפרי פר' שלח ושם הלשון — והלכה כב"ש].
2. מנחות שם.
3. שם מב א.
4. שם.
5. השתמשתי במלה שוליים לתרגום המלה הערבית "חאשיה", ואקדים תיאור מבנה הטלית על מונחיו: לטלית ארבעה צדדים שנים ארוכים ושנים קצרים כאשר הארוכים הם חלקים

גאון זכל"ב וזה נמצא בספרו[6] על הציצית
בביאורו וצריך שירחיק וכו' ואמר
בנוסח זה מטיל הציצית חייב להרחיק
הטלתה מן השוליים שיעור מלוא קשר הבוהן
וענין זה נכפל בדבריו ומהם מי שאמר
שזה נאמר באורך הבגד מן השפה והוא רבינו

שרירא ורבנו האיי זכל"ב בתשובת[7]
שאלה והוא אומרם בביאור צריך שירחיק וכו'
בנוסח זה וענינו שחייב להרחיק
מקום הציצית משפת הבגד אשר הוא אורכו
שיעור זה וכן פירש[8] רבנו סעדיה גאון זכל"ב
ואמר באופן עשית הציצית יקח בארבע שוליי
הטלית מרחק מן השפה שאחריה המלל[9]
שיעור אורך[10] הבוהן נמצא דבריו מתאימים
לרבנו שרירא ורבנו האיי זכל"ב ובתלמוד
יש חיזוק לכך והוא אומרם במנחות[11] בהתכלת
אינה מעכבת את הלבן אחרי הבאת ההלכות
שקדם זכרם רבינא ורב סניא הוו יתבי קמיה
דרב אשי חזייה רב סניא לקרנא דגלימיה
דרבינא דסתר וכצר ממלוא קשר גודל אמ' ליה

ומהקצרים יוצאים חוטי השתי הנקראים מלל. הצדדים הארוכים נקראים בערבית בשם מיוחד להם "חאשיה", שלשם תרגום מונח זה השתמשתי במלה שוליים. והצדדים הקצרים שהם רוחב הטלית יקראו להלן שפה סתם ובערבית "טרף", ומתוך זה תבין את המחלוקת המובאת כאן.

6. עיין נספח א' הערה 107, הנוסחים הערביים של המקור שם והציטוט כאן שווים.
7. תשובה זו איננה לפנינו וכאן נודעת לראשונה.
8. גם פירושו מתפרסם כאן לראשונה, ובענין מקום הטלת הציצית עיין בספר אות קצא.
9. מוכח מכאן ששיעור כמלוא קשר גדל נמדד מקצה הבגד ולא מקצה חוטי המלל, ונפשט כאן הספק שהסתפקו בו הפוסקים, עיין בספר אות רז הערה 38, וממילא אין צורך בחיתוך המלל כנהוג.
10. מוכח שדעת רס"ג ששיעור כמלוא קשר גדל הוא כשיעור אורך כל הגודל, כלומר דעתו שהקשר הוא הקשר הראשון בגודל, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') בסוף פרק שישי שרמז לכך, שאמר שרוב החכמים הקודמים... [זה מדוייק משייכו את הדעה השניה אל החכמים האחרונים] ורס"ג הוא ראי מן החכמים הקודמים, ועיין בספר אות רז.
11. מב ב.

לא סבר לה מר להא דר' יעקב אמ' ליה בשעת
עשייה איתמר איכסיף אמ' ליה רב אשי לא
תתקוף לך חד מיניהו כתרי מינן אנו למדים
מאומרו קרנא דגלימיה שהוא זוית הטלית
וזוית הטלית היא שפתו אשר אחריה המלל שהיא
זוית ישרה בטלית מרובעת וכן למדים

גם מאומרו דסתר ובצר היינו סתירה ופיחות
והסתירה לא תתכן אלא ממה שאחריה המלל[12]

12. מכאן בא הביאור על המאמר חד מיניהו כתרי מינן, ולא העתקתיו.

נספח ג

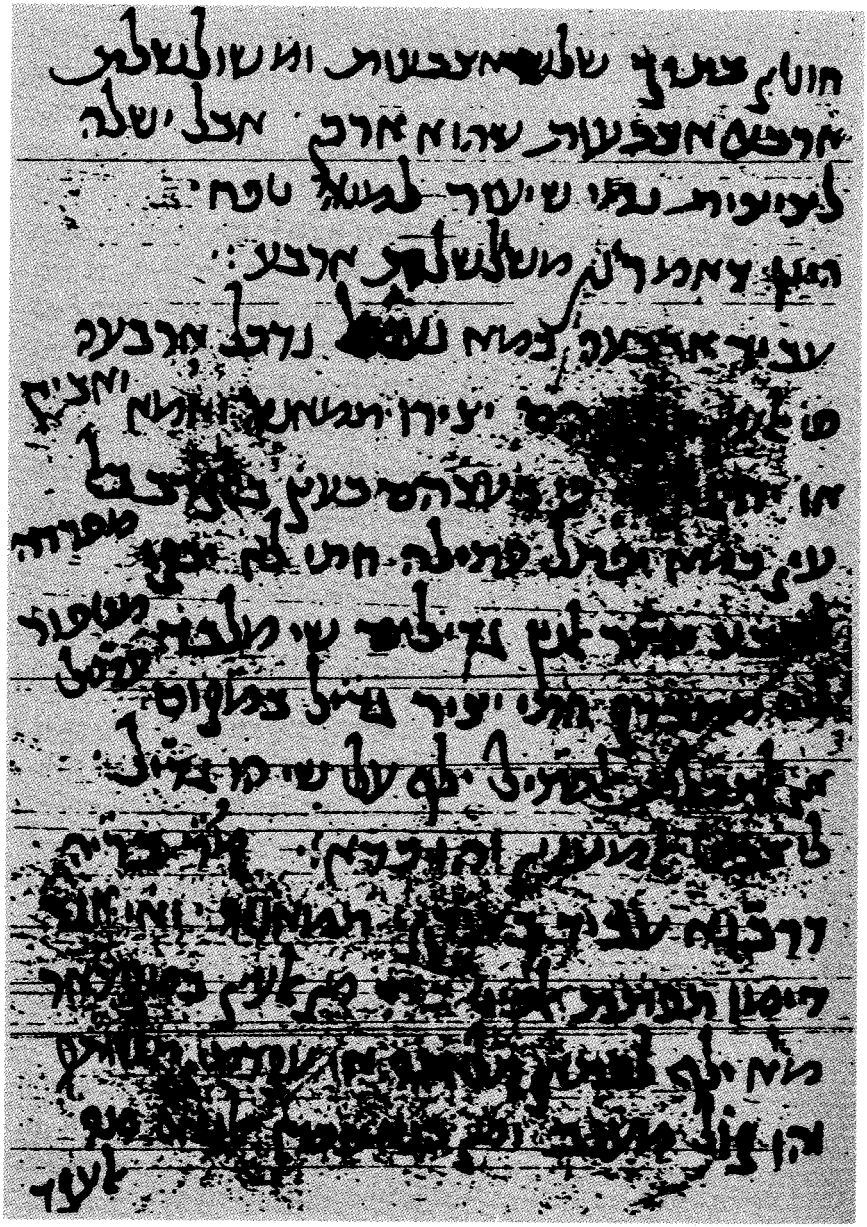
פירוש פרק התכלת מהגניזה

פירוש פרק התכלת מהגניזה

גם לכת"י זה הופניתי ע"י דוד סקליר. כתה"י שמוצאו מן הגניזה שייך לאוסף טיילור־שכטר אשר בקמברידג' (Arabic 47.65 ובמכון לתצלומי כת"י אשר בירושלים מספרו 19632). ארבעת העמודים אשר לפנינו הם פירוש מחכם אלמוני על הגמרא שבפרק התכלת במסכת מנחות. המחבר מביא קטע מהגמרא ומפרשו, מביא קטע ומפרשו וכך הוא עושה לאורך כל כה"י. הפירוש אשר לפנינו קטוע, ללא התחלה וללא סוף. העמוד השני נמשך אחרי הראשון והרביעי אחרי השלישי, אך אין השלישי נמשך אחר השני. בקטעים אלו מובאים פירושים חשובים וחדשים שתואמים לשיטות מסויימות אצל המפרשים הראשונים (ובמיוחד הולך המפרש כאן בשיטת הרמב"ם), ובכך חשיבותו. כמו כן מובא בו תרשים של הציצית שאף הוא מתאים לשיטות של המפרשים הראשונים.

להלן מובאים המקור והתרגום שנעשה ע"י הרב שמואל קרויזר. המקומות המחוקים וההשלמות יובאו בתוך סוגריים מרובעים. והנקודות ששימשו לשם קיצור מלה יוחלפו בגרש. (מעל מילים רבות המובאות מהגמרא סימן הסופר נקודות. נקודות אלה לא יובאו בהדפסה.)

כת"י קמברידג', עמוד 1

כת"י קמברידג', עמוד 2

[מקור]

אלטרף אלדי פי אלוסט אלמתני עלי ראסה
תדלא עלי וג'הה קאל לה מתעג'בא הכדא
פרץ' אלציצית יבת היא שעתא רמי לה
ענד אלדפן בה מאי ציצית דשמענא
אי שי הו [הכא] אלדי סמענא [נסמע] תבארך עלי
אלציצית הי שלבגד וכנ[פיה של] עור
כאלאכסיה אלדי יסיגוהא באלגלוד טלית
שאולה כל שלשים יום פטורה מן הציצית
לחראסה חק צאחבהא לאן אלציצית על[יה]
פיהא מפסדה לגונה סבב לאקוטא עליה פי כזקהא
ואיצ'א לאנהא תציר פיהא אעין תנקץ מן
תמנהא: תכלת ממקום
אחר מציצית
אחר. ושלש
טפחים שאמרו בית הלל טפח מארבעה
אצבעות שלכל אדם. הלכתא ארבעה

חוטין בתוך שלש אצבעות ומשולשלת
ארבע אצבעות שהוא ארכן אבל יש לה
לציצית נמי שיעור למטה טפח.
הינו דאמרינן משלשלת ארבע:
עביד ארבעה כמא נעמל נדכל ארבעה
פי אלעין [ונתניהם] יצירו תמאנה ואמא ואביק
(או) [אי] (ידרנהם) [ידרגהם] פי בעצ'הם בעץ' באלקרב באל
עין כמא יפתל פתילה חתי לא יבקו מפרדה
לתבע את'ר אלנץ גדילים שי מלבד מטפור
לים מתפרק חתי יציר גדיל במקום פתיל
אן אלתכלת אלפתיל ילף עלי שי הו גדיל.
ליצ'בט אלמענין והו כדא. מר בריה
דרבנא עביד כדידן תמאניה ואי אנר
דימו תפתת אלכיט [באלבעד] מן אלעין במקדאר
מא ילף לפתאן תלאתה או עקדתין תלאתה
והו קול מעגב ומן הנא אכדו אלנאס מה אלעקד

[תרגום]

השפה אשר באמצע הכפל על ראשו
ותלויה על פניו אמר לו בתמיהה איך
מתקיימת מצות ציצית היא שעתא רמי לה
נתנם בצד[1] מאי ציצית דשמענא[2]
איזה דבר שמעתי שתברך על
הציצית. הי שלבגד וכנפיה של עור[3]
כ"אכסיה" שמקיפים אותה בעור. טלית
שאולה כל שלשים יום פטורה מן הציצית[4]
לשמור זכות חברו שהציצית בה
הפסד הוא שהוא סיבה לניקובה כשמנתקן
וגם מפני שגורם על ידי הנקבים הנעשים בה פחת
בערכה. תכלת ממקום
אחר[5] מציצית
אחר. ושלש
טפחים שאמרו בית הלל טפח מארבעה
אצבעות שלכל אדם הלכתא ארבעה

חוטין בתוך שלש אצבעות ומשולשלת
ארבע אצבעות[6] שהוא ארכן אבל יש לה

1. ע"כ הוא שארית ביאור הגמ' מנחות מא א בענין טלית כפולה.
2. מנחות מב א.
3. שם מ ב, ומביאורו כאן משמע שמפרש לשון כנף שפת הטלית אשר מסביב לטלית, עיין בספר אות רד הערה 33.
4. שם מד ב, ודין זה נלמד בגמ' חולין קלו א מן הפסוק כסותך, וכאן המחבר נותן טעמא דקרא, ולפי דבריו יוצא שאם כבר היתה ציצית בטלית שאולה יש בלבישתה מצוה ומברך על כך, ועיין בספר אות שיג, ועיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 118, [ובהסבר זה יש ליישב את מעשה רב יהודה המובא בגמ' חולין קי א שלא הטיל ציצית בבגדו מחמת שהיה שאול, וקשה שאעפי"כ יש בכך מצוה כנ"ל וגם מצוה על כל איש ישראל לקיים מצות ציצית אף שאינו מחוייב בדבר, עיין בספר אות שג, אך להסבר זה ניחא שאין לו רשות להפסיד בגד חברו].
5. שם מא א, ומשמע קצת שתכלת הוא תכלת דווקא ולא מוסב על כל הציצית. עיין בספר אות רמה.
6. שם מא ב, בכורות לט ב, וגירסתו כאן שונה מהגירסא אשר לפנינו, שלפנינו: וג' שבית

לציצית נמי שיעור למטה טפח
היינו דאמרינן משולשלת ארבע.
עביד ארבעה[7] כמו שאנו עושים נכנים ארבעה
בנקב ובהכפלתם יהיו שמונה ואביק
שיכרכם זה בזה בקירוב[8]
לנקב כמו שפותלים פתילה עד שלא ישארו מפורדים
לקיים מה שנאמר גדילים דבר מחובר קלוע
ולא מפורד עד שיהיה גדיל במקום פתיל
שהתכלת הפתיל המלופף על דבר הוא גדיל
וליישב שני העניינים כך העניין. מר בריה
דרבנא עביד כדידן דמאניה. ואי אגרד
דימו[9] ליפוף החוט ... מן הנקב בשיעור
שתים שלש לפיפות או שנים שלשה קשרים
והוא מאמר מענב. ומכאן סמכו האנשים שקושרים ...

הלל אומרים אחת מארבע בטפח, שלפי גירסתנו ג' של בית הלל מוסב על אצבעות ולפי הגירסא כאן זה מוסב על הטפחים וא"כ יש מקור שיש לאורך הציצית שיעור גם למעלה והוא ג' טפחים כמו שמשמע מהמשך דבריו, ועיין גאוניקה ח"ב עמ' 333 — ושיעור אורך הציצית וכו' למטה עד ארבע אצבעות למעלה אפילו הארכוה עד זרת [והוא ג' טפחים], ועיין בספר אות פז הערה 20.

7. הוא דעת ר' אחא בר יעקב במנחות מב א, וגירסתו כאן כגירסת רב שמואל בן חופני בספרו (נספח א') הערה 24 ע"ש [ודבריהם משלימים זה את זה] וממילא מפרש שר' אחא בר יעקב עשה כמו שאנו עושים ומר בריה דרבינא אינו חולק עליו, וכמו שמפרש והולך, ובדברי המחבר כאן יש פירוש יפה לגמ' מנחות לט ב — כתיב גדיל וכתיב פתיל וכו' ורב סבר לעולם פתיל בעינן וההיא גדילים למניינא הוא דאתא גדיל שנים גדילים ארבעה עשה גדיל ופותליהו מתוכו, [והוא בשיטת הרמב"ם הולך שפתיל תכלת הוא החוט הכרוך על הלבן], ועיין על זה בספר אות כח, עה, עו.

8. מוכח מדבריו שמטילים ציצית בשפת הטלית ממש [וכמו שזה מצויר גם בציור כאן] ועיין על כך בספר אות קצא הערה 12.

9. מפרש כאן גמ' מנחות לח ב — גרדומי תכלת כשרין וכו' וכמה שיעור גרדומין וכו' כדי לענבן, והפירוש הזה כמו שפירשתי בדעת הרמב"ם, עיין בספר אות סח [רק שסובר המחבר כאן שאין די בכריכה אחת אלא בשתים או שלש כריכות, שהוא כדי לעשות חוליא אחת, ומה שכתב שתים או שלש ולא דווקא שלש הוא תמוה. אך מצאנו כעין זה בהמספיק לעובדי ה' (דנה) לר"א בן הרמב"ם עמ' 272].

כת"י קמברידג', עמוד 3

כת"י קמברידג', עמוד 4

[מקור]

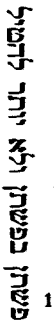
טעם לא נזז אלא לאטם לאטם

דליכא תכלת יכון (מוצת) [מצות] לבן ואנפצלנא
אנמא נרכב אלצוף עלי אלסדין אלדי הו כתאן
ענד עדם אלכתאן אן נרכב עליה ואנמא
מע וג'וד אלכתאן פלא ינוז אן ירכב עלי רדא
אלכתאן צוף. ומיניה דסר[ין] אכיאט כתאן
פקד חצל מן הדא.....ירכב
צוף אבי"ץ עלי רדא כתאן מע וגוד מינה
אעני אלכתאן וגדת אלמוצע כאל הכדא

תורה פלדלך לא יוכדו אלא מן (הממוחה) [המומחה] ואל תפלין

ואלתפלין ואלמזוזה ועלי אן מא להם בדיקה פי
עיבוד לשמן פלאנהם קלילי אן ימג'אסר
עליהם ואי"א לאן אלכלפה פיהם קלילו פנקול
מן לם יעבד לשם תפלין יבטלהם ויעבד
אחרים. פאעתרצ'ה פי אלתכלת פקאל
ותקול אן אלתכ[ל]ת אין לה בדיקה והודא נחן
ובדק בגס"ם סימן והו מא אלתבן ותם [מן קול]
יפסרה מא אלחלבה מימי תלתן ומיא
דשכאל מאיה אעני לעאביה אלחלזון ומימי
רגלים והודא להא אמתחאן אכר וסימנך
שינוי שקר שנוי אמת קאל לה מא קלת
(אן) [אין] לה בדיקה אלא למעני צביעה לשמה לאן
הדא לא יעלם בה והו קולה אין לה בדיקה
משום טעימה. מר איתי תכילתא
בשני רב אחא בדקה בדרב יצחק ואישתני
לגרייעותא. פתרכו מא אמתחנוה ואכדו

[תרגום]

דליכא[10] תכלת תהיה מצות לבן ואנחנו
אומנם נטיל צמר בסדין שהוא פשתן
אם אין פשתן להטיל בו ואומנם
עם מציאות הפשתן לא יותר להטיל במלבוש
פשתן צמר. ומיניה דסדין חוטי פשתן
וכבר למדנו מזה..... יטיל[11]
צמר לבן במלבוש פשתן עם מציאות מיניה
היינו פשתן[12]

תורה[13] ולכן לא ילקחו אלא מן המומחה

והתפילין והמזוזה אע"פ שאין להם בדיקה
בעיבוד לשמן[14] אבל הם קל לבודקם
וגם ההוצאות בהם קלות נאמר
מי שלא יעבד לשם תפילין יבטלם ויעבד
אחרים והקשו[15] בתכלת ואמרו
ותאמר שהתכלת אין לה בדיקה ואנו

10. כל הקטע הזה מפרש את הגמ' מנחות מ א — תנו רבנן סדין בציצית ב"ש פוטרין וכו' כיון דאפשר במינן לא כדריש לקיש דאמר ריש לקיש כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב ואם לאו יבוא עשה וידחה את לא תעשה, ועיין בספר אות רכט-רלא שרבו הפירושים באיזה אופן אמורים דברי ריש לקיש, והמחבר כאן נוקט כפירוש רשב"א והמאירי, ע"ש הערה 61, וגם דעת המחבר כאן כדעת הרי"ף שמטילים חוטי פשתן בפשתן, עיין בספר אות רטו.
11. מכאן יש לקרוא את המשפט שבשוליים.
12. כאן באות עד ארבע מילים ולא תרגמתין מחמת שאין להן הקשר.
13. הוא סוף הפירוש על הגמ' מנחות מב ב — ת"ר תכלת אין לה בדיקה ואינה נקחית אלא מן המומחה תפילין יש להם בדיקה ואין ניקחין אלא מן המומחה ספרים ומזוזות יש להן בדיקה וניקחין מכל אדם, וגירסתו בברייתא זו אינה כלפנינו אלא כגירסת הגאונים [עיין בספרו של רב שמואל בן חופני (נספח א') הערה 142] שגורסים במקום תפילין ספר תורה ובמקום ספרים תפילין.
14. עיין בספר אות קכג מה שפירש הרמב"ן לפי גירסת הגאונים בברייתא זו, ושם בדבריו שאין תפילין ומזוזות צריכים עיבוד לשמה לדעת תנא זה, אך המחבר כאן, למרות שגירסתו בגירסת הגאונים, מפרש שגם לתנא זה צריך עיבוד לשמה בתפילין ובמזוזות. עוד יש לציין שדעת המחבר שלא כדעת הרמב"ם, שהרמב"ם לא מצריך עיבוד מזוזה לשמה, עיין בספר אות קלח.
15. מפרש המשך הגמ' מנחות שם.

בודקים בגם"ם סימן והוא מי תבן[16] ואחרים [מן האומרים]
יפרשו מי החלב מימי תלתן ומיא
דשכאל[17] מאיה היינו ריר החלזון ומימי
רגלים ועוד יש לזה בחינה אחרת וסימנך
שינוי שקר שנוי אמת אמר לו מה שאמרו
אין לה בדיקה לענין צביעה לשמה
שזה לא יודע בה והוא אומרו אין לה בדיקה
משום טעימה. מר איתי תכילתא
בשני רב אחא ברקה ברדב יצחק ואישתני
לגריעותא. ועזבו מה שבחנו...

16. הוא פירוש מה שנאמר בגמ' שם מגביא גילא, ועיין רמב"ם ציצית ב ה שגם פירש כך את הדברים האלה, ועיין רגמ"ה ורש"י שם שפירשו פירוש אחר.
17. איני יודע מה זה.

נספח ד

מעשה ציצית לרבנו חננאל

מעשה ציצית לרבנו חננאל

כתב יד זה, הנמצא בספריה הלאומית של אוניברסיטת שטרסבורג אשר בצרפת, נתגלה לנו הודות לבקיאותו הרבה של דוד סקליר בכתבי היד העתיקים. [מספרו בשטרסבורג 18, 4038 ובמכון לכת"י בירושלים 34396.] זה הוא דף אחד המכיל שלשה עמודים הכתובים בשני צדדיו. כתב היד כתוב עברית, מלבד הכותרת בערבית המעידה שלפנינו מעשה ציצית לרבנו חננאל. מלבד העדות הנ"ל יש למצוא תימוכין לכך בשלשה מקורות נוספים. המקור הראשון הוא תשובת הרמב"ם[1] בה מזכיר השואל שלדעת רבנו חננאל אין עושים חוליות שלא כמוזכר בגמרא[2] וזה מתאים לנאמר בכת"י שלנו. שני המקורות האחרים הם דברי האשכול[3] ודברי העיטור בהלכות ציצית[4] ששניהם מזכירים כי דעת רבנו חננאל לקשור ג' קשרים סמוך לכנף וב' סמוך לענף, היפך דעת רב יהודאי גאון ב' סמוך לכנף וג' לענף, ואף זה מתאים לנאמר בכת"י זה.

בענין המחלוקת הנ"ל, אם לקשור ג' או ב' קשרים סמוך לכנף, יש לציין שרבנו חננאל צועד בעקבותיו של רב שרירא גאון שתשובתו מובאת אצל ש. אסף תש"ב סי' לג, שמקבילות לה תשובה לגאון באשכול[5] ומעשה ציצית בספר האורה[6]. וכתב האשכול[7] שכן עבדי האידנא, וכן דעתם של הראב"ד[8] ושל ר"י מלוניל[9], וכן המנהיג[10] כתב שהוא מנהג פרובינצא וספרד. דעת רב יהודאי הנ"ל מובאת בהלכות קצובות[11] ובשם רב נטרונאי גאון בתשובתן של הראשונים[12]. ואחרידם

1. קלח.
2. מנחות לט א.
3. ח"א עמ' 205.
4. עמ' 137.
5. ח"א עמ' 221.
6. עמ' 27.
7. שם עמ' 205.
8. תמים דעים סי' לט, רק בדרך שונה, ע"ש.
9. הל' קטנות ציצית עמ' כח.
10. עמ' תרמג.
11. עמ' 153.
12. ח"ב עמ' 21.

נמשכו הפרדס[13], העיטור[14], ראבי"ה[15], רוקח[16], פסקי הרי"ד[17], ר' שלמה ב"ר שבתאי ענו מפרש השאילתות[18], מרדכי[19] בשם מנהג העולם ועוד. יש לציין כאן את השערת מ. מרגליות בהקדמתו להלכות קצובות[20] שמחלוקת זו נערצה בהבדלי מנהגים בין ארץ ישראל לבין בבל. והאשכול[21] ביאר את המחלוקת. ועיין בספר אות מד.

בנוסף למחלוקת הנ"ל אפשר לציין ארבעה הבדלים עיקריים בענין עשית ציצית שהיו בין יהודי אשכנז־צרפת לבין יהודי בבל־ספרד־פרובינצא [החלוקה כללית ולא מדויקת]: א' בדרך עשית קשרים, ב' בסידור ה' קשרים, ג' באורך הציצית, ד' במקום נתינת הציצית. ובכולם ממשיך רבנו חננאל את דרכם של גאוני בבל.

א. בדרך עשית קשרים

המנהיג[22] מביא שיש מקומות בצרפת [ע"ש שכתב מקודם רוב חכמי צרפת] שלוקחים ד' חוטים מצד זה וד' מצד זה וקושרים קשר גמור אבל חכמי פרובינצא וספרד עשו קשר רק ע"י החוט הכורך **כמו שמתבאר בדברי רבנו חננאל**. ובמרדכי[23] האריך בענין זה וכתב שנחלקו בזה חכמי צרפת עצמם. וכדעת חכמי פרובינצא וספרד מפורש בתשובת רב שרירא גאון הנ"ל ובמקבילות שלה הנ"ל. וכן מוכח בעיטור[24], וכן כתב ר"י מלוניל[25], וכן ר' שלמה ב"ר שבתאי מפרש השאילתות[26]. אמנם המסורת הצרפתית נמשכה אצל הרא"ש[27] ותלמידיו. וכן הביא מאירי[28] בשם רבני צרפת וכן מובא בספר המאורות לר' שמעון המעילי[29]. ועיין בספר אות נד.

13. עמ' כא, וכן בשאר ספרי רש"י המקבילים.
14. עמ' 138, וכתב שכן נהגו.
15. ציצית עמ' רמד.
16. הלכות ציצית.
17. ציצית עמ' תפ.
18. שאילתא קמד עמ' מא.
19. הל' קטנות ציצית סי' תתקמ.
20. עמ' 18.
21. שם.
22. ציצית עמ' תרמג.
23. הל' קטנות ציצית סי' תתקמ.
24. ציצית עמ' 137, ע"ש.
25. הל' קטנות ציצית.
26. שאילתא קמד עמ' מא, והוא מחכמי איטליה.
27. הל' קטנות ציצית סי' טו.
28. יבמות ד ב.
29. ציצית עמ' שעד.

ב. בסידור ה' קשרים

כל הגאונים המדברים על ה' קשרים בציצית כותבים לקשור סמוך לכנף לפני הכריכות ולאחריהן אך לא באמצען [כל אחד לשיטתו או ב' ואחר כך ג' או ג' ואחר כך ב', ראה ספרים הנ"ל במחלוקת ר"ח ורב יהודאי ועליהם יש להוסיף גאוניקה[30] והלכות פסוקות לגאונים[31] שלא הזכירו מספר קשרים, וחמדה גנוזה[32] ששם למטה קשר אחד ולמעלה שלושה]. **ורבנו חננאל גם נוקט כן.** אמנם הראב"ד[33] הביא בשם רב נטרונאי גאון דרך אחרת בסידור הקשרים לכרוך בין הקשרים. ודבר דומה לכך מובא בתוספות[34] בשם רבנו תם. והסמ"ג[35] הביא שנהגו לעשות ה' קשרים ברווחים שוים ולכרוך ביניהם, ואחריו הרבה פוסקי אשכנז [יש לציין שפוסקי אשכנז הראשונים — רגמ"ה, רש"י, ראב"ן, הלכו בזה בדרך הגאונים]. ועיין בספר אות מד.

ג. באורך הציצית

נאמר בגמרא[36] אמר ר' פפא הלכתא ד' בתוך שלש ומשולשת ארבע. ונחלקו הראשונים בביאור כוונת ר' פפא, ואין כאן מקום לאריכות, רק אציין ששתי שיטות עיקריות הן בענין אורך הציצית. האחת ד' גודלים [ומפרשים שר' פפא מדבר על כל אורך הציצית]. והיא דעת שאילתות[37], שר שלום גאון[38], האשכול[39] וכן דעתו בתשובה[40], רב עמרם גאון[41], רבנו גרשום מאור הגולה[42], עיטור[43], רמב"ם[44], ר"י מלוניל[45], המנהיג[46], פסקי הרי"ד[47] ועוד. **וכן דעת רבנו**

30. ח"ב עמ' 331.
31. סי' ע.
32. סי' צא.
33. תמים דעים סי' לט ובהשגות על הרמב"ם ציצית א ז.
34. מנחות לט א ד"ה לא יפחות.
35. ציצית קח ג.
36. מנחות מא ב.
37. שאילתא קמד.
38. שערי תשובה סי' קנט.
39. ח"א עמ' 220.
40. תשובות ראב"י אב"ד קט.
41. גאוניקה ח"ב עמ' 333-332 ובהלכות פסוקות לגאונים סי' ע.
42. מנחות מא ב ועיין פירושו בכורות לט ב.
43. עמ' 134.
44. ציצית א ו.
45. ציצית עמ' כז-כח.
46. ציצית עמ' תרלט.
47. ציצית עמ' תצא וכתב שכן נהגו בארץ ישמעאל, וערוגת הבושם עמ' 230 הביא בשמו שכן נהגו באלכסנדריה.

חננאל בכת"י שלפנינו. והשיטה השניה שאורך הציצית י"ב גודלים [ודברי ר' פפא על הגדיל שהוא שליש ציצית]. כן כתבו רב שרירא גאון בתשובה הנ"ל ובמקבילות, הלכות קצובות לרב יהודאי הנ"ל, המנהיג בשם רב האי גאון[48], רבנו גרשום מאור הגולה[49], פרדס[50] ובפירושו[51], ראבי"ה[52], יראים[53], רוקח[54], תוספות[55] והרבה פוסקי אשכנז ועוד. ויש להעיר שכל הגאונים הנ"ל שכתבו לעשות ציצית באורך י"ב גודלים לא בהכרח שהוא לעיכובא, ויתכן שדעתם באמת שאורך הציצית לעיכובא רק ד' גודלים, וכתבו לעשות י"ב גודלים לנוי בעלמא, שכן מצאנו בתשובת רב עמרם גאון[56], מחזור ויטרי[57], האורה[58] ובספר המאורות לר' שמעון המעילי[59] שכתבו למטה עד ארבע אצבעות וארוכה עד זרת [שהוא שיעור י"ב גודלים]. ועיין בספר אות פו.

ד. במקום נתינת הציצית

נאמר בגמרא[60] אמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן וצריך שירחיק מלא קשר גודל. וכתב במחזור ויטרי[61] צריך שירחיק אותו נקב משפה התחתונה של בגד מלא קשר וכו' ונוהגין באשכנז [ובספרי רש"י המקבילים הנוסח — כאן] שמרחיקין אותו כן משפה אחרת שבאורך הטלית כרוחב גודל. ומנהג אשכנז זה מוזכר אצל כמה פוסקי אשכנז מאוחרים יותר[62]. אומנם הרבה כתבו להרחיק רק לאורך [ויש שכתבו להרחיק רק לכוון אחד בסתם] הטלית ולתת ציצית על השפה. והם האורה[63], יראים[64], רוקח[65], שו"ת הראב"י אב"ד[66], המנהיג[67], ר"י מלוניל[68], ר'

48. ציצית עמ' תרמ.
49. בכורות לט ב.
50. עמ' יט ובספרי רש"י המקבילים.
51. בכורות לט ב ל"א של משולשת.
52. ציצית עמ' רמג בשם הגאונים.
53. ציצית עמ' 439.
54. הלכות ציצית.
55. מנחות מא ב ד"ה ב"ש ועוד.
56. גאוניקה ח"ב עמ' 333 ובהלכות פסוקות לגאונים סי' ע ובאשכול ח"א עמ' 220.
57. עמ' 635.
58. עמ' 27.
59. ציצית עמ' שעד.
60. מנחות מב א.
61. עמ' 636.
62. וכן עיין עיטור עמ' 138, שבלי הלקט השלם עמ' 83, שו"ת התשב"ץ ח"ב סי' רח, ועיין בית יוסף או"ח סי' יא בענין זה.
63. עמ' 27.
64. השלם ציצית עמ' 440.
65. הלכות ציצית.
66. סי' קט.

אברהם בן הרמב"ם בהמספיק לעובדי ה'[69], חינוך[70]. ויותר מהמה אשר פירשו את דבריהם יש להוכיח שכן דעתם של האחרים מתוך תאור מעשה ציצית שלהם ואכמ"ל. **וכן דעתו של רבנו חננאל בכת"י אשר לפנינו לתת ציצית בשפת הטלית ולהרחיק רק לאורך הטלית.** ועיין בספר אות קצא.

כאמור, דרכו של רבנו חננאל בעשית ציצית שלו היא דרכם של הגאונים אשר היתה נהוגה בימים הקדמונים בהרבה תפוצות ישראל, ורק במשך הדורות התפשטו המנהגים האחרים, אשר מקורם בדרך כלל בצרפת ובאשכנז, בכל תפוצות ישראל והמנהג הרווח הקדום נשכח.

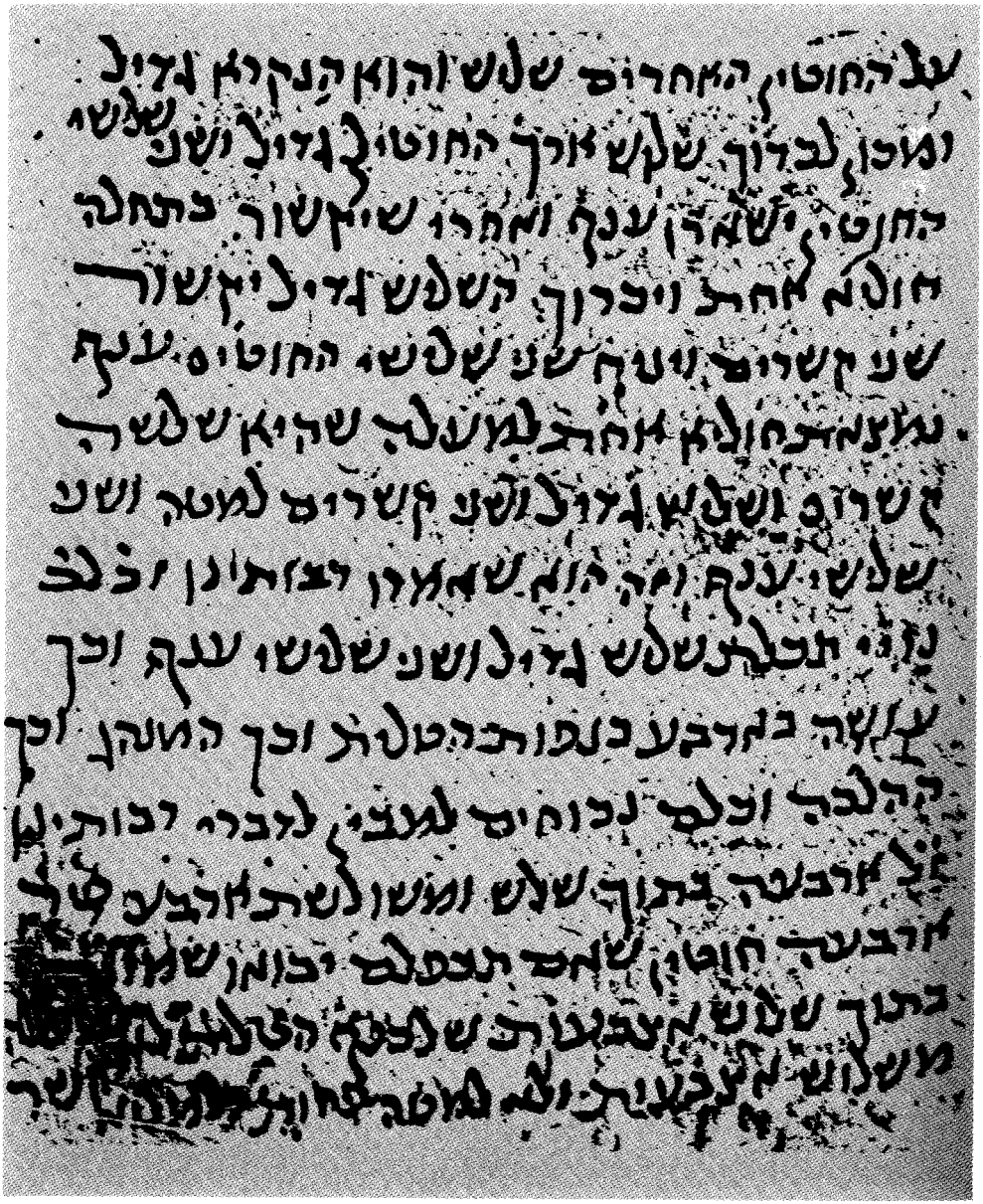
ולבסוף, יש לציין שהרמב"ם[71] מאוד תמה על מנהג הגאונים בעשית הציצית בכלל **ומנהג רבנו חננאל** בפרט, שהוא נסתר לדעתו מדברי הגמרא וכנ"ל. ואף שפירשם כי אינם עושים חוליות מחמת שאין לנו תכלת ושדברי הגמרא בעשית חוליות בזמן שיש תכלת נאמרו, דעתו לא הסכימה לדעתם. והמעיין בדברי רבנו חננאל יראה שאין פירושו של הרמב"ם מתאים להם, שכל כולם משוים את עצמם לדברי רבותינו שבגמרא, וא"כ יש לחפש להם יישוב אחר ואכמ"ל. ועיין על כך בספר אות מב.

המקומות המחוקים בכתה"י נשארו ריקים בתוך סוגריים. וכן מה שהושלם על פי השערה או על פי שברי אותיות נכתב בסוגריים. במקום נקודות מעל לאות שבכת"י השתמשתי בגרש אחרי האות.

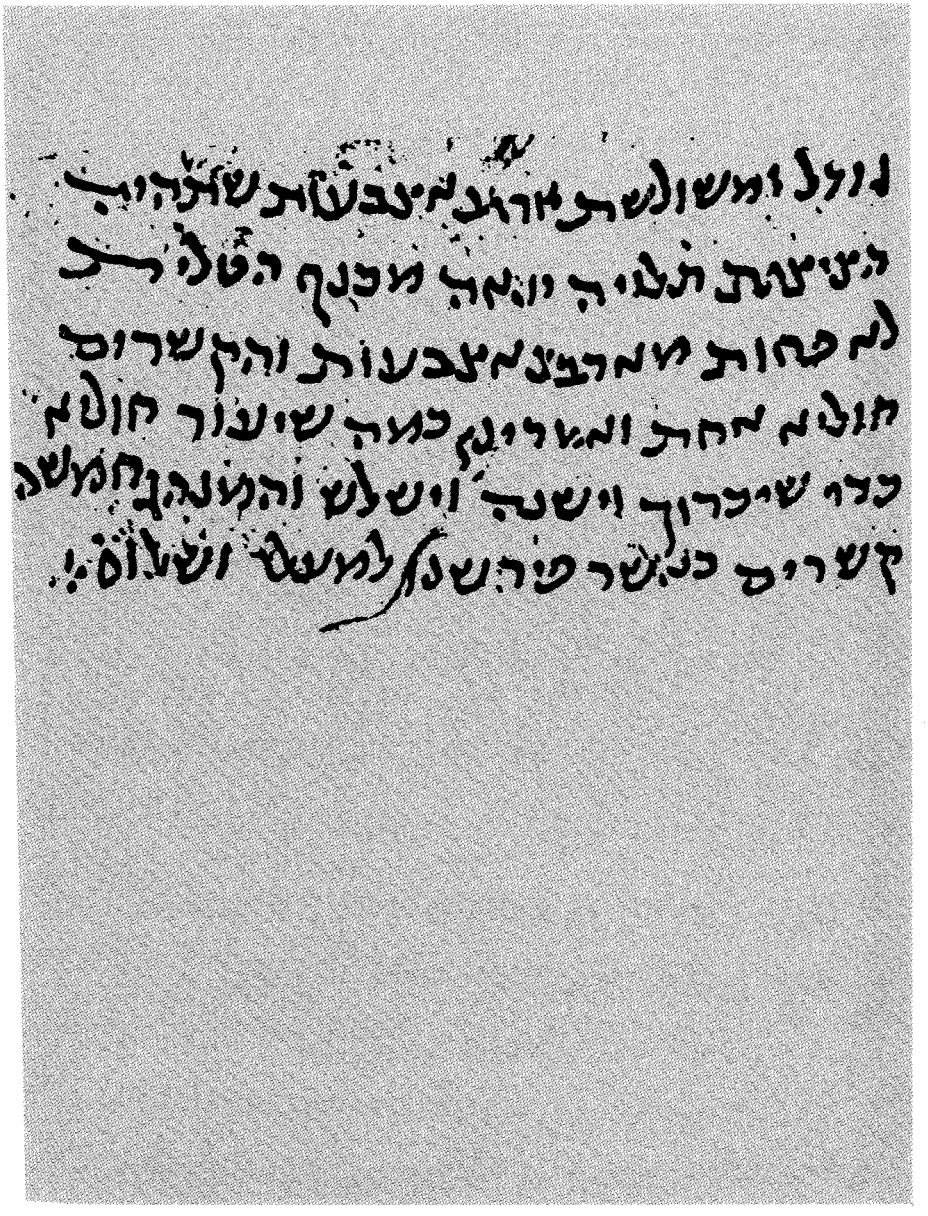
67. ציצית עמ' תרלט.
68. ציצית עמ' כח.
69. (דנה) ציצית.
70. עמ' תפח.
71. בתשובה הנ"ל.

כת"י שטרסבורג, עמוד 1

כת"י שטרסבורג, עמוד 2

כת"י שטרסבורג, עמוד 3

צ'פה עמל לצי[ציות][1]
לרבנו חננאל זכ' לב[']
מצות ציצית לכרוך מן החוט שלצמר בגודל
פעמים ומותח אצבעותיו וכורך על ארבע
אצבעותיו והן פתוחות מן החוט אשר קצהו
כרוך בגודל ארבע פעמים וחותך ומבריל אחד
אחד נמצאו ארבע[ה חוטין] כשיעור ארבע אצבעותיו
פתוחות והאחד [שהיה כר]וך על ה[גודל ארוך] מן
השלשה כדי לכרוך [השא] בקצה
הטלית והוא הנקרא [כיון] שיתקן החוטין מרחיק
מלא קשר גודל מקצה הטלית לאורך הטלית [ו]ת[ול]ה
ארבעת חוטין הללו השלשה שהן שיעור ארבע
אצבעות והרביעי עו[דף] וכופל ארבעה
חוטין הללו נמצאו שמנה חוטין תלו[ן] בקצה
הטלית שבעה שוים והא[חד] ארוך [מ]כלם ומתחיל
וקושר קשר מן החוט הארוך ושונה ומשל[ש] והיא
הנקראת חוליא אחת ואחרי כן כורך מן החוט הארוך

על החוטין האחרים שליש והוא הנקרא גדיל
ומכון לכרוך שליש ארך החוטין גדיל ושני שלישי
החוטין ישארו ענף ואחרי שיקשור בתחלה
חוליא אחת ויכרוך השליש גדיל יקשור
שני קשרים ויניח שני שלישי החוטים ענף
נמצאת חוליא אחת למעלה שהיא שלשה
קשרים ושליש גדיל ושני קשרים למטה ושני
שלישי ענף וזה הוא שאמרו[2] רבותינו זכ' לב'
נויי תכלת שליש גדיל ושני שלישי ענף וכך
עושה בארבע כנפות הטלית וכך המנהג וכך
ההלכה וכלם נכוחים למבין לדברי רבותינו
ז'ל'[3] ארבעה בתוך שלש ומשולשת ארבע פיר'

1. תיאור מעשה ציצית [תר' מערבית].
2. מנחות לט א.
3. שם מא ב.

ארבעה חוטין שאם תכפלם יבואו שמונה
בתוך שלוש אצבעות שלכנף הטלית לא למעלה
משלוש אצבעות ולא למטה פחות ממלוא קשר

גודל ומשולשת ארבע אצבעות שתהיה
הציצית תלויה יו[צ]אה מכנף הטלית
לא פחות מארבע אצבעות והקשרים
חוליא אחת ואמרינן[4] כמה שיעור חוליא
כדי שיכרוך וישנה וישלש והמנהג חמשה
קשרים כאשר פירשנו למעל[ה] ושלום.

4. שם לט א.

נספח ה

מאמר התכלת

מאמר התכלת

זה כאלף וחמש מאות שנה נעדרה התכלת מישראל[1]. והנה בדורות האחרונים החלו בנסיונות לזהות את התכלת האבודה. הראשון לכולם היה האדמו"ר מרדזין, ר' גרשון חנוך שהקדיש לכך שלשה ספרים: שפוני טמוני חול, פתיל תכלת ועין התכלת. יש לציין שזמנו לא היה בשל לכך שכן חסרו אז ידיעות מפורטות על חיי בעלי החיים וכן הידיעות בספרי היסטוריה קדומים לא היו מן המפורסמות, כך שהזיהוי בתנאים אלה קשה הוא ביותר. אחריו בא הרב י"א הלוי הרצוג שפתח פתח רחב בנושא זה ע"י ידיעותיו המפליגות בהיסטוריה הכללית הקדומה, אף הוא כתב בנושא זה, מאמר ארוך באנגלית[2] וכמה מאמרים בקובץ ההד[3]. אך גם בזמנו היו חסרות הרבה ידיעות על החי בים התיכון. עוד הוסיפו לעסוק בזה מומחים בתחומים שונים שדבריהם סוכמו בספר האנגלי הנ"ל. עוד יש להזכיר את מאמריו של ר' יחיאל מיכל טוקצינסקי בספרו עיר הקודש והמקדש חלק ה, וכן את מאמריו של ר' בצלאל נאור בספרו בים דרך, בספרו ראשית אוני ובאור המזרח כרך כב חוברת ב. ידידי ר' מנחם בורשטין היה למאסף לכל המחנות בספרו התכלת בו ריכז את השיטות השונות וידיעות מפורטות הקשורות לענין התכלת.

במאמרי זה אינני מתכוון להביא לפני הקורא את השיטות השונות ולא להתפלמס אודותן, אלא להביא לפניו את הדברים כפי שהם יוצאים מן המקורות לפי דעתי. יידע הקורא שלכתיבת מאמר זה קדם חיפוש ארוך ומעמיק במקורותינו ובמקורות העמים בלשונותיהם בתחומים שונים[4] וכן התיעצויות עם המומחים בתחומים אלה, והתמצית מכל אלה הוא המאמר הזה.

צבע התכלת בדם חלזון דווקא

איתא בגמ'[5] אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה הא תכילתא היכי צביעתו לה אמר ליה מייתינן דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה

1. עיין מאמרו של הרב י"א הלוי הרצוג אימתי פסקה התכלת מישראל, בתוך שי לישעיה וולפסברג, ת"א תשט"ז, נדפס בשו"ת הגרי"א הרצוג או"ח א סי' ה.
2. פורסם ב־The Royal Purple And The Biblical Blue.
3. שנות תרצ"ב-תרצ"ה.
4. היסטוריה, זואולוגיה, כימיה, בלשנות.
5. מנחות מב ב.

ומרתחינן ליה וכו׳, וכן הוא בברייתא[6] ת״ר חלזון זהו וכו׳ ובדמו צובעין תכלת וכו׳. ומבואר בגמ׳ שאם צבעו בדבר אחר גוון דומה פסול למצות ציצית, דאיתא[7] אמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברבית יציאת מצרים גבי ציצית וכו׳ אמר הקב״ה אני הוא שהבחנתי וכו׳ אני הוא שעתיד ליפרע וכו׳ וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא ע״כ. וכן הוא בסיפרי[8] אני ה׳ אלוקיכם וכי מה ענין וכו׳ אלא שלא יאמר הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת ומי מודיע עלי וכו׳. אלא שיש לעיין האם הפסול בשאר חומרים הוא מחמת שהמצוה לצבוע בדם חלזון דווקא או מחמת איזה יתרון אחר הנמצא בצביעה בדם חלזון ואיננו בשאר חומרי צביעה כמו, למשל, חוזק וקיום, וכמו שלכאורה היה אפשר להבין בגמ׳[9] ותכלת אין לה בדיקה והא רב יצחק בריה דרב יהודה בדיק ליה מייתי מגביא גילא ומיא דשבלילתא ומימי רגלים בן ארבעים יום ותרי לה בגווייהו מאורתא ועד לצפרא איפרד חזותיה פסולה לא איפרד חזותיה כשרה וכו׳, עיין שם דאם איפרד חזותיה זה קלא אילן הנ״ל. וכמו שמבואר ברמב״ם[10] והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע״פ שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית ע״כ, וכן בהלכה ד[11] אם נבדקה ונודעה שנצבעה באחד משאר צבעונין המשחירים שאינן עומדים פסולה ע״כ. א״כ יוצא, שאם יצבעו בצבע חזק המתקיים שאינו בא מדם חלזון יהיה כשר לציצית[12]. [אך דבר זה לא התברר לי, כי מצאנו בהרבה מקומות שהרמב״ם נותן טעמים בהלכות סתומות שהן גזירות הכתוב או הלכה למשה מסיני אם אפשר לפי טעמיו להוציא נ״מ לדינא.] ברם מהמשך הגמ׳[13] משמע שהצביעה בדם חלזון היא בדווקא ולא מחמת חוזקו, דאיתא שם היכא דבדקינא בדרב יצחק בריה דרב יהודה לא איפרד חזותיה כשרה איפרד חזותיה בדקינן לה בדרב אדא בחמירא ארכסא אישתנאי למעליותא כשרה וכו׳. וכן

6. שם מד א.
7. בבא מציעא סא ב.
8. פר׳ שלח.
9. מנחות מב ב.
10. ציצית ב א.
11. שם.
12. עיין קופת רוכלים לבעל תפארת ישראל בענין תכלת.
13. מנחות מג א.

משמע מסתימות לשון התוספתא[14] תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה ע"כ. ואף שזה נאמר לענין בגדי כהונה, לא מסתבר לחלק. וצ"ע ברמב"ם בהלכות כלי מקדש[15] שלא הזכיר תנאי זה של התוספתא. ותירוצו של המשנה למלך שם, שהרמב"ם סמך על מה שכתב בהלכות ציצית אינו מספיק. דמלבד שזה לעצמו דוחק, הרי בלשונו של הרמב"ם בהלכות ציצית[16] מודגש מאוד שצביעת תכלת בדם חלזון היא דווקא בציצית. וכן אינו מיושב בזה מה שהרמב"ם משמיט דין אחר שנאמר באותה תוספתא[17] שני התולעת מן התולעת שבהרים הביאה שלא מן התולעת שבהרים פסולה ע"כ, שבזה אי אפשר לומר שהרמב"ם סמך על מקום אחר שם ביאר את הדבר. אומנם ר' אברהם בן הרמב"ם בפי' לתורה[18] כתב לגבי תכלת של משכן וז"ל וצביעתו בדם חלזון לא בזולתו כמו שביארתו הקבלה בתכלת של ציצית, וצ"ע.

האם צריכים חלזון מסוים

אחרי שהוברר לנו דבעינן צביעה בחלזון, יש להסתפק אם תכלת כשרה ממין מסויים של חלזון דווקא או מכל חלזון[19], או יותר מכך, שהתכלת כשרה אף מכל דבר הדומה לחלזון באיזה ענין. והנה מסתימות לשון התוספתא הנ"ל עולה אחד משני דברים: או שהתכלת כשרה מכל דבר שבשם חלזון יקרא או שהיא כשרה ממין מסוים דווקא אלא שהצביעה נהוגה אצל האנשים רק במין זה משום איזו סיבה[20].

מקור לדין הנ"ל

עוד יש לעיין מנין למדו חז"ל דין זה דהתכלת אינה באה אלא מן החלזון. ואפשר לומר דתכלת בלשון תורה אינו שם גוון בלבד אלא צבע הבא מחלזון דווקא, וכן משמע קצת מגמ' שהבאנו לעיל[21] וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא ע"כ, ומסיפרי הנ"ל ועוד כהנה. וכן משמע מלשון הרמב"ם בפי' המשנה[22] שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה וכו'. אלא שמלשון התוספתא הנ"ל משמע להיפך, שתכלת הוא רק שם גוון וכן מבואר ברמב"ם בהלכות ציצית[23] ובהלכות כלי המקדש[24] תכלת האמורה בתורה בכל

14. מנחות ט ו.
15. ח יג.
16. עיין לעיל הערה 10.
17. מנחות ט ו.
18. שמות כה ד.
19. לקמן יבואר מה זה חלזון.
20. מחמת שהמינים האחרים אינם מצויים או קשה לצבוע בהם וכו'.
21. בבא מציעא סא ב.
22. מנחות לח א.
23. ב א.

מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול וכו'. ואפשר להוסיף בענין זה ירושלמי[25] מנין שהן מותרים בכלאים[26] שנאמר ואת המצנפת שש וכו' תכלת וארגמן ותולעת שני וכו' מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים ע"כ. דמשמע לכאורה שדורשים בהיקש שכל המינים יש בהם רוח חיים. אך בפני משה[27] פירש בענין אחר וז"ל מה שני תולעת מילתא אחריתא היא ודריש שני תולעת דכתיב בבגדי כהונה ופירושו שהצמר הוא צבוע בדם התולעת וקאמר דה"ה בכל דבר שבא מרוח חיים וצבעו אדום כמהתולעת ע"כ. והוא דוחק דאין זה מתקשר לענין הקודם, וגם איך אפשר להכשיר בצבע מדבר אחר כשכתוב מפורש בפסוק שני תולעת. והנראה בפירוש הירושלמי, דשם שאלו מנין שבגדי כהונה מותרים בכלאים והביאו פסוק[28] ואת האבנט שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני והוכיחו דשש הוא פשתן[29] ואח"כ הוכיחו דתולעת שני צובעים על צמר והוא אומרם מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים וכו'[30]. ויוצא לנו מזה אגב גררא שגם תכלת הוא צבע שבא מדבר שיש בו רוח חיים[31]. אך בבבלי דורשים דתכלת זה צמר ממקור אחר[32] וממאי דתכלת עמרא הוא מדשש כיתנא תכלת עמרא הוא ע"כ ועיין שם ברש"י. וביראים[33] כתב וז"ל ומנין דצבוע בדם חלזון הוי סברא הוא שהרי ציצית לזכרון המצוות נצטוו דכתיב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' הלכך יש לנו לומר שהצבע זכרון היוצר הוא ואותו צבע ע"י דומה לדומה דומה לכסא הכבוד כדתניא היה ר' ינאי אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונים לפי שהתכלת דומה לים וכו'. ואינו מובן דמ"נ, אם הוא סבור דגוון הדומה לים אפשרי רק מחלזון הרי אין צורך בסברה, כי זה תכלת האמורה בפסוק — ואין אחרת, ואם הוא סבור שהוא אפשרי גם מדבר אחר הרי אין כאן ראיה כלל. ואולי כוונתו היא דהתכלת צריכה להזכיר לנו את הים לא רק בגוון שלה אלא גם ממוצאה, כלומר

24. ח יג.
25. כלאים ט א.
26. בגדי כהונה.
27. כלאים שם.
28. שמות לט כח.
29. עיין שם בירושלמי.
30. כנ"ל.
31. אף שהירושלמי לא כיון לזה מפורש.
32. יבמות ד ב.
33. סימן תא [יז].

מדם חלזון. ואולי זו גם כוונת רש"י[34] שהתכלת דומה לים, שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וכו', עיין שם, [ועיין הגר"א יהל אור פנחס רכו ב].

החלזון הוא בעל חיים

אחר כל זה נבוא לברר מהו חלזון. החלזון הוא בעל חיים, מדמחייבים עליו בשבת משום צידה ומשום נטילת נשמה[35]. ובירושלמי[36] הצד חלזון ופצעו אית תניי חייב שתים אית תניי תני אינו חייב אלא אחת מאן דאמר שתים אחת משום צד ואחת משום נטילת נשמה מאן דאמר אחת היידא משום נטילת נשמה ולית לה צידה ואתיא כהיא דאמר ר"א בי רבי יוסה רבי אבהו ורבי שמעון בן לקיש בשם רבי מאיר מין חיה טהורה ברא הקב"ה למשה במדבר וכו', ופי' בקרבן העדה בלשון ראשון וז"ל ולית ליה צידה. דאינו חייב משום צידה ואינה בכלל אבות מלאכות שלא היתה צידה במשכן כלל דחלזון לתכלת ודאי לא היה במדבר שחלזון לא נמצא אלא בא"י ובחלקו של זבולן ותכלת היה להן לישראל ממצרים ובבהמות דהיינו באילים שהיו צריכין לעורות לא שייך צידה אלא דבתחשים איכא למימר דהיתה צידה. ואתיא כההיא דאר"א כו'. מין חיה טהורה ברא הקב"ה למשה וכו' א"כ בה ודאי לא שייך צידה כיון דלא נבראת אלא למשה לבדו ובאתה אליו הלכך לית ליה צידה ע"כ. וקשה, דפשוט הוא בירושלמי שצדו חלזון במלאכת המשכן דאיתא[37] חזקיה אמר ההורג כינה בשבת וכו' א"ר שמעון בן חלפתא ולא מחלזון שמענו וכו'. וגם קשה להסביר שאין צידה כלל בשבת שהרי משנה ערוכה היא בלי שום חולק, אלא הנכון הוא כלשון אחר בקרבן העדה[38] וז"ל ולית ליה צידה משום צידה אינו חייב וכו' עיין שם. וכן הוא לשון התוס'[39] דבירושלמי משמע דצד חלזון לא מיחייב משום צידה ע"כ. ומתוך זה שיש דעה שאין מלאכת צידה בחלזון מסתבר שהוא קצת ניצוד ועומד.

החלזון שוכן בים

מקום משכנו של החלזון הוא ים כמו שכתוב בסיפרי[40] ד"א כי שפע ימים יינקו זו ימה של יפו[41] שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא וכו' אמר ר'

34. חולין פט א ד"ה שהתכלת.
35. שבת עה א.
36. שבת ז ב.
37. שם א ג.
38. שם.
39. שבת עה א ד"ה הצד חלזון.
40. פר' וזאת הברכה.
41. נ"א: חיפה.

יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום אמרתי לו פרנסתך במה הוא אמר לי מחלזון אמרתי לו ומי מצוי אמר לי השמים מקום בים שמוטל בהרים וכו׳. [ואף שהגר״א בהגהותיו מוחק מילת בים משמע כן גם מתוך כל הענין, שמביאים את הספור על החלזון לפרש כי שפע ימים יינקו זו ימה של יפו וכו׳.] וכן משמע במנחות[42] ת״ר חלזון זהו וכו׳ ובריתו דומה לדג וכו׳ כלומר שהוא חי בים כמו שכנראה פירש הרמב״ם[43] ואח״כ וכו׳ חלזון והוא דג וכו׳. וגם אם נפרש דברייתו כוונתו תבנית דיוקנו או צורתו, כמו שפירשו רש״י ורבנו גרשום[44], פירוש הדברים שיש לחלזון דרכי הדגים באיזה ענין, שהרי אין צורה מיוחדת לדגים. וכן משמעות האמור[45] ועולה אחד לשבעים שנה, כלומר מן הים כמו שפירש רש״י בחולין[46] וכן בסנהדרין[47] [ורש״י במנחות[48] כתב עולה מן הארץ, ואולי יש לגרוס על הארץ וכמו שכתב רש״י במגילה[49] חלזון עולה מן הים להרים וכו׳]. וכן כתבו כל הראשונים בהרבה מקומות דמשכנו של החלזון בים.

החלזון מצוי בים התיכון

החלזון מצוי בים התיכון[50] כמו שכתוב בגמ׳[51] יוגבים אלו ציידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה ע״כ. וכן הוא בסיפרי הנ״ל וכן בתרגום יונתן[52] וכן כתב הרמב״ם[53] וז״ל ובים המלח הוא מצוי. [דבלשון הרמב״ם ים המלח הוא ים התיכון, עיין פיה״מ לר״מ מסכת כלים טו א ועוד.] ובספר הזהר[54] כתוב דחלזון עולה מים כנרת, ובניצוצי אור הביא[55] לתרץ בשם הרמ״ק שהזהר מדבר בים כנרת של מעלה, עיין שם.

חלזון של הרים

מצד שני מצינו בגמ׳[56] שאפשר למצוא חלזון בהרים וז״ל עלה להר

42. מד א.
43. ציצית ב ב.
44. מנחות שם.
45. שם.
46. פט א ד״ה שהתכלת דומה לים.
47. צא א ד״ה חלזון.
48. שם.
49. ו א ד״ה ע״י חלזון.
50. בלשון ימינו.
51. שבת כו א.
52. דברים לג יט.
53. ציצית ב ב.
54. ח״ב קמט ב ועד.
55. שם.
56. סנהדרין צא א.

וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות ע״כ. ונחלקו המפרשים אם מדובר על אותו מין חלזון שבים או על מין חלזון אחר. רש״י[57] כתב, תולעת שיוצא מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת ולכתחלה אינו נראה בכל ההר אלא חלזון אחד וכו׳. אבל ביד רמה[58] חלק עליו וז״ל יש אומרים וכו׳ ואינן נראין בעינינו דמסתברא האי חלזון לאו האיך דאמרינן גבי תכלת הוא מכמה אנפי חדא דהאיך בהר מאי בעי וכי תימא דסליק בענני במטרא ונחות אטורא אי הכי מאי קאמר ליה למחר נתמלא כל ההר כולו חלזונות ודילמא הנך כולהו מימא אתו ולא מהאיך [קמא] איבנו ותו היכי מייתי ליה ראי ממי שלא נפיק אלא לשבעים שנה וכו׳ אלא מסתברא דהאי חלזון דהכא לאו האיך דאמרינן גבי תכלת הוא אלא מינה אחרינא דמבריא מעפרא וממיא ומקריא בלשון ערבי חלזום ע״כ. וכן משמע בערוך[59] מדמחלק חלזון לשני ערכים ובאחד מביא גמ׳ דידן ובשני שאר גמרות על חלזון.

החלזון הוא בעל נרתיק

ועוד איתא במדרשים[60] מהו לא בלו שלמותיכם מעליכם וכו׳ א״ל ולא היו גדילין והיו הבגדים קטנים להם א״ל אל תתמה על זו החלזון הזה כשגדל מלבושו[61] גדל עמו ע״כ. [הואיל והגענו לדבר זה, נוכל אולי לבאר את דברי הגמ׳[62] ביתר ביאור וז״ל ת״ר הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת רבי יהודה אומר חייב שתים שהיה ר׳ יהודה אומר פציעה בכלל דישה אמרו לו אין פציעה בכלל דישה אמר רבא מ״ט דרבנן קסברי אין דישה אלא לגדולי קרקע וליחייב נמי משום נטילת נשמה וכו׳ רבא אמר אפילו תימא שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת נשמה והא אביי ורבא דאמרי תרווייהו מודה ר״ש בפסיק רישא ולא ימות שאני הכא דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל ציבעיה ע״כ. והנה צריך להבין מהו לשון פציעה ומה שייכות יש לה למלאכת דש וגם למה זה רק מתעסק אצל נטילת נשמה, אך לפי הנ״ל אפשר להסביר שמדובר כאן בפציעת הנרתיק הקשה שיש לחלזון, שבלשון חז״ל שייך בזה לשון פציעה כמו באגוזים וזה דומה מאוד לדש, ומובן יותר שזה רק מתעסק אצל נטילת נשמה ועיין במפרשים.]

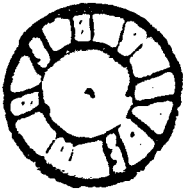
57. שם ד״ה חלזון.
58. סנהדרין שם.
59. ערך חלזון.
60. דברים רבה פר׳ סז יא ועוד, והערוך בערך חלזון מביאו בשם פסיקתא.
61. נ״א: נרתיקו.
62. שבת עה א.

החלזון של חז"ל הוא הוא החלזון של ימינו

והנה אחר כל הדברים האלה יוצא שהחלזון הוא מין בעל חיים שנמצא בים ונמצא ביבשה והוא בעל נרתיק. ואין בכל בעלי חיים המתאימים לסימנים אלה רק הצב הימי, שיש לו נרתיק הגדל עמו והוא עולה ליבשה להטיל את ביציו, או המין הנקרא בלשון ימינו חלזון[63] והדומים להם[64] שיש מהם החיים בים ויש מהם ביבשה[65]. וממה שנאמר בגמ'[66] הנ"ל שהחלזונות מופיעים לרוב אחר ירידת הגשם מוכרחים אנו לבחור באפשרות השניה, שהחלזון של חז"ל הוא הוא החלזון שבלשוננו, כמו שידועה היטב התופעה שאחרי הקיץ החם והיבש בא"י בו נופלים החלזונות לתרדמה, אחרי הגשם הראשון מופיעים הם על פני האדמה לרוב. וגם על הפסוק[67] כל עצך וכו' יירש הצלצל מתרגם תרגום יונתן חלזונא, וידועים החלזונות כאחד המזיקים לחקלאות. וכן היה ידוע אצל הראשונים, כמו שרואים בפירוש המשניות לרמב"ם[68]: חלזון והוא כעין צדף עשוי מברזל נועלין בו את הדלתות ואותו הצדף הוא הצדף של בעל חי הימי הנקרא חלזון [ובערבית — חלזון והי שכל צדפה מן חדיד ת'גלק בה אל בואב ותלך אל צדפה הי צדפת אל חיואן אל בחרי אל מסמא חלזון]. וכן בפירוש המיוחס לראב"ד על ספר היצירה[69] — כי הנה החלזון אי אפשר לעמוד עליו אם הוא מכלל הדגים או מכלל הצומח כי הוא חי ומתנועע אינו מחליף מקומו כי הוא נועץ ותקוע בארץ ע"כ. וכן בערוך[70] כתב, חלזון בטבעת פרק י"ב בכלים או שקשר חלזון בראשה טמאה פירו' זה צורתו ונקראת חלזון כמין חלזון שהוא מוקף ע"כ. ובדפוסים השמיטו הציור, אך בכת"י אחדים נשאר וכוונתו לטבעת העשויה בסליל כצורת

ציור הטבעת, ערוך כת"י הספריה הלאומית, פריז heb. 1218

ציור הטבעת, ערוך כת"י פארמא 3011

63. Gastropoda.
64. Amphineura, Bivalvia ,Scaphopoda.
65. וכן במים מתוקים.
66. סנהדרין צא א.
67. דברים כח מב.
68. כלים יב א בתרגום הרב קאפח.
69. בהקדמה, נתיב ח.
70. ערך חלזון, הבאתי כאן נוסח כה"י.

חלזון של ימינו. וכן רש"י[71] לימץ בלע"ז מין חלזון, וכוונתו לצרפתית Limaz שזה חלזון של ימינו. [ובסנהדרין צא א ד"ה חלזון כתב תולעת.] וכן הוא בלשונות ערבית וסורית [וכמו שהזכיר ביד רמה סנהדרין צא הנ"ל]. ועיין בפירוש המיוחס לר"ן[72]. [הדברים המובאים עד כה מבטלים לגמרי את השערתו של האדמו"ר מרדזין שהחלזון הוא דיונון.]

הקדמות שיש להקדים לזיהוי חלזון התכלת

עתה נשאר לנו לברר בדמו של איזה מין ממיני החלזונות הנמצאים בים התיכון צבעו את התכלת לציצית. והנה כל הניגש למלאכה זו חייב להניח שתי הנחות יסוד: א. שידועים לנו כל המינים, ב. שלא נעלמו מינים מסוימים שהיו בעבר, ורק אחר כך אפשר [וחובה] לעבור על כל המינים הידועים ולבחור במתאים ביותר. ומי שאינו דורך בדרך זאת, אלא לוקח מין מסוים וחושב אותו למתאים ואינו עובר על כל המינים האחרים טועה טעות חמורה בדרכי ההגיון. עוד דבר צריך לציין כאן, שיש בדברי חז"ל דברים נאמרים על דרך אגדה שהם כחידה שאי אפשר לחבר את הדברים אלא א"כ מבינים את התכלית הנלבשת בתוכה. וכבר העירונו על כך רבותינו המפרשים הראשונים. ואעתיק פה מדברי הרמח"ל במאמר על אגדות חז"ל שדבריו קולעים אל הנקודה וז"ל אך הדרכים אשר העלימו בם את דבריהם שונים הם. הא' הוא דרך ההשאלות והמשלים והם הדרכים ההלציים הידועים אצל בעלי המליצה אשר על יסוד הדמיון והמשל ייחסו מקרים ופעולות למי שאין המקרים ההם או הפעולות ההן נכונים לו כלל. הב' הוא דרך העלם והיינו שיעלימו תנאי הענין ולא יבארום ויאמרו מאמר מוחלט ואין אמתת המאמר ההוא אלא בגבול דהיינו לפי בחינה אחת או לפי זמן א' או לפי נושא או מקום א' ומי שיקח המאמר ההוא כולל ומוחלט יכשל וישתבש וכבר מאמרים רבים יראו כסותרים זה את זה יען לא פורשו תנאיהם והיודע כל דבר בגבולו ימצאם אמיתים ובלי סתירה כלל וכו'. עוד צריך שתדע שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חז"ל בענינים מן הטבע או התכונות וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעיי או התכוניי אלא הסוד שרצו לרמוז בזה וע"כ לא יוסיף ולא יגרע על אמיתת הענין הנרמז היות הלבוש המשליי ההוא אשר הלבישוהו אמיתי או לא כי הכוונה היתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים וכו' ומי שלא יכיר הדרך הזה אי אפשר לו מעולם לעמוד על דעתם כלל ועיקר

71. ע"ז כח ב ד"ה משקדי חלזוני, עפ"י הספר לתעזות של רש"י.
72. שבת קז א על המשנה.

ע"כ. כי הנה יש בגמ' מאמר אחד בו נמצא לכאורה סימנים לחלזון שבדמו צבעו תכלת[73] ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים ובריירתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים, אך קשה לעמוד על כך מה כיונו באומרם דהוא עולה אחד לשבעים שנה, אם כוונתם שאינו מצוי או כוונה אחרת יש להם בזה. ובודאי אין לרדוף אחר שבעים שנה ממש או קרוב להם, דהגע עצמך, שהרי מצאנו להם מאמרים בהם יזכירו ענין שבעים שנה כגון[74] אפעה לשבעים שנה וכנגדו באילן חרוב חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו שבעים שנה ע"כ ועוד, שא"א לפרשם כפשוטם כלל, וכן אין להכריח מכאן דהיוקר של התכלת תלוי בזה שהחלזון אינו מצוי, כי אולי כיונו במלה "לפיכך" לקשור ביניהם בנמשל ולא במשל, ואולי גם כוונתם לומר שהתכלת דמיה יקרים כי בדמו של חלזון זה צובעים אותה וחלזון זה ידוע כיקר ערך, או להיפך מכיון שצובעים בו תכלת ותכלת יקרה דמיו של חלזון יקרים [וזה נראה לי עיקר], ו"עולה אחד לשבעים שנה" דבר בפני עצמו הוא. כמו כן קשה לדעת מה כיונו לומר ב"גופו דומה לים" עד שניקח את ההבנה שלנו בדבריהם אלה כבסיס לחיפוש אחר החלזון הזה. כללו של דבר, לא ניקח את הברייתא לפי סברתנו בה כיסוד לסימני החלזון אלא להיפך, אחר שנמצא את החלזון בעז"ה בדרכי החקירה ההגיונית, נזכה אולי להשכיל דבר מה בדברי הברייתא.

אימות ההקדמות הנ"ל

עתה נראה אם שתי ההנחות הנ"ל אמתיות הן. והנה ההנחה השניה, שלא נעלמו מינים מסוימים מאז הזמן שבו צבעו תכלת עד עתה [תקופה של אלף וחמש מאות שנה בערך], לפי דעת מומחים היא אמיתית[75]. והסיבה לכך, כי לא חלו שום שינויי טבע מהותיים באזור הים התיכון במשך תקופה זאת ולא היתה הכחדה מכוונת של חלזונות מצד בני אדם. לכן ע"פ דרכי הטבע לא יכולה להיות העלמות מין מסויים של חלזון אלא אם כן בדרך נס [ועל גניזת חלזון נדבר לקמן]. ובאשר להנחה הראשונה, לכאורה ממבט ראשון נראה שאי אפשר להבטיח שהיום מכירים את כל המינים המצויים בחוף ים התיכון, כי איך נדע אם לא ימצאו עוד מינים חדשים נוסף על מה שכבר מצאו. אך אם נתבונן היטב נראה שהדבר אינו כך. כי זה עשרות שנים יש חיפוש חלזונות מתמיד של המומחים לאורך חוף הים התיכון, וכבר

73. מנחות מד א.
74. בכורות ח א.
75. מפי ד"ר א' ברש מאוני ת"א.

הודפסו כמה רשימות של כל המינים שנמצאו שם[76]. ואפשר להתבונן אם בשנים האחרונות מוסיפים למצוא מינים חדשים, ע"י החיפוש המתמיד, או לא. טענת המומחים[77] בזה היא כי הם אומנם מוסיפים למצוא מינים חדשים במספר מועט, אך המינים החדשים האלה הם או בגדלים קטנים מאוד שבקושי ניתנים לראית עין או מינים שהם חלזונות בודדים שבדרך כלל הם תושבים זרים במקום, המובאים ע"י זרמי הים ואינם נקלטים ומתרבים במקום. א"כ ניתן בברור לסכם שכבר תקופה ארוכה, מאז החלה התעניינות אצל המומחים להתמיד בחיפושים אחר בעלי חיים באיזור חוף הים התיכון לא נמצאו מיני חלזונות שכמותם סבירה להשתמש בהם לצביעת בדים.

היוצא מבדיקת כל החלזונות בים התיכון

ואחר ששתי ההנחות נמצאו אמתיות אפשר לבוא לבדוק את כל המינים הידועים, לדחות את אלה שאינם מתאימים כלל לצביעה ולקרב את אלה המתאימים לכך. והנה יש לחקור למה כיונו חז"ל באומרם ובדמו צובעין וכו'[78], האם הם כיונו לדם חיות או להפרשה אחרת. ואומנם ידוע, שדם חיות של חלזונות שונה הוא בהרכבו מדם חיות של רוב שאר בעלי חיים ויש להם בהרכב דמם חומר נחושת במקום ברזל וכתוצאה מזה במקום הצבע האדום, שהוא צבע דמם של רוב בעלי חיים, דמם הוא כחול [אך לרוב גם שקוף]. אלא שלדעת המומחים אין אפשרות לצבוע בדם חיות. אשר לשאר ההפרשות, הנה ידועים חמישה מינים [כוונתי למשפחות בלשון המומחים] שיש להם הפרשה בעלת צבע הנמצאים בים התיכון באיזור א"י. שנים מהם Scalidae[79] ו־Mitridae[80] נמצאים בעומק רב ולא ניתנים לשימושו של אדם. המין Janthinidae[81] [שהרב י"א הרצוג ביקש לזהות מין אחד Janthina janthina מהמשפחה הזאת עם חלזון התכלת] נמצא בלב ים, רחוק מן החוף, צף על פני המים ולעתים רחוקות ולא באופן קבוע הזרמים מביאים אותו לחוף, וקצת קשה לעלות על הדעת שהוא ניתן לשימושו של אדם [מצד שני מתאים יותר לברייתא ועולה א' לשבעים שנה, אך מין חלזון זה נדחה לחלוטין מדברי הסיפרי[82] אמר

76. המסכם שבהם הוא Annotated List Of The Mediterranean Mollusca Of Israel And Sinai, Al. Barash.
77. מפי מר ה' מיניס מהאונ' העברית.
78. מנחות מד א.
79. הסולמיות.
80. המצנפות.
81. הסגוליות.
82. פר' וזאת הברכה.

ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום אמרתי לו פרנסתך במה הוא אמר לי מחלזון אמרתי לו ומי מצוי אמר לי השמים מקום בים שמוטל בהרים וכו', מה שאין כן המין הזה, הוא צף על פני המים וגלי הים מביאים אותו לחוף וסיכוי שווה יש לו להימצא בכל מקום בחוף ואין מציאותו יותר גדולה במקום מסויים]. השנים האחרונים Muricidae[83] ו־Aplysia[84] מצויים בקרבת החוף בזמנים מסויימים וניתנים לשימושו של אדם. באשר לאפשרות הצביעה בהפרשותיהם ה־Aplysia[84] וה־Janthina[85] לדעת המומחים אינם ראויים לצביעה[86], ורק המין Murex[87] ראוי לצביעה וגם ידוע ומפורסם מאוד מספרי רומאים[88] ויוונים[89] שצבעו בו בימי חז"ל לרוב. א"כ יוצא לנו בדרך זו שהחלזון שבו צבעו תכלת הוא ה־Murex[87].

הוכחות מידיעת ימי קדם

יש עוד כמה דרכים בהן נדע מהו החלזון שבו צבעו תכלת בלי להזקק להנחות הנ"ל. האחת היא, כי ישנם בידינו ספרים מתקופת חז"ל של יוונים ורומאים[90], אשר שמו לעצמם תכלית לתאר את כל הטבע הידוע באותם הימים ואת השימושים הרבים אשר אדם עושה בו על פני האדמה. והנה כולם כאחד מתארים בפרסום רב את הצביעה שעשו על חוף ארץ ישראל במין Murex[87] ואף לא אחד מהם הזכיר מין אחר. וקשה מאוד לטעון שנעלם מהם מין אחר אשר צבעו בו באותם הימים, במיוחד שנראה קצת מדברי חז"ל שהחלזון היה מפורסם מאוד אצל הבריות בעולם. כמו שאמרו במדרש[91] קחו מזמרת הארץ בכליכם וכו' דברים שהן מזמרין בעולם חלזון וכו', ותרגם שם אונקלוס סיבו מדמשבח בארעא וכו'. ישנם עוד סימוכין מסוג זה המעידים על צביעה

83. הארגמונים.
84. ארנב הים.
85. סגולית.
86. על הראשון שמעתי מפי ד"ר י' אחיטוב מאונ' בר אילן המומחה לחלזונות אלה, שיש רק מין אחד מן המשפחה הזאת שמפריש צבע וגם מצוי בקרבת החוף ושמו Aplysia fasciata — ארנב ים מפוספס, אך וינקלר ב־Pasific Science, כרך 13, 1959, עמ' 361-357 כותב שהצבע אינו ראוי לצביעה, ועל המין האחרון — מפי פרופ' א' אלסנר ממכללת שנקר בר"ג ומפי ד"ר י' זיידרמן ממכון הסיבים בירושלים והמין האחרון לדעתי זקוק לבדיקה יותר יסודית.
87. ארגמון.
88. עיין Natural History, Pliny, ספר IX סעי' LII ואילך.
89. עיין Historia Animalium, Aristotle, ספר V סעי' XV.
90. הנ"ל.
91. בראשית רבה פר' צא יא.

רק במין זה, והם החפירות[92] בהן מצאו בתי צביעה לרוב, וחפירות בהן מצאו בגדים צבועים ואלה נבדקו ע"י מומחים. אך כמובן, הסימן האחרון הוא החלש ביותר, כי לא מצאו הרבה מאוד בגדים בהרבה מאוד מקומות שנוכל לשפוט לפי זה, והסמך הקודם לו הוא חזק יותר כי בתי צביעה כוללים יותר את מעשי הצביעה שנעשו בתקופת חז"ל וזה בתנאי שמצאו הרבה בתי צביעה בהרבה מקומות, אך הסמך הראשון חזק ביותר כי זה עדותם של אנשים מאותה תקופה שהתכוונו לאסוף ולכלול בספריהם את כל הנעשה באותם הימים.

הוכחה מן הירושלמי

ראיה נוספת שמין הנ"ל הוא הוא החלזון בו צבעו התכלת הוא הירושלמי שמביא הראבי"ה[93] וז"ל וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפירין ובין פריפינין והוא מעיל שקורין בלשון לע"ז פורפירא וכו' [ואולי גם רבנו יונה מכוון לירושלמי הנ"ל, עיין פירושו לברכות ט ב ד"ה רבי אליעזר], כי המין הנ"ל נקרא בפי היוונים פורפירא וכן הצבעים היוצאים ממנו נקראים בלשונם כן [ואף שרק צבע מסויים הנוטה לאדום שהפיקו אותו ביותר מהחלזון הנ"ל נשא את השם פורפירא, אך גם צבעים אחרים נקראו לפעמים על שם מוצאם]. אומנם בירושלמי שלנו זה לא נמצא לא בדפוסים ולא בכתבי היד [ולמרבית הצער אין הרבה כתבי יד של ירושלמי] ואנחנו נסמוך על הראבי"ה שכך היתה הגירסא לפניו. וכן מוכח מפירוש הרמב"ן על התורה[94] שכן היתה דעתו, שכתב שם להוכיח דתכלת היא דבר יקר ורק מלכים לובשים אותו מתוך העובדה שבזמנו לא ירים איש את ידו ללבוש תכלת חוץ ממלך גוים[95] וזה ידוע שהוא לבש פורפורא. [ברור שהרמב"ן לא דיבר רק על הגוון שאין זה מוכיח על היוקר ולא כלום.] וכן מוכח מדברי הערוך[96] על מאמר בב"ר[97] חבל ימא תכלתא דבבל, באחד מפירושיו — מה בגד תכלת מובחר שבבגדים וכו', ואין לנו מובחר שבבגדים אלא הפורפורא, וכן כתב במקור חיים[98], וכן דעת הרב בנימין מוספיא[99] וז"ל פי' בל"י ורומי בגד תכלת ע"כ. ועיין אבקת רוכלים לבעל תפארת ישראל[100].

92. עיין סקירה על החפירות בענין זה בספרו של ר' מנחם בורשטין התכלת עמ' 292-257.
93. סי' כה פי' לברכות ט ב.
94. פר' תצוה כח ב.
95. והוא האפיפיור, עיין פירוש הרמב"ן פר' לך לך יד א.
96. ערך תכלת.
97. פר' לז ח.
98. על אור"ח לרב י"ח בכרך בעל חוות יאיר, מהדורת הרב פינס תשמ"ב ח"א עמ' צט.
99. בעל מוסף הערוך על הערוך, אשר היה ממגורשי ספרד, ערך פרפורא.
100. ד"ה והנה בענין חלזון.

הוכחה ממשמעות לשון חז"ל

ועוד יש להוכיח כי בדברי חז"ל מוזכר בכל מקום[101] חלזון שצדו אותו על חוף הים התיכון והתפרנסו בו וכולם בלשון סתמית. וזה פשוט וברור שהחלזון מהמין Murex[87] היה מפורסם מאוד באותם הימים ובעלי מלאכת הצביעה השתמשו בו לרוב באותם המקומות, כמו שראינו זאת לעיל, ואם לצביעת תכלת שימש חלזון אחר, איך יתכן להזכיר בלשון סתמית כשמספרים על חלזון שהשתמשו בו בחופו של זבולון ושזבולון זכה לים הנותן לו את החלזון הידוע וכו' כשכל זה מכוון לחלזון התכלת וז"ל הסיפרי[102] כי שפע ימים יינקו זו ימה של יפו[103] וכו' אמר ר' יוסי וכו' אמרתי לו פרנסתך במה הוא אמר לי מחלזון וכו' ושפוני טמוני חול שפוני זו חלזון וכו' לפי ששבטו של זבולן מתרעם לפני המקום ואומר לפניו רבש"ע לאחי נתת ארצות ולי נתת חלזון אמר לו שאני מצריכם לידך על ידי חלזון זה וכו'. וכל זה מדובר על חלזון של תכלת כמו שמשמע מהענין שאני מצריכם לידך כלומר ע"י מצות ציצית [שקשה לפרש שהכוונה לבית המקדש והכוונה לארגמן שנצרך לבית המקדש שגם אותו הפיקו מחלזון Murex[87], כידוע, כי זה לא נקרא מצריכם לידך ולשון מגילה[104] כולן צריכין לך ע"י חלזון]. וכן מבואר בתרגום יונתן וז"ל[105] ארום על ספר ימא רבא שרן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחוטי גוליתהון וכו', וכן הבין הערוך[106] שהביא סיפרי זה וחלזון של תכלת תחת אותו ערך, וכן הבינו הרבה ראשונים. וזאת ראיה שאין עליה תשובה.

הוכחה נוספת

עוד יש להוסיף ראיה שזה ידוע היום מספרים[107] ומחפירות[108] שבחלזון ממין Murex[87] צבעו צמר גם בגוון תכלת ממש. ומוכח מהגמ' שלא היה צבע תחליף לתכלת הכשרה רק קלא אילן. א"כ צבע שאינו קלא אילן וגוונו שוה לו הוא הוא התכלת הכשרה. וז"ל הגמ'[109] מר ממשכי אייתי תכלתא וכו' בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה ואיפרד חזותיה בדרב אדא ואישתנאי למעליותא סבר למיפסלה אמר להו רב אחאי

101. ובמיוחד עיין סיפרי פר' וזאת הברכה.
102. פר' וזאת הברכה.
103. נ"א: חיפה.
104. ו א.
105. דברים לג יט.
106. ערך חלזון.
107. עיין The Royal Purple And The Biblical Blue מאמר של ג' בריג'מאן עמ' 165-159.
108. עיין מאמר של א' שפר, אריגי עין בוקק בתוך ארץ ישראל כרך יט עמ' 169-160.
109. מנחות מג א.

אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא אלא וכו' [וזה מדוקדק מעוד מקומות].

מהות דם חלזון

וכן מובן לפי זה פירוש אומרם[110] דם חלזון וכו', כי איך קראו להפרשה מסויימת של חלזון דם, כי בדם חיות לא ניתן לצבוע כנ"ל, אך בחלזון זה ההפרשה מקבלת גוון דמוי דם [עד שהקדמונים שייכו אותה לדם, וכן בספר של יוסף בן מתתיהו[111] כתב על חלזון זה שממנו צבעו ארגמן שצובעים אותו בדם החלזון], ורק אחר הרתיחה עם תוספת סממנים מקבל הוא גוון תכלת.

דקדוק נוסף במיני חלזונות

ממין זה [כלומר המשפחה בלשון המומחים] יש בחוף ארץ ישראל שלשה סוגים [כלומר מינים בלשונם, והם: Truncullariopsis trunculus[112], Thais haemastoma[113], Murex brandaris[114]] השונים זה מזה במקצת ובכולם השתמשו בזמן חז"ל לצביעה. וכמובן אין להסתפק איזה מהם הוא הכשר לתכלת, כמו שהוכחנו לעיל מסתימות התוספתא[115] שכל שאין עדיפות כל שהיא של חלזון אחד על משנהו כולם נכנסים תחת השם חלזון של התוספתא וכשרים לתכלת. [אך למעשה רק הראשון מהג' הוא המתאים ביותר.]

"גופו דומה לים"

והנה אחר שהתברר לנו מהו החלזון שבו צבעו תכלת נוכל לבוא להבין את דברי חז"ל[116] ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים ע"כ. בכוונת "גופו דומה לים" ברי"מ[117] נראה דמפרש לענין גוון וז"ל ואח"כ מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת[118] וכו' וכן הוא בסמ"ג[119] וכן כתב בספר המנהיג[120]. וכן הוא לגירסת מסכת ציצית וז"ל גופו דומה לרקיע. וברש"י[121] סתם וז"ל גופו מראה גופו

110. שם מב ושם מד.
111. קדמוניות היהודים ספר ג ז, וכן הוא ביוספון.
112. ארגמון קהה קרצים.
113. ארגמנית אדומת הפה.
114. ארגמן חד קרצים.
115. מנחות ט ו.
116. מנחות מד א.
117. ציצית ב ב.
118. נ"א: הים.
119. הלכות ציצית.
120. הלכות ציצית.
121. מנחות שם.

ע״כ, וכן הוא ברבנו גרשום מאור הגולה, ואולי כוונתם גם כן לענין הגוון. אך בחלזון שלנו אין צבע גופו דומה לים. ואפשר לפרש בכוונת גופו דומה לים שנרתיקו עשוי קמטים קמטים העשויים כגלי הים ובזה הוא דומה לים עם המון גליו, או אפשר לפרש שהוא דבוק לקרקעית הים ואינו ניכר לעצמו והרי הוא כחלק מהים עד שגדלים עליו צמחים ויצורי ים אחרים [ביחוד שמלת ים בתורה משמשת לקרקעית הים דווקא כידוע]. ופירוש זה יותר פשוט בלשון הברייתא, דלפי פי׳ הר״מ הוי ליה למימר צבע גופו דומה לים.

״ברייתו דומה לדג״

באשר ל״ברייתו דומה לדג״ פירש רש״י — תבנית דיוקנו, ורבנו גרשום — צורתו, ור״מ כתב סתם שהוא דג [ואולי הכל אחד, כלומר שהוא בעל חיים שחי בים, כי אין צורה מיוחדת לדגים, ובלשון חז״ל כל דבר שבים נקרא דג, עיין אליהו רבה להגר״א[122]]. ולפי הנ״ל יתפרש יפה, שבאה הברייתא לומר דבר והיפוכו, שמצד אחד, החלזון הזה הוא בטל לים שדבוק לקרקעיתו, ומצד שני הוא חי ודרכו דרך דגים היא [כלומר בעלי חיים ימיים]. ונראה שזו דעתו של הפירוש לספר היצירה המיוחס לראב״ד שהבאנו לעיל, וז״ל כי הנה החלזון אי אפשר לעמוד עליו אם הוא מכלל הדגים או מכלל הצומח כי הוא חי ומתנועע אינו מחליף מקומו כי הוא נעוץ ותקוע בארץ ע״כ, שהוא מקשר את דבריו לברייתא הנ״ל וכמו שרואים זאת מדברי הרמ״ע מפאנו[123] שנמשך אחר דבריו וז״ל החלזון הוא דומם והוא צומח והוא חי אמנם ידענו כי כן שהרי חי הוא שגופו מתנועע במקום גידולו אילך ואילך וכו׳ וצומח הוא שאינו זז ממקומו אלא שרשו נעוץ ותקוע בקרקע הים וכו׳ ואחת לשבעים שנה נעקר משם ועולה מן המים ואז הוא דומם בלא תנועה כלל כמו האילנות אחרי עקירתם ועלייתו אינה אלא מטבע המים וכובדם שכל הדברים הקלים צפים על פניהם ע״כ.

״עולה אחד לשבעים שנה״

והאמור שם ״ועולה אחד לשבעים שנה״ יכול להתפרש באחת מג׳ דרכים: א. עולה מהים ליבשה, ב. עולה מקרקעית הים על פני המים, ג. עולה ברשת הדייגים. והר״מ לא הביא זה כלל, וברש״י מפרש שזו סיבת יוקר דמיו כלומר שאי אפשר להשיגו בזמן אחר, אך ברמ״ע מפאנו רואים אחרת, כי א׳ לשבעים שנה הוא מת [והכוונה שם לתקופת חייו וכמו שהגר״א מפרש בשבעים שנה של חרוב, עיין ביאורי הגר״א לאגדות הש״ס תענית כג א] ואז עולה, וכבר אינו ראוי לצבוע בו כמו

122. כלים י א.

123. מאמר צבאות השם ח״ב יד-טו.

שמבואר בגמ'[124] שהיו צובעים מחלזונות חיים, אלא שאפשר להשיגו בכל עת ויוקר דמיו מחמת סיבה אחרת, וכוונת הברייתא לקשור עליה אחת לשבעים שנה ליוקר דמיה רק בנמשל או הכוונה ליוקר דמיו של תכלת [וצריך לגרוס: לפיכך דמיה יקרים] ואז הפירוש הוא מכיון שבדמו של חלזון צובעים תכלת וזה ידוע לכל שזה צבע יקר, לפיכך דמיה של מצות תכלת יקרים. ואף לגירסא שלפנינו הכוונה היא שדמיו של החלזון יקרים מחמת שהתכלת הוא צבע יקר, אך לא בגלל עלית החלזון אחת לשבעים שנה. ודרכו זאת של הרמ"ע מפאנו בפירוש הברייתא מתאימה מאוד לחלזון שלנו, רק שהוא מפרש "עולה" שעולה מהקרקע על פני הים ויותר נוח לפרש עולה מן הים ליבשה.

היוצא מן הטמא במלאכת שמים

והנה אחר שנתברר ונתאמת אצלנו מה הוא החלזון שבו צבעו תכלת למצות ציצית וכנראה גם למקדש, יוצא איפוא, שניתן לקיים מצות ציצית וגם לעשות צורכי מקדש מדבר טמא [כי אין לחלזון שלנו לא סנפיר ולא קשקשת], וכן הדבר פשוט גם אילולי זה, כי ארגמן ותולעת שני הם ודאי צבעים הבאים מדברים טמאים: הארגמן בא מחלזון שלנו, כמו שמוכח מתרגום השבעים, יוספוס פלביוס[125], פילון האלכסנדרוני[126] ועוד תרגומים יווניים, שהוא בא מחלזון הנקרא פורפורא [וגם לפי הרמב"ם שלא כתב כן בפיה"מ כלאים ט א, אלא כתב שהוא צבע הנקרא "לך", הרי גם זה צבע ידוע הנעשה מחרק ההודי Lakshedia lacca והוא בעל חיים לא טהור]. וגם תולעת שני, שהיא חרק ידוע הנקרא Kermes [ע"פ התרגומים הנ"ל, פי' רב סעדיה גאון לשמות כה ד וכן הרמב"ם בהלכות פרה אדומה ג ב, ועוד הרבה] איננו טהור, ואף שרבנו בחיי[127] כתב, ולא מצינו משי בנדבת המשכן לפי שהוא יוצא מגוף השרץ שהוא התולעת ולא הוכשר למלאכת שמים אלא דבר טהור וכענין שאמרו בתחש וצבע תולעת השני אינו מגוף התולעת אלא מתוך גרגרים שהתולעת בתוכם וכו', אך המציאות אינה כן, אלא הגרגרים האדומים שהתולעים בתוכם הם הכנימות — האמהות שלהם שהן שרצים טמאים. אומנם איתא בגמ'[128] אמר רב אדא בר אהבה תחש שהיה בימי משה קמיבעיא ליה טמא היה או

124. שבת עה א.
125. קדמוניות היהודים.
126. חיי משה.
127. שמות כה ג.
128. שבת כח א.

טהור היה אמר רב יוסף מאי תיבעי ליה תנינא לא הוכשרו במלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד וכו' למאי הלכתא לתפילין וכו'. א"כ רואים שבמקדש בעינן מבהמה טהורה בלבד. ואין לומר שזה נאמר דווקא לענין עור בלבד, שהרי בגמ' רצו ללמוד משם דפרשיות של תפילין צריך לכורכן בשערן ולתופרן בגידן, וכן הר"ן[129] למד מכאן לפסול שופר העשוי מקרן בהמה טמאה. ואף שלמסקנת הגמ' זה לא נאמר לענין משכן ולהיפך עור דבהמה טמאה כשר למשכן, וכמו שנאמר בגמ'[130] מאי הוי עלה דתחש וכו', וכמו שכתב הרשב"א בשם רב האי גאון שם, מ"מ קשה קצת איך היתה הוה אמינא בגמ' לומר דבמשכן לא הוכשר אלא דבר טהור. אך נראה באמת דברייתא דרב יוסף דלא הוכשרו במלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד נאמרה רק לענין עור, ומה שקשה על כך משערן וגידן הנ"ל קשה בין כך ובין כך, שהרי לשון הברייתא היא עור בהמה טהורה והגמ' מחפשת לענין מה זה נאמר, וכבר נתקשה בזה הרשב"א במקום וכן הוא בתוס' ד"ה לא צריכא, ורש"י תירץ זה בד"ה אלא לנכרכות בשערן, וז"ל תניא להההיא דרב יוסף שצריך לקשור איגרות הפרשיות בשער עור בהמה טהורה וכו' עיין שם. או שנאמר שהברייתא דרב יוסף נאמרה על עור וכל דדמי ליה כגון שער גידים וקרניים ובזה נצא גם ידי הר"ן הנ"ל. ובנודע ביהודה[131] תירץ דכל דלחזותא אין בו ממש ועיין שם אריכות דבריו. גם מצאנו דנחלקו הרמב"ם והראב"ד בענין מור שבשמן המשחה, שהרמב"ם[132] כתב וז"ל המור הוא הדם הצרור בחיה שבהודו הידוע לכל וכו'. וכתב על זה הראב"ד[133] א"א אין דעתי מקבלת שיכנסו במעשה הקדש דם שום חיה בעולם כל שכן דם חיה טמאה וכו'. ולא ביאר הראב"ד את מקורו. ולא מסתבר שמקורו הוא הגמ' בשבת הנ"ל, כי הוא פסל גם דם חיה טהורה כנראה למדקדק בלשונו. וגם קשה לומר שמקורו ממשקה ישראל מן המותר לישראל[134] כמו שהעלה בתשובת נודע ביהודה הנ"ל, דזה לא נאמר אלא על קרבנות ונסכים וצ"ע.

129. ראש השנה כו ב.
130. שבת שם ב.
131. מהדורא תנינא או"ח תשובה ג, מבנו.
132. כלי המקדש א ג.
133. שם.
134. פסחים מח א ועוד.

היוצא מן הטמא בציצית

ובמג"א[135] כתב דכל המצוות הוקשו לתפילין להפסל בדבר מן הטמא, אך קשה עליו ממצוות טובא דכשרות מדברים טמאים[136], ואף בציצית עצמה מצינו דכשר ממשי[137], וכן הר"ן הנ"ל למד רק לענין שופר דהוא מלאכת שמים כמו שכתב שם, עיין שם, וכן הרבה אחרונים חלקו על דין זה.

על גניזת התכלת

בכמה מקומות הוזכרה גניזת התכלת. האחד מהם הוא מדרש תנחומא[138] וז"ל אלא מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה אימתי כשיהיה[139] תכלת ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז מצוה בלבן ע"כ. וכן בסיפרי[140] וז"ל אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד ושאלתיו בשלום אמרתי לו פרנסתך במה הוא אמר לי מחלזון אמרתי לו ומי מצוי אמר לי השמים מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו אמרתי השמים ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעולם הבא ע"כ. וכן בגמ'[141] רבי יוחנן משתעי זימנא חדא הוה קא אזלינן בספינתא וחזינן ההיא קרטליתא וכו' נפק בת קלא אמר לן מאי אית לכו בהדי קרטליתא דדביתהו דר"ח בן דוסא דעתידה דשדיא תכלתא בה לצדיקי לעלמא דאתי ע"כ. והנה אין שום הכרח להבין שהגניזה המוזכרת היא העלמה ניסית של החלזון אלא רק הפסקת הצביעה בו ע"י האנשים משום איזו סיבה. יתרה מזו, אפילו אין הכרח לפרש שהאנשים הפסיקו לצבוע בחלזון לגמרי אלא שהצביעה איננה מצויה כל כך [וכמו שמצינו לגבי ביטול זכוכית לבנה, עיין ב"מ כט ב תוס' ד"ה בזכוכית לבנה]. וכל שכן שאין לראות בדבר הלכה האוסרת להטיל תכלת בזמן הזה ולבטל ע"י זה מצוה שלמה מן התורה. הגע עצמך, שבכל התלמוד עד שנותיו של רב אחאי[142] מוזכרת צביעת תכלת כדבר פשוט, ואין גם לדעת מתי נכתבו הדברים על גניזת התכלת שבמדרש תנחומא. והגניזה הנזכרת בסיפרי וכן במסכת ב"ב הנ"ל, הרי היא ענין אחר לגמרי, כמו שנראה למעיינים בהם בטוב. לא נאמרו שם הדברים על הפסקת התכלת כלל, שהרי ר' יוסי מדבר עם

135. סי' תקפו ג.
136. עיין בנתע"ב ביהודה הנ"ל שהקשה שם מסוכה דף כג דפיל קשור כשר לדופן סוכה.
137. ואף יש דעה דהוא דאורייתא.
138. פר' שלח וכן הוא בתנחומא ישן.
139. נ"א: כשהיה.
140. פר' חאת הברכה.
141. בבא בתרא עד א.
142. מנחות מג א.

סבא המתפרנס מהתכלת ומתוך שראה שהחלזון אינו מצוי לכל וצריך מומחיות לדעת היכן לחפשו למד[143] שענין התכלת, הרמוז בסיפור זה, הוא גנוז לצדיקים לעולם הבא וכן הוא בב"ב הנ"ל, ואין כאן מקום להאריך בזה. ואדרבה, זה ידוע[144] שהצביעה המפורסמת בחלזון Murex[87] שהיתה בחופי ארץ ישראל, נפסקה בערך בזמן הכבוש הערבי כלומר בערך בזמן חתימת התלמוד הבבלי, ודבר זה מסביר את העלמות התכלת מישראל. ומה שנזכר בדברי המקובלים על גניזת התכלת אין הדברים האלה נוגעים להלכה כלל וכלל, כמו שהורה לנו הגאון מוילנא זצ"ל[145] [והדברים מוכחים מיניה וביה, שהרי בפרי עץ חיים מדובר על גניזת תכלת מחורבן הבית והרי בזמן הגמ' קיימו מצות תכלת].

מהות גוון התכלת

ועתה יש לברר מהו הגוון הנקרא תכלת. והנה, לכאורה הגמרא עצמה מגדירה את הגוון דאיתא[146] תניא היה ר' מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר וכתיב כמראה אבן ספיר דמות כסא ע"כ. אך היה מקום להסתפק אולי אין הכוונה לדמיון מושלם אלא לדמיון מה. אלא שצריך להבין למה לו לר' מאיר להתחיל בים ורק אח"כ לעבור לרקיע, הוי ליה לומר תכלת דומה לרקיע, דבשלמא לדמות ישר לכסא הכבוד א"א דאין גוונו ידוע וכן לאבן ספיר, שאין כל האבנים שוות זו לזו. ותירץ על זה רש"י[147] — ואיצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד הילכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע ע"כ [יש לבאר את רש"י, שכן יש לשאול, אם תכלת דומה לים ממש ואינה דומה ממש לרקיע הרי גם הים אינו דומה לרקיע ממש ומאי אולמי לדמות ים לרקיע ולא תכלת עצמה לרקיע, אך התשובה לזה כי הים והרקיע תמיד סמוכים זה לזה למראה עיני כל אדם] ומכאן שהדמיון של תכלת לים הוא מושלם. וכן מפורש בפסיקתא רבתי[148] — מיד כשעלה משה למרום פתח הקב"ה שבעה רקיעים וכו' והראהו ארבע צבעונים שעשה

143. כמו שכתוב שם: ניכר הוא.
144. עיין The Royal Purple And The Biblical Blue מאמר של ג' בריג'מאן עמ' 165-159.
145. עיין הקדמת ר' חיים מוולוז'ין לפי' הגר"א לספרא דצניעותא.
146. מנחות מג ב, וכן סוטה יז א וחולין פט א.
147. סוטה יז א ד"ה שהתכלת דומה לים כו'.
148. פיסקא מתן תורה פרשה כ ג.

מהם משכן וכו׳ אמר לפניו רבש״ע איני יודע דמות ארבע צבעונים אמר לו חזור לפניך חזר וראה גדוד מלאכים שלובשים לבוש דומה לים אמר לו זו היא תכלת וכו׳. אך את הראיה מן הגמ׳ יש לדחות, שאולי יש סיבות אחרות לדמות תכלת לים, אם כדי להזכיר ניסים שנעשו לישראל בים אם מחמת שהחלזון בא מן הים כמו שמשמע ברש״י במנחות[149] ובחולין[150] עיין שם.

ראיות נוספות למהות גוון התכלת

כן יש להביא ראיה גדולה מסיפרי[151] ר׳ אלעזר ברבי שמעון אומר למה נקרא שמה תכלת על שם שנתכלו המצרים בבכורות שנא׳ ויהי בחצי הלילה וה׳ הכה כל בכור ד״א על שם שכלו המצרים בים ע״כ. הרי שמפורש כאן שצבעם של השמים בלילה הוא תכלת וכן צבעו של הים הוא תכלת [אין זה שולל שגוונים אחרים הדומים לא נקראים תכלת, כי אין לדעת אם תכלת הוא תחום רחב של גוונים דומים או רק גוון מסוים מאוד, על כל פנים הגוונים האלה ודאי נקראים תכלת]. וכן למד גם ר׳ משה הדרשן[152] — פתיל תכלת על שם שכול בכורות תרגומו של שכול תכלא ומכתם היתה בלילה וכן צבע התכלת דומה לצבע רקיע המשחיר לעת ערב ע״כ. ועוד אצלי ראיה מגמ׳[153] — ונראין קרסין בלולאות ככוכבים ברקיע ע״כ, כלומר בלולאות דווקא שהיו תכלת שהוא צבעו של רקיע בשעה שנראים הכוכבים. וכן מתאמת מדברי פילון האלכסנדרוני[154], שהיה בזמן הבית, שמדבר על תכלת שבמקדש שהיא דומה לשמים ומעיר הוא על זה במאמר מוסגר, שהרי השמים מטבעם כהים הם. [ואולי אפשר להסביר על פי זה את המימרא של ר׳ מאיר התכלת דומה לים וים דומה לרקיע וכו׳ שצבעו של הים ידוע שהוא כחול כהה אך הצבע של הרקיע האמיתי אינו ידוע ולנו הוא נראה כחול בהיר אך מכיון שצבעו של הרקיע הוא ממים העליונים הרי צבעו כצבע הים כלומר באמת כחול כהה ורק לנו מרחוק ומרוב אור נראה בהיר.] וכן הובא באבן עזרא[155] בשם יפת וחלק עליו [ונראה לי שהוא הבין כוונתו שהוא שחור ממש ולכן חלק עליו ואמר שהוא ירוק[156], שהרי רש״י הביא את דברי ר׳ משה הדרשן

149. שם, הנ״ל בהערה 146.
150. שם, הנ״ל בהערה 146.
151. פר׳ שלח.
152. מובא בפירוש רש״י לתורה במדבר טו מא.
153. שבת צט א.
154. חיי משה.
155. שמות כה ד.
156. שכוונתו לכחול שלנו, כמו שהוא בשמוש אצל הראשונים.

הנ"ל ולא חלק עליו ובעצמו כתב שהתכלת היא ירוק] וכן משמע מדברי פירוש המיוחס לרוקח[157] — תכלת הוא צמר צבוע קרובה לשחרות דומה לרקיע תכליתו על כן נקרא תכלת וכו'. וכן משמע קצת מפירוש הרמב"ן[158] גם הגוון תכלית המראות כי בריחוקם יראו כולם כגוון ההוא ולפיכך נקרא תכלת ע"כ.

דעת רמב"ם בזה

אומנם ברמב"ם[159] כתב וז"ל תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכחול וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע [הלשון פתוך מובאת במשנה נגעים א ב והסביר שם הרמב"ם פתוך הוא המראה המעורב מן הלובן והאדמומית וכו'], הרי להדיא דייק הרמב"ם לבאר שתכלת היא מראה כחול בהיר דווקא [ואף שהרמב"ם שם קורא לצבעים הדומים לתכלת משחירים, הרי הוא קורא לכל המכחילים משחירים וכמו שגם מובא במורה נבוכים ח"א בהקדמה י' למדברים]. וכן הוא בהדיא בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם[160] — ותכלת צמר צבוע מראה דומה למה שנראה ממראה הרקיע שהוא כחול טהור [מראה ממוצע] בין הכחול העמוק והלובן וכו'. [אך עיין המספיק לעובדי ה'[161] שהתכלת היא צמר כחול זך הדומה לצבע הענן הנדמה לעין שהוא צבע השמים.] וקצת יש להסמיך את דברי הרמב"ם למדרש רבה[162] — לכך היה הבגד תכלת מלמעלה פניו כנגד הרקיע הדומה לו וכו' עיין שם. וכן כתב רב סעדיה גאון בפירושו על התורה[163] — והם שלשת הגלגלים אשר תחתם וכו' ככתוב הנוטה כדוק שמים וגם הם מענגים את עיני בני אדם בצבע התכלת הוא אותו צבע שבו נעשה המשכן וכו'. וכן בפירושו לספר היצירה[164] — והרי תקרת המשכן דומה לרקיע כי יש בה אריג של צבעי השמים סמאן ג'ין[165] הנקרא תכלת ע"כ. וכן מובא בבעל העיטור[166] בשם רב נחשון גאון שתכלת הוא צבע לו"ן אסמ"א[167]. וכן כתב יוספוס

157. בפר' תרומה.
158. במדבר טו לא.
159. ציצית ב א וכלי המקדש ח יג.
160. פר' תרומה כה ד.
161. דנה עמ' 273.
162. במדבר פר' ד יג.
163. פר' בראשית, צוקר עמ' 217.
164. עמ' 67.
165. יש שתרגם: צבע כהה.
166. הלכות ציצית.
167. כלומר: צבע שמים.
168. מלחמת היהודים ספר ה פרק ה ד.

פלביוס[168] שהיה בזמן הבית. רק שיש לומר שדבריהם לא בדווקא אלא שגם שמים נקראים תכלת, אך אפשר שגם כחול יותר כהה נקרא תכלת כי התכלת היא כלל הכחולים [כמו שמשמע בספר אמונות ודעות לרס"ג מאמר שני פרק ב שמנה מראה שמים בין שבעה שרשי המראות]. וכן משמעות הרבה ראשונים[169] שהתכלת היא כלל הכחולים.

דרך נוספת לביאור הגוון

ויש עוד דרך לברר מה הוא הגוון הנקרא תכלת והיא מתוך דמיונו המושלם לקלא אילן עד שא"א היה להבחין ביניהם אלא ע"י בדיקות מיוחדות כנ"ל. ואין לומר שהזיוף של תכלת נעשה ע"י קלא אילן בתוספת צבע אחר, כמו שלכאורה היה אפשר להבין מסיפרי[170] — וכי מה ענין יציאת מצרים בכאן אלא שלא יאמר הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת ומי מודיע עלי וכו', אלא כוונת הסיפרי — צבעונים או קלא אילן, כמו שמשמע פשטות הגמ' בכל מקום שהזיוף נעשה בקלא אילן לבד וכן מוכח בגמ'[171] — ת"ר טלית שכולה תכלת כל מיני צבעונין פוטרין בה חוץ מקלא אילן ע"כ, ומטעם שיחליפו אותו בתכלת או שהתכלת לא תהיה ניכרת לעצמה שהכתוב הקפיד על שני מראות. והרי שם לא מדובר על זייפן שרוצה לעשות צבע דומה לתכלת אלא על מי שסתם כך צובע את בגדיו בקלא אילן, וא"כ אם נדע מהו קלא אילן נדע מה גוונה של התכלת. והנה בערוך[172] כתב שהוא אינדיגו[173] וכן בתשובת רב עמרם גאון[174] וכן הוא משמעות התוספתא[175] קלא אילן שדשם[176] בעצי אשרה ישרף וכו', שכן הוא מלאכת עשית אינדיגו ע"י דישה של עליו השרויים במים. אך לא נוכל לברר בדרך זו את הבהירות או הכהות של התכלת. ועיין עוד בפירוש רבנו יונה[177] — כרתי יש מפרשים מלשון החציר והבצלים דמתרגמינן כרתי ובצלי ואינו נראה דמה ענין תכלת אצל כרתי אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב ר' נתן בעל הערוך [בערוך שלנו לא נמצא] דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי דומה לתכלת ולפיכך

169. ר' יוסף בכור שור, חזקוני, רלב"ג ועוד.
170. פר' שלח.
171. מנחות מא ב.
172. ערך קלא אילן.
173. שהוא צבע כחול.
174. גאוניקה ח"ב עמ' 333 וכן הוא בגנזי קדם ספר ה.
175. עבודה זרה ז א.
176. כן היא הגירסא הנכונה.
177. ברכות ט ב ד"ה ר' אליעזר אומר.

אמרו דמי שיכיר בין זה לזה וכו' וכן הוא בתוס'[178] בשינוי קצת וכן עיין תוס'[179] משמע מהם שיש הבדל מה בין תכלת לאינדיגו. ויש להוסיף, שבחפירות העיר דורה אירפוס שבסוריה[180] נמצא בית כנסת עתיק מימות התנאים ובו ציורי קיר מסיפורי המקרא, ובציור אחד מצויר אהרן הכהן[181] ולו בגד תכלת[182], והוא כחול.

דעת הזהר והמקובלים בזה

בספר הזהר התכלת מוזכרת כצבע של ים[183] ובהרבה מקומות כצבע הכחול של השלהבת שבנר[184] וכן היא מוזכרת כצבע כהה[185] וכתכלית כל הגוונים[186]. והרמ"ק בפרדס[187] כתב בשם המקובלים שתכלת היא כחול הקרוב לשחור אך יש מין תכלת בהיר הקרוב לצבע תכלת, עיין שם.

מהות גוון התכלת ממקורות היווניים

כל התרגומים היווניים הקדומים[188] שוים בתרגום המלה תכלת וכן הוא בְּמדרש אסתר רבה[189] — חור כרפס ותכלת תרגם עקילס איירינון קרפסינון ור' ביבי אמר טיינון ע"כ. ועיין בערוך[190] שגורס יקינטינון לתרגום תכלת. והוא התרגום היווני שבכל התרגומים הנ"ל. אך קשה מאוד ללמוד מה הפירוש המדויק של מלה זו ביוונית, מהו הגוון המדויק של הצבע אותו היא מכוונת לתאר. לפעמים מלה זאת מתארת פרח מסויים הצבוע באותו גוון או אבן יקרה הצבועה באותו גוון, וקשה מאוד ללמוד בדיוק מה הפרח הזה ומה האבן היקרה הזאת והמומחים הבלשנים חלוקים בדבר. ואין לנו אלא דברי חז"ל מהם מתברר יפה הגוון של התכלת.

בריך רחמנא דסייעא לן.

178. חולין מז ב ד"ה אלא.
179. סוכה לא ב ד"ה הירוק.
180. עיין Erwin R. Goodenough Jewish Symbols in the Greco-Roman Period, vol 9-11. The Excavations at Dura Europos ,vol VIII The Synagogue by C. H. Kraeling 1956.
181. כמצויין שם.
182. יחד עם שאר בגדים.
183. ח"ב קמט ב.
184. ח"א נא ב, ח"ב רכו ב, ח"ג לג ב, שם קעה א, שם רנז א ועוד.
185. ח"ג רכז א.
186. ח"ב רלה ב ועוד.
187. שער הגוונים ב ושם ג.
188. תרגום השבעים, עקילס, ועוד.
189. פר' ב ז.
190. ערך איירינון.